



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Mehmet TOPAY

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ŞECERE GELENEĞİ VE KAZAK ŞECERELERİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2025



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Mehmet TOPAY

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ŞECERE GELENEĞİ VE KAZAK ŞECERELERİ

Danışman

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2025

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Mehmet Topay'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet AÇA (İmza)

Üye (Danışman) : Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (İmza)

Üye : Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL (İmza)

Üye : Doç. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL (İmza)

Üye : Doç. Atila KARTAL (İmza)

Tez Başlığı: Türk Kültüründe Şecere Geleneği ve Kazak Şecereleri

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 11/ 07 /2025

Mezuniyet Tarihi : 07/ 08 /2025

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Türk Kültüründe Şecere Geleneği ve Kazak Şecereleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Öğrenci Adı, SOYADI





T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



31 / 07 / 2025

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Mehmet Topay
Öğrenci Numarası	20195261004
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Türk Dili ve Edebiyatı Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Zekeriya Karadavut
Doktora Tez Başlığı	Türk Kültüründe Şecere Geleneği ve Kazak Şecereleri
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2723242924
Rapor Tarihi	31.07.2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %6 Alıntılar dahil: %6
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 357 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Prof. Dr. Zekeriya Karadavut İmza	

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
TRANSKRİPSİYON LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
TEŞEKKÜR	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ŞECERECİLİK GELENEĞİ

1.1. Türk Dünyasında Şecerecilik Geleneği	7
1.2. Oğuznamecilik Geleneği	13
1.2.1. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı	14
1.2.2. Cami'ü't-Tevarih -İslami Dönem Oğuz Kağan Destanı	16
1.2.3. Şecere-i Terakime	18
1.2.4. Şecere-i Türk	21
1.2.5. Yazıcıoğlu Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk	23
1.2.6. Manzum Oğuzname (Uzunköprü Nüshası)	24
1.2.7. Kazan Oğuznamesi	24
1.2.8. Andalıp Oğuznamesi	26

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAK ŞECERELERİ

2.1. Kazaklarda Şecerecilik Geleneği	28
2.2. Kazak Şecereleri	35
2.2.1. Türk Kökenini İşaret Eden Şecereler	38
2.2.1.1. Kazakların Genel Şeceresi	38
2.2.1.2. Kazakların İlk Atası Kahraman Türk	40
2.2.1.3. Kazak Tarihi Hakkında Destan	43
2.2.1.4. Üç Jüz'ün Şeceresi	44
2.2.1.5. Türk Kavimleri ve Kazak Usunları	45
2.2.1.6. Kazak Şeceresi (Kısaca)	46

2.2.1.7. Kazak Şeceresi.....	47
2.2.1.8. Kazak Şeceresinin Şiir Olarak Yazılmış Kısa Özeti	48
2.2.1.9. Satıpdin Fayzolla Qari'nin Şiir-Şeceresi.....	49
2.2.1.10. Qayrolla'nın Akrabalık Şeceresi	51
2.2.1.11. Maykı (Kazak) Hakkındaki Şecere.....	53
2.2.1.12. Kazak Şeceresi.....	56
2.2.1.13. Yeryüzündeki Toplulukların Kavim ve Boylara Bölünmesi.....	59
2.2.1.14. Orta Cüz Nayman Karamolda Soyu	60
2.2.1.15. Şecere Şiiri.....	62
2.2.2. Arap Kökenini İşaret Eden Şecereleler	63
2.2.2.1. Şecere Yazmaya Aldım Kalem.....	63
2.2.2.2. Atışma Şeceresi	64
2.2.2.3. Orta Jüz Nayman Şeceresi	65
2.2.2.4. Asılhan Mıñjasar Şeceresi	66
2.2.2.5. Şecere	68
2.2.2.6. Şecere Şiiri.....	69
2.2.2.7. Nurjan'ın Şeceresi	70
2.2.2.8. Şiir Şecere.....	70
2.2.2.9. Şiir Şecere.....	72
2.2.2.10. Âdem Ata'dan Günümüze Şecere	74
2.2.2.11. Atamız Änes Sahabeden Başlayan Şecere.....	79
2.2.2.12. Şecere	81
2.2.2.13. Şecere-Destan	81
2.2.3. Kazak Özelindeki Şecereleler	83
2.2.3.1. Kazak Şeceresi.....	83
2.2.3.2. Orazay Urugunun Janbırza Şeceresi.....	84
2.2.3.3. Kerey Şeceresi	85
2.2.3.4. Doğum Yeri Hakkında Şecere.....	86
2.2.3.5. Cengiz Han Şeceresi.....	87
2.2.3.6. Abak Kerey.....	87
2.2.3.7. Abak Kerey'in Ünlü Kişileri	88
2.2.3.8. Üç Jüzün Şeceresi.....	88
2.2.3.9. Kazak Şeceresi.....	89
2.2.3.10. Âdem Aleyhisselam'dan Günümüze Kadar Gelen Nesiller ve Uruklara Kadarki Şecere.....	89
2.2.3.11. Kökjarlı ve Bura	90

2.2.3.12. Qarakeray Murın Aqşayık'ın Şecere Şiiri	91
2.2.3.13. Qabıl Qamza'nın Şecere Şiiri.....	92
2.2.3.14. Küçük Jüz Şeceresi	92
2.2.3.15. Aday Şeceresi	94
2.2.3.16. Adaylar Hakkında.....	95
2.2.3.17. Şecere	96
2.2.3.18. Sarıüysin Şeceresi.....	96
2.2.3.19. Nayman'ın Yedi Atadan Boyları.....	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAK ŞECERELERİNDE FOLKLORİK UNSURLAR

3.1. Efsaneler	101
3.2. Menkıbeler	116
3.3. Destanlar	118
3.4. Halk Hikâyesi	121
3.5. Halk Şiirleri.....	123
3.6. Atasözü	125
3.7. Alkış.....	129
3.8. Kargış.....	130
3.9. Halk Hekimliği	131
3.10. Yasa	131

DÖRDÜNCÜ

BÖLÜM METİNLER

4.1. Kazak'ın ilk atası Kahraman Türk.....	136
4.2. Âdem Ata'dan Günümüze Şecere.....	155
4.3. Şecere.....	325

SONUÇ	333

KAYNAKÇA.....	335

ÖZGEÇMİŞ	341

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Kazak Boyları ve Urukları	98



KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltma	Açıklama
Akt.	Aktaran
bk.	Bakınız
C	Cilt
Çev	Çeviren
ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
s	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
TDK	Türk Dil Kurumu
vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayınları

TRANSKRİPSİYON LİSTESİ

Kazak Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi	Türkiye Türkçesi
А а	A a	П п	P p
Ә ә	Ä ä	Р р	R r
Б б	B b	С с	S s
В в	V v	Т т	T t
Г г	G g	У у	-uv / -üv / -u
Ғ ғ	Ğ ğ	Ұ ұ	U u
Д д	D d	Ү ү	Ü ü
Е е	E e	Ф ф	F f
Ё ё	Yo yo	Х х	H h
Ж ж	J j	Һ һ	H h
З з	Z z	Ц ц	Ts ts
И и	-iy/ -iy/ -i	Ч ч	Ç ç
Й й	Y y	Ш ш	Ş ş
К к	K k	Щ щ	Şç şç
Қ қ	Q q	Ъ ъ	Ayırma İşareti
Л л	L l	Ы ы	I ı
М м	M m	І і	İ i
Н н	N n	Ь ь	İnceltme İşareti
Ң ң	Ñ ñ	Э э	E e
О о	O o	Ю ю	Yu yu
Ө ө	Ö ö	Я я	Ya ya

ÖZET

Şecere, bir kişinin ya da ailenin en eski atasından başlayarak kendisine kadar uzanan tüm bireyleri gösteren bir soy çizelgesi, yani soyağacı olarak tanımlanır. Kazak Türkçesinde “Şejire” (шежіре) adıyla bilinen bu anlatılar, Kazak sözlü edebiyatında önemli bir tür olarak yer edinmiş ve uzun yıllar boyunca jırav, akın, şejireşi gibi sözlü gelenek temsilcileri tarafından sözlü olarak aktarılmıştır. Günümüzde ise bu anlatılar büyük ölçüde yazıya geçirilmiş durumdadır. Her ne kadar nesilden nesle aktarılırken çeşitli değişikliklere uğramış olsalar da şecereler sözlü tarihin en kıymetli kaynaklarından biri olmayı sürdürmektedir.

Çalışmamız, Türk kültürünün kadim geleneklerinden biri olan şecerecilik geleneğini hem tarihî hem de kültürel yönleriyle ele almakta, özellikle Kazak şecereleri üzerinden Türk dünyasında bu geleneğin işlevini, aktarım biçimlerini ve folklorik katmanlarını irdelemektedir. Şecere, yalnızca biyolojik soy ağacını değil; toplumsal meşruiyeti, kültürel kimliği ve tarihî sürekliliği temsil eden çok katmanlı bir anlatı formudur. Konargöçer topluluklar arasında tarih, zaman eksenli değil, şahıs ve mekân eksenli biçimde yapılandığı için şecereler, konargöçer Türk toplulukların tarihsel hafızasında merkezi bir rol üstlenmiştir.

Mâdeni Mura (Kültürel Miras) projesi kapsamında Kazak Türklerinin folklorik mirası 100 ciltlik Babalar Sözi adlı seride toplanmıştır. Bu serinin 32, 81 ve 82. ciltleri Kazak şecerelerine ayrılmış olup toplamda 47 şecere metni içermektedir. Çalışmada bu kaynaktan alınan şecereler, içeriksel özelliklerine göre üç ana gruba ayrılmıştır: Türk kökenini işaret eden 15 şecere, Arap kökenine dayandırılan 13 şecere ve doğrudan Kazak topluluklarını temel alan, dış köken vurgusu taşımayan 19 şecere tespit edilmiştir. İncelenen bu 47 Kazak şeceresinde yalnızca soy bilgisi değil, zengin bir folklorik anlatı dünyası da yer almaktadır. Metinlerde; efsane, menkıbe, destan, halk hikâyesi, halk şiiri, atasözü, alkış, kargış, halk hekimliği ve sözlü hukuk kuralları gibi birçok halk edebiyatı türüne ait örnekler tespit edilmiştir. Örnek teşkil etmesi açısından 3 şecere metni Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şecere, Oğuzname, Kazak Şecereleri, Babalar Sözi, Soyağacı

SUMMARY

THE TRADITION OF GENEALOGY IN TURKISH CULTURE AND KAZAKH GENEALOGIES

Şecere (genealogy) is defined as a genealogical chart that displays all individuals descending from a person's most ancient ancestor up to the present generation. In Kazakh Turkish, these genealogical narratives are known as Shezhire (шежіре) and have held a significant place in the tradition of Kazakh oral literature. For many generations, they were transmitted orally by traditional storytellers such as zhyrau, aqyn, and shezhireşi. Today, however, most of these narratives have been transcribed into written form. Despite the alterations they may have undergone through generational transmission, genealogies continue to serve as one of the most valuable sources of oral history.

This study examines the genealogy tradition—one of the ancient cultural practices of the Turkic world—from both historical and cultural perspectives, focusing particularly on Kazakh genealogies to explore their functions, modes of transmission, and folkloric layers. A şecere is not merely a biological lineage chart; it is a multilayered narrative form that embodies social legitimacy, cultural identity, and historical continuity. Since history has been structured not along a chronological axis but rather around people and places among nomadic communities, genealogies have played a central role in preserving the historical memory of nomadic Turkic peoples.

Within the framework of the Mädeni Mura (Cultural Heritage) project, the folkloric legacy of the Kazakh Turks has been compiled into a 100-volume series entitled Babalar Sözi ("The Words of the Ancestors"). Volumes 32, 81, and 82 of this series are dedicated specifically to Kazakh genealogies and contain a total of 47 şecere texts. In this study, these genealogies are categorized into three main groups based on their content: 15 genealogies that indicate Turkic origins, 13 that trace Arab origins, and 19 that directly focus on Kazakh communities without emphasizing any external origin. These 47 genealogical texts contain not only information about lineage but also a rich world of folkloric narrative. Within them, examples of various genres of folk literature—including legends, menkıbes (hagiographic tales), epics, folk tales, folk poetry, proverbs, blessings, curses, folk medicine, and oral legal norms—have been identified. To provide representative examples, three of the genealogies have been translated from Kazakh Turkish into Türkiye Turkish.

Keywords: Genealogy, Oghuzname, Kazakh Genealogies, Words of the Ancestors, Family Tree

TEŞEKKÜR

Çalışmanın hazırlanmasında ilgi ve destekleri esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Zekeriya Karadavut'a, tez izleme komitemde yer alarak yol göstericim olan Prof. Dr. Yılmaz Yeşil ve Doç. Dr. Ünsal Yılmaz Yeşildal'a, tez savunma jürimde yer alarak çok kıymetli katkılar sunan Prof. Dr. Mehmet Aça ve Doç. Dr. Atila Kartal'a teşekkür ediyorum.

2007 yılından bu yana yalnızca bir hoca değil, aynı zamanda bir ağabey olarak her zaman yanımda olan; bilgi ve tecrübesiyle tez sürecine büyük katkılar sunan Prof. Dr. Seyfullah Yıldırım'a özel bir teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez yazım sürecinde desteklerini esirgemeyen dostlarım Öğr. Gör. Hidayet Ergün ile Dr. Halil İbrahim Özkan'a; AYBÜ Dilmer idarecileri Öğr. Gör. Bünyamin Oğuz ve Doç. Dr. Latif İltar hocalarıma; her daim sevgisiyle yanımda olan aileme en içten şükranlarımı sunuyorum.

ÖNSÖZ

“Türk Kültüründe Şecerecilik Geleneği ve Kazak Şecereleri” adlı bu çalışmada, Türk kültürünün kadim geleneklerinden biri olan şecerecilik anlayışı tarihî, kültürel ve folklorik yönleriyle kapsamlı biçimde ele alınmakta; bu yolla hem bilimsel literatüre katkı sunulması hem de şecere geleneğinin Türk dünyası içindeki birleştirici rolünün ortaya konması amaçlanmaktadır. Özellikle Kazak Türkleri arasında derlenmiş şecere metinleri üzerinden yapılan bu çalışma, sözlü kültürün belleğinde şekillenen soy anlatılarının, yalnızca soyağacı olarak değil; aynı zamanda toplumsal kimlik, tarihî hafıza ve kültürel aktarım mekanizması olarak nasıl işlediğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın giriş kısmında, “şecere” kavramı detaylı biçimde tanımlanmış; bu kavramın Türk tarihi ve kültürü içindeki yeri, işlevi ve dönüşümü ortaya konmuştur. Ayrıca giriş bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi belirtilerek araştırmanın çerçevesi belirlenmiştir.

Birinci bölümde Türk Dünyasında Şecerecilik Geleneği incelenmiş bu gelenek içerisinde büyük önem teşkil eden Oğuznamecilik Geleneği, *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, Cami’ü’t-Tevarih’te yer alan *Oğuzname* ve *Şecere-i Terakime* başta olmak üzere diğer Oğuznamelerle birlikte tarihî ve kültürel bağlamlarıyla ele alınmıştır.

İkinci bölümde, çalışmanın temelini oluşturan Kazak şecerecilik geleneği tüm boyutlarıyla ele alınmış ve Kazak şecere metinleri incelenmiştir. *Babalar Sözi* serisinin 32, 81 ve 82. ciltlerinde yer alan toplam 47 şecere metni incelenmiş; bu metinler Türk kökenli, Arap kökenli ve Kazak özelinde şekillenen anlatılar olarak üç ana grupta sınıflandırılmıştır. Ayrıca Kazakların Ulu Jüz, Orta Jüz ve Küçük Jüzleri içerisinde yer alan ve jüzler içerisine girmeyen tüm boy ve urukları tablo şeklinde verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Kazak şecerelerinde yer alan folklorik unsurların tespiti ve analizi üzerine odaklanılmıştır. Efsane, menkıbe, destan, halk hikâyesi, halk şiiri, atasözü, alkış, kargış, halk hekimliği ve sözlü yasa gibi halk edebiyatı türleri metinlerden tespit edilerek sistematik biçimde incelenmiştir. Bu sayede şecerenin, yalnızca soyağacı bilgisi değil; aynı zamanda sözlü kültürün taşıyıcısı olarak işlev gördüğü gösterilmiştir.

Dördüncü bölümde, Kazak şecere geleneğini hem biçimsel hem de içeriksel yönleriyle ortaya koymak amacıyla, *Babalar Sözi* serisindeki 47 şecere arasından üç örnek metin seçilmiş

ve Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Aktarım sürecinde, metinlerin şiirsel yapısı ve anlatı ritmi korunarak anlam bütünlüğünün bozulmamasına özen gösterilmiştir.

Çalışma, yalnızca bir metin incelemesinden ibaret olmayıp; tarih, edebiyat, sosyoloji ve halk bilimi gibi farklı disiplinleri buluşturan çok yönlü bir araştırmadır.



GİRİŞ

Çalışma konusunun “Türk Kültüründe Şecere Geleneği ve Kazak Şecereleri” olarak seçilmesindeki en temel etken, Türk dünyasının ortak kültürel hafızasını temsil eden şecere geleneğinin, sadece bir soy çizelgesi olmanın ötesinde; millet olma bilincinin, tarihî sürekliliğin ve kültürel birliğin simgesi olduğu düşüncesidir. Türk topluluklarının farklı coğrafyalara dağılmış olmalarına rağmen aynı tarihsel kökenden beslenmeleri, ortak efsaneler anlatmaları, benzer sosyal yapılar kurmaları ve atalarını benzer biçimde yâd etmeleri, bu geleneğin ne denli güçlü ve birleştirici bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Aynı kökten gelen toplulukların bugün yeniden birbirlerini tanıma ve anlama çabasına, şecere geleneği gibi bir kültürel unsur üzerinden katkı sunmak, çalışmanın önemi motivasyonudur. Ayrıca Kazak Türkleri arasında derlenen zengin şecere metinlerinin, Türk dünyasının ortak mirasına katkı sağlayacak içerikler barındırması ve bu alandaki akademik çalışmaların sınırlı olması, bu konunun ele alınmasında etkili olmuştur.

Çalışmada metin merkezli analiz yöntemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda, incelenen şecere metinlerinde yer alan halk edebiyatı unsurları tespit edilmiş; türlerine göre tasnif edilerek içerik, yapı ve işlev açısından tahlil edilmiştir. Araştırmanın temel malzemesini, Kazakistan'da yayımlanan *Babalar Sözi* adlı serisinin 32, 81 ve 82. ciltlerinde yer alan toplam 47 Kazak şecere metni oluşturmaktadır. Çalışmadaki şecereler bu üç ciltle sınırlıdır.

İnsanoğlu yaradılışından bu yana üzerinde yaşadığı dünya hakkında ve kendi yaradılışıyla ilgili birtakım sorulara cevap aramaya çalışmıştır. İnsanoğlunun yaradılışıyla ilgili sorularına bulmuş olduğu kutsal cevaplar mitleri ortaya çıkarmıştır. İlerleyen dönemlerde insanlar bu mitleri sözlü olarak kendilerinden sonra gelen nesillere aktarmaya başlamıştır. Mitlerle birlikte kendi soyunu da sözlü ve yazılı olarak gelecek nesillere aktarma gayretine girişmişlerdir. Aidiyet, ilgi, tecrübe aktarımı birçok sebeple insanlığın, kendi şahsının, ailesinin ve mensup olduğu milletin soyunu sözlü ya da yazılı olarak bir sonraki nesle aktarma gayesi şecerecilik geleneğini ortaya çıkarmıştır. Tarihsel olarak İslam medeniyetinde özellikle Hz. Peygamber'in soyu ve sahabe nesebi gibi konuların kayıt altına alınmasında bu kavram önem kazanmıştır. Zaman içinde “şecere”, sadece biyolojik olarak soyu değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel aidiyetleri tanımlayan bir çerçeveye dönüşmüştür.

Konargöçer toplumlarda tarih anlayışı ve tarih yazımının amacı, yerleşik uygarlıklara kıyasla özgün bir yapı arz etmektedir. Yerleşik Hristiyan ve Müslüman tarih yazıcılığında tarihsel bilgi birikiminin temel dayanağını “tarihsel zaman” kategorisi oluştururken, konargöçer

topluluklarda bu işlevi “tarihî şahsiyet” üstlenmektedir. Özellikle şecere metinlerinde tarihî dönemlerin genel çerçevesi, etkili ve belirleyici bireyler aracılığıyla şekillenmektedir. Bu durum, konargöçer tarih yazımında olayların ve dönemlerin şahsileştirilmesi üzerine kurulu bir anlatı yapısını ortaya koyar. Konargöçer toplumların tarih anlayışında zaman kavramı, merkezî bir yer tutmaz. Bunun yerine, tarihî olayların geçtiği yerler yani mekânlar daha belirleyici bir unsur olarak öne çıkar. Zamanın ölçülmesi ise modern takvim sistemlerine göre değil, soy ağacındaki kuşaklara yani dededen toruna uzanan akrabalık zincirine ve bu kuşaklarla ilişkilendirilen önemli tarihî olaylara göre yapılır. Bu yaklaşım, konargöçer hafızasında tarihin bireyler ve onların eylemleri üzerinden kurulduğunu, zamanın ise bu bireylerin yer aldığı silsileyle anlam kazandığını ortaya koyar (Artıkbayev, 2016: 6).

Türkler, tarih boyunca genellikle boy, oymak ve kabile yapısına dayalı bir toplumsal düzen içinde yaşamışlardır. Bu yapılanma, onların yaşamını dinamik hâle getirmiş ve farklı bölgelere göç etmelerine zemin hazırlamıştır. Türk toplumundaki bu tür örgütlenme biçimleri, diğer milletlerde nadiren görülür. Konargöçer yaşam tarzı, Türklerin çok uzak diyarlara ulaşarak buralarda yeni yerleşim alanları kurmalarına neden olmuştur. Zira bu yaşam biçimi hareketliliği ve sürekliliği beraberinde getirir; yer değiştirme neredeyse yaşamın bir parçasıdır. Hayvancılığa dayanan bu Konargöçer hayat tarzı, Türklerin sık sık yer değiştirmesinin temel nedenlerinden biri olmuştur (Kıldıroğlu, 2015: 124). Bu toplumsal yapılanma, Türklerin tarihî hafızasında soy bağının ve atalar silsilesinin korunmasına özel bir önem verilmesine yol açmıştır. Konargöçer yaşam biçimi içinde şecere hem kimlik belirleyici bir araç hem de toplumsal meşruiyetin kaynağı olarak işlev görmüştür. Şecere sistemi, yalnızca soy bağına değil; aynı zamanda göç güzergâhlarını, otlak ve konak yerlerini, yaylak-kışlak yaşam alanlarını, toplumsal töreleri, geçmişte yaşanmış kahramanlıkları ve toplumsal düzeni de kayıt altına almıştır. Bu yönüyle şecere, sadece “kimin soyundansın?” sorusuna değil, aynı zamanda “nasıl bir yaşam sürdürdün, yurdunu nasıl savundun, kimlerle mücadele ettin?” gibi sorulara da cevap veren kapsamlı bir tarihsel hafıza sistemidir (Seydimbek, 2008: 14).

Şecereler, sadece geçmişî kayıt altına almak amacıyla değil, siyasi iktidarın meşrulaştırılması, toplumsal aidiyetin inşası ve hanedanların otoritesinin pekiştirilmesi için de kullanılmıştır. Türk-İslam dünyasında bu işlev, özellikle Cengiz Han sonrası dönemde daha da belirginleşmiştir. Hâkimiyet iddiasında bulunan birçok hükümdar, kendi soyunu herkesce kabul gören bir ata figürüne dayandırarak meşrûiyetini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu atalar kimi zaman Cengiz Han, kimi zaman ise Oğuz Han gibi kişiler olmuştur.

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Türk-İslam coğrafyasında siyasi meşrûiyetin temel kaynağı Cengiz soyundan gelmek olmuştur. Timur'un Cengiz sülalesinden bir figürü iktidar

aracı olarak kullanması ve Karakoyunlu Kara Yusuf'un oğlunu Celayirli hükümdara evlatlık vermesi bu anlayışın yansımalarıdır. 15. yüzyıl başlarında Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu yöneticileri kendi soylarını Oğuz Han'a dayandıran şecerele oluşturmuş, bu da Cengizci geleneğe karşı alternatif bir meşrûiyet arayışı anlamına gelmiştir. Uzun Hasan ise bu farklı etkileri kendi iktidar anlayışında sentezlemeye çalışmış, meşrûiyetini Oğuzcu, İslamî ve İranî geleneklere dayandırmıştır. Özellikle Bayındır Han'ın¹ torunu olduğunu vurgulayarak bütün Türklerin en layık hükümdarı² olduğunu savunmuştur. Osmanlı ve Memlûkleri ise gayrimüslimlere benzeterek meşrûiyetlerini sorgulamıştır. Dede Korkut hikâyelerinin Akkoyunlu topraklarında yaşatılması ve Uzun Hasan'ın Garib-nâme gibi Türkçe eserleri okuması da onun milliyetçi ve Türkçü yönünü pekiştiren göstergelerdir (Kırkıl, 2013: 40).

Eski Türk ve Moğol devletlerinde hâkimiyeti ifade eden kağan, hakan gibi ünvanları ancak Tanrı'nın göndermiş olduğu soy taşıyabilirdi. Hakanlar yetiştirmiş bütün Türk ve Moğol hanedanları kendilerini böyle bir soya bağlamakta, şecerelerini haklı veya haksız müşterek bir ataya götürmektedirler. Bu durum Osmalı'da II. Murat zamanında da görülmektedir. Bu dönemde Osman Gazi'yi Oğuz Han'ın oğlu Günhan'a bağlayan şecerele ortaya çıkmıştır. Durum böyle olunca Oğuz Han'a kadar giden Kayı boyunun şecerele varken diğer beyliklere hanlık reva görülmemiştir. Esasen bu durumun diğer bir nedeni Timur ve oğullarının Osmanlıya karşı tehdit oluşturmasıdır. Timur kendisini Cengiz neslinden getirerek Osmalıların da kendisine itaat etmesini istemektedir. Osmanlı neslinin Oğuz Han'a bağlanması Osmanlı sultanlarını Timur karşısında kuvvetlenmesini sağlamıştır (İnalcık, 1959: 75-78).

III. Murat zamanında Sultan Süleyman'ın türbedarı Ali Dede ise Osmanlı hanedanının meşruiyetini farklı bir bakış açısıyla temellendirmiş ve onları, “ahir zamanda ümmete hükmedecek olan Kantura'nın torunları” şeklinde tanımlayarak yeniden konumlandırmıştır. Halk anlatılarında, İbrahim Peygamber'in cariyesi Kantura'dan “Türk” adında bir oğlunun olduğu yönündeki inanç yaygındı. Osmanlı padişahlarının gururla taşıdığı “Hâdimü'l-Haremeyn”³ ünvanı da bu anlatıyla örtüşür; çünkü rivayetlerde Peygamber'in sahabelerine, Türklerin onların dostu olacağını söylediği belirtilir. Ali Dede, Osmalıları 15. yüzyılda bazı tarihçilerin Moğol-Türk kökenli olarak sunduğu anlatıdan ayırıştırır. Özellikle Kanuni Sultan

¹ Akkoyunlu Türkmen devletinin kurucusu, Kara Yülük adıyla tanınan Kara Osman Bey'dir. Oğuzların Bayındır boyuna mensup oldukları için kurdukları bu devlet zaman zaman “Bayındırıyye” adıyla da anılmıştır (Tinrani, 2014: 1).

² Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin başında Fatih Sultan Mehmed bulunmakta, tam bir cihangir gibi hareket etmekteydi. Kendisini bütün Türklerin, Müslümanların, hatta Hristiyanların hamisi ve yeryüzünün büyük hükümdarı” olarak kabul etmekteydi. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan da kendisini bütün Türklerin ve Müslümanların hamisi hatta Türkistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş sahaların hükümdarı olarak görmekteydi (Kılıç, 2003: 98).

³ Mekke ve Medine'nin hizmetkârı

Süleyman döneminde Osmanlı yönetici sınıfı, Moğol mirasını geride bıraktıkları düşüncesiyle, Abbasi coğrafyasını fethederek Moğol öncesi İslamî meşruiyet anlayışını canlandırmak istemiştir. Bu çerçevede Ali Dede, Osmanlı soyunu İbrahimî bir hanedana bağlayarak, onları Arapların yakın akrabası ve Abbasi hilafetinin doğal devamı olarak tasvir eder. Böylece yeni bir soy anlatısı kurar (Yılmaz, 2023: 345). Osmanlıların meşruiyet arayışında başvurdukları soy anlatıları, aslında Türk tarihinde çok daha köklü bir şecere geleneğinin devamı niteliğindedir.

Tarih sahnesinde çok eski dönemlerde yer bulmuş Türk toplulukları da diğer topluluklarda olduğu gibi kendi soyuna önem verip kendi soylarını sözlü veya yazılı hafızada muhafaza etmeye çalışmışlardır. Bir topluluğun diğer topluluklar arasında erimemesi, kendi varoluş mücadelesini sürdürebilmesi için önem arz eden şecerelere Türk topluluklarına yaygın olarak rastlanmaktadır (Yıldırım ve Topay, 2022: 39). Türk kültüründe şecerecilik hem sözlü hem de yazılı gelenek içinde kendini göstermiştir. Genellikle konargöçer yaşam tarzını sürdüren Türklerde şecere, sözlü hafıza aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmış; yerleşik ve devletleşmiş topluluklarda ise yazılı biçimlere bürünmüştür. Sözlü geleneğe sahip bu topluluklar kurumsal bir yapı üzerinden belirli bir yönetim birimi tarafından temsil edildikten sonra o topluma ait kültürel unsurlar belirli ölçüde yazıya da geçirilmeye başlanmıştır. Kültürel unsurların hem sözlü hem de yazılı olarak ifade edilmiş biçimleriyle ilgili farklı anlatı türleri ortaya çıkmıştır. Bu türler şecerename, nesebname, silsilename vb. türlerdir. Ayrıca soy ağacının anlatıldığı bazı eserler sadece bunlarla sınırlı olmayıp genel anlamda bakıldığında bazı destanların da bu özelliğe sahip oldukları görülür. Oğuz Kağan'ın İslamî dönem varyantıyla Türk dünyası destancılık geleneğindeki özellikle tarihî destan adı altında sınıflandırılan anlatılar da bu gruba dâhildir. Çünkü destanlar da kahramanlıkla beraber toplumsal değerlerin, tarihi olayların, ideal tiplerin, vatan sevgisinin vb. toplumsal birlikteliğin sağlanması açısından faydalı olan her unsurun sonraki nesillere aktarılması amaçlanmıştır (Kayabaşı 2016: 11).

Arğınbayev'in de belirttiği gibi şecereler sadece milletin atalarını gösteren, onları boylara bölen, aileleri gösteren bir çizelge olarak görülmemelidir. Şecereler milletin bir olduğunun, ortak dile, dine, vatana sahip olduklarının delilleridir. Bu deliller halkın dirliğini, birliğini, beraberliğini perçinlemede çok önemli rol üstlenmektedir (2000: 7). Soyağacı ya da şecere geleneği hayat tarzının da bir sonucu olarak sözlü olarak muhafaza edilmiştir. Sözlü olarak anlatma geleneğiyle insan aslında neslinin devamı için gerekli olan kültürel unsurların sürekliliğini ve gelişmesini sağlamaktadır (Yeşil 2015: 14). Şecere geleneği, sadece bireylerin ve ailelerin değil, aynı zamanda toplulukların, boyların ve milletlerin tarihsel ve kültürel kimliklerini yapılandıran çok katmanlı bir anlatı formuna dönüşmüştür. Bu gelenek sayesinde topluluklar, sadece biyolojik soy zincirlerini değil, aynı zamanda tarihsel kökenlerini, sosyal

hıyerarşilerini ve kültürel sürekliliklerini inşa etme imkânı bulmuşlardır. Özellikle Türkistan coğrafyasındaki Türk halklarında görülen şecere anlayışı, toplumsal yapının temel taşı olarak kabul edilmiş; bireylerin hangi uruğa, hangi boya ve hangi ata soyuna mensup olduğu bilgisi, onların toplumsal statülerini ve diğer topluluklarla karşılıklı ilişkilerini belirleyen bir unsur hâline gelmiştir.

Milletler kendilerinin ne kadar eski ve tarihî süreç içerisinde ne zamandan beri var oldukları düşüncesinden hareketle şecere türünde eserler kaleme almışlardır. Bu eserler bazen insanların ortak atası Hz. Âdem ve bazen ikinci ata olarak kabul edilen Hz. Nuh bazen de kendilerini köken ve kültür birliği içerisinde geçmişte beraber yaşadıkları topluluklardan itibaren başlamaktaadır. Türklerin ya da Türk topluluklarının soyağacından bahseden eserler de genel olarak bu minval üzere olup Türkler Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan gösterilmektedir. Sonraki dönemlerde farklı isimlerle anılan Türk toplulukları da zaman içerisinde kendilerine ait yönetimlere ve idari yapılara sahip olduktan sonra kendi soylarıyla ilgili eserler kaleme almaya başlamışlardır. XVI. yüzyılda Özbek-Kırgız kültür dairesinde Hz. Peygamberden başlayarak On İki İmam, Cengiz Han, Emir Timur⁴, Toktamış Han ve Manas gibi dinî, tarihî ve kültürel kahramanlardan bahseden *Mecmû'ü't-Tevârih* Türk dünyasında oluşturulmuş şecere tarzı eserlerin en güzel örneklerindendir (Çeribaş 2019: 12; Temur 2018: 225-226).

Yakup Karasoy ve Mustafa Toker genel olarak şecereleeri ikiye ayırmaktadır. İlk grup, Türklerin soyunu Nuh Peygamber'in oğlu Yafes'e dayandıran *Oğuzname*, *Cengiznâme*, *Şibanînâme* gibi metinlerden oluşur. İkinci grup ise bu geleneğin farklı bir yansıması olarak, özellikle 13. yüzyılın sonlarından itibaren, yoğun olarak Türklerin yer aldığı tarikat yapılarında ortaya çıkan şecereleerdir. Anadolu'da 14. yüzyıldan sonra, özellikle istibdat dönemlerinde, bu şecereleer oldukça çeşitli biçimlerde karşımıza çıkar. Tarikat yapılarında müridler, manevi eğitim sürecinde kendilerini peygambere, sahabelere ya da Hazreti Ali'nin soyuna bağlayan icazetnâmelerle bir silsile oluşturmuşlardır. Bu belgeler hem o dönemin eğitim kurumlarına kutsiyet kazandırmakta hem de dini ve toplumsal meşruiyeti pekiştirmekte kullanılmıştır. Özellikle Ahi teşkilatında, çok sayıda *şecere-nâme* hazırlanmıştır. Bu metinler, Türk dili ve tarihinin incelenmesinde önemli kaynaklar arasında yer alır (2005: 18).

İslam Ansiklopedisinde Arapça şücür kökünden gelen ağaç anlamında ve bir kişinin, bir ailenin kökü olarak en uzak atalardan başlayarak gövde ve dallar konumundaki babaları ve onların çocuklarını gösteren ağaç şeklinde şematik çizime şecere denir. Ayrıca soy ağacı, soy

⁴ Emir Timur'dan sonra halefleri tarafından oluşturulan şecerede Timur soy olarak bir yandan atası Tumanay Han vasıtasıyla Cengiz Han'la birleştirilirken bir yandan da Hz. Ali'ye bağlanmaktadır (Yüksel 2009: 22, 44).

kütüğü, nesepname, ensab kütüğü, silsilename kelimeleri de aynı anlamda kullanılmaktadır. Türklerde, İranlılarda, Arap ve Hint geleneğinde şecere tespitine önem verilerek, soylu bir aileden gelmek toplumsal üstünlük ve ayrıcalık göstergesi olarak kabul edilmiştir. Özellikle yönetici kesimin şecerelerinin ortaya konması ayrı bir önem taşımaktadır (Bozkurt, 2010: 403). Türkçede aynı kavram soyağacı sözcüğüyle de ifade edilmekte olup Türkçe sözlükte şecere; soyağacı ve atların soyunun yazılı olduğu çizelge olarak tarif edilmektedir (Türkçe Sözlük, 2011: 2210). Türkçeye Arapçadan geçen şecere kavramı bazı fonetik değişikliklerle Kazak Türkçesinde *şejire*, Azerbaycan Türkçesinde *şəcərə*, Başkurt Türkçesinde *şəcərə*, Kırgız Türkçesinde *sancıra*, Tatar Türkçesinde *şəcərə*, Özbek Türkçesinde *şəcərə*, Türkmen Türkçesinde *şecere*, Uygur Türkçesinde *şəcirä* şeklinde kullanılmaktadır (Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü, 5. Cilt, 2006: 381). Kazak Edebi Dilinin Sözlüğünün “Şejire” (шежире) maddesinde: *Tarihi olayların yazılı olduğu vakayiname ve milletin köklerini ve yayılmasını gösteren tarih biliminin bir kolu*; “Şejireşi” (шежіреші) maddesinde ise *Halkın tarihini, yaşayış biçimini sözlü olarak nesilden nesle aktaran kişi* olarak “şecere” ve “şecereci” terimleri açıklanmaktadır (*Qazaq Ądebi Tiliniň Sözdigi*, 2010: 321). Rusçada *rodoslavnaya* olarak geçen şecerenin bilimsel dilde karşılığı ise *genealogiya*’dır (Atanıyazov, 2011:19).

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ŞECERECİLİK GELENEĞİ

1.1. Türk Dünyasında Şecerecilik Geleneği

Türklerin tarih boyunca sürdürdükleri soy takibi geleneği, yalnızca bir biyolojik bağın korunması değil, aynı zamanda kültürel derinliğe sahip bir mirastır. Bu gelenek, Türk dünyasının farklı bölgelerinde farklı biçimlerde yaşatılmış, ancak her durumda tarihî kimliğin ve toplumsal düzenin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek, Uygur, Tatar, Azerbaycan, Anadolu ve Balkan Türkleri gibi geniş bir coğrafyaya yayılan bu gelenek, yazılı ve sözlü kültür içinde şekillenmiş ve korunmuştur.

Türk dünyasında, toplumsal sınıflar, yöneticiler ve mülk sahipleri ile etnik toplulukların, hanedan ve kabile şecerelerini uzun tarihsel süreçler boyunca yazılı veya sözlü olarak koruma geleneği bulunmaktaydı. Yazılı kaynaklarda, tarihî belgelere yansıyan ve sözlü biçimde muhafaza edilen bu şecere mirası, her zaman farklı kimliklerin ortaya çıkışında etkili bir unsur olmuştur. Özellikle 20. yüzyılın başlarına kadar Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler ve Karakalpaklar arasında var olan karmaşık toplumsal tabakalaşma ve kabile sistemine bağlı olarak gelişen soy kimliği meselesi, henüz yeterince araştırılmamış bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır (Kayumov, 2023: 11).

Türkiye’de Türkçülük akımlarının etkisiyle birlikte Orta Asya’ya, dolayısıyla Türkistan coğrafyasına olan ilgi de giderek artmış; bu ilgi hem çeviri hem de telif eserlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, Ahmet Vefik Paşa’nın Ebulgazi Bahadır Han’a ait *Şecere-i Terakime* adlı eseri Osmanlıcaya çevirmesi; Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun *Çağlayanlar* ve *Gönül Hanım* gibi edebî metinleri kaleme alması; ayrıca Necip Asım’ın ve Rıza Nur’un şecere konusundaki çalışmaları bu çerçevede örnek gösterilebilir. Cumhuriyet döneminin başlamasıyla birlikte millî tarih bilinci daha da güç kazanmış ve bu alandaki akademik çalışmalar hız kazanarak sürdürülmüştür (Karasoy ve Toker, 2005: 17).

Hasan Bayatî’nin *Câm-ı Cem-âyîn* adlı eserinde, yanında getirdiği bir Oğuzname’ye dayanarak Osmanlı hanedanının soyunu dönemin padişahı Sultan Bayezid Han’dan başlayarak yetmişinci kuşakta Hz. Âdem’e kadar ulaştırır. Eserde, Türklerin atası olarak Oğuz Han gösterilirken, onun Kara Han soyundan geldiği, bu soyun ise Nuh Peygamber’in oğullarından Yafes’e dayandığı belirtilmektedir. Korkut Ata döneminde hanlık yaptığı anlaşılan Müslüman Kara Han, adını Oğuz Han’ın putperest atası olan Kara Han’dan almış olup soyağacının 46. basamağında yer almaktadır. Bu silsilede insanlığın ilk atası Hz. Âdem birinci sırada, Türklerin kökeni olarak kabul edilen Yafes on birinci sırada, Osmanlıların atası sayılan Süleyman Şah ise

altmış birinci sırada gösterilmektedir. Böylece Osmanlı sultanlarının soy zinciri, Oğuz Han'a bağlanmaktadır (Kadıoğlu, 2017: 4-6).

Osmanlı'da şecereleer dini meşruiyet açısından da büyük önem taşımaktadır. Osmanlılar için hanedanın asil ve İslamî kökenlere dayanması sadece bir övünç meselesi değil, aynı zamanda imparatorluğun siyasi meşruiyeti açısından hayati bir zorunluluktur. Avrasya'nın sert rekabet ortamında hem siyasi hem de manevi alanda ayakta kalabilmek için bu tür bir soy anlatısı kaçınılmazdı. Osmanlılar yalnızca çevrelerindeki diğer Müslüman hanedanlarla değil, aynı zamanda Anadolu'daki güçlü tasavvufi yapılarla da meşruiyet mücadelesi içindeydiler. Bu rekabet ortamında efsaneler aracılığıyla kurgusal bir soy anlatısı oluşturmak zor olmadı ve devletin resmi yapıları tarafından da engellenmedi. Asıl zorluk, tarihi hilafeti elinde bulunduran soylarla Osmanlılar arasında bir hanedan bağı kurmaktır. Bunu sağlamak için Osmanlı tarihçileri efsanevi köken anlatılarına yöneldi. Osmanlı tarih yazımında yer alan soyağacı rivayetlerine göre, Osmanlı hanedanı hüküm hakkını doğrudan Selçuklu sultanından, Selçuklular da bu hakkı Abbasi halifesinden almıştır. Bu şekilde hilafetin mirasına dâhil olduğu iddia edilmiştir (Yılmaz, 2023: 298).

Türkistan'da şecerecilik geleneğinin önemli tezahürlerinden biri olan “92 Özbek boyu” söylemi, ilk kez 15. yüzyılda Deşt-i Kıpçak⁵ sahasında ortaya çıkmış ve özellikle Altın Orda sonrası Orta Asya'da kurulan hanlıklarda farklı siyasi ve kültürel bağlamlara göre çeşitli anlam katmanlarıyla kullanılmıştır. Başlangıçta bir politonim olan “Özbek” kavramı, zamanla bir etnonime dönüşerek hem hanedanların meşruiyetini sağlamada hem de toplumsal aidiyetin inşasında etkili olmuştur. Mangıtlar ve Mingler gibi hanedanlar bu şecereyi kendi iktidarlarını temellendirmek için kullanmış, boy listeleri ise halk arasında yüksek statü, askerî görev ve vergi ayrıcalığı gibi toplumsal uygulamalarla ilişkilendirilmiştir. “92” rakamının yanı sıra 32, 95 ve 96 gibi farklı boy sayıları da bölgeye göre değişen sembolik ve idari işlevler üstlenmiş; şecere listeleri hem sözlü anlatılarla hem de yazılı kaynaklarla çeşitlenmiştir (Malikov, 2020: 16-18).

Türkmenler, Oğuz Türklerinin devamı olarak köklü bir şecere geleneğine sahiplerdir. Oğuzname geleneği, Türkmen şecereleerinin temelini oluşturur. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Han ve onun 24 boyunun anlatılması, Türkmen boylarının menşe efsanesi kabul edilir. Türkmenler arasında ise Ebülğazi Bahadır Han'ın kaleme aldığı *Şecere-i Terâkime*, yalnızca tarihî değil, aynı zamanda etnik hafızanın yazılı hale getirilmiş halidir. *Şecere-i Terâkime*, Türkmen millî kimliğinin yazılı temellerinden biri sayılır. Bu eserde Oğuz Han'dan başlayarak Türkmen boylarının kökeni anlatılırken, menkıbevi ve destanî unsurlar bir arada kullanılmıştır.

⁵ Sir Derya'nın yukarısından başlayıp Tuna nehrinin ağzına kadar uzanan ve büyük kısmı bozkırlarla kaplı olan coğrafyaya verilen isim (Ölmez, 2020: 265).

Diğer birçok Türk topluluğunda olduğu gibi Türkmenlerde de benzer bir gelenek olarak yedi atayı bilmek önemli olarak kabul edilir hatta bununla ilgili olarak bağımsızlık sonrası dönemde bazı yasalar dahi çıkarılmıştır (İllyev 2010: X). Bu durum soyağacını bilmeyi bir nevi zorunlu kılmıştır. Yedi atayı ve şecereyi bilmenin zorunlu kabul edilmesi ise temelde şamanizmde bulunan atalar ruhundan faydalanabilme inancına dayanmaktadır (Yeşildal 2018: 53). Bu inanç çerçevesinde, yedi atasından biri aynı olan kişilerin evlenmesi kesin olarak yasaklanmıştır.

Bir soydan gelen erkek ve kadınların birbirleriyle evlenmelerinin dinî veya toplumsal olarak yasaklanmasına dıştan evlenme (exogami) denir. Eskiden bu yasak tüm soyu kapsarken, zamanla yalnızca yakın akrabalar arasında evliliğin yasak olduğu bir kurala dönüşmüştür. Bu anlayışa “nesep hürmeti” adı verilir (Ziya Gökalp, 1991: 247).

Tatar şecere geleneğinde, Altın Orda’nın mirasını taşıyan hanlıkların meşruiyet ve kimlik arayışlarında temel bir rol oynamıştır. Özellikle 16. yüzyılda Kazan ve Astrahan hanlıklarının Ruslar tarafından işgal edilmesi ile birlikte, bu şecereeler yalnızca iç politik işlev taşımamış, aynı zamanda Rus devleti tarafından da büyük bir ilgiyle derlenip kayda geçirilmiştir. *Rodoslovnaia Tatarskikh tsarei* (Tatar Hükümdarlarının Soy Kütüğü) adlı şecere metinleri, bu dönemin siyasal dönüşümlerini yansıtan hem Rus hem de Tatar tarihine ait nadide belgelerdendir. Bu soy kütükleri çoğunlukla 1550’li yıllarda derlenmiş ve büyük ölçüde Tatar kaynaklarına dayandırılmıştır. Gerek resmî Rus kayıtlarında gerekse özel koleksiyonlarda bulunan varyantlar, Tatar hanedanlarının kökenlerini Cengiz Han’a bağlayan anlatıları ihtiva etmektedir. Bu yönüyle şecere geleneği, yalnızca biyografik veri sunmakla kalmaz, aynı zamanda hanlıkların siyasal meşruiyetini pekiştiren bir hafıza üretim aracına dönüşür.

Tatar şecereelerinde dikkat çeken önemli bir nokta, bu şecereelerde bazı soyların bilinçli biçimde öne çıkarıldığı, bazılarının ise dışlandığıdır. Özellikle Astrahan Hanlığı’nda Mahmud ve Ahmed kardeşler arasında yaşanan taht mücadelesi sonucunda, Ahmed’in soyunun hâkim siyasi çevreler tarafından desteklendiği ve Mahmud’un soyunun şecere kayıtlarından neredeyse silindiği gözlemlenir. Bu durum, şecereelerin tarafsız değil, aksine politik bağlamda üretilmiş metinler olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Vasary, 2008: 365–372).

Karakalpak şecereeleri, 19. yüzyılda yaşamış olan Karakalpak halk ozanı Berdak’ın (Berdimurat Ğarğabayulı) *Şejire* adlı destansı şiiriyle yazılı hale getirilmiştir. Berdak halk arasında sözlü olarak aktarılan tarihî bilgileri kronolojik sıraya koyarak Karakalpak tarih yazıcılığında öncü bir rol üstlenmiştir. “Şejire” adlı eseri, yalnızca Karakalpakların değil; Kazak, Kıpçak, Türkmen ve Özbek halklarının da soy zincirlerine dair efsanevi ve tarihsel bilgileri içermektedir. Eserde hem İslamî hem de mitolojik unsurlar iç içe geçmiş; peygamber sahabelerinden başlayarak Cengiz Han’a ve Karakalpakların atası sayılan kişilere kadar uzanan

geniş bir anlatı kurulmuştur. Berdak'ın bu çalışması, Karakalpakların kimlik inşasında önemli bir metin olarak yerini almıştır (Tokat, 2012: 2873-2877).

Başkurlara ait şecerelelerin sistematik olarak kayıt altına alınması ve bilimsel araştırmalarda kullanılmaya başlanması, XVIII. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Bu dönemde Rus ve Başkurt araştırmacılar tarafından şecereleler çeşitli incelemelere konu olmuş, ardından yazılı olarak yayımlanmaya başlamıştır. XX. yüzyılın başlarında ise Muhametselim Ümütbayev ve Rızaiddin Fahretdinov gibi Başkurt aydınları, şecere çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Sovyetler döneminde kurulan “Başkurdistan’ı Öğrenme Cemiyeti” üyeleri de bu geleneği diğer kültürel konularla birlikte ele alarak şecereleleri öğrenmeye çalışmışlardır. XX. yüzyılın ortalarında şecere metinlerine yönelik araştırmalar daha sistemli hâle gelmiş ve bilimsel içerikli yayınlar yapılmaya başlanmıştır. 1960 yılında Rail Kuzeev’in Ufa’da yayımladığı *Başkurt Şecereleleri* adlı Rusça eser, bu süreçte önem taşımaktadır. Bu kitapta 25 farklı şecere metninin transliterasyonu, çevirisi ve açıklamaları yer almaktadır. 1972 yılında Sovyetler Bilimler Akademisi’ne bağlı olarak kurulan Güney Ural Şubesi ve Elyazmaları Araştırma Grubu, Başkurt şecereleleri üzerine yapılan çalışmaları hızlandırmış; bu metinler dil, edebiyat, etnografya ve tekstoloji açısından incelenmiştir. Elde edilen veriler, Başkurt Edebiyatı Tarihi ve Reyse Halikova’nın *XVIII–XIX. Asır Başkurt Şecereleleri ve Resmî Bilgilerinin Dili* gibi eserlerde değerlendirilmiş, Gaysa Hüseyinov’un araştırmaları ise alanın öncülerinden biri olarak öne çıkmıştır (Nadergulov ve Salihov, 2009: 16-17).

Azerbaycan Türklerinde şecerecilik geleneği hem sözlü halk edebiyatında hem de yazılı tarih bilincinde güçlü bir yere sahiptir. Bu gelenek, Oğuz Han mirasının Kafkasya’daki devamı olarak şekillenmiş; zamanla hem etnik kökeni Oğuz Han’a dayandıran anlatılarla hem de İslamî silsile içerisinde Hz. Ali soyuna bağlanan yapılarla çeşitlenmiştir. Safevîler döneminde hanedan meşruiyeti Şîî kimlik üzerinden inşa edilirken, yerel bey ve aşiret yapıları Oğuz boylarına dayanan şecerelelerle kendi tarihî sürekliliklerini korumuşlardır. Bu çift yönlü soy kurgusu, Azerbaycan’daki kimlik inşasında hem tarihî hem de kültürel düzeyde belirleyici olmuştur. Dede Korkut Hikâyeleri ise yalnızca edebî değil, aynı zamanda toplumsal soy bilincini aktaran birer şecere metni olarak işlev görmüştür.

Uygurlar arasında şecere yerine genellikle Arapça kökenli “nesebname” terimi kullanılmakta olup, bu kavram özünde diğer Türk topluluklarındaki şecere geleneğiyle aynı işlevi taşımaktadır. Uygur Türkleri arasında köklü bir geçmişe sahip olan nesebname geleneği, yalnızca aile bağlarının değil, aynı zamanda millî kimlik inşasının da temel taşlarından biri olarak işlev görmektedir. Bireylerin yedi kuşak atasını bilmesi sosyal bir sorumluluk olarak kabul edilir ve bu gelenek Uygurlar arasında soy hafızasını canlı tutan önemli bir kültürel miras

olarak sürdürülmektedir. Nesebnamecilik, sadece kişisel ya da ailevi bir ilgi alanı değil, aynı zamanda Uygur millî kimliğinin korunması ve aktarılması açısından da bir bilinç göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Gönel, 2024: 465-474).

Uygurlar, İslamiyet öncesinde Türk kültürüne özgü olan boy, uruk, kabile sistemiyle toplum yapısını düzenlerken, İslamiyet'in kabulüyle birlikte Arap kültüründeki şecere ve nesep geleneğiyle tanışmış ve bu yapıyı benimseyerek geliştirmiştir. Öte yandan, Çinlilerle kurdukları tarihsel temaslar sonucunda, Çin'e özgü hanedan tarihçiliği ve yıllık (vakayiname) geleneğinden de etkilenmişlerdir. Bu çok yönlü kültürel etkileşimler, Uygurların soy kütüğüne dayalı tarih anlayışına daha fazla önem vermelerine yol açmıştır. Özellikle Çin hanedan yıllıklarında yer alan Uygur Türklerine dair kayıtlar, Uygur kimliğini tarihî belgelerle destekleyen değerli kaynaklar olarak kabul edilmektedir (Gönel, 2024: 468).

Nogaylar arasında da şecere geleneği, tıpkı diğer konargöçer Türk topluluklarında olduğu gibi önemli bir kültürel ve toplumsal işlev üstlenmiştir. Nogaylar, Moğolistan dönemi öncesinde tarih sahnesine çıkmış ve Altın Orda Devleti'nin teşkilat yapısı içinde yer almışlardır. Nogay Hanlığı zamanında ve sonrasında, Deşt-i Kıpçak başta olmak üzere, bugünkü Kazakistan'ın Sir-Derya ve Türkistan bölgelerini kapsayan geniş coğrafyalara yayılmışlardır. Yalnızca Kazaklar ve Kırgızlar değil, Özbekler arasında da önemli bir etnik unsur hâline gelmişlerdir. Boylara ait kollar ve adlandırmalar incelendiğinde, Moğolistan döneminde Özbekler, Kırgızlar ve Kazaklarla etkileşimde bulunsalar da özellikle Kazaklar ve Özbeklerle daha yoğun biçimde karıştıkları görülmektedir. Günümüzde Nogayların yaşadığı bölgelerde Kanglı, Barak, Sarı Barak ve Uysin gibi boy adlarının yer adları şeklinde varlığını sürdürmesi dikkat çekicidir (Kalkan, 2006: 102). Kazak şecerelerinde Nogaylara ait boy adlarına sıkça rastlanması, bu ortak tarihî zeminin bir yansımasıdır.

Kırgız Türkçesinde “sancıra” olarak bilinen şecere, her Kırgız'ın yedi atasını bilmesi zorunluğundan kaynaklı olarak okuma yazma bilip bilmediğine bakılmaksızın bilmek ve söylemek zorunda olduğu bir kavram haline gelmiştir. Mensup olduğu ailenin yedi atasını ve kendi boylarının şeceresini bilmek kadın erkek her Kırgız için önem arz etmektedir. Öyle ki “yedi atasını bilmeyen Kırgız gerçek Kırgız değildir” değildir şeklinde Kazaklarda da var olan aynı atasözü Kırgızlarda da mevcuttur. Her ne kadar kadın erkek herkes şecere bilse de şecere yazıp söyleme işini erkekler üstlenmiştir. Kadınlarda şecere söyleyip yazan kişilere rastlanamamaktadır (Çeribaş, 2012b: 63-64).

Kırgızlardaki şecere geleneğine göre manzum ya da mensur olarak söylenen şecereler Kırgız sözlü edebiyatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Müstakil olarak söylenip yazıldıkları gibi destan, efsane, masal, ağıt gibi türler içerisinde de şecerelere rastlanılmaktadır. Şecere

söyleyen kişiye “sancıracı” denilmektedir. Ayrıca, moldolar, akınlar, komuzcular, ırcılar, comokcular⁶ da şecere söyleyenler arasında yer almaktadır (Yüksekkaya, 2016: 31).

Kırgız şecereleri arasında bilinen eski şecere Seyfeddin Ahsikendi’nin Farsça olarak yazdığı son kısmı oğlu Nooruz Muhammed tarafından tamamlanan Mecmuatü’t-Tevarih adlı eserdir. Kırgızlar ve Manas hakkında temel bir kaynak olmasına rağmen eser, Çağatay mektebinde yetişen şecereciler tarafından çok fazla ilgi görmemiştir. Kırgızların önemli şecerecilerinden olan Osmonaalı Sıdıkov da *Muhtasar Tarih-i Kırgızıya* adlı eserini *Mecmuatü’t-Tevarih*’ten değil Ebu’l-Gazi Bahadır Han’ın *Şecere-i Terakime* eserinin etkisinde oluşturmuştur. *Muhtasar Tarih-i Kırgızıya* adlı eser Oğuz Han’a kadar *Şecere-i Terakime* ile paralellik göstermektedir (Yüksekkaya, 2016: 32).

Kırgızistan’da Kırgız şecereleri hakkında birçok araştırma yapılmıştır. Bunlardan ilki Sabır Attokurov’un *Kırgız Sancırası* adlı eseridir. Çok sayıda şecerenin incelenmesinden oluşan eser Türkiye Türkçesiyle: “Şecerename, Şecere, Şecereciler, Şecere Tarihi Etnografik Bulak, Yeni Kırgız Şeceresi gibi başlıklara ayrılmıştır. Kalan kısımlarda ise önceki şecerelerden faydalanılarak Kırgız boyları şeması ve bu boylar hakkında bilgiler verilmiştir. Kırgızistan’da hazırlanan bir diğer çalışma ise *Kırgız Şanjırası* adıyla yayımlanmıştır. Ala-Too Dergisi’nde şecereler hakkında yazılan makalelerin derlenmesiyle oluşturulan bu eserde on iki yazı bulunmaktadır. Bu yazarlar içerisinde Üsöyün Acı, Togolok Moldo, Osmonaalı Sıdık Uulu, Saparbek Zakirov, Sabır Attokurov gibi şecere alanında uzman araştırmacıların çalışmaları da yer almaktadır. Nurkemel Kulmatov tarafında hazırlanan *Uruuçuluk* (Boyculuk) adlı eserde ise şecerelerden ziyade boylar arasındaki meseleler ele alınarak boyculuğun ayrıştırıcı mı, birleştirici mi olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Capar Kençiyev’in hazırladığı *Babalar Bayanı* (Ataların Anlatımları) eseri Kençiyev’in otuz yıldan fazla halkın arasında dolaşarak derlediği şecerelerden oluşmaktadır. Eserde Nuh Peygamber’den Cengiz Han’a sonrasında ise Kırgız boylarına kadar şecereler bulunmaktadır (Arvas, 2016: 104-105).

Kırgızlarda önemli şecere anlatıcıları arasında Balıkooz Kumar Uulu (1805-?), Talıp Moldo (1849-1949), Bala Ayılçı (1858-1929), Togolok Moldo (1860-1942), Alımbek Akılbekov (1862-1930) ve oğlu Turgunbek Alımbekov (1881-1959), Belek Soltonoyev (1878-1938), Osmonaalı Sıdıkov (1879-1942), Tölök Törökkan Uulu (1929- ?) isimlerini saymak mümkündür (Arvas, 2016: 108-113).

⁶ Kırgız Türkçesinde moldo: din büyükleri, akın: âşık ve şairlere verilen isim, komuzcu: kopuz çalıp söyleyen kişilere verilen isim, ırcı: destan anlatan kişilere verilen isim, comokcu: masal anlatan kişilere verilen isim.

1.2. Oğuznamecilik Geleneği

Türk dünyasında şecere geleneğinin en belirgin tezahürlerinden biri Oğuzname geleneğidir. Oğuz Türklerinin atası kabul edilen Oğuz Kağan ve neslini anlatan destanlar, aslında birer soy anlatımı, yani şecere niteliğindedir. Oğuzname, yalnızca Oğuz Kağan'ı konu alan bir anlatı değildir. Aynı zamanda Türk milletinin geçmişine, köklerine ve kültürel kodlarına ilişkin bir hafızadır. Bu gelenek içerisinde Oğuz Kağan hem tarihî bir önder hem de mitolojik bir kurucu figürdür. Mehmet Fuad Köprülü'nün, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* eserinde, Oğuzname için kullandığı ifade şu şekildedir:

“Diğer birçok tarihî milletler gibi, Oğuz Türklerinin de başlangıcı bilinmeyen bir zamandan beri millî destanları mevcuttu. Yalnız sözlü bir anane hâlinde kalmayarak çok büyük bir ihtimâlde daha İslamiyet'in zuhûrundan önce zabt ve tespit edilmiş olan bu destana, Oğuzlara ait olduğu için, sonraları, Oğuz-Nâme dediler. Her kavmin tarihî, önce esatir ve menkıbe şekillerini aldığı cihetle, Reşîdü'd-Dîn meşhur umumî tarihini yazarken, Oğuzların zuhûruna ait tafsîlâtı bu yazılmış destandan aldı. İşte, bu suretle müsbet tarih ile esatir birbirine karıştırılmış oldu (Köprülü, 2013:237).

Ahmet Bican Ercilasun, Oğuzname kelimesine ilk olarak Mısırlı Türk tarihçi Ebû Bekr bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî'nin 1310 yılında Arapça olarak yazdığı *Dürerü't-Ticân ve Gururu Tevarihi'l-Ezmân* adlı eserinin 202a varâğının 17. satırında rastlandığını belirtmektedir. Ebûbekir, bu kitabında Türklerin iki eserinden bahsetmektedir. Bunlar: Ulu Han Ata Bitigçi ve Oğuzname'dir. Fakat birçok araştırmacı Ulu Han Ata Bitigçi'yi de Oğuzname zannetmişlerdir (Ercilasun, 2022: 645). Ebubekir'in kitabındaki ilgili kısımla Kazım Yaşar Kopraman'ın çevirisi şu şekildedir:

“Dedim: Burada, bu kavmin [Tatarların] ortaya çıkışının başlangıcı ve ilk faaliyetleri hakkında bilgi vereceğiz. Bu bilgiler, onların kendi dillerinde Ulu Han Ata Bitigçi-Arapça tercümesi ve anlamu: Kitâb el-Melik el-Eb el-Kebir [Ulu Han Ata Kitabı] diye adlandırdıkları kitaptan, yaratılışlarının başlangıcı ve kim oldukları konusunda bize ulaşan bilgilerin bir özeti olacaktır. Çünkü, temiz İslam Şeriat: onların yaratılışının başlangıcı hakkındaki bilgileri olduğu gibi nakletmemize cevaz vermez. Bu kitap, Moğolları ve Kıpçakları Eski Türklerle [et-Türk el-Eva'il] akraba gösterir. Onlar bu kitaba çok değer verirler. Muahhar Türkler [et-Türk el-Uhar]'in de saygı gösterdikleri ve aralarında elden ele dolaştırdıkları Oğuz-name adında bir kitapları vardır” (Kopraman 2009: 123).

Ercilasun, Oğuznamelerin Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın ortak dil ve kültür mirası olduğunu, bu Oğuznamelerin muhtemelen 14-15. asırlarda Dede Korkut hikâyeleri şeklini aldığını belirtmektedir.

“Oğuz destanı, daha Sırderya boylarında iken sözlü olarak teşekkül eden bir destan olduğu için Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak dil ve kültür mirasıdır. Oğuzname 13. yüzyıldan önce yazılı hale gelmiş hem Oğuz Kağan'a hem de Dede Korkut boylarından bir kısmını içine alan bir kitap halinde elden ele dolaşmaya başlamıştı. Mısır Memluk tarihçisi Ebu bekir bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî'nin 13. yüzyıl başındaki kaydı, bu bilginin kesin olduğunu gösterir. Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan açısından bunun anlamı şudur. Bu üç ülkedeki Türkler, henüz birlikte yaşarken Oğuz

destanı teşekkül etmiş ve hatta yazılı hale gelmiştir. Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahasında sonradan, muhtemelen 14-15. asırlarda Oğuzname, bugün elde bulunan Kitâb-ı Dede Korkut hâlini almıştır” (Ercilasun, 2001: 439).

Moğol tarihçisi Reşideddin’in *Cami’ü’t-Tevarih* adlı eserinin devamı niteliğindeki Ebülğazi Bahadır Han’ın *Şecere-i Terakime* eseri bütün Türk toplulukları tarafından kabul görmüş ve Oğuznamecilik adıyla bir türün oluşmasına vesile olmuştur (Çeribaş 2012: 62).

Oğuznameler, sadece epik anlatı niteliği taşımakla kalmamış; aynı zamanda Türk boylarının kökenini açıklayan, onların meşruiyetini ve toplumsal konumunu belirleyen şecerevi bir çerçeve hâline gelmiştir. Oğuz Kağan’ın ve çocuklarının adlarının pek çok Türk boyuna atfedilmesi, Oğuznamenin yalnızca bir destan değil, aynı zamanda etnik kimlik belirleyici bir metin olarak işlev gördüğünü gösterir.

Günümüzde ise Oğuznamelerin iki farklı yazılı kaynağı vardır. Birincisi Paris Milli Kütüphanesi’nde bulunan, Uygur alfabesiyle yazılmış, Oğuz Kağan destanıdır. Oğuz Kağan Destanı’nın ikinci önemli varyantı İlhanlı veziri Reşideddin’in *Cami’ üt-Tevarih* adlı kitabının ikinci cildindeki “Tarih-i Oguzan ve Türkan” bölümüdür. Farklı coğrafyalardan elimize ulaşan diğer tüm Oğuz Kağan destanları bu varyantı temel almaktadır (Gömeç, 2004: 119). Bu iki kaynakla beraber Reşideddin’in *Cami’ü’t-Tevarih* adlı eserindeki Oğuzname’yi temel alarak hazırlanan Ebülğazi Bahadır Han’ın kaleme aldığı *Şecere-i Terakime* ve *Şecere-i Türk*, Yazıcıoğlu Ali’nin *Tevarih-i Al-i Selçuk*, Çağatay sahasında yazılan Oğuzname’nin Uzunköprü rivayeti, *Kazan Oğuznamesi*, *Andalip Oğuznamesi* Tüm bu Oğuznameler ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

1.2.1. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı

Paris Milli Kütüphanesi’nde bulunan, Uygur alfabesiyle yazılmış, Oğuz Kağan destanıdır. Eksik olan bu nüsha Rıza Nur tarafından bulunmuştur. Almanca olarak W. Bang ve R. Rahmeti Arat tarafından 1932 yılında yayımlanmıştır (Bars, 2008: 225).

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı’nın tamamının ve içeriğinin ne kadar olduğu ne zaman ve nerede yazıldığı belli değildir. Ayrıca metnin Oğuzname’nin bir parçası veya asıl nüshanın bir bölümünün kopyası mı olduğu da bilinmemektedir (Aça, 2020: 122).

Paul Pelliot metnin yazım özelliklerinden yola çıkarak yaklaşık olarak 1500 yıllarında Türk dünyasının epey batısında yani Turfan’a göre daha batıda bir yerde yazıldığına kopya eden kişi veya kişilerin Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı’nın Uygurca olan metninde bazı yazım ve ağız özelliklerini değiştirdikleri fakat bu yüzeysel değişikliğin Turfan Uygurcasına aykırı olmadığını belirtmektedir. Pelliot metni incelemeleri neticesinde Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı’nın 1300 yıllarına doğru Turfan’da Uygur Türkçesiyle yazıldığı, 15. yüzyılda bir Kırgız

bölgesinde sadece imlası biraz değiştirilmiş olarak düzenlendiği sonucuna varmıştır (Pelliot: 1995: 99-103).

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nı 1932 yılında yayımlayan Reşid Rahmeti Arat ve W. Bang ise eserin dil özelliklerine değindikten sonra metnin tarihi ve dili hakkında şu tespite varırlar: "Bunlar metnimizin tam tarihini tespit için kâfi gelmemektedir, hatta doğrusunu söylemek lazım gelirse, metnin yazıldığı şiveyi de tayin etmek için kâfi değildir. Şimdilik 'Yeni Şark Türkçesi' tabirile iktifa etmek icap ediyor." (Bang ve Rahmeti, 1936: 7).

Ahmet Bican Ercilasun, Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı için Oğuzanemeler arasında en eski rivayet olduğuna şüphe olmadığı, Uygur harfli bu metin Türklerin İslamiyet'i kabulünden çok önceki bir anlatıyı içerdiğini ve bütün Oğuznamelerde İslami motifler olmasına rağmen Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda İslami hiçbir motif bulunmadığını belirtmektedir. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nı diğer Oğuznamelerden ayıran özellikleri için de şöyle söylemektedir:

"Oğuz Kağan'ın evlendiği kızlar, putperest amcaların kızları değil, gökten inen ışıktan çıkan kız ile sudaki ağaç kovuğundan çıkan kızdır. Bu rivayette putperest baba (Kara Han) ile Müslümanlık mücadelesi yoktur. Üstelik bu destanda Oğuz Kağan'a yol gösteren bir bozkurt vardır.

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un seferleri; Reşideddin, Ebülğazi ve Kazan Oğuznamelerindeki kadar ayrıntılı değildir. Buna karşılık Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda diğerlerinde olmayan canavarla mücadele vardır.

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Oğuz Kağan'ın yaptıklarıyla sınırlıdır. Üç büyük Oğuzname ve bazı küçük Oğuznamelerde ise Oğuz hükümdarlarının sözlü / efsanevi tarihi, yazıldıkları döneme veya yakın dönemlere dek sürdürülür" (Ercilasun, 2022: 36).

Hacim olarak küçük olan Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı: Şu, Alp Er Tunga, Bozkurt, Ergenekon vb. destanlar gibi arkaik yapılıdır. Oğuz Kağan Destanı Oğuz-Türkmen geleneğine uygun olarak nazım-nesir karışık halde söylenmiş. Yazıya geçirilirken de bu prensip bozulmamıştır. Bu varyant diğer varyantlarla karşılaştırıldığında hem arkaik hem mitolojik unsurların bol olması ve şecere geleneğine yer verilmemesi ile farklılık göstermektedir (Bayat: 2006: 22-23).

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'na şecere bağlamında bakıldığında diğer Oğuznamelerden farklı olarak Oğuz Han'ın şeceresi verilmemektedir. Sadece Oğuz Kağan'ın babası ve çocuklarının adı zikredilmektedir. Destana göre Oğuz Kağan'ın babası Ay Kağan'dır⁷. Çocukları ise ilk eşinden Kün (Güneş), Ay, Yultuz (Yıldız) ve ikinci eşinden Kök

⁷ Bahaeddin Ögel'e göre diğer Oğuz Kağan Destanlarında Oğuz Han'ın babasının adının Kara Han olarak verilmesine rağmen bu destanda Ay Kağan olarak verilmesinin sebebi Uygurların Mani dininin kabul etmesiyle ilgilidir. Türk dininde Gök ve Güneş birinci derecede önemli iken Türklerin Mani dinini kabul etmesiyle Ay ilk sıraya geçmiştir. Uygurlar da yeni dinin etkisiyle destanın esas konusunu bozmamakla birlikte yeni öğrendikleri şeyleri de destanın arasına sokuşturmışlardır (1993: 149-150).

Kök (Gök), *Tağ* (Dağ), *Tengiz* (Deniz) olmak üzere altı erkek çocuğu olduğu görülmektedir (Bang ve Rahmeti, 1936: 12-15).

1.2.2. Cami'ü't-Tevarih -İslami Dönem Oğuz Kağan Destanı

Reşidüddin Fazlullah'ın en önemli tarihçiler arasında gösterilmesini sağlayan eseri *Cami'ü't-Tevarih* İslam dünyasında Türk tarihi ile ilgili yazılan eserlerin en önemlisidir. Reşidüddin iki ciltten oluşan eserine üçüncü cildin de ekleneceğini belirtse de bunun gerçekleşmediği görülmektedir (Fazullah, 2010: 38).

14. yüzyılda Bizans'ta Farsça astronomi eserleri Yunanca'ya çevrilmiş; aynı dönemde Moğol İmparatorluğu'nun etkisi altındaki çok sayıda halkın tarihsel anlatılarını içeren kapsamlı bir tarih kitabı hazırlanması düşünülmüştür. Bu büyük görev, Yahudi kökenli ve sonradan Müslüman olan Reşidüddin'e verilmiştir. Çalışmasında ona, Moğol rivayetlerinde uzman iki Çinli, bir Keşmirli Budist, bazı İranlı âlimler ve muhtemelen bir Fransız keşiş destek vermiştir. Reşidüddin, anlatılanları kendi yorumunu katmadan, doğrudan aktarmaya özen göstermiştir. Bu yönüyle eseri modern bilimsel standartlardan uzak olsa da kapsamı bakımından benzersizdir (Barthold, 2006: 162).

1305 yılında İlhanlı Gazan Han'ın⁸ veziri Doktor Reşidüddin'in başında bulunduğu Tebriz'deki bir dünya tarihi yazma heyeti oluşturulur. Yine Reşidüddin tarafından Arapça ve Farsça yazılan *Cami'ü't-Tevarih* içerisinde *Tarih-i Oğuz û Türkân ve Hikâyet-i Cihangîrî* "Türklerin ve Oğuz'un tarihi ve onun (Oğuz Han'ın) cihangirliğinin hikâyesi" adlı bölümünde bulunmaktadır (Kırzioğlu, 2000: 11). Bu bölüm temel vasıfları ile bir Oğuzname'dir. Burada Türklerin atası Oğuzlarla ilgi destanî özellikte bilgiler verilmektedir. Başında da belirtildiği üzere bu Oğuzname, Türk tarihçilerinin rivayetlerine dayanmaktadır. Yani Reşidüddin *Tarih-i Oğuz û Türkân ve Hikâyet-i Cihangîrî* kısmının yazımında herhangi bir yazılı eserden faydalanmamıştır (Sümer, 1960: 359).

Zeki Velidi Togan, Faruk Sümer'in aksine Reşidüddin'in aktardığı tercümedir ve muhakkak Türkçe olarak yazılmıştır. Bu Türkçe Uygur alfabesiyle Sırderya havzası ve Oğuzca karışımı bir Türkçe olabilir. Bu husus coğrafi adlarından, hanların ve yabguların lakaplarından anlaşılmaktadır şeklinde görüş belirtmiştir (Togan, 1982: 118).

Reşidüddin'in Oğuznamesi'nde İslam tarihçilerinin belirttiği şekilde Türklerin kökeni Hz. Huh'un oğlu Yafes'e dayandırılmaktadır. İnsanlık iki dönemden oluşmaktadır. Birinci dönem ilk insandan Nuh'a kadar olan dönemdir. Bu dönem için aktarılan anlatıların neredeyse

⁸ İlhanlı hükümdarları Moğol kökenli olmalarına rağmen kendi köklerini Oğuz Han'a dayandırmaktadırlar. Çünkü ataları Cengiz Han da cihan hâkimiyetini meşru kılmak için kendi soyunu Oğuz Han'a bağlamaktadır. Mahmud Gazan Han da halkıyla birlikte Türkleşmiş hükümdarlardan bir tanesidir (Bayat: 2019: 35).

hepsi peygamberler tarihi şeklinde Tevrat'a dayandırılmaktadır. İkinci dönem ise Nuh tufanından sonrası olarak görülmektedir. İkinci dönem anlatılarda insanlık Nuh peygamberin üç oğlu Ham, Sam ve Yafes'ten türemiştir. Türklerin atası olarak bilinen Yafes'i, Reşidüddin İslam tarihçilerine uygun olarak Türklerin ve Moğolların atası saymaktadır. Bu sebeple Türk ve Moğol yaşam tarzına uygun olarak Yafes'i yaylak ve kışlak hayatı yaşayan bir konargöçer olarak tasvir eder. Hatta Yasef'in adı Olcay Han şeklinde anılmaktadır (Gündüz, 2017: 11-14).

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nın farklı olarak Cami'ü't-Tevarih'te geçen Oğuz Kağan Destanı düzenlenerek veya bütünüyle değiştirilerek inandırıcı bir tarih olarak kurgulanmıştır. Örnek olarak Uygur varyantında Oğuz Kağan henüz bir günlükken konuşmaya, yiyip içmeye, yürümeye başlarken Cami'ü't-Tevarih'te Oğuz Kağan annesinin sütünü içmez, sebebini de annesinin rüyasına girerek açıklamaktadır. Benzer şekilde Uygur varyantında yol gösterici bir bozkurtken Cami'ü't-Tevarih'te ihtiyar güngörmüş kişilerin sözüne itibar edilir. Onların tavsiyeleri dikkate alınır (Gündüz, 2017: 15).

Reşidüddin'in Oğuznamesi'nde Olcay Han yani Yafes ile başlayan şecere Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'e kadar devam ettirilmektedir. Oğuz Han'ın ise en büyük atasından küçüğe doğru ataları şu şekilde sıralanmaktadır: Olcay Han, Dib Yavqu Han, Kara Han şeklindedir. Şecerede son halka olan Tuğrul Bey ise Oğuz Han'ın oğlu Kün Han'ın soyuna dayandırılmaktadır.

Reşidüddin Fazlullah'ın *Cami'ü't-Tevarih* eserindeki Oğuzname'de Oğuz Han'ın şeceresi sırasıyla şu şekildedir:

1. “Olcay Hân
2. Dib Yavguy Hân
3. Qara Hân (Kara Hân), Or-Hân, Kür-Hân, Küz-Hân)
4. Qara Hân (Kara Hân)
5. Oğuz Hân
6. Kün Hân
7. Dib Yavguy Hân
8. Qurs Yavguy Hân
9. Qoru Yasaq Yavguy Hân
10. İnal Yavguy Hân
11. İnalsır Yavguy Hân
12. Ala Ath Keş Derneklü (Kiş Donlu) Qayı İnal Hân
13. Köl Erki Hân
14. Tuman Hân
15. Tiken Bile Er Biçken Qayı Yavguy Hân
16. Uladmur Yavguy Hân
17. Qara Alp Hân (Kara Alp Hân)

18. Buğra Hân (Buğra Hân'ın oğulları: İl-Tekin, Qorı-Tekin ve Bek-Tekin)
19. Qorı-Tekin
20. Oyunaq
21. Arslan Hân
22. Arslan Hân'ın üvey oğlu, Suvar
23. Osman Hân
24. Esli Hân
25. Şaban Hân
26. Buran Hân
27. Ali Hân
28. Toqsurmuş oğlu Tuğrul
29. Tuqaq
30. Tokuz Yavguy
31. Saman Yavguy Hân
32. Ağım Yavguy
33. Kökem Yavguy
34. Serenk
35. Sebüktekin
36. Mahmud Sebüktekin
37. Mes'ud
38. Toqsurmuş oğlu Qınıq Selçuk
39. Beğdili boyundan Sultan Muhammed Harezmşah" (Easy: 2015: 76-78).

1.2.3. Şecere-i Terakime

Şecere-i Terakime'nin yazarı Ebulgazi Bahadır Han, Harezm Şıban Özbek Han hükümdarlarından olmasının yanı sıra bir tarihçidir. Ebulgazi, Harezm'in başkenti Ürgenç'te 1603 yılında dünyaya gelmiştir. 16 yaşına kadar doğduğu Ürgenç'te yaşayan Ebulgazi daha sonra Amu Derya'nın doğusunda Kat valiliğine atanmıştır (Ölmez, 1996: 10). Cengiz Han'ın soyundan gelen Ebulgazi, Arab Muhammed Han'ın oğludur. Ana dili Türkçe ile birlikte Arapça, Farsça ve Moğolca da bilen Ebulgazi'nin en fazla münasebeti Türkmenlerle olmuştur. Bu münasebetin içerisinde dostlukla birlikte zulüm de olmuştur. Hatta eserinde, yaptığı Türkmen katliamlarının günahına karşılık olsun diye Şecere-i Terakime'yi hazırladığını söylemektedir (Ergin, 1974: 9-11).

Ebu'l-Gazi'nin, eseri kaleme alırken özellikle Dede Korkut anlatıları başta olmak üzere Türkmenler arasında yaygın olan şecerevi ve destanî rivayetlerden büyük ölçüde faydalandığı anlaşılmaktadır. Şecere-i Terakime'deki epik unsurlar, bu metnin yalnızca İslamî tarih yazımı değil, aynı zamanda halk anlatı geleneğiyle de şekillendiğini göstermektedir. Reşidüddin'in Oğuzname'si ile içerik düzeyindeki benzerliklere rağmen, Ebu'l-Gazi'nin anlatılarının

doğrudan ondan alınmadığı, aksine bağımsız halk kaynaklarından derlendiği dikkat çekmektedir. Eserde farklı varyantlara yer verilmesi, yazarın yalnızca tek bir geleneği değil, halk arasında yaşayan farklı anlatı biçimlerini de kayıt altına aldığını göstermektedir. Bu yönüyle Şecere-i Terakime, 17. yüzyıl Türkmen toplumunun sosyo-kültürel yapısını ve tarih bilincini anlamada önemli bir kaynak niteliği taşır (Kononov, 1958: 22).

Ebulgazi Bahadır Han'ın kendi ifadesiyle Şecere-i Terakime'yi yazma sebebi böyle açıklamaktadır:

“Bundan çok yıllar geçti. Türkmenin hocaları ve şeyhleri ve beyleri benim tarihi iyi bildiğini işitmişler. Sonra bir gün hepsi gelip arz kıldılar ki bizim içimizde Oğuzname çoktur ama hiç iyisi yok, hepsi yanlış ve birbirini tutmuyor, her birisi bir türlü ve bir doğru itibar kılınacak tarih olsaydı iyi olurdu diye ricada bulununca, onların ricalarını kabul kıldım. Onun için ki: Bu kitabı söyledikten on yedi yıl önce bütün Türkmenler bize düşman olmuşlardı. O sebepten biz onları çok vurduk, yağmaladık. Ve bir gün Horasan'da Durun'a yakın Burma denilen suyun yakasında bizimle saf çekip vuruştular. Tanrı bize verdi. Baştan ta sona kadar. Biz sebep olarak. İyi ve kötünden yirmi bin yetmiş insanları öldü. Onun içinde günahkârları da vardı ve günahsızları da vardı. Peygamber demişlerdir ki: “İdâblu'-s-surûri fi kalb mü'mini hayrun min' ibâdeti's-sakaleyni” Manası budur ki, eğer bir kişi bir Müslüman kişinin gönlünü memnun kılrsa onun sevabı bütün insanoğullarının ve cinlerin Tanrıya bendelik kılmalarının sevabından çoktur. O halde nice bin kişilerin, benim bu söylediklerimle, bilmediklerini bilip gönülleri hoş oluyor. Tanrı Taâlâ'dan ümidim var ki bunun sevabı, eğer o katliamda günah olmuş ise ona galip gelecek deyip ve sonra odur ki bir gün bir kimse bu kittabı okuyup bilmediğini bilse bizim ruhumuza Fatiha okuyacak dedik. Sonra kitabı söylemeye başladık. Ve bu kitaba Şecere-i Terakime diye ad koyduk” (Ergin, 1974: 18-19).

Muharrem Ergin'e göre Ebulgazi Bahadır Han 1060'da yazdığı *Şecere-i Terakime* ile Türkmenler arasındaki zengin tarihî ve destanî rivayetleri toplayarak değerli bir Türk tarihçisi olmuştur. Eser bir anlamda Oğuzname'nin Çağataycasıdır. Ebülğazi, eserinde Reşidüddin'den faydalanmakla birlikte, Türkmenler arasından canlı rivayetleri de toplamıştır. Bu sebeple Şecere-i Terakime müstesna bir yere sahiptir. Dede Korkut'un Türkmen rivayetlerinden parçaları da içerisinde bulundurması Şecere-i Terakime'ye ayrı bir önem kazandırmaktadır. Şecere-i Terakime'nin birçok nüshası olmakla birlikte en önemlileri Taşkent ve Leningrad nüshalarıdır. Taşkent nüshası mevcut nüshalar arasında en iyisi ve Ebulgazi devrindeki asıl metne en yakın olanıdır. Bu nüsha diğer 7 nüsha ile karşılaştırılarak Rus asıllı Prof. Dr. Kononov tarafından neşri yapılarak ilk defa eser tam anlamıyla ortaya konulmuştur. Muharrem Ergin hazırladığı eserinde Kononov'un neşrindeki bu metnin tercümesini vermektedir (1974: 11-13).

Faruk Sümer'e göre Ebulgazi, geçmişte Türkmenlere karşı birçok katliam yapmasına rağmen Türkmenlerden gelen kendileri için dağınık Oğuznamelerden yeni ve iyi bir Oğuzname

isteğini kabul etmesinin sebebi Türkmenlerin görkemli bir geçmişi olduğu bilmesidir. Eserini de oluştururken ana kaynak olarak Farsça Reşidüddin'in Oğuznamesi'ni almıştır. İkinci ana kaynak olarak da Türkmenlerin ellerindeki Oğuznameleri kullanmıştır. 1600'lü yıllarda Türkmenlerin ellerinde var olan bu Oğuznameler günümüze ulaşamamıştır. Bu sebeple bu Ebulgazi'nin bu Oğuznamelerden ne ölçüde faydalandığı üzerine kesin bir ey söylemek mümkün olmamaktadır (Sümer, 1960: 389).

Ebulgazi Bahadır Han, Türkçenin yanında Arapça, Farsça ve Moğolca bilmesine rağmen kendinden önceki tarihçiler gibi Türk tarihini anlatırken Arapça ve Farsça kullanmamasını da şu şekilde açıklamaktadır:

“Hep bilin ki, bizden önce Türkçe tarih söyleyenler Arapça lügatleri katmışlardır ve Farsçayı da katmışlardır ve Türkçeyi de seci kılmışlardır. Kendilerinin hünerlerini ve üstatlıklarını halka malûm kılmak için. Biz bunların hiç birisini yapmadık. Onun için ki: Bu kitabın okuyucusu ve dinleyicisi elbette Türk olacaktır. Tabii Türklere Türkâne söylemek gerek. Tâ ki, onların hepsi anlasınlar. Bizim söylediğimiz sözü bilmeseler ondan ne çıkar? Eğer onların içinde bir veya iki okuyan akıllı insan olsa, o bilse, bilmeyen çokluğun hangi birine söyleyip bildirir? O halde öyle söylemek gerek ki iyi ve kötü hepsi bilip, gönüllerine makul olsun” (Ergin, 1974: 19).

Şecere-i Terakime kendinden önce Reşidüddin Fazlullah tarafından yazılan Oğuzname'ye göre destan üslubunu daha fazla taşımaktadır. Reşidüddin'de gelmiş geçmiş devlet adamlarının biyografilerinin anlatıldığı bir ifade görülmektedir. Ayrıca Cengiz Han ve devlet otoritesinin tesiri Reşidüddin'in eserinde kendisini göstermektedir (Ögel C I. 1993: 1993: 245).

Şecere-i Terakime'de Hz. Âdem'den başlayan şecere Kara Han'ın oğlu Oğuz'un dünyaya gelmesine kadarki süre içerisinde yaşayan ecdadın isimleri ve yaptıkları işler zikredilir. Sonrasında Oğuz Han'ın doğumu anlatılır. Doğumundan sonra onun hükümdar olmasına, yaptığı seferlere, Oğlu Kün Han'ın tahta geçmesine, Oğuz Han'ın torunlarının isimlerine ve damgalarına yer verilir. Kün Han'ın oğlu Kayı'ın hükümdar oluşu, Arslan'ın oğlu Sereng'in han oluşu ve Selçuklular dönemi ile devam eder. Ebulgazi kendi dönemindeki Türkmen boylarına kadar uzun bir tarihi Hz. Âdem'den kendi hükümdarlığı dönemine kadar getirmiştir (Aça, 2020: 135).

Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime*'sinde Oğuz Han'ın şeceresi sırasıyla şu şekildedir:

1. “Amulca Hân
2. Bakuy Dib Hân
3. Kök Hân
4. Alınca Hân (Tatar- Moğol)
5. Moğol: Kara Hân, Gür-Hân, Kır-Hân, Ur-Hân

6. Kara Hân
7. Oğuz Hân
8. Kün Hân
9. Kayı Hân
10. Dip Bakuy Hân
11. Kuzı Yavı Hân
12. İnal Yavı Hân
13. Duyılı Kayı Hân
14. Köl İrki Hân
15. Tuman Hân
16. Kanlı Yavlı Hân
17. Mur Yavı Hân
18. Kara Hân
19. Buğra Hân (Buğra Hân'ın oğulları: İl-Tekin, Kuzı-Tekin, Bek-Tekin)
20. Kuzı-Tekin
21. Arslan Hân
22. Osman Hân
23. İslı Hân
24. İslı Oğlu Şıban (Şeyban) Hân
25. Şıban Oğlu Buran Hân
26. Ali Hân
27. Kılıç Arslan (Şah-Melik)
28. Togurmuş Oğlu Tuğrul
29. Togurmuş Oğlu Arslan
30. Asılzâde
31. Arslan Hân
32. Kükem Bakuy
33. Serenk” (Easy, 2015: 79-80)

1.2.4. Şecere-i Türk

Şecere-i Türk 15. yy'ın ikinci yarısında Harezmi bölgesinde hüküm süren Yedigözü Şıban Özbek hanlarının tarihlerini ve şecerelerini belirlemek amacıyla yazılmıştır. Bunun yanı sıra Moğol ve Türk tarihi hakkında bilgiler vermesi açısından önem taşımaktadır. Janos Eckmann'a göre eserin ilk bölümü Reşidüddin Fazlullah'ın *Cami'ü't-Tevarih* adlı eserine dayanmaktadır. Ancak Ebulgazi, bazı bölümlerinde düzenlemeler yapmıştır. Şeybanilerin tarihi ve soyları hakkında önemli olan eser 1717'de Strahlenberg tarafından Tobol bölgesinde bulunmuştur (Ölmez, 1996: 22-23).

Ebulgazi Bahadır Han *Şecere-i Türk* adlı eserini yazmaya 1663 yılında başlamıştır. Eserinin büyük bir kısmını yazdıktan sonra vefat eder. Vefat etmeden önce eserini tamamlarını

için oğullarına vasiyette bulunmuştur. Eserin eksik kalan kısmı oğlu Anuşe Muhammed Han'ın talimatı ve yardımıyla başka birisi tarafından 1665 yılında Hive'de tamamlanmıştır. Kavamuddin Münirov ve Kazakbay Mahmudov'un birlikte hazırladıkları 1992 yılında Taşkent'te yayımlanan *Ebulgazi, Şecere-yi Türk* eserinde Şecere-i Türk eserini tamamlayan kişinin Mahmud İbn Molla Muhammed Ürgenci adlı bir ulema olduğu belirtilmektedir (Karabörk, 1995: 9).

Şecere-i Terakime'de olduğu gibi Şecere-i Türk'ü yazma sebebini Ebulgazi Bahadır Han şöyle açıklamaktadır:

“Bizim atalarımızın ve büyüklerimizin pervâsızlığı ve Harezmi halkının bîvukufluğu. Bu iki sebepten bizim cemâatımızın Abdullah Hanın ataları ile bizim atalarımızın ayrıldığı yerden ta bize gelinceye kadar tarihlerini yazmazlardı. Bu tarihi bir kişiye teklif edelim diye çok düşündük ama hiç münasip bir kişi bulamadık. Mecburiyet oldu, o sebepten kendimiz yazdık. Türk'ün öksüz kendi göbeğini kendi keser diye bir atasözü vardır. Âdem zamanından bu vakte kadar sayısız tarihler yazılmıştır ama hiç bir padişah, emir, hâkim ve dânişmend kendi tarihini kendisi yazmamıştır. ... Hiç bir zaman olmayan iş oldu” (Karabörk, 1995: 9).

Şecere-i Türk Âdem peygamberden Ebulgazi Bahadır Han'ın hanın ölümüne kadar gelen sözlü ve efsanevi bir tarihtir. Bu eserde Cengiz Han'ın şeceresi de Oğuz Han'a bağlanmaktadır. Bu sebeple eserin Cengiz Han'a kadar olan bölümü bir Oğuzname olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Ercilasun, 2022: 78).

Doktor Rıza Nur, Şecere-i Türk'ü Çağatay Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarırken dokuz bölüme ayırmıştır:

1. Âdem peygamberden Moğol Han'a kadar olan kısım.
2. Moğol Han'dan Cengiz Han'a kadar olan kısım.
3. Cengiz Han'ın doğumundan ölümüne kadar olan kısım.
4. Cengiz Han'ın üçüncü oğlu Ögedey, Ögeday'ın oğullarının ve Cengiz Han'ın diğer neslinden Moğolistan'da hüküm sürenlerin tarihi
5. Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın neslinden gelen Maverâünnehir ve Kaşgar bölgelerinde hüküm sürenlerin tarihi
6. Cengiz Han'ın küçük oğlu Tulıy Han'ın neslinden gelen İran'da hüküm sürenlerin tarihi
7. Cengiz Han'ın oğlu Cuci Han'ın neslinden gelen Kıpçak bölgelerinde hüküm sürenlerin tarihi
8. Cuci Han'ın beşinci oğlu Şeyban Han'ın neslinden gelen Maverâünnehir, Kırım, Kazak ve Turan bölgelerinde hüküm sürenlerin tarihi
9. Şeyban Han'ın neslinden gelen Harezmi'de hüküm sürenlerin tarihi (Ebulgazi, Çev: Rıza Nur, 2009: 13).

1.2.5. Yazıcıoğlu Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk

Tevârih-i Âl-i Selçuk veya *Selçukname* olarak bilinen eser Yazıcıoğlu Ali tarafından yazılmıştır. Yazıcıoğlu hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. II. Murad zamanında yaşadığı Memluk sultanlarına elçi olarak gönderildiği bilinmektedir. Eserin yazılış tarihleri hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar 1423 yılını, bazı araştırmacılar da 1436 yılında yazıldığını belirtmektedirler (Demir, 2011: 53). Esasen Tevârîh-i Âl-i Selçuk, İbn Bibi'nin Farsça *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye*⁹ adlı eserinin Türkçeye tercümesi niteliğindedir. Ancak müellif, bu tercümeyi birebir çevirmektense, bazı bölümleri çıkartarak ve kendi eklemelerini yaparak eseri özgünleştirmiştir. Ayrıca Yazıcızâde Ali, eserin başına bir Oğuzname bölümü ekleyerek metni klasik Selçuklu tarihçiliğinin ötesine taşımıştır (Bakır, 2017: XXXV – XXXVI).

Tevârih-i Âl-i Selçuk'un şecere açısından önem arz eden bölümü birinci bölümdür. Burada Cami'ü't-Tevarih'in birinci cildinin giriş kısmının tercümesi verilmektedir. Nuh Peygamber'den Gün Han'ın veziri İrkıl Hoca'nın Oğuz'un 24 boyunun damgalarına yer verildiği yere kadardır. Sonrasında ise Oğuz Han'ın öğütleri ve vasiyeti yer alır. Oğuz Han'ın vasiyetinin bulunduğu kısımda Osmanoğullarının Kayı boyundan gelmesi nedeniyle üstün oluşları ve Dede Korkut'un Kayı boyu hakkında sözlerine yer verilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca birinci bölüm araştırmacılar tarafından genellikle Oğuzname olarak kabul görmüştür. Bu bölüme başlı başlıca Yazıcıoğlu Oğuznamesi de denilmiştir. Aşağıda ifadelerde Yazıcıoğlu iki defa Oğuzname'den bahsetmektedir. İlkinde Oğuzname'nin Uygur harfleriyle yazılmış olduğunu, İkinci ifadesinde ise Cami'ü't-Tevarih'le birlikte Oğuznamelerden faydalandığını göstermektedir (Ercilasun, 2022: 58).

“Râvîler rivâyet iderler ki Oğuz kavmi Türkistan'da-y-iken şekilleri Moğol-çehre-y-idi ve lehçeleri dahi onlara yakın-ıdı. Çün İran-zemin ve Rum ve Şâm'a geldiler, şekilleri Tâcik-çehre ve dilleri revan ve yumuşak oldı, dirler. El-kıssa bunların nesebleri rivâyetin hâkimleri ve müteber nâkilleri rivâyetinden ki Aygur hattı-y-ıla Oğuz-nâme'de yazılmış-dur, alâ sebîl'i-îcaz, mufasssal yazılır... Oğuz şûbesi ki mezkur Kara Hân'un oğlu-y-ıdı ve bâzı akran ve ammâzâdelerinden ki anun-ıla müttefik oldılar. Oğuz şûbesi şöyle kim anun şerhi Oğuz-nâme'de ve Câmiü't-Tevârih'de gelür, anun altı oğlu var-ıdı...” (Aktaran: Ercilasun, 2022: 58).

Yazıcıoğlu'nun eseri genel olarak Oğuz, Selçuklu, Moğol ve Osmanlı tarihini içerisinde barındırmaktadır. Eserin Oğuz Kağan Destanı'nın İslami varyantına yer veren kısmında Oğuz Han'la ilgili destanî motiflere, Oğuz Han'ın Müslüman oluşuna, Türk boylarına isimler vermesine, Türk boylarının tarihleri ve Oğuzların şecerelerine yer verilmiştir (Aça, 2020: 140).

⁹ Bu eser günümüzde yalnızca tek bir nüsha hâlinde mevcuttur. 1280 yılında, Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhusrev döneminde, İbrahim b. İsmail b. Ebi Bekr el-Kayseri tarafından çoğaltılan bu yazma, bugün Ayasofya Kütüphanesi'nde 2985 numarayla kayıtlıdır (Bibi, Çev: Mürsel Öztürk, 2023: 9).

1.2.6. Manzum Oğuzname (Uzunköprü Nüshası)

Edirne'nin Uzunköprü ilçesinde bulunan bu Oğuzname ismini de bulunduğu yer olan Uzunköprü'den almıştır. Hüseyin Namık Orkun eserler ilgili aktardığı bilgilere göre Seyid Ali'nin kitaplığında bulunan yazmayı torunu Bay Vahid Kültür Bakanlığı Kitap Saraylar Müdürü Hasan Fehmi Turgal'a göndermiştir. Manzum bir Oğuzname niteliği taşıyan eser başından ve sonundan eksiktir. Toplamda 8 sayfadadan ibarettir. Her sayfada 26 mısra yani 13 beyit bulunmaktadır. Dili *Aybe-tül-Hakayık'ın* (Atabetü'l-Hakayık) dilidir. Atabetü'l-Hakayık'ta geçen sözler aynı anlamda bu eserde de kullanılmaktadır (Orkun, 1935:96).

Hüseyin Namık Orkun'un eser hakkında belirttiği "Atabetü'l-Hakayık'ın dilidir" görüşünü Kemal Eraslan kabul etmez. Özellikle Atabetü'l-Hakayık'ta önemli bir ses olan "w" sesinin Uzunköprü Oğuznamesi'nde bulunmaması sebebiyle Eraslan eserin, Karahanlı Türkçesi sonrası Klasik Çağatayca öncesi bir döneme ait olabileceğini belirtmektedir (2010: 171-172).

Uzunköprü Nüshası olarak da bilinen Manzum Oğuzname günümüzde kayıptır. Elimizde Hüseyin Namık Orkun'un ve Kemal Eraslan'ın yayınlarındaki tıpkıbasımları vardır. Mevcut kısımda Kara Han dönemi ve Oğuz Han'ın doğumuyla başlamaktadır. Sırasıyla Oğuz Han'ın Müslüman oluşu, evlilikleri, babası ve amcalarıyla yaptığı savaşlar, boylara isimler vermesi, yaptığı fetihler yer almaktadır. Türkçe yazılmış ilk İslami rivayet olması ve Doğu Türkçesiyle yazılan bir metnin Trakya'daki Uzunköprü'ye kadar gelmiş olması bakımından önem taşımaktadır (Ercilasun, 2010: 56-57).

1.2.7. Kazan Oğuznamesi

Kazan Üniversitesi Yazmalar bölümünde bulunan bu Oğuzname, Sait Vahidi tarafından 1930-1937 yılları arası derlenen yazmalar içerisinde yer almaktadır. Eser 109 varaktan oluşmaktadır. Yazmanın müstensihisi ve istinsah tarihi belli değildir. Fikret Türkmen, eserin yazım özelliklerini yola çıkarak Eski Türkçe ve Azeri sahası özelliklerini taşıdığını, müstensihinin eski Türkçe yazılmış başka bir Oğuzname'den istinsah etmiş olabileceğini belirtmektedir (1995: 5). Oğuzların yaşamadığı bir bölge olan Kazan'da Oğuznameye rastlanması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, Türk milletinin farklı coğrafyalara yayılmış olmasına rağmen ortak kültürel değerlerini koruduğunu ve kültürel bütünlüğünü sürdürdüğünü göstermektedir (Demir, 2016: 29).

Eserin yazılış tarihi hakkında Selim Serkan Ükten eserin bazı bölümlerinin Şecere-i Terâkime ile birebir örtüştüğünü belirterek bu sebeple 17. yüzyıldan sonra yazılmış olduğu kanısına varmıştır. Ayrıca Şecere-i Terâkime dil benzerliğinin yanında eserde bahsi geçen yakın coğrafyalardaki Safevi, Buhara hanları ve Nadir Şah'tan hareketle eserin yazıldığı

bölgenin bugünkü İran ve Türkmenistan arasında kalan Harezm-Horasan olabileceğini belirtmektedir (2010: 24-25).

Ahmet Bican Ercilasun ise Kazan Oğuznamesi'nin 18. yüzyılda Afganistan'ı kuran Dürrânî sülalesinden Timur Şah döneminde 1789 yılında yazıldığını ve eserin esasen Afganistan Afşarlarının tarihini anlattığını belirtmektedir (Ercilasun, 2010: 54-55). Bu hususta Aslıhan Dinçer de Tataristan'ın başkenti Kazan'da bulunması sebebiyle Kazan Oğuznamesi olarak bilinen eserin odak noktası ve özünün Oğuz Han değil, Afşar Han ve Afşar aşireti olduğunu bu sebeple de bir Afşarname olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Dinçer, 2020: 236).

Kazan Oğuznamesi'nin Oğuzname olarak değerlendirebileceğimiz kısmı Şecere-i Terâkime ile benzerlik göstermektedir. Şecere-i Terâkime'de 12 varak verilen Oğuz Han'ın doğumuna kadar olan kısım Kazan Oğuzname'sinde 35 varak olarak verilmiştir. Yine dikkat çeken bir husus diğer İslami dönem Oğuznamelerinde görmeye alışkın olduğumuz besmele ve münacaatın Kazan Oğuzname'sinde olmamasıdır. Bunun yerine 2 sayfa Oğuz Han ve onun nesli övülmektedir. Diğer Oğuznamelerden farklı bir durum ise yer yer Kuran'ı Kerim'den ayetlerle bab, fasıl ve zikr başlıkları ile yaradılıştan Âdem Peygamber'e kadar olan kısmında verilmesidir. Eserin yazılış amacı ise şöyle belirtilmektedir:

“Bizim oğullarımızın tarihi, insanoğlu yeryüzünde var olduğu sürece kuşak kuşak anlatılıp yazılsın ki İnsanoğlunun her ferdi, buna göre kendi kendini tanınsın. Bu nüshada her devir için “Düstürü'l-Amel” olup da kıyamete kadar bizden evlatlarımıza yadigâr kalsın. Bu maksatla geçmiş hadiseler hakkında pek çok söz zikredilip yazıldı ve böylece meydana getirilen kitaba Han'ın adı gibi "Beyân-ı Oğuzname adı verildi” (Türkmen, 1995: 5).

Kazan Oğuznamesi'nde 35. varağa kadar Âdem'den öncesi, Ham, Sam, Yafes anlatıldıktan sonra 36. varaktan itibaren Oğuz Han'ın doğumu, Oğuz adının verilmesi, bir şiirle kendi adını söylemesi, İslamiyet'e uygun olarak gösterdiği davranışlar anlatılmaktadır. 41-44 varak arası bölüm adları değiştirmiş olsa da Şecere-i Terâkime'nin 19-27 varak arasıyla aynıdır. Sonrasında Oğuz Han'ın oğulları ve torunlarından söz edilmektedir. Devamında sadece bu Oğuzname'de görülen “Beyan-ı Afşar Han-ı Sahib Kıran” adıyla bir fasıl açılıp bu fasılda Afşar Han'ı Yıldız Han'a benzer sıfatlarla anlatılmaktadır. Afşar Han bahsinin hemen sonrasında 58-63 varakları arası Afşar Han'ın oğullarının saltanatlarından bahsedilmektedir. 64. varaktan itibaren diğer Oğuznamelerde bulunmayan Kayı Han oğlu Kuzı Yavı Han saltanatına dönülmekte 86. varaktan sonrası Cengiz Han'ın Rum ilini almasıyla çok farklı bir konuya girilmekte aşk ve kahramanlığın iç içe işlendiği konular anlatılmaktadır (Türkmen, 1995: 7).

1.2.8. Andalıp Oğuznamesi

Oğuznamecilik geleneği içerisinde değerlendirilmesi gereken eserlerden biri de 18. yüzyıl Türkmen edebiyatının önemli temsilcilerinden Nurmuhammed Andalıp'a ait olan Andalıp Oğuznamesi'dir. Eser hem içerdiği tarihî ve kültürel veriler hem de biçimsel özellikleriyle klasik Oğuznamecilik geleneği içerisinde bir örnek teşkil etmektedir. Mustafa Aça, *Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi* başlıklı çalışmada bu eseri kapsamlı biçimde ele almış ve Oğuznamecilik içindeki konumunu ayrıntılı biçimde incelemiştir. Aça'ya göre, Andalıp tarafından kaleme alınan asıl el yazması günümüze ulaşamamıştır. Eserin en erken dönem kopyalarına dair net bilgiler bulunmamakla birlikte, Andalıp Oğuznamesi'ne ait bilinen yazmalar arasında Türkmenistan Bilimler Akademisi'ne bağlı Mahdum Kulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün El Yazmaları Arşivi'nde yer alan ve 1373-2 numarayla kayıtlı nüsha öne çıkmaktadır. Bu kopya, 1963 yılında M. Hıdırov'un özel koleksiyonunda yer alan bir yazmanın Arap harfleriyle çoğaltılmış bir versiyonudur. Nüsha, Anderbaddev Hudayberdi tarafından Aşkabat'ta istinsah edilerek kayıt altına alınmıştır (2020: 105).

17. ve 18. yüzyıllarda yaşamış olan Nurmuhammed Andalıp, Türkmen klasik edebiyatı içinde önemli bir yere sahiptir. Yazılı edebiyat geleneğine dayansa da şiirlerinde büyük ölçüde sözlü kültürden yararlanmıştır. Orta Asya Türk edebiyatı, klasik yazılı gelenek ile sözlü anlatım arasında güçlü bağlar kurmuş bir yapı sergiler. Anadolu'daki klasik edebiyat geleneğiyle kıyaslandığında, Orta Asya'daki şairlerin sözlü kaynaklarla bağlarını daha uzun süre koruduğu ve bu kaynaktan daha fazla yararlandığı görülür. Bu bağlamda Andalıp da sözlü edebiyatla yakın ilişkisini sürdürmüş ve o dönemin şairleri arasında seçkin bir konuma ulaşmıştır (Aça, 2020: 79).

Şecere-i Terakime ile Andalıp Oğuznamesi arasında ise hem dilsel hem de içeriksel düzeyde güçlü paralellikler bulunur. Her iki eser de Çağatayca yazılmış, Oğuz'un İslâmî soya dayanan tarihî bir figür olduğunu savunur ve Türk boylarının damgaları, soy zincirleri ve ata adlarını verir. Fakat Şecere-i Terakime düz yazı biçimindedir ve daha çok tarihî bir şecere mantığıyla yapılandırılmıştır. Andalıp'ın metni ise manzum olarak oluşturulmuştur.

Andalıp'ın kaleme aldığı Oğuzname, toplam on iki bölümden oluşur. Bu bölümlerin on birinde şair kendi adını zikrederken, yalnızca halk anlatısına dayanan son bölümde ismine yer vermez. On iki bölüm sırasıyla şöyledir:

“1. Oğuzhanın İtbarak Han Bilen Söweş Kalganı

2. Kıpçak Hanının Togulganı

3. Cingiz Han Destanı
4. Oğuzhanın İt Barak Han'dan Ar Alganı
5. Oğuzhanın Garahatyanı Alganı
6. Oğuzhanın Öz İlige Kayıtganı
7. Oğuzhanın Saltanat Başqaçqa Yetgeni
8. Tamgalar hakkında Halayekniñ Ayıtganı
9. Oğuzhanın Şam-Şerife Barganı
10. Oğuzhanın Hakanlığın Ogullarga Tabsırganı
11. Oğuzhanın Ogullarga Pent-Nesihat Kalganı
12. Andalıp'ın Yitgen Oğuz Hatğa Matam Mersiyesi" (Aça, 2020: 108).

Andalıp Oğuznamesi hem içeriği hem de biçimiyle Oğuzname geleneğini yaşatan ve ona yeni bir boyut kazandıran özgün bir eserdir. Şecere-i Terakime ile ortak yönler taşısa da anlatım dili ve biçimi sayesinde farklı bir kimliğe sahiptir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAK ŞECERELERİ

2.1. Kazaklarda Şecerecilik Geleneği

Kazak edebiyatında derin kökleri bulunan şecere, önemli bir kültürel mirastır. Kazak toplumu açısından şecere geleneği, hikmetin ve medeniyetin bir ölçütü olarak kabul edilir. Zira şecere yazmak, söylemek bir halkın geçmişine ve tarihine dair derin bir bilgiye sahip olmak anlamına gelmektedir (Sahipova, 2005: 153). Sovyetler döneminde Kazak Türklerinde şecereyle ilgili yapılan çalışmalar yalnızca sınırlı kalmamış, aynı zamanda “şecere” kelimesinin dahi telaffuzu tepkiyle karşılanmıştır. Bu tür eserler, milliyetçilikle ilişkilendirildiği için çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Oysaki şecereye Kazak tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak yaklaşmak büyük bir cesaret gerektirmektedir. Bu sebeple, Kazak bozkırlarında üretilmiş ve yaşatılmış olan kıymetli şecere eserleri uzun süre bilimsel incelemelerin dışında kalmıştır (Abdiğazıyev 1990: 80). Her ne kadar Sovyet ideolojisiyle çelişse de, şecerecilik geleneği diğer sözlü edebiyat türleri gibi bir halkın manevi mirası olarak varlığını sürdürmüş, olanaklar ölçüsünde derlenip korunmuştur. Çünkü bu gelenek yalnızca bir yazılı kültür değil, ataların tüm millete bıraktığı yüzlerce yıllık tarihî birikimin ifadesidir. Ancak dönemin siyasî yapısı bu mirasların yayımlanmasını ve bilimsel olarak incelenmesini yasaklamıştır (Toktarkyzy, vd, 2021: 28).

15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Kıpçak Bozkırı olarak bilinen Deşti-Kıpçak bölgesinde yaşayan Türk boyları ve kabileleri arasındaki iç mücadeleler sonucunda Kazak halkı, etnik bir yapı olarak tarih sahnesinde görünmeye başlamıştır. Bu süreçte, konargöçer Özbek topluluğunun lideri Ebu'l-Hayr Han'ın otoritesini kabul etmeyen Janıbek ve Kerey sultanlar, Aral çevresinde bulunan Türk topluluklarını terk ederek, kendilerine bağlı boy ve uruğlarla birlikte Talas ve Çu nehirleri arasındaki bozkır bölgesine göç etmişlerdir. Burada Kazak Hanlığı'nın temelleri atılmış ve bu hanlığın içerisindeki değişik Türk boylarına “Kazak” adı verilmiştir (Kesici, 2003: 17). Atlı konargöçer kültürün önemli temsilcisi olan Kazak Türkleri arasında soya, akrabalık bağlarına çok önem verilmektedir. Toplumsal kurallar gereği her birey henüz çocukluk çağında en azından yedi atasını¹⁰ öğrenmek mecburiyetindedir. Boy beyleri, güngörmüş aksakallılarda bu sayı 15-20 ataya kadar çıkmaktadır. “Şejireşi” olarak adlandırılan şecere söylemede usta kişiler 77 atasına kadar sayabilmekte ve saydıkları bu atalarının döneminde yaşanan önemli olayları da aktarabilmektedirler. *Jeti atasıñ bilmegen*

¹⁰ Yedi ata, küçükten büyüğe doğru “äke, ata, äz ata, baba, tektin, törkin, tuqıyañ” olarak ayrı ayrı adlandırılmaktadır (Arğınbayev, Muqanov, Vostrov, 2000: 6).

jetimdiktiñ saldarı (Yedi atasını bilmemek yetimlik göstergesi) denilerek sadece çok küçük yaşta anne babasını kaybetmiş çocuklar bu toplumsal kuralın dışında tutulmuştur (Mıñjan 1994: 38).

Şecereciler genellikle yaşça büyük, halk arasında saygı gören, hafızası kuvvetli, hitabet yeteneği gelişmiş ve geleneksel tarih bilgisine hâkim kimselerdir. Şecereciler, sadece soy ağacını ezbere bilip söyleyen kişiler değil, aynı zamanda anlatılarını tarihsel, dinî ve efsanevi unsurlarla zenginleştiren sözlü tarih taşıyıcılarıdır. Anlatım sırasında yalnızca şahıs isimleri değil, aynı zamanda ataların karakterleri, yaşadıkları coğrafyaları, katıldıkları savaşları ve gösterdikleri kahramanlıkları da dile getirirler. Bir bakıma şecerecilerin toplumsal görevi topluluğun hafızasını canlı tutmaktır. Şecere geleneğinin taşıyıcıları yalnızca şecerecilerle sınırlı değildir. Kazak kültüründe akın ve jırav olarak adlandırılan Türkiye Türkçesiyle ifade edersek şair ya da âşık olarak adlandırılabilir halk edebiyatı temsilcileri de şecere anlatılarının sözlü ve yazılı aktarımında önemli roller üstlenmiştir. Bu kişiler, yalnızca doğaçlama şiir söyleme ya da epik destan anlatımıyla değil, aynı zamanda halkın soykütüğünü, boy ilişkilerini ve tarihsel belleğini içeren şecere metinlerini de bilip icra etmişlerdir.

Kazak halkında şecere geleneği büyük ölçüde sözlü aktarım üzerine inşa edilmiştir. Yazılı kültürün yaygınlaşmadığı dönemlerde, soy kütüğü bilgileri de ağırlıklı olarak hafızaya dayalı biçimde korunmuş ve nesiller arasında sözlü olarak aktarılmıştır. Bu durumu Mâşhur Jusip Köpeyulı şöyle ifade etmektedir:

“Bizde yani Kazaklarda taş a kazınmış gibi net, kesin bir şecere yoktur. ‘Okumayı unutan, geçmişini unuttur’ denir, ama okumaya gerek görülmemiştir. ‘Yazmayı unutan, yanlışlık eder’ denir, ama yazmak da âdet olmamıştır. Okuma ve yazma alışkanlığı olmayan toplumda, şecere de yazılı olarak tutulmamıştır. İşitme yetisini kaybetmeyen kulakta iz kalır, göğsü açık olanın kalbinde iz kalır, duyduklarını unutmaz. Bu yüzden canlı anlatım yöntemi, hafızada tutulan bilgi, işitilenler, görülenler, yaşananlar sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmış, bu da halk arasında ağızdan ağıza dolaşan sözlü anlatım geleneğini doğurmuştur” (2007: 5).

Şakârim Qudayberdiulı’na göre hiçbir millette Hz. Âdem’den bugüne kadar kesintisiz olarak gelen bir şecere yoktur. Hz. Âdem’den Hz. Nuh’a kadar bütün şecerelerin kaynağı Tevrat’tır. Devamı ise genellikle kulaktan dolma bilgilerle oluşturulmuştur. Bu şecerelerde gerçeklik payı olduğu kadar soylu, âlim bir aileden gelmek, kendisini hanların soyuna bağlamak gibi gerekçelerle gerçeğe aykırı birçok şecereler oluşmuştur. Bazı Kazak şecerelerinde de bu durum görülmektedir (1991: 7).

Moğol tarihçisi Reşîdeddin’in *Cami’ü’t-Tevarih* adlı eserinin devamı niteliğindeki Ebûlgazi Bahadır Han’ın *Şecere-i Terakime* eseri bütün Türk toplulukları tarafından kabul görmüş ve Oğuznamecilik adıyla bir türün oluşmasına vesile olmuştur (Çeribaş 2012b: 62). Kazak şecerecilik geleneğinde de Oğuznamelerin önemli bir yer tuttuğu Kazak Türklerinin

soylarını, Hz. Nuh’a ve onun oğlu Yafes’e ve silsile halinde Türk Ata’ya dayandırmalarından açık bir şekilde görülmektedir. Kazak tarihçi Maqsat Alpısbesulı’nın deyişiyle “şecereler göstermektedir ki Kazak tarihini, Orta Çağ’ın sonuna kadar genel Türk tarihinin dışında değerlendirmek mümkün değildir” (2013: 8). Bundan dolayı Türk kökenini işaret eden Kazaklar arasındaki şecerecilik geleneğinde genel anlamda bu düşünceye uyulduğu görülmektedir.

Kazak Hanlığı döneminde şecere bilgisi, devletin idari yapısında önemli bir yere sahip olduğu için hanlar, şecerelerin sistematik şekilde derlenip yazıya geçirilmesini desteklemişlerdir. Çünkü şecere bilgisi; ordu kurmak için savaşçı tayininde, boy-kabile liderleriyle oluşturulan danışma meclislerinde, vergi toplama, toprak ve evlilik davaları gibi meselelerin çözümünde son derece işlevsel kabul edilmiştir (2012a: 6).

Sovyetler Birliği dönemine gelindiğinde temeli Çarlık döneminde atılmış olan milliyetler politikasının sonucu olarak Kazak ve diğer Türk boyları mensubu bulundukları Türk ve İslam dairesinden uzaklaştırılmak istenmiştir. Bunun doğal sonucu olarak köken ve doğal ülke adlandırmalarında değişikliğe gidilmiş Türkistan adı Orta Asya, Kazak adı Kırgız adıyla ve Kırgız adı da Kara Kırgız adıyla değiştirilmiştir. Yazılı tarih geleneği çok az olan Kazak ve Kırgız gibi konargöçer hayatı yaşayan topluluklara suni bir tarih ve köken oluşturma gayretinin Sovyetler Birliği döneminde zirveye çıkmıştır (Çeribaş 2012a: 207-208). Nihayetinde Türk boylarını ayrı ayrı milletler¹¹ olarak gösterme gayretinin neticesini

¹¹ İlminskiy, Türk dünyasındaki halkları ortak bir edebî dil altında birleştirmeyi amaçlayan İsmail Gaspıralı’nın çalışmalarının uzun vadede nasıl etkiler yaratabileceğini erken dönemde fark etmiş ve bu birliğin önüne geçmek için harekete geçmiştir. Bu doğrultuda, aynı dil ve kültürel yapıyı paylaşan Türk topluluklarını, etnisite temelli ayrımlarla birbirinden kopararak her birini ayrı milletler olarak şekillendirme yönünde Sovyetler Birliği adına önemli faaliyetlerde bulunmuştur (Aça, 2002: 7). Çarlık döneminde Nikolay İlminski, Türk lehçeleri arasındaki farkları bilinçli şekilde artırarak her birini ayrı bir dil gibi şekillendirmeyi ve böylece Türk dünyasında ortak bir dil birliğinin oluşmasını engellemeyi amaçlamıştır. Projesini gerçekleştiremeden ölen İlminskiy’in fikirleri Sovyetler tarafından kararlılıkla uygulanmıştır (Saray, 2004: 180). Başlangıçta Rus devleti, İlminskiy sisteminin yaratabileceği olumsuz sonuçlardan endişe duymuş ve bu kaygılarını doğrudan İlminskiy’e de iletmiştir. Yeni kurulan bu modelin, yerel halkların ana dillerini güçlendirmesi durumunda, bunun milli bilinci artırabileceği ve ileride Rusya’nın bu bölgelerde toplumsal direnişlerle karşı karşıya kalabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle sistemin, uzun vadede bölünmelere yol açabileceği yönünde eleştiriler yöneltilmiştir. İlminskiy, yapılan eleştirilere yanıt olarak Tatarlar örneğiyle şunu savunmuştur: Eğer Rus olmayan halklara kendi ana dilleriyle güçlü ve güvenilir bir şekilde Hristiyanlık eğitimi verilmezse, bu topluluklar zamanla İslamiyet ya da Tatarlık kimliği altında birleşebilir. Ancak onların ana dillerini kiliselerde ve okullarda kullanmalarına imkân tanınırsa bu halkların küçük fakat birbirinden uzak ve dağınık yapılar hâlinde uluslaşmaları sağlanabilir. Bu da onların Rus toplumuna daha fazla yakınlaşmalarını mümkün kılar. Böylece İslam ve Tatar kimliği etrafında birleşmelerinin önüne geçilmiş olur. Zira küçük ve parçalanmış halkların uzun vadede bağımsız kimliklerini koruyamayacakları, tarihsel süreçte Rus toplumu içinde eriyip yok olacakları öngörülmektedir. Nitekim eğitimli kadınların Ruslarla evlenmeye başlaması da bu sürecin somut bir göstergesidir (Topsakal, 2011: 67-68).

vermiş olduğu görülmektedir. Bu dönemde uygulanan politikaların sonucunda Sovyetler Birliği içerisinde yer alan Türk soylu topluluklarda görülen müstakil bir millet olma düşüncesi Kazaklarda da yankı bulmuştur. Bu durumun etkileri Kazak şecerelerinde de kendisini göstermiş, Oğuzname geleneğinden bağımsız olarak Kazakları, Türklerden ayrı bir millet olarak gösteren sadece Kazakların ve Kazak boylarının anlatıldığı şecerele de oluşmuştur (Yıldırım ve Topay, 2022: 41-42). Türk kökeni işaret eden ve Kazak özelindeki şecerlerle birlikte ileriki bölümlerde detaylı şekilde ele alacağımız Arap kökenini işaret eden şecerele de bulunmaktadır.

Şecere geleneği, diğer Kazak kültürel mirasları gibi varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Sovyet ideolojisiyle çelişmesine rağmen, bu gelenek çeşitli şekillerde korunmuş ve mevcut imkânlar dâhilinde derlenmeye devam etmiştir. Çünkü şecere metinleri, Kazak halkının tarihî hafızasını yansıtan, bir milletin ortak yaşam öyküsünü ve asırlara dayanan tarihsel anlatısını içeren önemli belgeler arasında yer almaktadır. Ancak baskıcı politikalar nedeniyle bu miras uzun süre yayımlanamamış, bilimsel çalışmalara da konu edilememiştir. Yirmiden fazla klasörde toplanmış olan şecerele yıllarca arşivlerde bekletilmiş; ancak Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra kadim tarihle yeniden buluşma imkânı doğmuş ve bu tür belgeler daha geniş ölçekte yayımlanmaya başlanmıştır. Günümüzde yayımlanan bilimsel derlemeler, bu sürecin en somut çıktıları arasında yer almaktadır. Babalar Sözi'nin üç cildine alınan şecerelelerin büyük bir bölümü, sözlü kültür geleneğine ait eski halk anlatılarına dayanmaktadır. Bu anlatılar, özellikle 20. yüzyılda, Sovyet dönemi boyunca şiir formuna dönüştürülmüş ve yazıya geçirilmiştir. Şecerelelerin şiirleştirilmesinde, halkın köken bilgisinin unutulmaya yüz tuttuğu bir dönemde bu hafızayı korumayı amaçlayan jıravlar, halk şairleri, şecereciler ve söz ustalarının önemli katkısı olmuştur. Pek çok şair, 19. Yüzyılın son çeyreğinde Mekke'ye hac için giden Kunanbay ve Mırkı hocaların o dönem Arapların önde gelenlerine yazdırıp getirdiği Arap şecerelelerine, Ebûlgazi Bahadır Han'ın Oğuzname'si gibi klasik kaynaklara dayandıklarını belirtmiştir (2012b: 5-8).

Avrupa merkezli tarih anlayışında şecere kavramı çoğunlukla bireyin soyunu takip etmeye indirgenmiş bir araç olarak görülür. Oysa geleneksel Kazak toplumunda şecere, bireyin ötesinde, boy, uruk, jüz gibi toplumsal yapıların tarihsel temsilini barındıran geniş kapsamlı bir sistemdir. Bu nedenle, Kazaklar açısından şecerecilik yalnızca kişisel bir aidiyet değil; aynı zamanda toplumsal yapıyı düzenleyen, etnolojik kimliği tanımlayan kurumsal bir gelenektir. Bu yapı içinde şecere, ataları bilmeye yarayan bir tarihî kayıt olmakla birlikte bireylerin toplumsal konumunu belirleyen, hiyerarşik ilişkileri düzenleyen işlevsel bir araç

hâline gelmiştir. Başka bir ifadeyle, Kazak şecereciliği, toplumun ihtiyaçlarına uygun olarak şekillenmiş, sosyal örgütlenmenin taşıyıcı unsurlarından biri olmuştur. Kazak şecere geleneğinin dikkat çeken bir diğer yönü ise sözlü tarih anlatılarıyla bütünleşik bir yapıda olmasıdır. Ataların adları yalnızca belgelerde değil, halk hafızasında da canlı tutulmuş; kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılmıştır. Bu bağlamda şecere metinleri, yalnızca soyağacı listeleri değil, aynı zamanda Kazak halkının tarihsel belleğini oluşturan, siyasi ve toplumsal geçmişe dair bilgileri içinde barındıran önemli arşivlerdir (Seydimbek, 2008: 13).

Kazak şecere geleneği, yalnızca aile, boy ve nesep bilgilerini kronolojik bir sıra içinde sunmakla sınırlı değildir; aynı zamanda Kazakların ortak hafızasını taşıyan zengin bir kültürel miras niteliği de taşır. Şecereelerde bireylerin soy kütükleri verilirken, bu soyların yaşadığı tarihî dönemler, yaptıkları savaşlar, mücadeleler, göçler, kahramanlıklar ve toplumsal olaylar da anlatılır. Ayrıca destansı öğeler, efsanevi anlatılar, dualar, beddualar, atasözleri ve deyimler, ad verme gelenekleri gibi halk edebiyatı unsurları da bu metinlerde sıklıkla yer alır. Bu yönüyle Kazak şecereeleri yalnızca birer biyografik veya nesep bilgisi veren anlatılar değil, folklorik derleme niteliğindedir.

Kazak şecereeleri, belirgin bir dil ve üslup yapısına sahip olmaları bakımından da dikkat çekicidir. Bu metinler genellikle sözlü kültür ortamında şekillenmiş, halk arasında anlatılagelmiş ve sonradan yazıya geçirilmiştir. Dolayısıyla dil özellikleri açısından hem halk ağzına hem de klasik anlatım kalıplarına özgü izler taşımaktadır. Bazı metinlerde eski Türkçe, Arapça, Farsça ve Rusça kökenli kelimelerin yoğunluğu dikkat çeker. Bu durum hem dönemin dil özelliklerini yansıtmakta hem de şecereelerin yazıya geçirildiği dönemle bağ kurmamıza imkân tanımaktadır. Üslup açısından şecereelerde öznel ve nesnel ifadeler birlikte yer almaktadır. Atalara övgü, soyun kahramanlıkla özdeşleştirilmesi, düşmanlara karşı verilen mücadelelerin epik bir anlatımla sunulması bu metinlerin ortak özelliklerindendir. Kimi şecereelerde ise anlatıcı doğrudan dinleyiciye veya okuyucuya seslenerek metni kişiselleştirir. Bu bakımdan Kazak şecereeleri hem tarihî anlatı hem edebî metin hem de halk söylemi örneği olarak çok katmanlı bir dil ve üslup yapısına sahiptir.

Maqsat Alpısbesulı, Şecereciler hakkında, Şecerecinin Kazak kültüründe yalnızca soy zincirini aktaran anlatıcılar değil; aynı zamanda tarihî hafızanın koruyucusu, toplumsal değerlerin taşıyıcısı ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında kilit rol oynayan gelenek hühafızları olduğu bilgisini verir. Kazak halkı, şecereeleri ezbere bilen kişileri “zeki ve bilgili” olarak nitelendirir, onlara saygı duyar ve bu şahsiyetlere “şecereci” ünvanı verir. Bu kişiler, geçmişe dair bilgileri sadece yazıya döken pasif aktarıcılar değil; aynı zamanda bu bilgileri toplumsal bağlam içinde anlamlandıran, değerlendiren ve kuşaktan kuşağa yeniden üreten

kültürel aktörlerdir demek ve geleneksel Kazak toplumunda şecere anlatıcıları üç temel gruba ayırmaktadır:

1. Köhne Gözler (Көнекөздер)

Kazak Türkçesinde “eskiyi gören göz” anlamına gelen bu terim: F. *kohne* > *köne* “köhne, eski” sözcüğü ve Türkçe köz “göz” sözcüğü ile oluşturulmuştur. *Könököz* anlatıcılar, yaşlı ve deneyimli kişilerdir. Sözlü gelenek içinde yetişmiş, hafızası güçlü, atalarından dinlediklerini bozmadan aktarabilen şahsiyetlerdir. Toplumun hafızası olarak görülürler ve şecere anlatımının en otantik temsilcileridir.

2. Bilge İhtiyarlar (Білгір қариялар)

Bilgir “bilgili”, *karîya* ise “yaşlı ve saygıdeğer” kişi anlamına gelir.. Bu grup, yalnızca ezber değil; şecereyi yorumlayabilen, toplumsal ve tarihsel bağlamlara oturabilen yüksek bilgi seviyesine sahip yaşlı bilginlerden oluşur. Onlar için şecere, sadece soy değil, aynı zamanda ahlaki ve kültürel bir öğretilerdir.

3. Derleyiciler (Жинаушылар)

Bu kategori, şecere hakkında genel bilgi sahibi olan halk bireyleri ile bu bilgileri sistemli biçimde toplayıp yazıya geçiren kişilerden oluşur. Genellikle sözlü gelenekten yararlanarak verileri derleyen bu kimseler, halk tarihçileri ve kültürel arşivciler olarak işlev görür. Modern dönemde araştırmacılar da bu geleneğin yazılı taşıyıcılarıdır (2013: 171).

Şecere anlatıcıları ile âşık edebiyatı geleneğindeki âşıklar arasında usta-çırak ilişkisi gibi benzerlikler bulunsa da “badeli âşık” gibi “badeli şecereci” gibi kavramlar şecerecilerde bulunmaz. Şecere anlatıcılığı, mistik bir ilhamla değil; tarihî bilgi, toplumsal hafıza, soy ilişkileri ve sözlü aktarımlara dayanan yoğun bir öğrenme süreciyle şekillenir. Şecerecilik his ve sezgiden ziyade bilgi temellidir.

Kazak toplumunda şecereciler, akınlar ve jıravlar her ne kadar aynı sözlü kültür evreninde yer alsalar da üstlendikleri roller, işlevleri ve odaklandıkları konular bakımından birbirinden ayrılır. Şecereciler, özellikle bireylerin ve toplulukların soy bilgilerini aktaran hafıza koruyucularıdır. Görevleri, kişilerin hangi uruğa, boya ya da jüze mensup olduğunu belirleyip bunu edebi bir dille aktarmaktadır. Akınlar Kazak halk edebiyatının doğaçlama gücü yüksek ozanlarıdır. Aşk, kahramanlık, toplumsal meseleler ya da bireysel duygular gibi geniş bir yelpazede şiirler söylerler. Jıravlar ise epik anlatıcılar ve toplumun bilge sözcüleridir. Jıravlar genellikle kahramanlık destanlarını aktarırlar ve akınlar ile bu yönleriyle ayrılırlar. Hepsi de sözlü kültürün taşıyıcıları olmalarına rağmen, şecereciler kimlik ve aidiyetin belirlenmesinde öne çıkar. Fakat akın ve jıravların da şecere söylemeleri

tabii bir durumdur. Çünkü Kazak sözlü geleneğinde şecere bilgisi yalnızca belirli kişilerin tekeline olan katı bir alan değil, toplumun hafızasını taşıyan her anlatıcının doğrudan ya da dolaylı olarak temas ettiği bir içeriktir. Akınlar, bir kahramanın soyunu överken ya da bir boyun geçmişini dile getirirken şecere unsurlarına yer verebilir. Jıravlar da benzer şekilde destan anlatılarında soy bağlarını, ataların kahramanlıklarını sıralayarak hem anlatının tarihsel zeminini güçlendirir hem de o soydan gelenlere meşruiyet kazandırır.

Şecere yazımı, yalnızca sözlü aktarım değil; uzun zaman, yüksek bilgi birikimi ve ciddi emek gerektiren bir yazılı hafıza faaliyetidir. Örneğin *Âdem Ata'dan Günümüze Şecere* adlı metni hazırlayan Buzaubay Jailaubayev, bu çalışmaya yirmi yılını¹² ayırmış ve çok sayıda tarihî kaynağı incelemiştir. Ancak bu alanda çalışan anlatıcıların karşılaştığı bazı yapısal zorluklar da mevcuttur. Bazı şecere anlatıcıları, Kazak milletin soyunu doğrudan Araplara dayandırırken; bazıları bu kökeni Türk soyuna bağlamıştır. Ayrıca şecere anlatıcıları üç jüz (Büyük, Orta ve Küçük Jüz) içinde yer alan tüm boyları eşit derecede tanımadıkları için, genellikle kendi boylarını ayrıntılı biçimde anlatmaya yönelmişlerdir. Bu durum, anlatılarda kimi zaman eksikliklere, dengesizliğe ve varyant farklılıklarına yol açmıştır (2012b: 5-8).

Babalar Sözi'nin her üç cildinde¹³ de yer alan Kazak şecere metinlerinin büyük bir kısmı, sözlü kültür geleneğini sürdüren halk şairleri, jıravlar, akınlar, derleyiciler ve folklor araştırmacıları tarafından aktarılmıştır. Bu isimlerin bir bölümü Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yani Doğu Türkistan'da, bir kısmı da Kazakistan topraklarında yaşamış; kimileri geleneksel eğitim (medrese, molla mektebi) almış, kimileri ise modern okullardan mezun olmuşlardır. Aralarında Kenen Äzirbayev, Şadi Jängirov, Nurbolat Ospanulı, Naushabayev Nurjan gibi tanınmış halk ozanları ve şairler bulunduğu gibi; Buzaubay Jailaubayev, Beysenğali Sadıqanulı, Jaqsılıq Tölepulı, Satan Ämiräulı Qajı gibi halk anlatılarını derleyerek yazıya aktaran kişiler de yer almaktadır. Bu anlatıcılar yalnızca şecere değil, aynı zamanda destan, kıssa, efsane, halk şiiri ve atasözü gibi türler hakkında da çalışmalar yapmışlardır.

Şecere anlatıcılarından bazıları, klasik doğu eğitiminden geçmiş, Arapça ve Farsça

¹² Şecere yazımı uzun yıllar alan kapsamlı bir araştırma gerektirmektedir. Kırgız şecelerini araştıran Saparbek Zakirov bu konuda şöyle demektedir: “Kırgız şeceresi, sonu görünmeyen bir yol gibidir. Bu yolculuğa çıkabilmek için aylarca, hatta yıllarca hazırlandım. Günler günleri, yıllar yılları kovaladı. Ama hâlâ Kırgız şeceresinin sonuna ulaşmış değilim. Derinleştikçe daha da düğümleniyor, karmaşık yerleri çoğalıyor. Yollar dallanıyor, başka başka kollara ayrılıyor. Tek bir yolun izini sürerken binlerce ipucu, binlerce boşluğa çıkıyor” (Zakirov, 1996: 5).

¹³ Üç cilt içinde de “Cilde Alınan Destanları Söyleyen, Aktaran ve Derleyenler Hakkında Bilgiler” kısımları bulunmaktadır. Buradaki bilgiler Babalar Sözi serisinin (2006, 2012a, 2012b) ciltlerinden ilgili kısımlarından faydalanarak yazılmıştır.

bilmekte ve İslami Literatüre de hâkimdirler. Özellikle Aqıt Ülimjılı Qarımsaqov, Fayzolla Satıpbaldin ve Dosper Saurıqulı gibi isimler, dini ve tarihî metinleri halk arasında yaygınlaştıran hafız ve hocalar olarak dikkat çeker. Bazıları ise geleneksel halk kültürünü doğrudan yaşayan kaynaklardan öğrenmiş, ozanlık geleneği içinde yetişmiştir. Örneğin Jaqsılıq Tölepulı, “Qobılandı Batır” ve “Kız Jibek” gibi klasik destanları ustalıkla icra etmesiyle tanınmıştır. Naursbek Ramaqulov ve Esdäulet Qandekov gibi bazı jıravlar ise hem kendi şiirlerini söylemiş hem de şecere türünde halk hafızasında kalmış bilgileri toplamışlardır. Bu kişilerin birçoğu yalnızca anlatıcı değil, aynı zamanda şecere türünün doğal yorumlayıcısı konumundadır. Derledikleri metinlerde kendi soy kütüklerini merkeze alırken, tüm Kazak boylarını kapsayan anlatı sistemleri oluşturmuşlardır. Aralarında Amanjolov Nursapa, Sattarov Qıdıräli, Qaynarbay Älquat gibi akademik çevreyle bağlantılı isimler de bulunmaktadır. Bu kişiler, sözlü kaynakları yazıya geçirmenin yanı sıra bilimsel sınıflandırmalar yaparak Kazak şecereciliğinin derlenip sistemleşmesine katkı sağlamışlardır. Ayrıca, Çin ve Kazakistan’daki yerel arşivlere, M. O. Äuezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü’nün el yazmaları bölümüne çok sayıda belge, defter ve şecere kaydı teslim etmişlerdir.

2.2. Kazak Şecereleri

Günümüzde Kazak şecerelerinin pek çok nüshası Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Bilimsel Kütüphanesi, Millî Kütüphane ve Ulusal Merkez Arşivi gibi kurumlarda muhafaza edilmektedir. Yalnızca Merkez Bilimsel Kütüphanesi’nin arşivlerinde yaklaşık yirmi bin el yazması yer alırken, M. O. Äuezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü’nde ise altı bine yakın sayfadan oluşan şecere metinleri bulunmaktadır. Şiir şeklinde kaleme alınmış bu şecerelerin büyük bir kısmı hâlâ yayımlanmamıştır (Toktarkyzy, vd, 2021: 28).

Kazakistan kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’in teşvikiyle oluşturulan Mädeni Mura (Kültürel Miras) projesi kapsamında Kazak Türklerinin geçmişten günümüze folklor ürünleri 100 ciltlik *Babalar Sözi* adlı eserde toplanmıştır. Eserin 32, 81 ve 82. ciltleri Kazak şecerelerine ayrılmıştır. Söz konusu üç ciltte toplam 47 şecere yer almakta olup, çalışmamızda bu şecereler içeriklerine göre üç başlık altında sınıflandırılmıştır. Bunlar: Türk kökenini işaret eden şecereler, Arap kökenini işaret eden şecereler ve doğrudan Kazak topluluklarını odağa alan, herhangi bir dış köken vurgusu taşımayan şecerelerdir. Kazakları Türk kökenine bağlayan şecere sayısı 15, Arap kökenine bağlayan şecere sayısı 13’tür. Geriye kalan 19 şecere ise, Kazakları belirli bir etnik ya da tarihî kökene bağlamaktan ziyade, doğrudan Kazak boylarını ve iç yapılanmalarını konu edinmektedir.

Kazakların kökenini Türk ve Arap kökenine bağlayan ve Kazak özelinde devam eden şecereler bir noktadan sonra Kazakları üç jüze ayırmaktadır. “Jüz” teriminin kökeni ve anlamı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Mukanov’a göre bazı tarihçiler bu kelimenin Arapçadaki “cüz” yani “parça” anlamından türediğini savunsa da Arap kaynaklarında bu kelimenin bir halkı ya da bölgeyi tanımlamak için kullanıldığına dair bir örnek bulunmamaktadır. Alternatif bir görüş ise jüz kelimesinin Türkçedeki “yüz” kelimesinden türediğini ileri sürer. Ancak jüzlerin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı ve hangi anlamı taşıdığı hâlâ tartışmalı bir konudur (1998: 309). Türkiye Türkçesinde tam bir karşılığı bulunmasa da Batı literatüründe jüz kavramı genellikle “klan” (clan), uruğ ise “kabile” (tribe) karşılıklarıyla tanımlanmıştır (Düğen, 2019: 293).

Şecerelerde genel itibariyle Alaş’ın oğlu Jayılhan, Jayılhan’ın oğlu Maykı Bi, Maykı Bi’nin oğlu ise Kazak’tır. Kazak’ın Akarıs, Bekarıs, Janarıs adlı üç oğlu olur ve Kazaklarda jüzlere bölünme bunlardan sonra başlar. Akarıs Ulu Jüz’ü, Janarıs Orta Jüz’ü ve Bekarıs Küçük Jüz’ü oluşturur. Bazı şecerelerde ise bu kişiler Ulu Jüz; Bayşora, Orta Jüz; Karaşora, Küçük Jüz; Janşora şeklinde geçmektedir.¹⁴ Jüzlerin bahsinden sonra şecereler boy ve urukların anlatımıyla devam eder.

Tarihî gerçeklik Kazakların Türk kökeninden çıktığını göstermektedir. Bu sebeple Türk kökenini işaret eden Kazak şecerelerinin oluşması tabii bir durumdur. Yine Kazakların kendi içerisinde birçok boylara bölündükleri de bilinmektedir. Bunların da ayrı şecereleri olması da normal karşılanacak bir durumdur. Fakat burada önemli olan Kazakların Araplar ile etnik bir bağı olmadığı gerçeği dururken neden bu kadar fazla Kazakların Araplardan türediğini belirten şecereler vardır? Türk kökeni işaret eden bazı şecerelerde bu duruma sert bir şekilde karşı çıkılmakla birlikte bu durumu Mâşhur Jusip Köpeyulı açıklamaktadır.

Kazaklar hacca 1800’lü yıllarda gitmeye başlamışlardır. İlk başlarda hacca giden birkaç kişiye üçüncüsünde 100 kişiden fazla kalabalık bir grupla hacca gidilmiştir. Bu kabile, Kunanbay, Qıspağbay, Akkuğ, Şeşenbey, Beken ve Jañadâr gibi farklı boylardan gelen hacıların oluşturduğu büyük bir kabiledir. Kazaklar geçmişte bu kadar kalabalık şekilde hacca gitmemiştir. Bu defa yüzlerce kişi zengin, fakir, genç, yaşlı ayrımı gözetmeksizin aynı kabilede birleşmiştir. Bu birliktelik, onları gören herkes için dikkat çekici ve hayranlık uyandırıcı bir manzara oluşturmuştur. Öyleki Araplar, Kazakların zenginlerinin bile alçak gönüllülükle yoldaşlarına uyum sağlayan, milli elbiseleriyle gezen daha önce örneğini görmekdikleri bu kabileye hayran olmuşlardır. Ancak bu hac yolculuğu sırasında bir temsil krizi yaşanmıştır.

¹⁴ Kazak Jüzleri hakkında tarihi bilgilerden çok efsanevi bilgiler yer almaktadır. Çalışmamızda şecereler arasında yer alan bir efsaneye üçüncü bölümde yer verilmiştir. Diğer efsaneler için (bk. Moidabayeva: 2002).

Nogay ve Sart¹⁵ temsilcileri arasında “asıl kim temsilcidir” tartışması çıkmıştır. Bu anlaşmazlık Mekke ve Medine şeyhlerine taşınmış ve kafilenin lideri sorulduğunda, Kunanbay işaret edilmiştir. Kunanbay’dan sorulunca Kunanbay şöyle cevap vermiştir: Dirimize beylik eden Aldiyar’dır. Töreler başını çeker. Ölümüze beylik eden Allah’tır. Onu da Qojalar sahiplenir.¹⁶ Bize Kazak derler ama ne tarihte ne de şecere de varız” Topluluğun içerisinde ileri gelen bir kişi bu durum karşısında: “Eğer bu tarihî bilgi varsa Bağdat’ta, İmam-ı Âzam’ın kütüphanesi talan edilmemişse, sizin bilgilerinizin olduğu belgeler orada olabilir” diye söyler. Bunun üzerine Küçük Jüz’den Dosjan adlı bir kişi atına binip Bağdat’a gider. Dosjan, Bağdat’tan Kazakların Anas sahabeden yani Enes bin Mâlik’ten geldiğini belirten bir şecere ile geriye döner. Böylelikle Kazaklar arasında Arap olan Enes bin Mâlik’ten türedikleri bilgisi yayılır (Köpeyuli, 2007: 5-7).

Jarılqap Beysenbeyuli’na göre Kazak şecere geleneğinin anlatım özellikleri incelendiğinde, bu geleneğin sıklıkla Kazak soyunu eski efsanelere dayandırarak Enes bin Mâlik’e kadar götüren anlatılar içerdiği fark edilir. Bu tarz anlatıların temelinde, İslamiyet’in Türk boylarını etki alanına almak amacıyla geliştirdiği kültürel uyum stratejileri yatmaktadır. Oysa Araplarla Türk boylarının gerek etnik köken gerekse dilsel yapı açısından birbirinden oldukça farklı topluluklar olduğu bilinmektedir. Buna rağmen, yoğun dinî telkinlerin etkisi, zamanla Kazak şecere metinlerine de nüfuz etmiş; böylece kurguya dayalı soy zincirleri, peygamberler, evliyalara, şeyhler ve hoca figürleri üzerinden aktarılmaya başlanmış ve bu tarz kurgusal köken anlatıları geleneksel şecere yapısında kalıcı bir yer edinmiştir (2022: 8).

Ayrıca Kazakların Arap kökeni hakkında aşağıda incelenen “Türk Kökenini İşaret Eden Şecere” bölümünde yer alan 1.3.8. *Kazak Şeceresinin Şiir Olarak Yazılmış Kısa Özeti* ve 3.1.12. *Kazak Şeceresi*’nde bu durumun sebebi benzer şekillerde açıklanmıştır.

Şecere incelenirken bazı bölümlerin eksik olduğu, bu nedenle soy zincirinin kimi yerlerde kopuk ya da eksik aktarıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca aynı şahısların farklı şecereelerde çeşitli biçimlerde yazıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin bazı metinlerde yer alan “Annas” ismi, başka bir şecerede “Änes” şeklinde geçebilmektedir. Çalışmada bu durumu göz önünde bulundurarak, her isim metinde geçtiği şekliyle alınmıştır. Kazak şecereeleri Türk kökenini işaret eden, Arap kökenini işaret eden ve Kazak özelindeki şecere olarak üç ana başlıkta incelenmiştir. Gerekli yerlerde dipnot olarak bilgilendirme yapılmıştır.

¹⁵ Genellikle yerleşik hayata geçmiş Özbek ve Uygurlar için kullanılan terim.

¹⁶ Töre ve Qoja esasen Kazak boylarının parçası olarak kabul görmezler. Töreler kendilerini Cengiz Han’ın neslinden geldiğini iddia ederek yöneticilik yapmakta, Qojalar ise Hz. Muhammed soyundan geldiklerini iddia ederek dini önderlik yapmaktadırlar. Kunanbay bu duruma “Biz Kazak’ız ama siyasi önderimiz Töreler, dini önderimiz Qojalar” diyerek bir nevi sitem etmektedir. Ellerinde tarihi kaynak ve/veya şecere olmayışından hem köken hem din olarak sağlam bir kökene Kazak halkını bağlayamazlar.

2.2.1. Türk Kökenini İşaret Eden Şecereleler

2.2.1.1. Kazakların Genel Şeceresi

Bu şecere, Doğu Türkistan'ın Altay bölgesindeki Kazaklar arasında sözlü ve yazılı olarak bulunan bir şeceredir. İnsanoğlunun Nuh peygamberden başlayarak Kazak halkına kadar uzandığını, sonrasında ise Kazak boylarının oluşumunu anlatır. Kitapbay Aqmolla'dan derlenerek yayıma hazırlanmış manzum bir şeceredir. Şecerenin tam metni ilk defa 1990 yılında “Halyk” (Halk) yayınları tarafından basılmıştır. Bu şecere, “Kazak Şecere Derlemeleri” kitabının ilk cildinde yayımlanmıştır. “Babalar Sözi” adlı serinin 32. cildine bu varyant esas alınarak eklenmiştir (Babalar Sözi, 2006: 376).¹⁷

Tarihtı zerttegen jan jönin tabar, Tarihi inceleyen kişi doğruyu bulur,
Älemnen on segiz mın bolsa habar. On sekiz bin âlemden olsa haber.
 (2006: 9).

Şecereye bu şekilde başlanarak okuyucu veya dinleyiciye anlatılanların tarihî bir gerçeklik olduğunun en başından hissettirilmeye çalışıldığını düşündürmektedir. Şecerede ilk olarak Hz. Âdem'in adı zikredilmekte sonrasında ise “arasında birçok ata vardır” denilerek doğrudan Nuh Peygamber'e geçilmektedir. Şecereye göre Hz. Nuh'un üç oğlu ve üç kızı vardır. Erkek olanların isimleri Ham, Sam ve Yapas (Yafes) olarak verilmiş kaynak olarak da kutsal kitaplar Zebur, İncil, Tevrat ve Kuran-ı Kerim gösterilmiştir. Yeryüzündeki milletlerin ataları adı geçen Hz. Nuh'un üç oğluna bağlanmaktadır. Ham'ın nesli Amerikalılar, Afrikalılar, Hintliler ve Afganlar; Sam'ın nesli Araplar olarak belirtilmektedir. Yapas'ın ise sekiz çocuğu vardır. Bunlardan birisinin adı Türk'tür. Türk'ün Tütik, Hakal, Barışar ve Ämlaq¹⁸ adlarında dört oğlu vardır. Tütik'tin oğlu Eljahan, Eljahan'ın oğlu Baqoy Han, Baqoy'un oğlu Kiyik, Kiyik'in oğlu Alanşı Han, Alanşı'nın ise Moñgol (Moğol) ve Tatar adlarında iki oğlu vardır. Moñgol'un da dört oğlu vardır. Bunlar Özhan, Yıldızhan, Közhan ve Karahan'dır¹⁹ Şecerede Oğuz Han Moñgol'un torunu, Karahan'ın oğludur. Oğuz Han uzun yıllar yaşayıp öldükten sonra Türklerin uzun süre dinsiz yaşadığı, sonrasında Budizm'in Türkler arasında tekrar yayıldığı, en nihayetinde de Türklerin Hz. Muhammed'in dinini yani İslam'ı benimsedikleri belirtilmektedir.

¹⁷ Bundan sonra Babalar Sözi adlı eserden yapılacak atıflarda sadece yıl ve sayfa numarası kullanılacaktır.

¹⁸ Şecere-i Terakime'de Türk'ün oğulları “Tütek, Çiğil, Barsçak ve Amlak” olarak geçmektedir (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 24). Mecmû'ü't-Tevârih'te Hz. Nu'un Ham, Sam ve Yafes adlarında üç oğlu, Yafes'in de Karahan, Azarhan ve Küçihan adlarında üç oğlu olduğuna yer verilir (Çeribaş 2019: 57)

¹⁹ Reşideddin'in Cami'ü't-Tevârih adlı eserinde Moğol Han “Dhîb Yavqu Han” olarak, onun oğulları “Qara Han, Or-Han, Kür-Han ve Küz-Han” olarak geçmektedir (Togan 1982: 17). Şecere-i Terakime'de ise Moğol Han Oğuz'un dedesi Karahan da babası olarak aynı şekilde kayıtlıdır. Karahan'ın kardeşleri Kür Han, Kır Han ve Or Han olarak geçmektedir (Ebülğazi Bahadır Han 1974: 25). Mecmû'ü't-Tevârih'te Reşideddin ve Ebülğazi Bahadır Han'dan farklı olarak Moğol Han, Oğuz Kağan'ın tek oğlu olarak gösterilir (Çeribaş 2019: 57).

Şecerede Oğuz Han'ın uzun yıllar yaşamış dünyaya şöhreti yayılmış büyük bir han olduğundan bahsedilmesine karşın, Oğuz Han'ın eşleri, yaptığı seferler ve Oğuz'un 24 boyu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Oğuz Han'ın çocuklarının isimleri Ayhan, Künhan, Juldızhan, Tavhan, Kökhan ve Teñizhan olarak Kazak Türkçesindeki söyleniş özelliklerine göre geçmektedir. Lakin Oğuz Han'ın çocuklarının nesilleri Bozok ve Üçok olarak devam ettirilmemiş, çocukları arasından Teñizhan üzerinden şecere anlatılmaya devam edilmiştir. Şecere-i Terakime'de Oğuz Han'ın asıl eşlerinden doğan altı oğlunun ve kumalardan olan 23 çocuğunun isimleri sayılmaktayken bu şecerede sadece Teñizhan'ın oğullarının isimleri sayılmaktadır. Teñizhan'ın iki eşi vardır. Asıl eşinden Ava, Qanıq, Eljan ve Negiz²⁰ adlı 4 oğlu, kumasından ise 24 oğlu²¹ Türklerin, Teñizhan'ın kuma olan eşinden doğan oğullarının neslinden geldiği söylenmekte, lakin 24 oğlun hangisinden geldikleri belirtilmemektir. Bu husus şecerede şöyle anlatılmaktadır:

<i>Toqaldan jıyırma tört ul köripti.</i>	Kumadan yirmi dört oğlu olmuştu.
<i>Tänir asırap bäre de körkeyipti.</i>	Tanrı bahşedip hepsine güç vermiş
<i>Tarağan qalıñ qavım osılardan,</i>	Büyük kavim bunlardan çoğalmış
<i>Äygilep bir kindikten sonşa köpti.</i>	Çoğalıp bir göbekten o kadar insan
<i>Taralğan osılardan qalıñ Türük,</i>	Yayılmış bunlardan büyük Türk
<i>Şejire-şejire bolmas aytsa ötirik.</i>	Şecere şecere olmaz söylese yalan.
<i>Kimde-kim öz bilgenin jazğan duris</i>	Kim ne bilse doğrusunu yazdı
<i>Jaramas undemegen bilip turıp</i>	Bilip de söylememek yakışmaz.

(2006: 13).

Qazaqtıñ Jalpı Şejiresi adlı Kazak şeceresinde Kazakların soy kütüğü sırasıyla Hz. Nuh, Yafes, Tütik, Eljahan, Baqoy, Kiyik, Alanşı, Moğol, Karahan ve Oğuz Han'a kadar gelmektedir. Oğuz Han'dan sayısız nesil türediği söylenmiş, Türklerin soyunun Oğuz Han'ın oğlu Deniz Han'dan geldiği, Kazakların da bu silsileye dâhil oldukları belirtilmektedir. Oğuz Han'ın diğer oğullarından olan çocukları şecerede bulunmamaktır. Deniz Han'ın çocuklarına kadar giden ortak ata sonrasında herhangi bir ata ve aradan ne kadar süre geçtiği bahsi olmaksızın Kazakların Türklerden bölündüğü söylenmektedir. Dolayısıyla *Qazaqtıñ Jalpı Şejiresi* Türk kökenini işaret eden şecereler arasında gösterilmektedir. Türk kökeni bahsi

²⁰ Şecere-i Terakime'de İgdir, Bügdüz, Ava ve Kınık, (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 45). Cami'ü't-Tevarih'te Yigdir, Bügdüz, Yıva, Kınıq, olarak geçmektedir (Togan 1982: 51-52).

²¹ Kine, Köne, Turpaqlı, Kereyli, Soltanlı, Oqlı, Kökli, Sojlı, Arasanlı, Yoritşı, Toreş, Qomı, Sorqı, Qorçuq, Qaraçık, Suraçık, Qazğurt, Tiyken, Lale, Mart, Suvi, Qırgız, Sayit Qatarlılar (2006: 13). Burada geçen 24 isim Şecere-i Terakime'de Kene, Köne, Turbatlı, Gireyli, Sultanlı, Oklı, Kökli, Suçlı, Horasanlı, Yurtçı, Çamçı, Torumçı, Kumı, Sorkı, Kurçık, Suraçık, Karaçık, Kazgurt, Kırgız, Tigin, Lala, Mürdeşuy, Sayır olarak 23 kişidir. Oğuz Han'ın hangi oğlu veya oğlunun kumalarından olduğu malum değildir, denilmektedir (Ebülğazi Bahadır Han 1974: 45).

bittikten sonra şecere Kazak özelinde anlatılmaya devam etmektedir. Türklerin arasında bulunan, bozkırda özgürce konargöçer hayat yaşayan boylar, önceleri “kaçak” olarak anılmaya, daha sonra bu sözün “Kazak” sözüne evirilerek oluştuğu, bundan sonra da hayvancılık yapıp konargöçer hayata devam edenlerin “Kazak” olarak adlandırıldığı belirtilmektedir.²² Türklerin ise yerleşik hayata geçerek şehirler kurup tarım ve zanaat işleriyle uğraştıkları söylenmektedir.

Türkiler otırıktı el bolısqan, Türkler yerleşik hayatı geçmiş,
Tuvıstıq aytqandarı em bolısqan. Akrabalık sözleri ilaç olmuş.
Qala bop qalıñ avıl ornalasıp Kalabalık köylere yerleşip şehir yapmış,
Egin men qolönerge qol qoyısqan. Tarım ve zanaatla uğraşmışlar.
Köşpendi el jüre bergen Qazaq bolıp, Göçebe halk, anılmış Kazak diye,
Tartqanı qıs pen jutta azap bolıp. Kışta kıtlıkta azap çekmişler.
 (2006: 17).

2.2.1.2. Kazakların İlk Atası Kahraman Türk

Qazaqtıñ Tüp Atası-Batır Türik adlı şecerenin bu nüshası 1990 yılında Tarbağatay bölgesi Dörbiljin ilinde Bedelbek Ejenbekulı adlı kaynak kişiden derlenmiştir. Halk arasında “Kazak Tarihi Destanı” olarak da bilinmektedir. İlk olarak kimin ne zaman söylediği belli değildir. Lakin kaynak kişi: “Bu şecereyi büyüklerimin ağzından Şakärim Qudayberdiulı²³ yazmış diye duymuştum ama kesin olarak bilmiyorum.” diye beyanda bulunmuştur Bedelbek Ejenbekulı, eseri babalarının anlattıklarına dayanarak ezberden aktardığını belirtmiştir. İle ve Halıq yayınevlerinin 1992 yılında yayımladığı “Dörbiljin İlçesinin Rivayet-Destanlar Derlemesi” adlı kitapta bu metin ilk kez yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine burada yayımlanan metin esas alınarak eklenmiştir (2006: 376).

Qazaqtın tüp atası batır Türik, Kazakların ilk atasıdır kahraman Türk,
Arapsıñ degen sözdin bəri ötirik. Arapsın! Dedikleri sözün hepsi uyduruk.
Ğakaşa sahabanıñ urqısıñ dep, Ukkäşe sahabenin neslisin diye,
Aldağan din jamılğan öñkey jülik. Din kisvesiyle aldatanların hepsi düzenbaz.

²² Kazak ve Kırgız şecerelerinde kavim adlandırmalarına yönelik “etimolojik görüşler” ileri sürme bir gelenek olarak varlığını sürdürmektedir. Bu etimolojik görüşlerin sadece şecerelerde değil efsane ve kahramanlık destanlarında da olduğu dikkat çekmektedir. Mecmû’ü’t-Tevârih’te Kırgız adının etimolojik tahlili yapıldığı gibi Kırgızların Manas Destanı’nda Kırgız adıyla ilgi olarak: “Kırdagı Uguz baldarı (Kırdaki Oğuz evlatları), Kır Uguz dep atağı (Kır Oğuz (Kırgız) diye çıktı şöhreti. Kırgız cıgıp kır cakka (Kırgız çıkıp kırlara), Kır Uguz dep kalıptır (Kır Oğuz olarak adı kalmış) (Çeribaş 2012a: 225-226) dizeleri geçmektedir. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bk. Timurlan Omarov (2008). “Kırgız Şecerelerine Göre Türk Boyları”. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, s. 14-15.

²³ Şakärim Qudayberdiulı’nın *Türik, Qırgız-Qazaq Häm Hanlar Şejiresi* adlı eseri ile buradaki şecere örtüşmektedir. Qudayberdiulı şeceresinin girişinde buradakine benzer şekilde *Qazaqtıñ tüp atası batır Türik, Arapsıñ degen sözdiñ tübi şirik.* (Kazakların ilk atası batır Türk, Arapsın sözünün kökü çürük) (Qudayberdiulı, 1991: 70) ifadeleri yer almaktadır.

(2006: 59)

Şecerede ilk satırdan itibaren Kazakların kökeninin Türk olduğu belirtilmekte ve bazı Kazak şecerelerinde de görülen Kazakların Ğakaşa/ Ukaşa (Ukkaşe) ve/ veya Annas/ Ğnes gibi sahabelerin torunları, yani Arap soyundan geldiği tezine kesin bir tavırla karşı çıkmaktadır. Şecerede Türk, Yafes'in oğlu ve Hz. Nuh'un torunudur.

Bu şecerede üzerinde durulması gereken önemli bir konu da Türkün gerçek adının “Näduvleşe” olarak zikredilmesidir (2006, 59). Şecereye göre Năduvleşe aynı zamanda ateş²⁴ de bulan kişidir. Năduvleşe ismi ve ateşin bulunuşu Göktürklerin kurttan türeyişiyile ilgili efsanelerden birini hatırlatmaktadır. Efsaneye göre Göktürklerin ataları Hunların kuzeyinde yaşamaktadırlar. Onların kabile reisinin çocuklarından biri kurttan doğmuştu ve sonra da yaz ve kış tanrılarının kızlarıyla evlenmişti. Sonra onun dört çocuğu olur ve onların en büyüğü Chien-su ve Şin dağlarında yaşamaya başlar. O, bu dağlar çok soğuk olduğu için ateşi bulur ve orada yaşayan halkı besler. Sonra diğer kardeşleriyle bir araya gelirler ve kardeşleri onu hükümdar seçerek ona Türk ünvanını verirler. Ayrıca Türkün özel adı ise Na Tu-liu'dur (Ögel C I. 1993: 27-28). Efsanedeki soğuk Chien-su ve Şin dağlarının yerini şecerede Karlı Altay dağlarının almış olduğu ayrıca Çincenin imlasıyla yazılan Na Tu-liu isminin de Năduvleşe şeklinde Kazakçaya uyarlandığı düşünülebilir. Bunun dışında “Năduvleşe” ismi ulaşabildiğimiz başka kaynaklarda görülmemektedir. Sadece Samat Sıpatayulı bu terim hakkında fikir belirtmektedir. Sıpatayulı'na göre kelimenin aslı Neduvleş'dir, sonundaki “e” harfi sonradan eklenmiştir. “Năd” Macaristan'daki Kıpçakların bugün de kullanmaya devam ettikleri “ulu” manasına gelen sözcüktür. “Uvleş” sözcüğünün ise “kuş” manasına geldiğini söylemektedir. Yani Năduvleşe sözünü “Ulukuş” olarak açıklamaktadır (2010: 5).

Qarlı Altay qattı suvıq tavda jurip, Karlı Altay'da çok soğuk dağda yaşayıp,

Ot jaqqan Năduvleşe tastı urıp. Ateş yakmış Năduvleşe taşı vurup.

Suvıqtan elin söytip saqtağan son, Soğuktan halkını böyle koruduktan sonra

Türık dep han kötergen patşa qılıp. Türk diye han yapmış, padişah kılmışlar.

(2006: 59)

Şecerede Yafes'in Türk adlı oğlunun bahsi geçtikten sonra arada bulunan diğer ataların sözü edilmeden şecere anlatmaya Oğuz Han ile devam edilmiştir. Oğuz'un Moğul (Moğol) Han'ın torunu olduğu söylenmiş lakin babası, eşleri ve çocuklarına yer verilmemiştir. Oğuz Han'dan, Hz. Peygamberden 340 yıl önce yaşamış Asya'nın tamamını zapt edip daha sonra

²⁴ Tuzu bulan kişi ise Yafes'in çocuğu Türk olduğu rivayet edilmektedir. Bir gün av sırasında Yafes'in oğlu Türk elindeki sıcak kebabı yere düşürür. Orası tuz madeninin bulunduğu bir yerdir. Kebabın üzerine tuz bulaşır. Türk bu lokmayı ağzına attığında bambaşka bir lezzet alır. Ardından tüm kebabı o tuzla birlikte yemeye başlar. Sonra kardeşlerine, babasına ve herkese bu lezzeti anlatır. O günden sonra tüm yemeklere gerektiği kadar tuz katılmaya başlanır (Uluğbek, 1994: 37).

Rum diyarını, Batı'yı ve Arap topraklarının çoğunu fethetmiş, ünü bütün yeryüzüne yayılmış yiğit, akıllı ve adil bir hükümdar olarak bahsedilmiştir. Ayrıca bu şecerede diğer şecereelerde rastlanmayan Avrupa Hun İmparatoru Atilla da anlatılmıştır. Şecereye göre Atilla Moğul Han'ın oğludur. Asya ve Avrupa'yı tamamen zapt etmiştir. Ölümü üzerinden de 1350 yıl geçmiştir. Eğer bu bahsi doğru kabul edersek Atilla'nın ölüm tarihine göre hesap edilince şecerenin 1803 yılında yazıldığı sonucuna ulaşırız. Lakin Atilla'nın Moğol Han'ın oğlu olarak geçmesi, onun Oğuz Han'ın babası yahut amcası olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum şecerenin tarihî kaynak yönüyle güvenilir olmadığını göstermektedir.

İncelenen Kazak şecereleeri arasında *Qazaqtıñ Tüp Atası-Batır Türik* adlı şecerenin, Süleyman Şah, Ertuğrul Gazi ve Osmanlı padişahlarının bir kısmını da içerisine alması, Türk algısı açısından bu şecereyi, diğerlerinden ayıran en büyük farklılığıdır denilebilir. Diğer Kazak şecereleerinde bir noktadan sonra Türklükle bağ koparılmış, şecereye Kazak özelinde devam edilmiştir. Bu şecerede ise hem Kazakların kendi topraklarındaki ataları hem de batıya göç eden Türkler, Kazaklar için ortak ata kavramı içerisinde kabul edilmiş, Anadolu Türklerinin ataları kendi ataları olarak sayılmıştır. Şecerede bu konu hakkında şöyle denilmektedir:

Uğıp al osı sözdi, jas ulandar, Kavrayın bu sözü genç nesil,
Öz bavırın ol Türik osını añğar. Öz kardeşin o Türk, bunun farkına varın.
Qorlıqta biz qul bolıp otırsaq ta, Zulüm altında biz kul olup otursak da
Köp şıqqan atamızdan arıstandar. Çok çıkmıştır atamızdan aslanlar.

(2006: 63).

Yine bu şecere Kazak şecereleeri arasında Türklük şuur ve övüncünün en üst düzeyde vurgulandığı şeceredir. Bu durum aşağıdaki örnek mısralardan anlaşılmaktadır:

Türikten şıqqan talay sayıpqıran, Türk'ten çıkmış sahipkıranlar nice,
Jer yüzi titiregen Türik dese. Yeryüzü titirmiş Türk deyince.

(2006: 59).

Görüldüğü üzere bu şecerede Türklerin Türkistan'dan ayrılarak Anadolu'ya geliş sürecine de yer vermesi ve ortak Türk ata ve Türklük bilinci açısından farklılık arz etmektedir. Ortak kültür ve mensubiyet algısının devam ettiğinin açıkça görülmesi bu eserin asimilasyon politikalarının henüz oluşmadığı ya da halk arasında tam olarak yerleşmediği zamanlarda yazıldığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu da şecerenin en azından Sovyetler Birliği döneminden daha önce yazıldığı fikrini kuvvetlendirmektedir.

2.2.1.3. Kazak Tarihi Hakkında Destan

Qazaq Tarihi Turalı Jır adlı şecere Kazak tarihi ile ilgili efsaneler temel alınarak hazırlanmış bir şeceredir. Çoğunlukla Altay bölgesinde yayılmıştır. Şecerenin bir nüshasını kabaca söyleyen Altay bölgesi, Kaba ilçesi, Karaözen köyü sakini Qajiken Ökpebayulı adlı kişidir. Bu kişiden 1981 yılınca Şämen İsaullı derleyerek yayıma hazırlamıştır. İlk defa 1992 yılında Halıq yayımlarında *Qaba İlçesi Kısası ve Destanları* serisinin birinci kitabında yayımlanmıştır. Kazakistan’da ilk defa Babalar Sözi serisinin 32. cildinde *Qazaq Tarihi Turalı Jır* adıyla yayımlanmıştır (2006: 377).

<i>Bilemin atam Qazaq el ekenin</i>	Biliyorum atalarımın Kazak olduğunu
<i>Ukpaymın qaydan kelgen ara jigın</i>	Ama bilmiyorum nereden geldiklerini
<i>Atadan anıq tarih qalmağan soñ</i>	Atalardan kesin tarih kalmadığı için
<i>Aytuga auzım barıas arğı tegin</i>	Söylemeye dilim varmaz kökenini

(2006: 93).

Şecereye bu şekilde başlanarak esasen Kazak atadan gelmiş oldukları fakat Kazakların kökeni hakkında bir malumata sahip olmadıkları en başında belirtilmiştir. Devamında *Äytse de estüimdi boldım jazbaq* (Yine de duyduklarımı yazmaya koyuldum) (2006: 93). şeklindeki ifadeden anlaşılacağı üzere bu şecerenin tarihî bir kaynağa dayandırılmadığı, aktarıcının etraftan Kazakların kökeni hakkında duymuş olduklarından ibaret olduğu anlaşılmaktadır

Oğuzhan ve şecereelerde geçen diğer Türk Atalar bu şecerede zikredilmese de Kazakların kökeni Türk Ata’ya bağlanmaktadır. Sağbala²⁵ adlı bir Türk’ün Hz. Muhammed zamanında Araplardan bir eş alarak sahabeler arasına karıştığı söylenmektedir. Şecereye göre Malı mülkü olmayan Sağbala, bir gün Hz. Muhammed’i bularak kendisine dua etmesini istemiştir. Hz. Muhammed’in duasını alan Sağbala zenginleşerek büyük bir servet sahibi olmuştur. Sonrasında ise bu servetiyle Medine’den kırsala göç etmiştir. Bir zaman sonra Hz. Muhammed Sağbala’ya adamlar gönderip malından zekât vermesi gerektiğini bilmiştir. Sağbala, cimrilik edip bu kişilere hayvanlarının arasından kör, topal ne kadar kusurlu hayvan varsa onları vermiştir. Allah resulü Sağbala’nın bu yaptığını hiç beğenmemiş, Sağbala’yı Medine’ye çağırıp şehri terk etmesini söylemiştir. Böylelikle Sağbala, oradan ayrılıp Türk eline göçmüştür (2006: 93-94).

Sağbala’nın uzun süre çocuğu olmamıştır. Sonrasında Quray adında bir çocuğu olmuştur. Quray’dan Alaman, Alaman’dan Kazakların efsanevi ata olarak kabul ettikleri Alaş²⁶ doğmuştur. Alaş’ın da Özbek ve Şıpan adında iki çocuğu olmuştur. Kazaklardaki *Özbek Öz ağam* (Özbek öz kardeşim) deyişi de buradan gelmektedir. Şıpan’ın çocukları Jayılhan ve

²⁵ Diğer şecereelerde ve kaynaklarda bu isme rastlanılmamıştır.

²⁶ Kazakların efsanevi atası, hatta Kırgızlar da Kazaklarla birlikte Alaş’ın çocukları olduklarını söylerler. Kırgızlar Nevruz’da ardıc ağacından ateş yakıp “alas-alas” diyerek üzerinden atlarlar (Soltonoyev, 2018: 123).

Süleyhan'dır. Süleyhan'dan Türkmenlerin neslinin devam ettiği belirtilmekte, Kazakların Türkmenlerle aynı kökten geldiği bu bilgiye dayandırılmaktadır. Diğer çocuk olan Jayılhan'dan ise Qazaq ve Sozaq adlı iki çocuk olmuştur. Bugünkü Kazaklar bu Qazaq'ın torunlarıdır. Sozaq'tan torunları ise Karakalpaklar olduğu belirtilmektedir (2006: 94-95).

Qazaqtıñ bolgan eken üş balası Kazak'ın üç çocuğu olmuştur.

Emşektes üşeünün bir anası Bir ananın üç çocuğu

Üş jüzge osı aradan bölinedi Üç Jüz'e bu arada bölündü

Şığadı bul turalı söz talası. Bu durum hakkında söz dalası.

Şecere Qazaq'ın üç çocuğu olup bugün de mevcut olan Kazaklardaki Jüz²⁷ sistemimin bu çocuklardan oluştuğu belirtmektedir. Şecere bu kısımdan itibaren bu üç Jüz'den oluşan uruklar özelinde devam etmektedir. Şecerede her ne kadar İslamiyet'ten kaynaklı Arap etkisi görülse de netice itibarıyla şecere, Sağbala adlı bir Türk'ün torunları olarak Kazakların kökenini Türk Ata'ya bağlamaktadır. Bununla birlikte Türk boylarından Özbek, Türkmen ve Karakalpaklar Kazakların kardeşleri olarak belirtilmekte fakat diğer Türk boyları şecerede yer almamaktadır.

2.2.1.4. Üç Jüz'ün Şeceresi

Üş Jüzdiñ Şejiresi (Üç Jüz'ün Şeceresi) halk arasında, özellikle de İle bölgesinde sözlü ve el yazması olarak yaygın bilinen Kazak şecerelerinin manzum bir şeklidir. Şecereyi İle bölgesi, Toğız Tarau İlçesi, Jırğalan Köyü sakini Nurbolat Ospanulı halk arasında derleyip tarihî kitaplardan da faydalanarak düzenlemiş ve İle Halıq Yayınları'nda "Kazak Şecereleri" serisinin birinci cildinde yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine Nurbolat Ospanulı'ndan alınan bu nüsha eklenmiştir (2006: 378).

Türikten Qazaq Ultı Bölinedi Türklerden Kazak milleti ayrıldı

Tarihta osılayşa körünedi. Tarihte bu böyle görünüyor.

Orta Aziya, Sır boyın meken etken Orta Asya, Seyhun boyunu mekân tutmuş

Bir taypa el bolıptı delinedi. Bir yurt olmuş deniliyor.

(2006: 378).

Şecerede, Kazakların ortaya çıkışı hakkında ilk bahis yukarıdaki dörtlükte belirtildiği gibi Kazakların Türklerden ayrılarak artık yeni bir Kazak milleti olduğu yönündedir. Burada "Yeni bir millet" şeklinde özellikle belirtmemizin sebebi şecerenin devamında Kırgız, Kıpçak,

²⁷ Kazak Türkçesindeki "Jüz" kelimesinin birebir karşılığı olarak Türkiye Türkçesinde "Yüz" kelimesidir. Fakat burada anlam olarak üzerinde net bir görüş olmasa da "dal, kol, kesim" anlamları kabul görmektedir. Kazaklar kendi aralarında Ulu Jüz, Orta Jüz ve Kişi (Küçük) Jüz olarak üçe ayrılmakta üçe ayrılan jüzler de kendi içerisinde ayrılmaktadır (bk. Moidabayeva: 2002).

Taciklerin de Türklerden ayrılan milletler arasında gösterilmesi ve bu milletlerin yanında “millet vasfı kazanamamışlar da var” denilmesidir. Dolayısıyla bu şecere, Kazakların kökeni hakkında Türkleri işaret etmekle birlikte Türklerden ayrılanların müstakil birer millet olduğunu da söylemektedir (2006: 138).

Kazakların Türklerden ayrılma bahsinden sonra şecere Kazak özelinde devam etmektedir. Kazakların efsanevi atası Alaş’tan Sufian, Sufian’ın çocuğu Kasım’dır. Kasım Özbeklere kadı olmuştur. Adaletiyle ünlenen Kazak halkından Kasım, Kazakların adının yayılmasına vesile olmuştur (2006: 138).

Şecerenin devamında Özbek Han hüküm sürdüğü toprakları koruması için halktan üç yüz asker isteği söylenmektedir. Bu arada Kazaklardan çıkan üç yiğit kişi vardır. Bunlar Janşori, Jalmanbet ve Älimbet’tir. Özbek Han bu üç Kazak’ı her birine yüz kişi olacak şekilde üç yüz askerin başına komutan olarak koyar. Şecereye göre Kazaklardaki üç Jüz’ün böylelikle ortaya çıktığı belirtilmektedir (2006: 139).

2.2.1.5. Türk Kavimleri ve Kazak Usunları²⁸

Türük Taypaları jäne Qazaq Üysiñderi adlı bu şecere Töltay Meñlibayulı tarafından halk arasından derlenerek 1960 yılında el yazmaları arşivine teslim edilmiştir. Babalar Sözi serisinin 81. cildinde orijinal nüsha temel alınarak eklenmiştir. Şecerede Hz. Âdem’den Kazakların üç jüze bölünmesine kadar detaylı şekilde anlatılmaktadır. Şecerenin bir diğer özelliği ise anlatıcısının tarihî belgeler ve olaylar hakkında son derece bilgili olmasıdır. Çünkü burada yalnızca Kazak boyları değil, diğer halkların kökenleri de ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca şairin Kaşgarlı Mahmut’un eserleriyle tanışık olduğu şu dizelerden anlaşılmaktadır:

Jaylardı bul ayılğan дәleleydi Söylenen olaylar bunu kanıtlar,
Şejire Qaşqaridiñ namasında Şecire Kaşgari’nin namesindedir.
 (2012a, 371).

Jazuvğa Türük nāsili aldım qolga, Yazmaya Türk neslini aldım ele,
Järdem et, Jaratuvşı, öziñ oñda Yardım et, yaradan, sen kolla.
 (2012a: 11).

Yukarıda ilk iki dizesi verilen şecerenin devamında uzun bir Allah (c.c)’a yakarış ve övgü²⁹ kısmı gelmektedir. Devamında insan nesli Hz. Âdem’e, tarih başlangıcı ise Hz. Nuh’a dayandırılmaktadır. Hz. Nuh’un Ham, Sam ve Yafes (Yafes) adlı 3 oğlu vardır. Yafes’ten Asya ve Turan adlarında 2 kabile meydana gelmiştir. Turan’dan Türk, Türk’ten de Skif (İskit) ve

²⁸ Kazakların soysal yapısının şekillenmesinde önemli rol oynayan boylar (Kalkan,2006: 224).

²⁹ Bölgedeki klasik şecere eserlerinde bir gelenek olarak (Şecere-i Terakime ve Mecmû’ü’t-Tevârih gibi) eserler “sebeb-i telif, tevhit ve münacaat ile başlamaktadır.

Türk adlı iki kabile meydana gelmiştir. Yine Türk'ten Tatarlar ile Moğollar türemiş ve Türkler Finlilerle akrabadır denilmiştir. Oğuz Han'a gelindiğinde ondan Türkmen, Özbek, Kumuk, Haye³⁰ ve Kıpçak adlarında 5 boy oluştuğu söylenmektedir.

<i>Tuqımdı Osmanğazi Turkiyada</i>	Osman Gazi soyu Türkiye'dedir
<i>Är jerde düşpanına qılğan ğazap</i>	Düşmanlarına her yerde azap vermişlerdir.
<i>Batırlıq, mansabında tendesi jok</i>	Kahramanlık ve makamlarda eşsiz olmuşlar,
<i>Köp jerde küş körsetken bek qabağat.</i>	Çoğu yerde üstün güçlerini göstermişlerdir.

(2012a: 11).

Şecerede diğer Kazak şecerelerinde çok rastlanmayan Osmanlı ve Türkiye Türkleri bahsi geçmekte ve övgüyle anılmaktadır. Ayrıca bu şecereyi diğer şecerelerden ayıran bir özellik şecere içerisinde birçok yerde Yunan, Çin, Arap vb. kaynaklara atıfta bulunulmasıdır.

Bu şecerede Hz. Âdem'den başlayarak Türklerin soy ağacının belirtilmesi hususunda eksiklikler göze çarpmaktadır. Şecere, soy ağacının ortaya konulmasından ziyade uzun bir tarihin manzum şekilde anlatılması olarak değerlendirilebilir. Kazak neslinin, Oğuznamelerde görüldüğü şekliyle, Yafes'in oğlu Türk'e bağlanması Kazakların kökenini Türk olarak işaret eden şecere arasında değerlendirilmesini gerektirmektedir.

2.2.1.6. Kazak Şeceresi (Kısaca)

Adından da anlaşıldığı gibi Kazak şeceresinin kısaca ele alınmasıdır. Kazak halkının Araplardan, Annas adlı sahabeden türediği düşüncesinin yanlış olduğunu dile getirerek, bunun nedenini açıklamakta ve Kazakların atasının Türk olduğu, Alaş Han'ın üç oğlundan gelen bir nesil olduğumuzu kanıtlamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte "Aktaban Şubırındı"³¹ felaketi ve Kazakların Rusya'ya bağımlı hale gelmesi gibi tarihî olaylar da şecerede yer almaktadır. Şecerenin 1932 yılında Mukanulı Smağul'un Älmağambet Ospanov ve Nurhan Ahmetbekulı'ndan derleyerek oluşturduğu Latin harfleriyle el yazması bir nüshası bulunmaktadır. Fakat bu el yazması çok yıpranmıştır. Şeceremin bir diğer nüshası "Şecere Hakkında Kısa Bilgi" başlığını taşımaktadır. Bu nüsha, 1989 yılında Älmağambet Ospanov'un oğlu Sultaş Ospanov'dan Erkin Külpeyisov tarafından derlenip yazıya geçirilmiştir. Ancak bu metin tamamlanmamıştır. Şecere, el yazması kaynağa sadık kalınarak ilk kez Babalar Sözi serisinin 81. cildinde yayımlanmıştır (2012a: 372).

³⁰ Bu boyun hangi boy olduğu anlaşılamamıştır. Şecerede 1100 tarihinde bu boyun devlet kurduğu 12. asırda ise ortadan kaybolduğu belirtilmektedir. Verilen tarihlerde devlet kurmuş ve devleti yıkılmış olan Harzemşahlar olabileceği hakkında tahmin yürütmekteyiz.

³¹ 1723 yılında Cungarlar Kazaklara ani bir baskınla saldırarak çok büyük kayıplar verdirmişlerdir. Çok kısa bir sürede Kazakların yaşadıkları bölgenin doğu ve güney kısımlarını ele geçirmişlerdir. Bu yıllar Kazaklar için felaket yılları olarak anılmaktadır (Yorulmaz, 2002: 38).

Hız. Âdem'den başlayan şecere doğrudan Hız. Nuh'a geçer Nuh'u insanlığın Âdem'den sonraki ikinci atası kabul eder. Nuh'un Ham, Sam ve Yafes adlı üç çocuğı olmuştur ve tüm insanlık bu üç oğuldan yayılmıştır. Şecereye göre Yafes'in soyundan iki büyük halk türemiştir. Bunların biri beyaz, diğeri sarı ırktır. İngilizler, Fransızlar, Almanlar, Ruslar, Latinler, Yunanlar, Romanlar, Asya, Afganistan, İran bunların hepsi beyaz ırktandır ve İran halklarından sayılmaktadır. Çinliler, Vietnamlılar, Japonlar, Mançular ayrıca Türkler, Tatarlar, Moğollar yaşam tarzları ve ten renklerine sarı ırk olarak adlandırılmışlardır. Devamında ise Kazakların Türk'ün çocuğı olduğı belirtilmekte, Kazakları köken olarak doğrudan Türk ataya bağlamaktadır (2012a: 35-36). Sonrasında Kazakların üç jüzü ile şecere devam etmektedir.

Şecerede, Kazakların Arap kökenli olduğına karşı çıkılmış ve bu yanlış bilginin nedenleri ve kaynağı açıklanmıştır. *Qazaqqa Arab bolmaq ğajap is, sekildi jer men köktiñ şeqarası.* (Kazakların Arap olması acayip iş, yerle göğün sınırı gibi) (2012a: 36) denilerek Kazakların Arap kökeninden gelmesinin mümkün olmadığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte Türklük ve İslamiyet vurgusu aşağıdaki dizelerden anlaşılacağı üzere güçlü bir şekilde görölmektedir.

<i>Boladı şın atamız bizdin Türik,</i>	Ancak bizim gerçek atamız Türk'tür,
<i>Negizsiz nege kerek qur ötirik.</i>	Nedendir temelsiz boş bir yalan?
<i>Jönsiz bosqa adasuvdın jolı bar ma?</i>	Haksız, boş a yanılmanın bir anlamı var mı,
<i>Däleldi ras sözdi köre turup.</i>	Delilli gerçek sözü görüp?
<i>Tilimiz- tüpki atamız Türik tili,</i>	Dilimiz, atamızın Türk dili,
<i>Dinimiz- Türik-Tatar tutqan dini</i>	Dinimiz, Türkün-Tatarın dini.
<i>Qozını jegen qasqır sekildenip</i>	Kuzuyu yiyen kurt misali
<i>Qızıqqan basqalar sözdiñ şını</i>	Başkaları da bize göz dikmiştir, gerçeğı budur.

(2012a: 37-38).

2.2.1.7. Kazak Şeceresi

Bu şecerede, Kazak halkının tarihi ve 15. yüzyıla kadar olan yaşamının yanı sıra Moğol, Kalmuk ve Özbek halklarının millet olarak şekillenme süreçleri anlatılmaktadır. Şecerede yalnızca belirli bir Kazak jüzünün veya boyunun kökeni değil, Kazakların ulus haline gelene kadarki süreci ele alınmaktadır. Şecerenin anlatıcısı, halk arasında destan ve hikâye anlatmasıyla tanınan günümüz Karakalpakistan sınırları içerisinde bulunan Konırat ilinde doğmuş olan Jaqsılıq Tölepolı'dır. Arap harfleriyle küçük bir deftere yazılmış olan bu metin, 1946 yılında J. Aralbayev tarafından arşive teslim edilmiştir. Babalar Sözi serisinin 81. cildinde yer alan nüsha bu el yazması esas alınarak eklenmiştir (2012a: 373).

Şecere, alışlagelmiş Hz. Âdem'den başlayan Hz. Nuh, Yafes ve Türk olarak ilerleyen bir şecere örneği değildir. Bu şecere metni, Kazak halkının kökenlerini, göç yollarını ve tarihsel kaderini hem tarihsel hem de mitolojik ögelerle harmanlayarak anlatan tipik bir epik-şecere örneğidir. Metin, bir yandan tarihî gerçekliklerle uyumlu anlatılar sunarken, diğer yandan halkın hafızasında yer alan olayları da aktarmaktadır. Ergenekon Destanı'nın Kazak varyantını içerisinde barındırması hasebiyle dikkat çekmektedir. Bu destan “Kazak Şecerelerinde Folklorik Unsular” bölümünde ayrıca ele alınacaktır. Ayrıca şecerede Osmanlıların İstanbul’u fethetmesi ve yedi yüz yıl boyunca bu bölgede egemenlik kurması da anlatılır. Bu fetih, Türklüğün ulaştığı zirve olarak aktarılır.

Genel olarak bakıldığında Kazak, Türk, Tatar ve Sozakları birlikte büyüyen, iç içe yaşayan bir halk ama her birini ayrı bir millet gibi gösteren bu şecerede bazı noktalar Türk kökenine işaret etmektedir. Kazakların efsanevi atası Alaş'ın Türk hanın oğlu olarak belirtilmektedir. *Türük hannıñ balası Alaş attı* “Türk hanın oğlu Alaş adlı” (2012a: 52). Ayrıca *Türikten jer qayısqañ qol kepti* “Türklerden yerin altını üstüne getiren ordu geldi” (2012a: 46). Kazak, Türk, Tatar ve Sozakların hepsinin birleşiminden oluşan ordunun Türk ordusu olarak adlandırılmaktadır. Bu ifadelerden hareketle Türk kökenini işaret eden şecereleler arasına dâhil edilmesi yerinde olacaktır.

2.2.1.8. Kazak Şeceresinin Şiir Olarak Yazılmış Kısa Özeti

Qazaq Şejiresinin Öleñmen Jazılğan Qısqaşa Mazmundama adlı Arap harfleriyle yazılmış olan bu el yazması şecere Qorjınulı Qanen tarafından arşive verilmiştir. Babalar Sözi serisinin 81. cildine bu el yazması esas alınarak eklenmiştir (2012a: 374).

Şecerede, Kazakların Arap kökenli olduğuna karşı çıkılmış ve bu yanlış bilginin nedenleri ve kaynağı açıklanmıştır. *Qazaqqa Arab bolmaq ğajap is, sekildi jer men köktiñ şeqarası.* (Kazakların Arap olması acayip iş, yerle göğün sınırı gibi) (2012a: 54) denilerek Kazakların Arap kökeninden gelmesinin mümkün olmadığı vurgulanmıştır. Öyleyse Kazakların Arap kökeninden geldiği bazı şecerelelerde neden görülmektedir? Şecerede bu konuya açıklık getirilmiştir. Ruslar Kazakları hâkimiyeti altına alınca Kazakların dinsiz olduğu söylenerek onlarla alay edilmiştir.³² Müslüman olduklarını ispat etmeleri için “şecerenizi gösterin” denilmiştir. Lakin arşivlerin yok edilmesi sebebiyle Kazaklar,

³² Esasen bu durum sadece bir alay etmeden ibaret değildir. Çarlık Rusya döneminde, Kazakları Ruslaştırmak ve Hristiyanlaştırmak amacıyla, Nikolay İlminskiy, Müslümanlıktan uzaklaştırılmış Kazakları asimile etmek daha kolay olacaktır diye Rus Hükümetine telkinlerde bulunmuştur. İlminskiy'in bu görüşleri karşılık bulmuş hem Çarlık hem Sovyet Rusya dönemlerinde, Kazakları İslam dininden uzaklaştırmak bir devlet politikası olarak uygulanmış, misyonerler tarafından Kazak halkına daima Şaman yahut dinsiz oldukları yönünde telkinde bulunulmuştur. Böylece Türkistan Türklüğünü bir arada tutan en önemli unsur olan İslam dininin etkisi kırılmak istenmiştir (Yıldırım 2018: 300).

Müslüman bir topluluk olduklarını ispat edememişlerdir. Bu durum sonrası Kazaklar Qunanbay ve Mırqı adlarında Kazakların önde gelen iki kişisini hacca gönderip Şeyhülislam Seyitzade'ye bir şecere yazdırmışlardır. Seyitzade, Kazakların Hz. Muhammed'in sahabelerinden Änes'in neslinden geldiğini gösteren bir şecere yazarak, "Soran olursa bunu gösterirsiniz." demiştir. Kazakların ellerinde bulunan bu şecere, daha sonra başka âlimler tarafından da gerçekmiş gibi işlenerek ana hatlarıyla günümüze kadar gelmiştir. Şecerede, yukarıdaki bilgiler verildikten sonra bu yanlışın artık tekrarlanmaması gerektiği, Kazakların atasının Türk, dilinin Türkçe, dininin de Türk ve Tatarın dini yani İslamiyet olduğugereği açık bir şekilde vurgulanmıştır.

2.2.1.9. Satıpdin Fayzolla Qari'nin Şiir-Şeceresi

Şecerede yeryüzündeki halklarının kökeni Nuh peygamberin üç oğlundan (Ham, Sam ve Yafes) türediği şeklinde aktarılır. Annas sahabenin Türk asıllı olduğu, Medine'ye göç ettiği ve onun üçüncü eşinden Asya halklarının türediği anlatılmaktadır. Ayrıca Alaş'tan Üç Jüz'ün türediği belirtilip bu jüzlerin içerisindeki her bir boy tek tek ele alınır.

Bu şecereyi anlatan kişi Satıpdin Fayzolla'dır. Bu kişi aynı zamanda 1931-1932 yıllarındaki kıtlık³³ döneminde açlıktan ölen Kazakların dağınık halde kalan kemiklerini ilk kez toplatarak defnettiren ve taşrada yaşayan insanları sanayiye yönlendiren kişidir. Ayrıca Toqımbet Gülayım destanı ve kendi yazdığı şiirler ile derlediği sözlü edebiyat örnekleri el yazmaları olarak bulunmaktadır. Bu şecereyi yazıya geçiren kişi, eski Torğay ili, Amangeldi ilçesi, A. İmanov adına kurulmuş olan sovhozun³⁴ sakini Ämırhamzin Ğaziz'dir. Eser, 1983 yılında arşive kazandırılmıştır. Metin, ilk kez 2001 yılında "Qazaq" gazetesinde "Adam Ata Şejeresi" adıyla yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 81. cildine el yazmasından herhangi bir düzeltme yapılmadan eklenmiştir (2012a: 374-375).

Şecere, Hz. Nuh'u insanlığın ikinci atası kabul ederek Hz. Nuh bahsi ile başlamaktadır. Nuh'un çocukları arasında Ham'dan Afrika halkları, Araplar ve Hintliler türemiştir. Sam'dan Alman, İspanyol, İngiliz, İtalyan, Belçikalı, İsveçli ve Ruslar gibi beyaz ırk türemiştir. Yafes'in nesli ise "Sarı Irk" olarak adlandırılmış. Asya halkları olan Çin, Türk, Tatar, Moğol, Fars gibi milletler bu gruba dâhil edilmiştir.

Türikten Mädinağa köşip barğan,

Türklerden Medine'ye göçüp giden

³³ Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nde tarım ve hayvancılıkla ilerlemek amacıyla Kazakların hayvanlarına el konulmuş ve konargöçer olan Kazaklar zorla yerleşik hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Uygulanan bu yanlış politika sebebiyle Kazak halkı bu yıllarda kıtlığa mahkûm edilmiştir. Yaşanan kıtlık neticesinde sebebiyle bir milyonun üzerinde Kazak hayatını kaybetmiştir.

³⁴ Sovhoz: Sovyet ihtilâlinden sonra Rusya'da uygulanan devlet tarım işletmelerine verilen isim (<https://www.lugatim.com/s/sovhoz>)

Bir adam bolğan eken Annas degen.

Biz, mine, sol Türiktiñ bir balası,

Atamız Annas degen bar talası.

Sarı Arab bolmaq ol ğajap is,

Sekildi jer men köktiñ eki arası.

(2012a: 93).

Annas adında bir adam varmış.

Biz (Kazaklar) o Türk'ün çocuklarındanız,

Atamız Annas'ın bir iddiası var.

“Sarı Arap olmak” bu acayip bir iş,

Yer ile göğün iki arası gibi.

Yukarıdaki dizelerden anlaşılacağı üzere Annas adlı Türk kökenli bir kişi Medine'ye göç ediyor ve Kazakların da onun neslinden geldiği söyleniyor. Annas ismiyle diğer şecereelerde de sıkça karşılaşmaktayız. Fakat diğer şecereelerde Annas'ın bir sahabe olduğu söylenmekte, Arap olduğu doğrudan belirtilmese bile Kazakların kökeninin Araplara dayandırılmasından Annas'ın bir Arap olduğu anlaşılmaktadır. Bu şecerede ise Annas Türk olarak belirtilmektedir. Kazakların Türk soyundan geldikleri bilinen bir gerçektir. Şecereeler arasında ise Kazakların soyunu bazen Türklere bazen Araplara dayandıranlar bulunmaktadır. Genel olarak Arap kökeni Annas adlı kişiyle başlamakta, Türk kökeni ise Yafes ile başlamaktadır. Bu şecereyi oluşturan kişinin her iki şecere anlatılarını harmanlayarak Annas'ı sonradan Arap coğrafyasına göçen bir Türk olarak gösterip Türk kökeninde olduğu gibi Annas'ı Hz. Nuh'un oğlu Yafes'e bağlayarak Kazakların soyunu hem tarihî hem de dinî açıdan sağlam bir temele dayandırmaktadır. Yafes'ten Sarı Irk türediği Annas'ın da Sarı Irk'a mensup olduğu, Arapların içerisinde de sarı bir insanın olmasının mümkün olmadığını söyleyerek görüşüne delil sunmaktadır.

Şecereye göre Annas'ın üç eşi vardır ve 100 yaşında Basra'da vefat etmiştir. Vefatından sonra miras paylaşımında ilk iki eşi altın, gümüş gibi malları alırken en küçük eşi ise mirastan Annas'ın hayvanlarını almıştır. Annas'ın iki eşi altın ve gümüş servetleriyle yerleşik hayata geçmişlerdir. Küçük eşi ise konargöçer hayatını benimseyerek Basra'dan hayvanları, çocukları ve yanındaki insanlarla birlikte geniş bozkırları olan Türkistan'a göç etmiştir. Kazaklar Annas'ın bu küçük eşinden geldiği söylenmektedir (2012a: 94-95).

Şecereye göre Annas'ın küçük eşinden çocukları Sâhil, Kâbil ve Câbil'dir. Sâhil diğer kardeşlerinden ayrılıp başka yere göç etmiştir Sâhil'den Hakas, Altay, Kumuk gibi halklar türemiştir. Câbil'den Mağaz, Mağaz'dan Akşolpan, Akşolpan'dan Akmar, Akkuray ve Alaman doğmuştur. Nogaylar Alaman'dan gelmektedir. Akmar'dan Moğol halkı türemiştir. Akkuray'dan Asan ve Alaş iki çocuk olmuştur. Alaş'tan Seyilhan ve Jayılhan olmuştur. Seyilhan ayrılıp kendi yoluna giderken Jayılhan'dan Maykı doğmuştur. Maykı'dan Özbek ve Sapiyan doğmuştur. Özbekler Maykı'nın neslidir. Sapiyan'dan Akkalpak ve Ayırkalpak adlı iki çocuk olmuştur. Kırgızlar Akkalpak'ın çocukları, Kazaklar ise Ayırkalpak'ın çocuklarıdır.

Ayrıkalpak'ın bir diğer çocuğu ise Sozak'tır. Karakalpaklar da ondan türemişlerdir (2012a: 94-97).

Hız. Nuh'tan Kazaklara kadar gelen şecere sonrasında Kazakların Akarıs, Janarıs ve Bekarıs olarak üç kola ayrılıp Ulu Jüz, Orta Jüz ve Küçük Jüz'ü oluşturması ve bu jüzlerin içerisindeki boy ve urukların anlatımıyla devam eder. Satıpdin Fayzolla Qari'nin Şiir-Şeceresi adlı şecerenin Annas'ı Türk göstermesi ve şecerenin genel yapısına bakıldığında Türk kökenini işaret eden şecereleler arasına dâhil edilmesi yerinde olacaktır.

2.2.1.10. Qayrolla'nın Akrabalık Şeceresi

Bu şecerenin içeriği diğer şecerelelerden bazı farklılıklar göstermektedir. Şecerede, sahabe Änes'in³⁵ Kırım, Urum ve Alaulı adında üç oğlu olduğu belirtilir. Küçük oğlu Alaulı'dan Alaş ve Nevruz adında iki oğul türemiştir ve Kazakların bu Alaş'tan geldiği belirtilir. Şecerde, Alaş'ın oğlu Magaz olarak gösterilir ve Mağaz'dan Altı Alaş'ın soyunu çıkararak özellikle Küçük Jüz boyları üzerinde durulur.

Metin, sözlü edebiyat örneklerini toplayan bilim insanı Q. Sattarov'un Amuderya çevresindeki Kazak folklorunu derleme gezisi sırasında kaydedilmiştir. Bu şecereyi destan biçiminde anlatan kişi Karakalpak bölgesinde tanınan bir destancı şair Qayrolla İmangaliyev'dir. Nesir şeklinde yazılmış bu şecere el yazmasından hiçbir değişiklik yapılmadan ilk kez Babalar Sözi serisinin 81. cildinde yayımlanmışlardır (2012a: 383).

<i>Jumaqtan dünıege kelip engen,</i>	Cennetten dünyaya gelip inen,
<i>Atası bul halıqtıñ sopı Adam.</i>	Bu halkların atası Sofu Âdem'dir.
<i>Peyğambar, jüz jırma tört miñ sahabalar,</i>	Yüz yirmi dört bin peygamber ve sahabeler
<i>Aytuğa birtalay söz bärin tamam,</i>	Onları anlatmaya kelimeler yetmez.
<i>Sahaba otız üş miñ, on eki imam.</i>	Otuz üç bin sahabe, on iki de imam vardır.

(2012a: 357).

Şecerede biz dizi dini ve ahlaki nasihatlerden sonra Hız. Âdem ile şecere anlatılmaya başlanır. Halkların atası olarak Hız. Âdem gösterilir ve sonrasında yüz yirmi dört bin peygamber, otuz üç bin sahabe ve diğer şecerelelerde rastlanmayan on iki de imamın olduğu söylenir.

<i>Nuh'tın Yapis degen balasınan</i>	Nuh'un Yafes adlı oğlundan
<i>Änes, Qıtay, Türk, Moñğol sodan tuğan.</i>	Änes, Çinli, Türk ve Moğol türedi.
<i>Muhammed halıfanıñ zamanında</i>	Muhammed peygamberin zamanında

³⁵ Şecerenin açıklamasındaki bu bilgi hatalıdır. Şecere incelendiğinde Kırım, Urum ve Alaulı Änes'in çocukları değil, Yafes oğlu Türk'ündür.

farklı adlandırmalar yapması muhtemel bir durumdur. Bu durumda aynı konuyu anlatan şecerelerde farklılıkların olması tabii bir durumdur.

Şecerenin devamında üç Kazak jüzü bahsine yer verilir. Bu üç jüzün bugünkü Kazakistan'ı oluşturduğu söylenir. Sonrasında Kazak Jüzlerinin içindeki boylara geçilir ve Kazakların toplamda seksen iki boydan oluştuğu ifade edilir (2012a: 366). Şecere sadece Kazakların soy ağacını değil, aynı zamanda İslamî tarih ile bağlantılı bir kimlik inşasını da içermektedir. Sonuç olarak her ne kadar eksiklikleri olsa da Kazakların kökenini Yafes oğlu Türk'ten getirmesiyle "Türk Kökenini İşaret Eden Şecereler" sınıflandırmasına dâhil edilmesi gerekmektedir.

2.2.1.11. Maykı (Kazak) Hakkındaki Şecere

Bu şecere, Maykı Bi'nin Kazak halkının gelenek ve göreneklerini, sosyal ve hukuki ilişkilerini; bilerin (hâkim) seçimi, yargılama kuralları ve hukukun temel ilkelerini belirleyen büyük bir bilge, keskin dilli ve hitabet gücü yüksek bir şahsiyet olarak tanımlandığını anlatmaktadır. Maykı Bi'nin yalnızca Kazak halkına değil, aynı zamanda diğer Türk ve Kalmak topluluklarına da hükmettiği metinde işlenmektedir. Şecere, Kazak halkının kökenleri, atalarının yaşadığı bölgeleri, dinî inançları, Kalmuk-Kazak savaşları, Cengiz Han dönemi, Jungar istilas ve Rusların Kazak bozkırını işgal etmeye başlaması gibi olayları destansı anlatımlarla işlemektedir.

Edebiyat araştırmacısı Orazanbay Egeubayev'in verdiği bilgilere göre, bu destan halk arasında "Risala-i Tavarih" (Tarihî Beyan) adıyla yayılmıştır. 1863 yılında Däribay Qondıbayulı, bu kitabı Ufa'da okuduğu sırada Türk âlimi Sultanşarip'ten el yazmasıyla kopyalamıştır. Daha sonra Jäken Bay isimli varlıklı bir kişinin isteği üzerine şair Kärıbay Tañataruğlu, bu metni destansı bir şiir formatına dönüştürerek "Maykı ve Risala-i Tavarih" adlı uzun bir destan hâline getirmiştir. Metin önce Kärıbay'ın oğlu İbrahim'in elinde olan metin, ardından şecere yazarı ve şair olan Mausımbay Sabanulu'nun eline geçmiştir. Mausımbay, destanı ezberleyip anlatımını geliştirerek halk arasında yaymıştır. Mausımbay, 1931 yılında, 16 Eylül'de, Dörbiljin bölgesindeki Kökjaydaq'ta, Sanguñ adlı yerde, vefat etmeden önce destanı kendi soyundan gelen ve şairliği ile öne çıkan Beisenğali Sadıqan'a miras bırakmıştır. Beisenğali, bu mirası ezberleyerek uzun yıllar korumuş olsa da Çin'deki "Kültür Devrimi" sırasında el yazmalarını toprağa gömerek ya da bacalarda saklayarak korumaya çalışmıştır. Ancak bu yöntemler el yazmalarının büyük bölümünün çürümesine neden olmuştur.

Şecerenin orijinal metni kaybolursa da Beisenğali ezberlediği bölümleri temel alarak ve kısmen okunabilen yerleri kullanarak "Maykı Bi" destanını yeniden oluşturmuştur. Yenilenen

şecerenin ilk bölümü 1987 yılında “Şalğın” dergisinin 1. sayısında, ikinci bölümü ise 4. sayısında yayımlanmıştır. 3. bölümü 1990 yılında “Kazak Şecereleeri” kitabında önceki iki bölümle birlikte tekrar yayımlanmıştır. 1992’de şecerenin tamamı, “Dörbiljin Bölgesinin Kıssa-Destanları” adlı kitapta tam metin olarak basılmıştır. Babalar Sözi serisinin 82. cildine, 1990 yılında İle Halık Yayınları tarafından N. Mıñjani ve Ä. Baybolat’ın derlediği “Kazak Şecereleeri” adlı kitaptan alınarak eklenmiştir (2012b: 359-360).

Şecerede Kazakların kökeni hakkında Arap, Özbek, Kalmuk ve Türk olmak üzere beş farklı görüş ele alınmaktadır. Bunların birincisi Arap kökeni hakkındadır.

<i>Keybireu qazaq tegi arab deydi,</i>	Bazıları, Kazak soyunun Arap olduğunu söyler,
<i>Kelipti sodan beri tarap deydi.</i>	O zamandan beri yayıldığını anlatır.
<i>Näsili Ğaqaşanıñ Annas urqı,</i>	Nesli Ğakaşa’nın Annas soyudur,
<i>Taraldı osı tekten qazaq deydi.</i>	Kazaklar bu soydan türedi derler.

(2012b: 163).

Kazakların kökeninin Araplara, özellikle “Ğakaşa” adlı bir şahsın “Annas” (Enes bin Mâlik) soyuna dayandığını ifade eden görüşler hakkında, Kazakların İslam’a sonradan geçtiğini, “doğuştan Müslüman olduk” gibi iddiaların gerçeği yansıtmadığını vurgulamaktadır. Eğer Kazaklar Arap kökenli olsaydı, dillerinin Arapça olması gerektiğini ancak bunun böyle olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla şecerede Arap kökeni kabul edilmemektedir (2012b: 163-165). Özbek kökeni hakkında:

<i>Keybireuler aitıp jür özbek dep,</i>	Bazıları, Kazakları Özbek diyor,
<i>Ärbireu aparmaqşı özine eptep.</i>	Herkes kendine çekmeye çalışıyor.
<i>Bärin de körgeñ jan joq, estigen köp,</i>	Gören yok ama duyan çok,
<i>El aitar bälenderden estip em dep.</i>	Halk, “Şunlardan duydum” diye anlatıyor.

(2012b: 164).

Bazıları Kazakların kökenini Özbek olarak kabul etmektedir. Ancak, bunların halk arasında anlatılan söylentilerden ibaret olduğunu, kesin bir bilgi olmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca şecerede Özbek kökeni hakkında başka bir ifadede Aladağ’ın eteklerinde meclis kurup Özbek Şah Niyaz: “Kazak, bizim neslimizdir” demiştir. O zaman için Özbekler güçlüdür ve anlatıcının deyimiyle “Güçlü olanın sözü geçer” sözü doğrudur. Aynı zamanda savaş zamanı Özbeklerle yapılan ittifak neticesinde “Özbek öz ağam” ifadesi çok ünlü olmuştur. Kendi soyunu güçlü Hive Hanları neslinden getirmeye heves edenler bunu bir miras gibi birbirine aktarıp kökenini Özbeklere bağlamışlardır (2012b: 164).

Bir diğerk görüş olan Kazakların Kalmuklardan geldiğı iddialarına da karşı çıkılmaktadır. Her ne kadar çadırları, bozkırda hayvanlarını gütmeleri, konargöçerlikleri kısacası Kalmuk ve Kazakların yaşam tarzları birbirine çok benzese de Kalmuk kökeni de doğru değildir diye karşı çıkılır (2012b: 165).

Şecerede, Kazakların kökenine dair söylentilere karşı kesin bir tavır alınarak Arap, Moğol veya Özbek olduklarını söylemenin yeterli olmadığını, bunun için kanıtlar ve sağlam temellere dayanan bilgiler gerektiğı vurgulanmaktadır. Arap, Moğol veya Özbek iddialarını reddedilirken, tarihî belgeler ve gerçekler ışığında değerlendirme yapılması gerektiğini savulmakta bu değerlendirme neticesinde de Türk kökenine ulaşılmaktadır.

Qazaqtıñ deydi kitap tegi türk, Kaynaklar, Kazakların kökü Türktür diyor,
Uğınuğa tırısahq naqtap bilip. Bunu tam olarak anlayıp öğrenmeye çalışalım.
 (2012b: 167).

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere şecerede Kazakların Türk kökenli olduğu savunularak, Arap, Özbek veya Moğol kökenli olduklarına dair iddialar reddediliyor. Türk kökenin kitaplara yani kaynaklara dayandığı vurgulanıyor.

Şecerenin devamında ise Annas'ın Türk kökenli olduğu bozkırda hayvan güttüğü söylenmektedir. Annas'ın onuncu kuşaktan torunu Sakğakap'tır ve onun oğlu Mahmut'tur. Mahmut bilge bir kişidir. Sır (Seyhun) Nehri kıyılarını yurt edinmiştir. Bilge Mahmut, bir süre sonra Maykı Bi olarak anılmaya başlamıştır. Kalmukların Kazakları oradan oraya sürdüğü bir dönemde Maykı Bi gibi bir liderin doğuşu Kazaklar için bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu zorlu günlerde Maykı Bi altı Kazak boyunu üç jüze bölmüşmüştür. Ulu Jüz'ün başına Kıpçak Bi geçmiştir. Yanında ise Kobılandı gibi bir yiğit komutanı vardır. Orta Jüz için Kösem Bi seçilir ve onun yanında da komutan olarak Däuletkeldi batır vardır. Küçük Jüz'ün başına Jälmendi Bi geçer, onun komutanı da Kunak adlı kahramandır. Her jüzün binden fazla askeri vardır ve hepsinin başına Maykı Bi komutan olarak geçmiştir. Maykı Bi önderliğinde Kalmuk savaşlarında üstünlük kazanılmış ve Kazaklar için zor günler geride kalmıştır (2012b: 168-173). Sonrasında Maykı Bi, savaşlar sonrası kendi yasalarını oluşturmuştur. Bu yasalar toplumsal düzeni sağlamak için oluşturulmuş ve metinde detaylı bir şekilde Maykı Bi'nin yasalarına yer verilmiştir. Şecerede Maykı Bi'nin Kazak halkının sosyal yapısını, hukuk sistemini ve siyasi düzenini, ordusunu, şehirlerini kuran bilge bir lider olduğu uzun uzun anlatılmıştır.

Şecerede Maykı Bi'nin ilk adı Mahmut'tur. Sonrasında ise Maykı Bi Kazaklar için çok büyük hizmetler yapmıştır ve kendisine büyük kadı anlamına gelen Kazi-ak ünvanı verilmiştir.

Maykı Bi etrafında birleşen halk daha sonraları Kazak diye anılmaya başlamıştır. Yukarıda her ne kadar halkın ismi olarak Kazak ifadesi kullanılmışsa da esasen Kazak ismi Kazi-ak ifadesinden çıktığı söylenmektedir (2012b: 189).

Bir zaman sonra Kalmuklarla savaşlar yeniden başlamıştır. Bu savaşlarda Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen, Karakalpak bir kardeş gibi düşmana karşı durmuşlardır. Bu savaşlar sırasında Kobılandı Batır'ın kahramanlıklarına ayrıca yer verilir. Savaşlardan sonra Kazakların Şaman inancından İslam'a geçiş sürecinin tamamlandığını belirtilmektedir. Kazak dili, Türk dilinden biraz olsa da İslami eğitimin Türklerden gelen kitaplar sayesinde edinildiği belirtilmektedir. Fakat her ne kadar Kazaklar İslamiyet'i kabul etseler de hem konargöçer yaşam tarzı hem de dış baskılar nedeniyle Kazaklar arasına İslamiyet'in tam anlamıyla yerleşemediği de ifade edilmektedir (2012b: 190-194). Sonrasında metin, Cengiz Han ve Rus istilaları ile devam etmektedir.

Maykı (Kazak) Hakkındaki Şecere Kazakların kökenine dair Arap, Özbek ve Kalmak görüşlerini reddederek Kazakları Türk soyu içerisinde göstermektedir. Esasen metin içerik olarak klasik anlamda bir şecere niteliği taşımamaktadır. Bunun yerine, Maykı Bi'nin tarihî şahsiyeti etrafında şekillenen bir anlatı olup, onun Kazak halkı için gerçekleştirdiği düzenleyici ve birleştirici rolünü ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca metinde Kazak ve Alaş adlarının kökenine dair efsanevi anlatılara yer verilmektedir.

2.2.1.12. Kazak Şeceresi

Bu manzum şecerenin temel özelliği, İslamiyet'e ve Araplara dair çok fazla söz edilmemesidir. Şiirde yalnızca Kazakların soy ağacıyla ilgili efsaneler ve boylarının kökenleri, yapıları işlenmiştir. Anlatım, Kazak kökeninden başlayarak Kazakların Üç Jüz'üne ve günümüzdeki Kazak boy ve soy ayrımlarına kadar kapsamlı biçimde devam eder. Şecerenin sahibi, Kızılorda ili, Karmaqşılı ilçesi sakini, şair Älimbay Äliasqarov'dur. Älimbay, bu şecereyi yazmak için yaklaşık bir yüzyıl önce Buhara'da basılmış kitapları ve kendi hemşerisi olan şair Qaljan'ın şecereye dair el yazmalarını kullanmıştır. Araştırmacı Mardan Baydildaev'in aktardığına göre, bu şecereyi yazıya geçiren kişi, filoloji bilimleri doktoru Äuelbek Qoñyratbaev olmuştur. Qoñyratbaev, doğrudan Äliasqarov'un kendisini bularak şecereyi kendi ağzından kayda geçirmiştir. Babalar Sözi serisinin 82. cildine Qoñyratbaev'in el yazması esas alınarak eklenmiştir (2012b: 361-362).

Älimbay Äliasqarov, şecerenin başında zorluklar yaşayarak bu şecereyi oluşturduğunu, Buhara'daki âlimlerin eserlerinden ve kendi hemşerisi olan şair Qaljan'ın şecere ile ilgili yazmalarından faydalandığını belirtir. Şecere anlatmaya ise Hz. Nuh ile başlar. Şecereye göre

Nuh isminin anlamının “ağlayış” olduğunu ve Nuh’un gerçek adı “Yaşkur”dur. Nuh ise lakabıdır fakat tüm dünyaya gerçek adı değil lakabı yayılmıştır. Nuh tufanı anlatıldıktan sonra şecere Nuh’un oğullarıyla devam eder.

Bu şecerede Hz. Nuh’un oğulları diğer şecereleden farklı olarak dört kişi olarak gösterilir. Bunlar: Ham, Sam, Yafes ve Kangan³⁷’dır. Älimbay Äliasqarov, “Bizse Yafes’in soyundan geliyoruz.” denilmektedir.

Yafastan tuatugin köp qoy bala.

İşinde sonıñ Malay, Türik degen

Erekşe tuğan jandar jeke dara.

Meniñ atam, mineki, sonau Türik.

Yafes’ten doğan çocuklar çoktur elbet.

İçlerinden Malay ve Türk adını taşıyanlar

Özel yaratılmış, ayrıcalıklı kimselerdir.

İşte benim atam, o Türk’tür,

(2012b: 234).

Şecere, Kazakların kökenini Yafes’in oğlu Türk’e bağlamaktadır. Bu durumu da açık bir şekilde belirtmektedir. Türk’ten Kapti, Nazar gelmektedir. Nazar’dan Ahuz, Mahuz, Tumiyan ve Kumiyan gibi nice nesiller türemiştir. Birbiriyle net bağlantısı olmayan bazı isimler ve halklar sayıldıktan sonra Akşolpan’a gelir. Akşolpan’dan Alaş, Alaş’tan Jayılhan, Jayılhan’dan Maykı Bi, Maykı Bi’den Tümen, Müytin, Äläuke ve Şaşak adlı dört çocuk olmuştur ve bu dört çocuktan büyük halklar türemiştir. Şecere bu dört çocuğun nesilleri ile devam eder (2012b: 234-236).

Bir noktadan sonra şecere Ayırkalkpak’a gelir. Ayırkalkpak’tan Qazınak ve Qassak, Qassak’tan Tolağay ve Sozaq doğmuştur. Tolağay kara koyun derisinden börk takarmış, O yüzden adı “Karakalkpak” kalmış. Qazınak’ın ise söylemesi biraz zor olduğu için insanlar Qazınak’a “Kazak” demişler. Kazak adı da buradan gelmiş. Kazak; Türkmen, Çinli³⁸, Kırgız, Karakalkpak, Sozaq hepsini bir araya toplayarak Alaş birliğini kurmuştur (2012b: 237-238).

Alaş’tan Akşora, Janşora ve Bekşora³⁹ adlı üç çocuk dünyaya gelmiştir. Alaş çocuklarına mirasını bölüştürmüş, her birine geniş yaylak ve kışlaklar vermiştir ve Alaş kendi eliyle Ulu Jüz, Orta Jüz ve Küçük Jüz Alaş’ın bu üç çocuğundan oluşturmuştur (2012b: 239). Devamında şecere üç jüz ile devam eder. Fakat bir noktadan sonra tekrar geriye dönülerek Kazakların Arap kökenden geldikleri görüşü çürütülmeye çalışılır. *Kazak Şeceresinin Şiir Olarak Yazılmış Kısa Özeti* adlı şecerede de benzer şekilde görülen Kazakların Arap kökeni hakkında verilen bilgi şöyledir:

³⁷ Ken’an veya Yam Tevrat’a göre Nuh’un oğlu Ham’ın oğludur. İslâmî kaynaklarda Nuh’un dördüncü oğludur. Ken’an babasına itaatsizlik ederek gemiye binmemiş ve boğulmuştur (Detaylı Bilgi için bk. Kuzgun: 1997).

³⁸ Metinde Шын тұқымы (Çin tohumu) olarak geçmektedir. Burada Çinliler kastedilebileceği gibi bağlamdan hareketle Çinliler değil, “Çin tarafından gelenler” olarak da düşünülebilir.

³⁹ Diğer şecereelerde Akaris, Janaris ve Bekaris’tir.

1848 yılında, Kazak halkının bazı önde gelen isimleri (Nurjeke, Mırkı, Kunanbay vb.) hac için Mekke'ye gitmişlerdir. Ancak Araplar tarafından, “Kazak” kelimesinin “kazzan” gibi telaffuz edilerek bir nevi “hırsız” anlamına gelmesiyle, bu hacı kafilesi dışlanmıştı. Bir gün, sokaklarda dolaşan bu hacılar, Mekke'nin arka sokaklarında serseri kılıklı bir adamla karşılaşır. Adam, çok şey bildiğini iddia eder. Yüz bin paunda anlaşılır. Adam der ki: “Buradan zamanında biri gelmişti sizin oralardan. Adı Enes'ti. Ensar'dandı. Peygamber'le birlikte savaflara katılmıştı. Onun soyundan geldiğinizi söylerseniz, buradaki insanlar size hem saygı duyar hem de toprak verir. Ama bir şartla: Kendinize ‘Kazak’ değil, ‘Kanyul’ diyeceksiniz. ‘Kazak’ adı burada kötü bilinir, Kanyul deyin geçin.” Zaten zor durumdaki hacılar çaresizlik içinde bu oyunu kabul ederler. Araplara, Enes bin Mâlik'in soyundan geldiklerini, onun Mekke'de Züleyha adında bir kadınla evlendiğini ve onlardan bir soy türediğini anlatırlar. Mırkı, bu anlatıyı yazılı hale getirir; soy kütüğü kurgulanır: Enes'ten Mağaz doğar, ondan Cebel, sonra Behram, ardından Süheyl diye devam eder. Bu iddia Mekke'de kabul görür, hacılara küçük bir toprak parçası verilir ve oraya yerleşmeleri sağlanır. Mırkı adlı hacı, bu olayları ve soyağacını kayıt altına alır. Dönüşte, bu bilgiler Kazak halkı arasında yayılır ve zamanla “atalarımız Enes bin Mâlik'tir” inancı güçlenir (2012b: 242-244). Anlatıcı Kazakların Enes bin Mâlik'ten yani Arap kökeninden geldiği görüşüşünü şu dörtlükte sonlandırır:

Atamız ansarılıq Annas emes, Ama atamız Ensari Annas değildir,
Türikten argı atamız, etpe eges. Biz Türk'ten geliyoruz, tartışmaya gerek yok
Araptan kelip elşi neşe türli, Araplardan gelen nice elçiler gelip
Aytılğan, jatta qalğan jalğan keñes. Ezbere söylenmişler yalan öğütler.

(2012b: 249).

Älimbay Äliasqarov, en son kendi şeceresini sayarak sonlandırır. Kazaklarda yedi atayı bilmek toplumsal bir sorumluluktur. Şecere anlatıcılarında bu yedi ata çok daha fazla olabilmektedir. Älimbay Äliasqarov, Küçük Jüz Bekarys soyundandır, ataları sırasıyla: Maykı, Alau, Qudiyar, Altın, Sädirqoja, Qarakesek, Şemen, Bozğul, Keldibay, Qojakeldi, Tıms, Rai, Aybas, Arystanbay Batır, Meñdeke Bi, Qonısbay, Batırbay, Qojantay'dır. Nihayetinde şecerenin anlatıcısı Älimbay Äliasqarov, kendisini Qojantay'un oğlu olarak tanıtarak şecere son bulur (2012b: 258).

Älimbay Äliasqarov, bu şecereyi II. Dünya Savaşı sırasında, bizzat cephede, ölümle burun burunayken yazmıştır. Bu durum, şecereye yalnızca tarihî ve kültürel bir arka plan değil, aynı zamanda derin bir duygusal yoğunluk ve varoluşsal bir anlam yüklemektedir. Ölümün her an hissedildiği bir ortamda kaleme alınan bu şecere, yazarın ardında bir iz bırakma, halkına

seslenme ve kendi milletine dair hakikati gelecek nesillere ulaştırma çabasının bir ürünüdür. Netice itibarıyla Älimbay Äliasqarov, Kazak halkının Türk kökenine derin bir gururla sahip çıkarken, İslamiyet'in etkisiyle ortaya atılan Arap kökenli oldukları yönündeki iddialara metin boyunca şiddetli bir şekilde karşı çıkmakta Kazakların kökenini Yafes'in oğlu Türk'e dayandırmaktadır.

2.2.1.13. Yeryüzündeki Toplulukların Kavim ve Boylara Bölünmesi

Düniyejüzindegi Halıqtarıñ Taypa, Ruvlarğa Bölinüvi adlı Kazak halkının özgün tarihini anlatan bu metin, 1975 yılında "Minat" adlı bir kişi tarafından arşive teslim edilmiştir. El yazması oldukça eski olduğundan okumak, harfleri ayırt etmek neredeyse imkânsızdır. Bu el yazmasını Kiril harflerine kimin çevirdiği bilinmemektedir. Çeviri sırasında el yazmasının birçok sayfası kaybolmuş, bazı kelime ve kelime grupları da okunamaz hâle gelmiştir. El yazmasının toplam 421 sayfadır.

Bu şecere esasen bir Şädi Jäñgirov'un "Tarikhnama" (Tarihname) adlı destanının bir bölümüdür. Şädi Jäñgirov'un Ebülğazi Bahadır Han'ın "Şecere-i Türk" adlı eseriyle ve diğer tarihî kaynaklarla tanışık olduğu ve eserini bunlara dayandığı tahmin edilmektedir. 39 bölümden oluşan bu destanın ilk bölümünde yaygın halk efsaneleri ve yazılı kaynaklar kullanılarak, Türk-Moğol halklarının boyları, yaşam biçimleri ve gündelik hayatları anlatılmaktadır. Eserin sonraki bölümlerde şecere vasfına uygun olarak Cengiz Han ve Abılay Han'ın hayat hikâyeleri geniş şekilde ve edebî biçimde anlatılmıştır. Tarihname adlı bu destanın özgün nüshası, 1970'li yıllarda edebiyat araştırmacısı ve tanınmış bilim insanı N. Kelimbetov tarafından bulunmuştur. Arap harfleriyle yazılmış, 138 sayfalık büyük bir deftere kaydedilmiş bu özgün metnin son sayfasında Şädi Jäñgiroğlu imzası yer almaktadır. Ancak bu el yazması tam değil, başlangıç bölümü eksiktir. A. Oysılbayeva tarafından teslim edilen bir nüsha daha bulunmaktadır. Fakat bu da aynı şekilde eksiktir. Buradaki metin, A. Oysılbayeva tarafından teslim edilen el yazmasından herhangi bir düzeltme yapılmadan hazırlanmış ve ilk kez Babalar Serisi'nin 82. cildinde yayımlanmaktadır (2012b: 363).

Şecere Hz. Âdem ile başlamakta, sonrasında Hz. Nuh ve oğullarına geçmektedir. Hz. Nuh tufandan sonra yeryüzünü oğulları arasında bölüştürür. İran'ı ve batıyı Sam'a, Hindistan ülkesini Ham'a, Turan'dan doğuya kadar Yafes'e verir. Yafes'ten sekiz ayrı millet türer. Bunlar: Türk, Rus, Slav, Çinli, Tarık, Japon, Kamari ve Mançur'dur. Yafes iki yüzyıl yaşadktan sonra ölmeden önce oğullarının en büyüğü olarak, yerine Türk'ü koyup onu önder yapar. Sonrasında şecerede eksik kısımlar vardır. Eksik kısımlardan sonra şecere Ebülğazi

Bahadır Han'ın "Şecere-i Türk" adlı eseriyle uyumlu bir şekilde Oğuz Han bahsi ile devam eder (2012b: 270-272).

İncelenen bu şecere başlangıcından *Moñğoldardan Handıqtıñ ketip, Arkınaquñ tavına qaşıp barganı* (Moğolların hanlığı kaybedip, Ergenekon dağına kaçmaları) kısmına kadar Ebülğazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime* adlı eserinin genel hatlarıyla manzum bir şekilde yazılmış şeklidir denilebilir. Bu bölümlerden sonra şecere, Kazakların Üç Jüz'ünü detaylı şekilde ele alarak Kazak özelinde devam eder.

<i>Qazaqtıñ arğı atası türikten erur,</i>	Kazakların atası Türk'tür,
<i>Yapıstan bolğanına ärkim sener.</i>	Herkes Yafes'ten geldiğine inanır.
<i>Patşası moñğoldardan bolğanı üşin,</i>	Ancak hanları Moğollardan olduğu için,
<i>"Moñğoldıñ näsilinen" dep habar berer.</i>	"Moğol soyundan geliyoruz" derler.

(2012b: 296)

Yukarıdaki dürtlükten de anlaşılacağı üzere şecerede Kazakların kökeni açık bir şekilde Türkler olarak gösterilmektedir. Aynı zamanda, Kazak hanlarının çoğunun Cengiz Han soyundan gelmesinden dolayı "Moğol kökenliyiz" diyenlerin de olduğu ifade edilmektedir.

2.2.1.14. Orta Cüz Nayman Karamolda Soyu

Bu şecereyi anlatan kişi, Almatı ili, Alaköl ilçesi, Kabanbay köyü sakini Erik Meyirmanov'dur. Şair, kendi boyu olan Nayman'ın içindeki Karamolda soyunu anlatmaktadır. Meyirmanov, Âdem Ata'dan başlayarak Nayman boyuna kadar olan tarihi kısaca şiir şeklinde anlatır. Ayrıca Nayman boyuyla ilgili meşhur efsaneyi de kısa ve anlaşılır şekilde dile getirir. Burada Nayman ihtiyarının gelininin adı Aksulu, oğlunun adı Tokpan olarak geçer. Nayman boyunun çoğalıp yayılmasına Aksulu Ana'nın katkısını anlatarak, şair Orta Jüz Nayman boyuna bağlı bugünkü tüm boyları neredeyse eksiksiz bir şekilde sıralar. Bu şecerenin yakın zamanda yazıldığı anlaşılmaktadır. Babalar Sözi serisinin 82. cildine "Kazak Batırları" gazetesinin Ocak 2002 sayısında yayımlanan metne dayanılarak eklenmiştir (2012b: 365).

<i>Öz atım Arğıñğaziuli Erik edim,</i>	Adım Arğıngazı oğlu Erik'tir,
<i>Öleñmen şejireni beyneledim.</i>	Şecereyi şiirle anlatmayı seçtim.
<i>Iqşamdap şejireni öleñ qıldım,</i>	Kısaltıp şeceremi şiir haline getirdim,
<i>Negizin «Tauarihtan» körgen edim.</i>	Kaynağını "Tevarih" ⁴⁰ adlı kitaptan gördüm.
<i>Toliq qıp şejireni jazı üşin,</i>	Şecereyi tam olarak yazmak için,
<i>Halıqtan birneşe jıl termeledim.</i>	Halktan yıllarca derlemeler yaptım.
<i>Salıstırıp kitappen el añızın,</i>	Halk efsanelerini kitaplarla karşılaştırarak,

⁴⁰ Kesin olarak hangi kitaptan faydalandığı belli değildir. Tarikh-i guzida veya Cami' üt-Tevarih olması muhtemel.

Tüzetip key jerlerin jöndep edim. Bazı yerlerini düzelttim, eksikleri tamamladım.
(2012b: 337).

Şecerenin giriş kısmında anlatıcı öncelikle kendisini tanıtır ve şecereyi nasıl yazdığından bahseder. Meyirmanov, eserini oluştururken hem sözlü kaynakları hem de yazılı kaynakları karşılaştırmalı olarak kullanmıştır.

<i>Ekinşi ata Nuh edi,</i>	İkinci ata Nuh idi,
<i>Ham, Sam, Yappas balası.</i>	Ham, Sam ve Yafes'in babasıydı.
<i>Üş näsılge bölingen,</i>	Üç soya ayrıldı insanlık,
<i>Aq, sary men qarası.</i>	Beyaz, sarı ve siyah olarak.
<i>Altı muñ tilmen söyleydi,</i>	Altı bin dille konuşurlar,
<i>Sol tildiñ on üç danası.</i>	Bu dillerin on üçü öne çıkar.
<i>Biz Yappastıñ urqımız,</i>	Biz Yafes'in soyundanız,
<i>Taralıp ösken arası.</i>	Bu soy geniş geniş yayıldı.
<i>Yappastan tuğan şın Türk,</i>	Yafes'ten doğdu gerçek Türk,
<i>Eşkimniñ joq talası.</i>	Buna kimsenin itirazı yoktur.
<i>Onan bergi elderdiñ</i>	Ondan sonra gelen kavimlerin
<i>Annas eken babası.</i>	Atası da Annas adlı kişidir.

(2012b: 338).

Hız. Âdem bahsinden sonra doğrudan Hız. Nuh'a geçilir. Nuh Peygamber'in üç oğlu olan Ham, Sam ve Yafes'ten insanlık beyaz, sarı ve siyah ırklar olarak üç ana soya ayrılır. Metinde özellikle Yafes öne çıkarılır ve Türklerin gerçek atası olarak tanımlanır. Kazaklar da bu soydan geldiği belirtilerek Yafes'e bağlanır. Devamında adı geçen Annas ise Kazaklar için önemli bir ata olarak anılsa da metinde herhangi bir soy bağına doğrudan bağlanmaz. Annas bahsinden sonra şecere doğrudan Alaş'a geçer.

Alaş'ın Säterhan, Seyilhan, Jayılhan adlarında üç oğlu vardır. Jayılhan'dan Maykı Bi doğmuştur. Maykı Bi'nin çocukları ise Kazak ve Sozak'tır. Kazak'tan üç erkek çocuk dünyaya gelmiştir. Bunlar Kazakların Üç Jüz'ünün ataları olan Akarıs, Bekarıs, Janarıs'tır. Akarıs, Bekarıs ve Janarıs'ın nesilleri anlatıldıktan sonra Nayman boyu ile şecere devam eder (2012b: 339). Diğer şecerelerde de rastladığımız Naymanlar hakkındaki efsane bu şecerede de yer almaktadır. Tek oğlu Taqpan'ı kaybeden yaşlı Nayman Ata'yı gelini Aksulu tekrardan evlendirip Nayman neslinin yok olmamasını sağlar. Bu evlilikten ihtiyar Nayman'ın Belgibay adlı oğlu olur ve Naymanlar tekrardan bu kişiden çoğalırlar. Nayman bahsinden sonra anlatıcının da mensup olduğu boy olan Karamolda'ya geçilir. Karamolda Jangülü'nün

çocuğudur. Karamolda ismiyle bir boy oluşur sonradan iki kola ayrılır. Her iki kol da detaylı şekilde anlatılarak şecere sonlandırılır.

2.2.1.15. Şecere Şiiri

Bu şecerede Kazak halkının kökenini sahabe Änes sahabelden başlatılarak anlatılmaktadır. Şecerenin devamında şair, kendi atasının Orta Jüz'e, onun içinde de Uak uruğuna mensup olduğunu ifade etmekte ve bu uruğun soyunu anlatmaktadır. Ayrıca Atalarından Jaubasar'ın Kalmuklarla yapılan savaşlardaki kahramanlıklarını övgüyle anlatır.

Bu şecere halk mirasları ürünlerini derleyen Karamëndin Seyitqali tarafından derlenmiştir. Kaynak kişi, Semey bölgesi, Beskaragay ilçesi, eski Semenovka Sovhozu'nda yaşayan 93 yaşındaki Zahidolla Kaumenulı'dır. 1991 yılında ünlü yazar ve âlim Akselyu Seydimbekulı bu el yazmasını Arap harflerinden Kiril alfabesine kopyalamıştır. Bu kopya El Yazmaları Arşivi'nde saklanmaktadır. Babalar Sözi serisinin 81. cildinde ilk kez yayımlanmaktadır (2012a: 376-377).

Atam Änes, türiktiñ urpağınan, *Atam Änes, Türk'ün soyundan,*
Barğanı Medinege emes jalğan. *Medine'ye gitmiş olduğu yalan değil.*
Malmenen Medinege orniğa almay, *Hayvanlarıyla Medine'de duramamış*
Basra şaharına köşip barğan. *Basra şehrine göçüp gitmiş*

(2012a: 143).

Daha önce incelemiş olduğumuz Satıpdaldin Fayzolla Qari'nin Şiir-Şeceresi'ndeki gibi Bu şecerede de Änes'in esasen Türk kökenli bir kişi olup Medine'ye sonradan gittiği belirtilmektedir. *Batır bop, Muqamettiñ tuın ustap, Ğakaşa degen attı sodan alğan.* (Bir kahraman olup, Muhammed'in sancağını tutarak, o yüzden “Ğakaşa” adını almış) ifadeleriyle Änes'in diğer adının Ğakaşa yani ilk Müslümanlardan olan Ukkâşe bin Mihsan⁴¹ olduğu belirtilmektedir (2012a: 143). Kaynaklarda Ukkâşe sahabenin Arap kökenli olduğu söylene de şecerelerde bazen Arap bazen de bu şecerede olduğu gibi Medine'ye göç eden bir Türk olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, tarihî gerçeklik Kazakların Türk kökenini işaret ederken şecere bağlamında soylarını sahabelere de dayandırarak İslami olarak da sağlam bir temele oturtma çabası olarak açıklanabilir. Şecere anlatıcı ve yazarları da Änes'i (Ukkâşe) Türklerden Medine'ye göçmüş bir kişi olduğunu söyleyip Arap kökeninden çıkarıp en pratik şekilde hem Türk hem sahabe olmaları sebebiyle İslami olarak kökenlerini sağlam bir zemine oturtmaktadırlar.

⁴¹ Ukkâşe bin Mihsan, Benî Esed kabilesine mensup savaşçı özelliği ve kahramanlıklarıyla Hz. Muhammed'in övgüsünü almış Arap kökenli bir sahabelidir (Özşenel, 2012: 70-71).

Änes'ten Alaş'a kadar uzanan şecere Alaş'ın Seyilhan ve Jayılhan ile devam eder. Seyilhan'dan Türkmenlerin sekiz boyu türemiştir. Jayılhan'dan ise Maykı Bi doğmuştur. “*Türk dilli halkların kökü Maykı Bi'dir.*” diye bir söz olduğu Özbek, Kazak, Karakalpak, Kırgız hepsinin Maykı Bi'nin torunları olduğu söylenmektedir (2012a: 144-145). Sonrasında şecere Kazakların boy ve urukları özellikle de Uak uruğu ile devam etmektedir. Şecerenin en sonunda “Şiirle yazmaya devam edersek çok uzun olur geri kalanını nesir olarak yazayım” (2012a: 156) ifadesi geçer ama bu nesir kısmı metinde yer almamaktadır.

2.2.2. Arap Kökenini İşaret Eden Şecereler

2.2.2.1. Şecere Yazmaya Aldım Kalem

Jazuga Şeşireni Aldım Qalam (Şecere Yazmaya Aldım Kalem) adlı şecere halk arasında “Kazak Tarihi” olarak da bilinmektedir. Dini hikâyeler ile Kazak şecerelerinin karışımından oluşmaktadır. Şecere, Dörbiljin ilçesi⁴², Jelağaş köyü sakini Zeynelqan Qaliulı adlı kişiden derlenerek 1992 yılında *Dölbiljin Audanının Qissa-Dastandarı* (Dölbiljin İlçesi Kıssa ve Destanları) derleme kitabında ilk defa yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine de buradaki nüsha esas alınarak eklenmiştir (2006: 377).

Şecere Yazmaya Aldım Kalem adlı şecerede Kazakların kökeni olarak sahabeler yani Araplar işaret edilmektedir.

<i>Aytadı bireu olay, bireu bulay</i>	Birisi öyle, birisi böyle söylüyor
<i>Är türlü şejireden kördik solay</i>	Her türlü şecerede öyle gördük
<i>Bireuler Ğakaşadan tarar dese</i>	Birileri Ukkşe'den dağıldı dese
<i>Tağı bireu Makkay Annastan der</i>	Başka birisi Makkay Anas'tan der
<i>Araptan Qazaq tegi taraladı</i>	Araplardan Kazak nesli türedi
<i>Türükpenmen ireles aul boldı</i>	Türkmenlerle komşu köy oldu.

(2006: 103).

Yukarıdaki gibi birçok mısırada Kazakların soyu Arap kökenli olarak gösterilerek sahabelere bağlanmaktadır. Bu durum İslamiyet'in etkisiyle ortaya çıkmış olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Sovyetler Birliği döneminde özellikle Türkiye Türkleriyle Türk dünyasının arasındaki iletişimin ve gönül bağının koparılması adına da bu konu farklı bir şekilde ele alınmıştır. Bu dönemde özellikle dini olan her şeye yasak getirildiği için bu sefer yukarıda verilen örneğin aksine Türkiye Türkleri Araplaşmakla itham edilmiştir. Örneğin Kırgız şecereleri ve destanlarında Anadolu'ya gidip Araplaşmış Türklerden bahsedilmektedir. Bu bağlamda Sagımbay Orozbekov'un Manas Destanı'nda Anadolu'ya giden Türklerin

⁴² Günümüz Çin sınırları içerisinde yer alan Doğu Türkistan'da bir ilçe.

Araplaştığı, Tacikistan’a giden Türklerin de Tacikleştiği dile getirilmektedir. Bu durum, Türkiye’yi kendine bir nevi önder kabul etmiş Türk boylarına Rusların “Onlar Türk olmaktan çıktı, onlara bakmayın, kendinizle ilgilenin” propagandasının bir sonucu olup propagandanın destanlara yansiyacak kadar toplum nazarında da etkili olduğunu göstermektedir (Çeribaş, 2012a: 223).

İncelenen bu şecere, şecere vasfını çok fazla taşımamaktadır. Kazakların kökenini Annas adlı sahabeye bağlanmış, Özbek, Sozak⁴³ ve Kazak’ın aynı soydan geldiği belirtilmiştir. Sonrasında İslam dini hakkında kıssalardan bahsedilmiştir. Kazak şecerelerinde alışık olduğumuz silsile halinde devam eden soy ağacın Kazak Jüzlerinden Kazak Uruklarına kadar devam eden kısmına yer verilmemiştir.

2.2.2.2. Atışma Şeceresi

Aytıs Şeceresi (Atışma Şeceresi) İle bölgesinde⁴⁴ hem sözlü hem de yazılı olarak yayılmış şecerelerden bir tanesidir. İlk olarak İle bölgesi sakini halk ozanı Dosper Saurıqulı’dan Jomart Törebayulı tarafından derlenerek 1990 yılında İle Halıq Yayınları’nda “Kazak Şecereleri” serisinin birinci cildinde yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine buradaki nüsha esas alınarak eklenmiştir (2006: 378).

<i>Atamız Änes degen sahaba eken</i>	Atamız Anes ⁴⁵ adlı sahabeymiş
<i>Köp joldas paygambarmen bolgan eken</i>	Peygambere çok yoldaşlık etmiş
<i>Joldas bop Paygambarmen bir jurgende</i>	Yoldaş olup peygamberin yanında
<i>Köp bata Muhammedten alğan eken</i>	Hz. Muhammed’in çok duasını almış.

(2006: 129).

Şecerenin giriş kısmında yer alan bu dörtlükten anlaşılacağı üzere Sahabe Anas Kazakların atası olarak kabul edilmekte dolayısıyla Kazakların kökeni Araplara dayandırılmaktadır. Köken olarak Araplara dayandırılan şecerelerde çok sık rastladığımız İslami unsurlara bu şecerede de sıkça yer verilmiştir.

Bir önceki *Şecere Yazmaya Aldım Kalem* şeceresinde detaylı olarak yer verilmeyen Anas’tan türeyen nesle bu şecerede yer verilmiştir. Şecereye göre Anas’ın çocuğu Mâlik, Mâlik’in çocuğu Saqıl Japar, Saqıl Japar’ın çocuğu Aqşolpan⁴⁶ ve Qıtay, Qıtay’ın çocuğu Alaman, Alaman’ın oğlu ise Alaş’tır. Alaş’ın iki çocuğu olan Jeyılqan ve Seyılqan’dan da

⁴³ Sozaklar, Karapalpak Türklerinin ataları olarak kabul edilmektedir. <https://abai.kz/post/43733> (Erişim tarihi: 16.02.2025)

⁴⁴ Almatı bölgesinin güneyinde yer alan 1928’de kurulan bir bölge (https://kk.wikipedia.org/wiki/Іле_ауданы) İsmi Çin’den başlayıp Balkaş’a dökülen 1439 kilometre uzunluğundaki İle nehrinden almaktadır <https://kk.wikipedia.org/wiki/Іле>

⁴⁵ Farklı şecerelerde Annas, Anas, Änes, Enes vb. şekillerde kullanılmaktadır. Hepsinde kastedilen kişi aynı kişidir.

⁴⁶ Şecereye göre Kırgızlar Aqşolpan’ın neslinden gelmektedir.

bahsedildikten sonra burada bir kopukluk oluşur. Anlatıcı kendisinin de bilgisi olmadığını şecere içerisinde şiirleştirerek söyleyip Sufiya adlı bir kişinin Qazaq ve Sozak adlı iki çocuğu olduğu bahsine geçer. Sozak'tan Karakalpak neslinin devam ettiğini belirtir. Devamında ise Kazak urukları hakkında bilgi verilmiştir.

2.2.2.3. Orta Jüz Nayman Şeceresi

Orta Jüz Nayman Şejiresi (Orta Jüz Nayman Şeceresi) manzum ve mensur şekillerde İle bölgesinde yayılmış bir şeceredir. Şecere, Kazakların kökünü Änes sahabeden getirip sonrasında Naymanlardan dağılan uruklara ayırmaktadır. Şecereyi ilk olarak Turısbek Mamanulı yazıya geçirmiştir. Bu kişiden 1903 yılında Süleymen Berdibekulı şecereyi düzenleyerek tekrar söylemiştir. Süleymen Bedibekulı'nun ağzından derleyen kişi ise İle bölgesi, Tekes köyü sakini Ömirjan Şadanulı'dır. O dönem İle bölgesi Kültür Evi'nin çalışanı Düysenbek Turlıkojaulı, Ömirjan Şadanulı'dan alarak 1990 yılında İle Halıq Yayınları'nda *Kazak Şecereleri* serisinin birinci cildinde yayımlamıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine buradaki nüsha esas alınarak eklenmiştir (2006: 378-379).

<i>Taraldıq Adam ata-Hava anadan</i>	Türedik Âdem ata, Havva anadan
<i>Öndirip Tuqım şaşqan bir uyadan</i>	Neslimizi bir yuvadan çoğalttık
<i>Huh ile Adam ata eki arası</i>	Nuh ile Âdem atanın arasında
<i>Köbeyip köp adamga düniye tolğan</i>	Dünya çok insanla doldu
<i>Halıqqa apat bolıp sol tustağı</i>	İnsanlar o dönem büyük afete uğradı
<i>Düniye tolıqsığan qayta solğan</i>	Dünya dolup taşı, sonra tekrar eksildi.

(2006: 173).

Şecere Hz. Âdem peygamberin bahsiyle başlamaktadır. Sonrasında Nuh tufanı anlatılmaktadır. Hz. Nuh'un gemi yapması, her mahlûkattan gemiye doldurması vs. Nuh tufanı detaylı bir şekilde anlatıldıktan sonra Hz. Nuh'un üç çocuğu olduğu belirtilmektedir. Bunlar Ham, Sam ve Yafes'tir. Yafes'in Şin ve Turak adında iki çocuğu olmuştur. Bu iki çocukta da on dokuz çocuk olmuştur. On dokuz çocukta on dört soy meydana gelmiştir. Bunlardan bazıları: Yecüc, Mecüc, İran, Turan, Alman, Çek ve Çin olarak belirtilmektedir. Ham'ın nesli olarak da Habeş ve Mısır halkları gösterilmektedir (2006: 173-174).

Şecereyi söyleyen kişi Yafes'in çocukları bahsinden önce *Män-jayı ayqın emes bizge* (Detaylı bilgimiz yok) şeklinde söyleyerek aslında bu konuda bilgisinin pek bulunmadığını belirtmektedir. Yecüc, Mecüc, İran, Turan, Alman, Çek ve Çin'i aynı soy içerisinde gösteren şecerede tarihî bir gerçeklik bulunmamaktadır. Bu şecerenin isminden de anlaşılacağı üzere Kazak Jüzleri hakkındadır. Kazaklara kadar olan kısma önem verilmeden anlatıcının kulaktan

dolma yanlış bilgilerle özensiz bir şekilde söylenmesi şeklinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

<i>Sam edi Nuh nâbidiñ bir balası</i>	Nuh Pergamber'in bir çocuğu Sam'dı
<i>Atandı bilip söz sarası</i>	Ataları bilenler bunu doğrular
<i>Arab, Undi jane de ajaminen</i>	Arap, Hint ve Acem
<i>Boladı bul üşeu Sam balası</i>	Bu üçü Sam'ın nesli olur.
<i>Sam Uriğı, ajaminüñ nâsiline</i>	Sam soyundan, Acem neslinden
<i>Tuıptı Annas-Rasul sahabası</i>	Resul'ün sahabeti Annas doğdu.

Orta Jüz Nayman Şeceresi incelendiğinde diğer şecereelerde görüldenden farklı durumlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Kazakların atalarını Araplara bağlayan şecereelerde genel itibarıyla Hz. Nuh bahsi geçmemektedir. Fakat bu şecere Hz. Nuh ve oğulları bahsine yer vermekte ve Yafes yerine Kazakların Sam neslinden türediğini söylemektedir. Ayrıca Sam'ın çocukları içerisinde Arap ve Acem yer almakta Kazakların atası olarak Annas Acem'in oğlu olarak söylenmektedir. Şecerenin ilerleyen kısımlarında ise *Mayqı ayttı: Arğı tegim Ajam-Arap* (Maykı söyledi: Atlarım Acem-Arap) ifadesiyle Arap ve Acem her ikisinin de Kazakların atası olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu şecerede ana amaç Kazak Jüzleri içerisindeki Naymanlar hakkında bilgi vermektedir. Asıl önem Jüzler ve uruklar kısmına verilmiştir. Bu sebeple Kazakların zuhurundan önceki kısımlar diğer şecerelele tutarlılık göstermemektedir. Orta Jüz Nayman Şeceresi'ni Arap kökenini işaret eden şecerelele arasında değerlendirmek yerinde olacaktır.

2.2.2.4. Asılhan Mıñjasar Şeceresi

Bu şecereyi anlatan ilk kişi şecereye de ismini veren 1893-1918 yılları arası yaşamış olan Asılhan Mıñjasarlı'dur. Şecere, dinî bir üslupla yazılmış olup, Kazakların Änes sahabeden türediğini belirtmekte, dolayısıyla Arap kökenine bağlayan bir şecere örneğidir. Halk arasında sadece “Şecere” adıyla da bilinmektedir. Eseri Ädilhan Mıñjasarlı ezberleyerek muhafaza etmiştir. Bu kişiden yazıya aktarıp bastıran kişi ise Däuletbek Qañbaqov'dur. İlk olarak 1997 yılında “Ulttar” yayınevinde basılan “Halıq Qazınası” (Halk Hazinesi) eserinin birinci bölümünde yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine Asılhan Mıñjasarlı anısına “Asılhan Mıñjasar Şeceresi” adıyla eklenmiştir (2006: 379).

<i>Kitaptan osılay dep estidim</i>	Kitaplarda böyle yazıldığını işittim
<i>Taraptı Änes değen sahabadan</i>	Anes adlı sahabe hakkında:
<i>Änesti Kuday artıq jaratıptı</i>	Anes'i Allah üstün yarattı.
<i>Özine köp adamdı qaratıptı</i>	Birçok insanı ona tabi kıldı.

Änestin balası eken atı – Mälik Anes'in oğludur Mälik.
Sol atadan beri qaray taratıptı Soy o atadan itibaren devam etmiş.
 (2006: 302).

Şecerede peygamber zamanında Änes adlı bir sahabenin Allah tarafından üstün özelliklerle yaratıldığını söylenmektedir. Kazakların kökenini Änes adlı sahabeye dolayısıyla Araplara bağlayan birçok şecere örneği görülmektedir. Fakat bunların büyük çoğunluğunda birkaç atadan sonra Kazaklara geçilmektedir. Asılhan Mıñjasar Şeceresi'nin özelliği Änes'ten Kazaklara kadar olan tüm ataların her birinin bir dörtlükte anlatılmasıdır. Şecerede geçen atalar sırasıyla şu şekildedir:

1. Änes
2. Mälik
3. Japar
4. Äbilezqaz
5. Seyil
6. Aqşolpan
7. Quray
8. Alaman
9. Alaş
10. Seyilhan-Zeyilhan⁴⁷
11. Bodan
12. Sufian⁴⁸
13. Kazak
14. Aqarıs-Bekarıs-Janarıs⁴⁹ (2006: 302-304).

Kazak'ın çocukları Aqarıs, Bekarıs, Janarıs'tan sonra şecere anlatımına Kazak özelindeki boylar ile devam edilmektedir. Aqarıs'ın Üysin adlı bir çocuğunun ismi söylemektedir. Bekarıs'ın Nayman, Arğın, Kerey, Uak, Qonırat ve Qıpşaq (Kıpçak) adlı altı çocuğu, Janarıs'ın ise Alşın ve Jappas adlı Kazak uruklarına da isimleri veren çocuklar ve onların nesli anlatılmaktadır (2006: 304).

⁴⁷ Alaş'ın iki oğlu Seyilhan-Zeyilhan'dır Seyilhan'dan sekiz farklı soy türediği Türkmenlerin bu sekiz soydan bir tanesi olduğu belirtilmekte diğer yedi soy hakkında bilgi verilmemektedir. Sonrasında Kazakların Zeyilhan'ın neslinden geldiği için şecere anlatımına Zeyilhan'dan devam edilmiştir. Yani Seyilhan-Zeyilhan'ın hemen altındaki kişi Bodan, Zeyilhan'ın oğludur. Buradaki Zeyilhan bazı şecereelerde Jeyilhan, Jayılhan vb. şekillerde de geçmektedir.

⁴⁸ Sufiye şeklinde de geçmektedir. Üç Jüzün Şeceresi adlı şecerede Alaş'ın doğrudan oğlu olarak geçen Sufian'ın bu şecerede sırasıyla Alaş/Zeyilhan/Bodan/Sufian olarak Alaş'tan sonra iki atası daha söylenmektedir.

⁴⁹ Kazak Jüzlerinin diğer adı: Akarıs (Ulu Jüz), Bekarıs (Orta jüz) Janrarıs (Küçük Jüz)

2.2.2.5. Şecere

Bu manzum şecere, Kazakların kökenini Araplardan türediğini söylemektedir. Şecereyi manzum hale getiren kişi Şonbay Jubanulı'dır. Şairin aktardığına göre, şecerenin asıl nüshası 1876 yılında hacca giden Kazak önde gelenleri Qunanbay, Mırqı, Şabdan, Dosjan hocalar tarafından Mekke'den getirilmiştir. Qayqıulı Bekjan adlı bir kişi, bu şecereyi nesir hâlinde yazmış ve Şonbay'a vererek manzum olarak anlatmasını istemiştir. Bu Manzum şecere, 1945 yılından itibaren halk arasında yayılmıştır. 1945 yılında Kazakistan'ın Kızılorda şehrinde bir âşıklar atışmasında Qarmaqşılı ilçesi âşığı Moldahmet Dabilulı, bu şecereyi bizzat Şonbay'ın ağzından yazarak kayda geçirmiştir. Bu el yazması, 1964 yılında halk edebiyatı eserlerini toplayan ünlü araştırmacı Ä. Qaynarbayev tarafından El Yazmaları Arşivi'ne teslim edilmiştir. El yazmasının Arap harfleriyle yazılmış bir başka nüshası ise Abıt Nürkenov tarafından toplanıp El Yazmaları Arşivi'ne verilmiştir. Şecere ilk olarak 1993 yılında H. Madanov'un derlemesiyle Atamura yayınevinden çıkan "Kişi Jüz Şeceresi" adlı kitapta yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 81. cildine Ä. Qaynarbayev tarafından El Yazmaları Arşivi'ne teslim edilen nüsha esas alınarak eklenmiştir (2012a: 376).

Şecere tek başına "Şecere" başlığıyla yayımlanmıştır. Şecereye, klasik şekilde İslami çerçeveye başlamaktadır. Allah'ın yaratıcılığı, ölümün kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır. Devamında Hz. Muhammed ve dört halife bahsine yer veriyor. Şecere anlatıcısı, Qunanbay, Mırqı, Şabdan ve Dosjan adlı kişilerin Mekke'den Kazaklar hakkında bir şecere getirdiklerini ve bu şecereyi en net ve en doğru olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Şecere Türk bahsine yer vermese de Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız, Tatar, Karakalpak gibi Türk soylu halkların birbirine kardeş olduğunu belirtmektedir. Sonrasında şecerde, Kazak halkının Üç Jüz'üne (Ulu Jüz, Orta Jüz, Küçük Jüz) ayrı ayrı yer verilerek bu jüzler derinlemesine incelenmiştir (2012a: 118-122).

Alaş'ın Akarıs, Janarıs ve Bekarıs adlarında üç oğlu vardır. Alaş bu çocuklarına mirasını paylaşmak ister tüm mallarını eşit şekilde paylaşmıştır fakat atları paylaşırken bir anlaşmazlık yaşamıştır. Bunun üzerine, Alaş her oğluna 100'er at vererek geri kalan atları kendisine almıştır ve çocuklarına "çoğalıp büyüün" diye dua etmiştir. Şair, "jüz" (yüz) teriminin kökeninin bu bölüşümden geldiğini öne sürmektedir (2012a: 122-123).

Sovyetler Birliği içerisinde İslami çerçevede yazılan bir şecere yayımlandığı dönem düşünüldüğünde hem yazan hem söyleyen kişiler için problemleri de beraberinde getirmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple olsa gerek şecerde İslami unsurlarla birlikte Sovyet sisteminden ve Lenin'den övgüyle bahsedilmektedir.

Künbe-kün körkeydi elim, güldey jaynap, Günden güne çiçek gibi güzelleşir ülkem,

Küyzelgen kemdik körıp, halıq edim. Ezilmiş, yoksulluk görmüş bir halktım.
Leninniñ bastap salğan jurtqa jolı, Lenin'in halka açtığı yol,
Şamınday elektrdin jarıq ediñ. Elektrik ışığı gibi karanlığı aydınlattı.

(2012a: 140).

Netice itibariyle şecere Kazakların kökenini Kazakların önde gelen kişilerinin hac sırasında Mekke'de yazdırmış oldukları şecereye yani Arap kökenine bağlamaktadır.

2.2.2.6. Şecere Şiiri

Şecere geleneğine göre şecere, en büyük atadan başlanarak yeni nesillere doğru gelir. Bu şecerenin diğer şecerelerden önemli farkı en büyükten en küçük ataya doğru sıralamak yerine, tersine kendisinden başlayarak sahabe Enes bin Mâlik'e kadar olan atalarını anlatmasıdır. Şecerede özellikle Orta Jüz boylarına geniş yer verilmiştir.

Derleyicilerin verdiği bilgilere göre, bu şecere, ünlü Kazak halk ozanı Aqan Seri'nin kendisi, arkadaşları ve çırakları ile atışmaya giren meşhur şair Qojambet'in el yazmaları aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Kuzey Kazakistan Eyaleti'nin Sergeyev bölgesinde yaşayan yaşlı bir anlatıcı olan Äupijan Äubäkirov'un aktardığına göre, Kojambet'e ait olduğu söylenen dört defterden oluşan şecere el yazmaları 1931 yılında kaybolmuştur. Elimizdeki bu metin ise, aynı bölgede yaşayan Ömirbay İbiraev'in akrabalarından biri olan Aznabai Äbilmäjinov'dan yazıya geçirilmiş fakat şecerenin yalnızca bir bölümünü içermektedir. Ünlü halk ozanı İlyas Mankin, 1949 yılında bu şecerenin bir nüshasını "Qojambet'in Şeceresi" adıyla yazıya geçirerek OĞK *Ortalıq Ğılımi Kitaphana* (Merkez Bilim Kütüphanesi) El Yazmaları Arşivi'ne teslim etmiştir. Babalar Sözi serisinin 81. cildine El Yazmaları Arşivi'nde bulunan kaynaktan herhangi bir değişiklik yapılmadan eklenmiştir (2012a: 378).

Birinci benim Adım Qojambet diye şecereye başlanıp babam Oljabay, dedem Töbetay, dördüncü atam Ötembay diyerek on üçüncü atasına kadar götürmektedir. Sonrasında Kazak jüzleri bahsine geçmektedir. Üç Jüz'ün (Aqarıs, Bekarıs, Janarıs) atasının Alaş olduğu Alaş'ın ise Kazak'ın oğlu olduğu belirtilmektedir (2012a: 174-177).

Bastığı sahabanıñ Änes eken, Sahabelerin başı Änes idi,
Tumağan moñğol buğan qaraşı eken. Moğollar bile ona boyun eğmişti.
Peyğambardıñ qadırli sahabası, Peygamber'in değerli sahabesi,
Özbek sonan tuğan balası eken. Özbekler onun soyundan türemiştir.

(2012a: 178).

Şecere köken itibariyle Kazakları doğrudan Änes sahabeye yani Araplara bağlamasa da Özbekleri Änes'in çocuğu olarak göstermektedir. Fakat şecerenin içerisinde *Arğı atamız*

surasañ, Özbekten. Qazaq, Sozaq ekeui birge tuğan Atalarımızı sorarsan Özbektir, Kazak Sozak ondan birlikte doğmuştur (2012a: 178). Şeklinde ifade geçmektedir. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Kazak'ın atasını Özbek'e, Özbek'i de Änes'e yani Enes bin Mâlik'e bağlamaktadır. Änes'in herhangi bir Türk bağlantısı belirtilmemekte ve metinde Türk kökenine dair hiçbir bahis bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kazakların soyu Arap kökenli olarak gösterilerek sahabe Enes bin Mâlik'e bağlamaktadır.

2.2.2.7. Nurjan'ın Şeceresi

Kazak şecereleri içinde ilk yayımlanan manzum bir şecedir. Metin, 1903 yılında Kazan'da Kârimovlar matbaasında yayımlanan Nurjan Naushabayulı'nın *Manzumat Kazakiya* (Kazak Manzumeleri) adlı kitabında yer almıştır. Sabit Mukanov, "Halk Mirası" adlı eserinde N. Naushabayulı'nın Kazak şeceresini manzum olarak yazdığını ve bu yüzden ünlü Kazak aydını Ibray Altınсарın tarafından sevildiğini ve desteklendiğini belirtir. Şecerede, geleneksel olarak Âdem Ata'dan başlanarak atalar sıralanmakta ve ardından Orta Jüz boylarına geçilmektedir. Bu metin, el yazması kaynaklardan hiçbir değişiklik yapılmadan Babalar Sözi serisinin 81. cildine eklenmiştir (2012a: 379).

Näsilimiz sahabadan Änes deġen (Neslimiz Änes sahabeden gelir) Hz. Âdem ve Hz. Nuh isimleri zikredikten sonra Kazakların kökeni Änes'e yani Araplara bağlanır. Sırasıyla şecere Änes, Jabıl, Mağız, Sâhil, Aqşolpan, Aqquray, Alaman, Alaş olarak ilerlemektedir. Şecereye göre Alaş'tan Seyilhan ve Jayılhan dünyaya gelir. Seyilhan'dan sekiz Türkmen boyu oluşur. Jayılhan'dan Maykı doğmuştur. Maykı'dan Özbek ve Sapiyan doğmuş, Sapiyan'dan tek çocuk Ayırkalpak, Özbek'ten Kazak ve Sozak doğar. Sozak'tan Karakalpakların nesli gelir. Kazak'tan ise Üç Jüz yani Akarıs, Janarıs ve Bekarıs oluşur. Änes'ten Kazaklara kadar getirilen şecere sonra Jüzlere geçmekte, Jüzlerin içerisinde de Orta Jüz'e ağırlık verilmekte ve içerisindeki Argın, Kıpçak, Kerey, Uak, Nayman, Konyrat gibi boylar detaylı olarak anlatılmaktadır (2012a: 195-199).

2.2.2.8. Şiir Şecere

Bu manzum olarak yazılmış şecerenin asıl söyleyeni bilinmemektedir. Derleyicilerin verdiği bilgiye göre Dosımbet ve Bekberdi adlı âşıklardan yazıya geçirilmiştir. 19. yüzyılın başlarında "Şiir Şecere" adıyla, Z. Kocanov tarafından derlenen *Nayman Şeceresi* adlı kitapta yer almıştır. Bu metin ilgili kitaptan hazırlarak Babalar Sözi serisinin 81. cildine eklenmiştir (2012a: 380).

Şecere besmele ile başlayıp *Köz körġen şariġattı ustamaymız, künäġe kırıptarmız qara basıp*. Gözümüzle gördüğümüz şeriati tutmuyoruz, nefsimizin peşinde günaha batmışız (2012a:

200). Şeklinde devam ederek İslami çevrecede bir şecere olduğunu en başından hissettirmektedir. Şecerede Hz. İbrahim Kazakların asıl atası olarak gösterilir. İbrahim'den İshak, İshak'tan ise Yakup doğmuştur. Kazaklar Yakup Peygamber'in soyundandır şeklinde ifade edilmektedir. İbrahim, İshak ve Yakup Peygamberlerden bahsederek, Kazakların kökenini İslamî çizgide başlatıyor ve dolayısıyla Arap kökenine bağlıyor. Devamında Yakup'un oğlu Yahuda, Yakuda'nın oğlu Ğajan doğmuştur. Ğajan'dan doğan kişi söylenmemiş muhtemelen hatalı olarak atası Sarıq söylenmiş ve Sarıq'tan da Özbek nesli gelmektedir diye belirtilmiştir. Özbek'in oğlu isı Sufiyan'dır. Sufiyan'dan Oray doğmuş Kırım bu Oray'dan türemiştir ve "Kırım'dan bir Arap doğdu" diye söylenmektedir. Arap'tan oğlu Armuz doğar, Armuz'un oğlu Anes'tir. Arap kökenini işaret eden önceki şecereelerde Anes'ten başlayan Kazak nesli burada Anes'in de atalarını içerisine almaktadır. Devamında sırasıyla: Anes Qart, Sıġlaban, Zarir, Saraş, Orda, Tabıldı gelmektedir. Kazak ise bu Tabıldı'nın oğludur. Kazak'a gelinceye yirmi ata olduğu söylenmekte fakat şecerede bu sayı eksiktir. Kazakların ataları içerisinde peygamberler ve sahabeler sayılmaktadır (2012a: 200-202).

Kazaklara kadar olanki kısım diğer şecereleden çok farklılık göstermektedir. Kazak'ın atası olarak karşımıza çıkan Tabıldı'ya ilk defa bu şecerede rastlanmaktadır. Başka kaynaklarda da bu isme rastlanılmamıştır.

Qazaqtan tuğan eken üç ul bala.

Kazak'tan üç erkek çocuk doğmuş,

Söyleyin jön-jönimen qılıp dana:

Bilgece, sırasıyla anlatayım:

Bireui ozğan, bireui ozaq, bireui Sozaq.

Biri ozğan, biri ozaq, biri Sozaq.

(2012a: 203).

Diğer şecereelerde Sozak ve Kazak Sufiyan'ın çocukları yani kardeş olarak belirtilmektedir. Bu şecerede ise Sozak, Kazak'ın çocuğu olarak gösterilmektedir. Ayrıca Ozğan, Ozak isimleri de Kazak'ın çocukları olarak gösterilmektedir.

Birçok şecerede Karakalpakistan'ın atası olarak gösterilen Sozak bu şecerede Kazak'ın en küçük oğlu olduğu söylenmekte ve uzaklara göçüp gittiği, kendisinden herhangi bir soy türeyip türemediği bilinmemektedir. Kazak'ın en büyük oğlu olarak belirtilen Ozğan için de "soyunun nereye dağıldığını ancak Allah bilir" şeklindeki ifadeyle onun hakkında da bilgi bulunmadığı söylenir. Böylece Sozak ve Ozğan'ın soyu belirsiz bırakılmış, Kazak'ın ortanca oğlu Ozak'tan Kazakların üç jüzü ve nesli devam etmiştir. Ozak, Alaş'ın babası olarak belirtilmektedir. Ulu Jüz Akaryıs, Alaş'ın büyük oğlu; Orta Jüz Janaryıs, Alaş'ın ortanca oğlu ve Küçük Jüz Bekaryıs Alaş'ın küçük oğludur (2012a: 203). Şecere Alaş'a kadar diğer şecerelele uyumsuzluk gösterirken Alaş ve Alaş'tan sonraki Kazakların jüzlere bölünmesi bahsi ve sonrasında uyumlu

bir şekilde ilerlemektedir. Üç jüzün bahsi tamamlandıktan sonra Orta Jüz içerisindeki Naymanlarla şecere devam eder.

2.2.2.9. Şiir Şecere

Änes'ten başlayarak Kazakların kökeni anlatan bu şecere özellikle Küçük Jüz boyları detaylı şekilde ele alınır. Şecerenin birkaç farklı nüshası, Muhtar Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nün el yazmaları arşivinde muhafaza edilmektedir.

Aday şeceresi ile birlikt 1930 yılında Karakalpak Özerk Cumhuriyeti, Konırat ilçesi, Tasböget köyünde doğan ünlü halk ozanı Jaqsılıq'ın çırağı Qartbay Qılışev tarafından derlenmiştir. Her iki metin de Ergoja Kulpıbayeva'nın icrasından 1978 yılında Amuderya'nın döküldüğü bölgedeki Kazakların sözlü edebiyatı ve etnografik materyallerini toplama amaçlı bir araştırma gezisinde Q. Sattarov ve Q. Kulpıbayeva tarafından yazıya geçirilmiştir. El yazmalarından hiçbir değişiklik yapılmadan ilk kez Babalar Sözi serisinin 81. cildinde yayımlanmışlardır (2012a: 382).

Şecere, yüz yirmi dört bin peygamber, otuz üç bin sahabe geçti. Niyahet Âdem'den Muhammet'e gelindi diyerek peygamberler bahsini kısa tutar. Sonrasında Kazakların soyunu Änes sahabeye dayandırır.

<i>Tüsingin, halkım, bul jerde,</i>	Anlayın, halkım, burada
<i>Aytılsın sözdiñ sarası.</i>	Sözün özü söylensin.
<i>Käpirden qaşıp atamız,</i>	Atamız kâfirden kaçıp,
<i>Medinege kelipti.</i>	Medine'ye gelmiş.
<i>Qudiretinen Allanıñ</i>	Allah'ın kudretiyle
<i>Dın İslamğa kiripti.</i>	İslam dinine girmiş.
<i>Rasulınıñ aldında</i>	Resul'ün huzurunda
<i>Qızmet etip jüripti.</i>	Hizmet edip durmuş.
<i>Qızmetimen jağınp,</i>	Hizmetiyle kendini sevdirmiş,
<i>Sahaba Änes bolıptı.</i>	Sahabe Enes olmuştur.

(2012a: 298-299).

Änes sahabenin aslında o coğrafyanın yerlisi olmadığı söylenmektedir. Bazı şecerelelerde aslında Änes'in Türk olduğu sonradan Medine'ye gittiği söylenmektedir. Fakat bu şecerde böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Änes'in babası Mâlik'tir. Mâlik için şecerede "Annesi Arap kızıdır" (2012a: 298) şeklinde ifade geçmektedir. Änes hakkında başka da köken bilgisi geçmemektedir. Her ne kadar Medine'ye kaçıp gelmiş birisi olduğu belirtilse de sahabe olması ve bababasının annesinin Arap olduğu belirtilmesi sebebiyle bu şecereyi Änes'i Arap kabul

ederek Kazakların kökenini Araplara dayandıran bir şecere olarak kabul etmek yerinde olacaktır.

Şecereye göre Änes'ten Jabal, Jabal'dan Mağaz doğar. Mağaz varlıklı biridir. Mekke'de cami yaptırır, misafirler için büyük konaklar yaptırır. Hem çok zengin hem çok cömert birisidir. Mağaz üç eşle evlenir. Birinci eşinden Estek, Nogay ve Ufa halkı doğmuştur. İkinci eşinden Kırım Tatarları doğmuştur. Üçüncü eşinden altı çocuk dünyaya gelmiştir. Bunların isimleri: Kuray, Kurban, Akşolpan, Çeçen, Şerkâş ve Dağıstan'dır. Mağaz'ın üç eşinden toplam dokuz erkek çocuk doğmuş, bu dokuz erkek çocuktan da dokuz halk meydana gelmiştir. Kazakların şeceresi Mağaz'ın üçüncü eşinden olan Akşolpan ile devam eder. Akşolpan'dan Alaman, Alaman'da Alaş ve Nevruz doğmuştur (2012a: 302-304).

Alaş'ın kardeşi Nevruz'un bahsinden sonra şecere Alaş ile devam eder. Alaş'ın Jayılhan ve Seyilhan adlı iki çocuğu olur. Seyilhan'ın çocukları Teke, Jäumit, Jemireyli, Şaudır, Qaradaşlı, Qaratay, Köklen ve Sarıq'tır. Bunlardan sekiz Türkmen boyu oluşur. Jayılhan'ın ise Müten ve Mayqı Bi adlarında iki çocuğu olur. Müten'in halkı az olup Tülek denilen şehirde kendilerine yurt kurmuşlarıdır. Mayqı Bi'nin oğulları Tümen ve Özbek'tir. Tümen'den Ayırqalpaq ve Kelemek doğmuştur. Kelemekten Kırgızlar, Ayırqalpaq'tan Kazak ve Sozaqlar gelmektedir (2012a: 304-307). Şecere Kazaklara kadar geldikten sonra şecereden bağımsız Hoca Ahmet Yesevi de burada anılır:

<i>Türkistan eken turağı ay.</i>	Türkistan'dır onun yurdu,
<i>Kündiz-tün jandı talmastan,</i>	Gece gündüz ışığı hiç sönmedi
<i>Qul Qoja Ahmet Yassaui</i>	Kul Hoca Ahmet Yesevî
<i>Äulienîñ şırağı-ay.</i>	Evliyaların kandiliydi.

(2012a: 308).

Kazak ve Sozaq'ın babaları Ayırqalpaq bir zaman sonra ölür. Anneleri miras bölüştürmek için çocuklarını çağırır. Annesi çocuklarına dört hayvan türünden (At, deve, inek, koyun) hangisini istediklerini sorar. Sozaq eşiyle birlikte karar vermek ister. Eşi, deve için: “Ne yapacaksın deveyi, sürekli göçüp duracak mıyız?”, At için: “Tayını tutamam. Gündüz gece nöbet tutamam”, Koyun için: “Her yıl iki kez doğurur, bana fazladan iş çıkarır. Yaz olunca böceklenir, hastalanır, beni de zayıflatır.” İnek için: “Salarsam kendi kendine gezen kendi rızkını bulan, tüm hayvanlar içinde ben en çok inek severim.” der. Sozaq ve eşi inekleri almayı şecerler ve annesi inekleri Sozaq'a verir. Sozaq'ın eşinin istemediği hayvanları ise Kazak alır. Bu hayvanlarla birlikte Kazak zengin olur ve konargöçer bir hayat sürmeye başlar (2012a: 310-311).

Kazak'ın oğulları diğer şecereelerde Alaş'ın oğlu olarak gösterilirken burada torunu olarak gösterilmektedir. Bunlar üç jüzü oluşturan Akaris, Janaris ve Bekaris'tır. Ulu Jüz Akaras'tan Dulat, Üysin, Sıyqımdı, Janıs, Şımır, Botpaylar adlı altı çocuk doğar ve bunlar Ulu Jüz'ü oluşturur. Janaris'tan Mirza, Şora, Qara ve Sarı adlı dört çocuk olur. Bunlar Orta Jüz'ü oluşturur. Kazak'ın en küçük oğlu Bekaris'tan Argımaq ve Alau adlı iki büyük kol türemiştir. Argımaq'tan Sabır ve Nâbir, Alau'dan Alşın Bi doğmuştur. Bunlar da Küçük Jüz'ü oluşturmaktadır. Doğusunda Türkistan, batısında Astrahan olmak üzere bu coğrafyada Küçük Jüz yaşamıştır (2012a: 312-316). Bu noktadan sonra şecere anlatımına Küçük Jüz özelinde devam edilmiştir.

2.2.2.10. Âdem Ata'dan Günümüze Şecere

Otuz beş bölümden oluşan bu şecerede, XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzanan Kazak tarihî şeceresi anlatılmaktadır. Dört büyük defterden oluşan el yazması, insanın yaratılışından başlayarak Kazakların boylara ayrılmasına kadar olan süreci destan biçiminde işlemektedir. Şecerenin en önemli değeri, içerdiği tarihî bilgilerin zenginliğidir. Şecereyi anlatan kişi, Âdem Ata'nın yaratılışıyla ilgili dinî efsaneleri ustaca kullanmıştır. Ayrıca, anlatıcının dinî konulara hâkim bir kişi olduğu, yer yer başvurduğu ayet ve hadislerden anlaşılmaktadır. Şecereyi aktaran B. Jaylaubayev, bu şecereyi yaklaşık 20 yıl boyunca (1953-1973) anlatmıştır. Bu süreçte şecere anlatıcısının büyük bir araştırma yaptığı, tarihî ve dinî kitaplarla yakından ilgilendiği açıkça görülmektedir. Şecerede, Kısasu'l-Enbiya, Tevrat, İncil, Kur'an, Oğuzname gibi kaynaklardan yararlanılmıştır.

Şecerede, Ayaz Bi ve Karaşas hakkındaki efsaneleri geniş biçimde kullanmıştır. Anlatıcı, Bâydibek'in nesli, özellikle Domalaq Ana ile ilgili anlatıları Jambıl Jabayev'den aldığını ve birçok tarihî bilgiyi eski kitaplar ile el yazması eserlerden derlediğini sıkça dile getirmiştir. Bu durum, şecere anlatıcısının samimiyetini ve gelecek nesillere karşı sorumluluk duygusunu göstermektedir. Ayrıca anlatıcı, şecereyi anlatırken kendine has bir üslup benimsemiş, eserin yapısını, kompozisyonunu ve olay örgüsünü diğer şecere anlatıcılarından farklı bir biçimde kurmaya çalışmıştır.

Şecere, XX. yüzyılın ortalarında yazılmış olup, şecereyi anlatan kişinin Kostanay bölgesinde, yani farklı milletlerin ve toplulukların bir arada yaşadığı bir bölgede bulunması nedeniyle metinde Rusça kökenli kelimeler sıkça yer almaktadır. Şecere anlatıcısı B. Jaylaubayev, başlangıçta şecereyi destan formunda aktarmış, ancak daha sonra bazı kısımları nesir şeklinde tamamlamıştır. Bu durum, şecereyi derleyip teslim eden Jeksenbiyulu Qayırbek

tarafından şöyle doğrulanmaktadır: “Kazak şeceresini yazdığı sırada Buzaubay Aksakal 89 yaşındaydı. Bu nedenle ilk bölümü şiir şeklinde, son bölümü ise düzyazı olarak kaleme aldı.” Metin içerisinde atasözleri ve deyimler de sıkça yer almaktadır. El yazmasında şecere düzenli sıralanmış olup, bazı bölümler birbirini tekrar etmektedir. Bu nedenle metin, derleyiciler tarafından sistemli hâle getirilerek sunulmuştur. Bunun yanı sıra, bazı bölümler tamamlanmamıştır. Bütün bu özellikleriyle, bu şecere tarihî bilgiler açısından oldukça değerli bir eserdir. Ciltte sunulan metin, El Yazması Arşivi’nde saklanan orijinal belgeye dayalı olarak hazırlanmıştır. İlk kez Babalar Sözi serisinin 82. cildinde yayımlanmıştır (2012b: 357-358).

<i>Bar bolğan qüdireti-men Qadır Allah</i>	Tüm kudretiyle yüce Allah,
<i>Äveli aqır da özi emes jalğan.</i>	Öncesiz ve sonrasız olan yalnız kendisidir.
<i>Bul ğalam – on segiz miñ jer menen kök</i>	Bu dünya, on sekiz bin âlemden ibaret,
<i>"Kün" degen lebizinen bəri bolğan.</i>	“Ol” demesiyle her şey meydana geldi.
<i>Adamzat jer jüzine jaratamın,</i>	İnsanlığı yeryüzüne yaratacağım,
<i>Adam men Haua anadan taratamın.</i>	Âdem ile Havva anneden dağıtacağım.

(2012b: 17).

Şecere Hz. Âdem bahsine Allah’ın kudretini vurgulayarak evrenin “Kün” (Ol) emriyle yaratıldığını hatırlatarak başlamaktadır. Allah, Âdem ve Havva’yı yarattıktan sonra dört büyük melek Azrail, Cebrail, Mikail ve İsrail’e görevlerini verir. İblis ise insanoğlunun yaratılmasına en başından beri karşı çıkar. Allah’a bu konuda itiraz eder. Tüm melekler, cinler ve periler insana secde etmesine rağmen İblis kibirlendi, secde etmeyi reddetti. İnsanoğlunu Allah’ın yolundan çıkaracağını iddia ederek İblis Allah’a dedi ki: “Bana kıyamete kadar ölümsüzlük ver” Allah da bunu kabul etti. Böylece İblis, insanın en büyük düşmanı olur ve sonunda Âdem’i cennetten kovdurmayı başarır (2012b: 17-28). Şecere Kur’an-ı Kerim, hadisler ve tasavvufi eserlerde geçtiği şekilde insanoğlunun yaradılışı detaylı bir şekilde ele alır.

Âdem, Allah’ın emriyle Hindistan’a, Havva ise Mekke’nin yakınındaki Cidde Dağı’na indirilir (2012b: 34). Hz. Âdem ve Havva’nın yaradılışları ve dünyaya indirilmeleri bahsine uzun uzadıya yer verildikten sonra yeryüzüne insanlığın şeceresi kısmına geçilir. Şecereye başlamadan önce Buzaubay Aksakal ölmeden önce arkasında bir eser bırakması gerektiğini şöyle ifade eder:

<i>Būzaubay, endi qozğal, ölmei turıp,</i>	Buzaubay, şimdi harekete geç, ölmeden önce,
<i>Sürikti ajal jaqın kelmei turıp.</i>	Ölüm yakalamadan, Azrail kapıya dayanmadan!
<i>Artıña atıñdı atar qaldır keñes,</i>	Adın anılacak bir öğüt bırak arkada,
<i>Kezinde şam-şırağın sönbei turıp.</i>	Vakti varken, ışığın sönmeden önce.

(2012b: 34).

Şecereyi anlatan Buzaubay, Âdem'den itibaren yazılan tarihin Mecusiler tarafından yakılarak yok edildiğini sonraki halkların efsanelerini, sözlü anlatımlarını bir araya getirerek yeniden bir tarih yazdıklarını belirtir. Sonrasında doğrudan 11. yüzyıla geçer ve Alaş önderliğinde altı halk birleşerek yeni bir hanlık kurulduğu bunların: Türkler, Özbekler, Kırgızlar, Başkurtlar, Sozak ve Kazaklar olduğu belirtilir. Ancak zamanla her biri kendi yoluna gider ve kimisi konargöçer yaşayarak, kimisi ise yerleşik hayata geçerek bağımsız birer millet olmuştur denilir (2012b: 38-39). Hz. Âdem'den sonra kısaca bu bahislere yer verildikten sonra tekrardan derinlemesine incelemek üzere Hz. Âdem ve onun nesline dönülür.

Allah, Âdem'i topraktan yaratmıştır, Havva'yı da Âdem'in özünden var etmiştir. Havva'dan kırk evlat dünyaya gelerek soyları dört bir yana yayılmıştır. Havva yirmi kez ikiz çocuk dünyaya getirmiştir. İkizlerin biri erkek, biri kızdır. Allah ilk doğan erkeğin, sonraki doğan kız ile evlenmesini buyurmuştur. Fakat en büyük oğlu Kabil, kendisiyle birlikte doğan Aklima'ya âşık olduğu için bu karara razı gelmez. Allah'ın emrine göre Aklima, Kabil'in değil, kardeşi Habil'in eşi olacaktı. Sonrasında Kabil kardeşi Habil'i öldürür. Anlatıcı bu ve bunun gibi olayların Kur'an'da geçtiğini, âlimlerden duyup öğrendiğini belirtir. İdris, Şit, Hud ve Salih peygamberlerin bahsinden sonra Âdem'den itibaren onuncu nesilde, Nuh Peygamber'in dünyaya geldiği söylenir. Hz. Nuh tufanı anlatılırken geminin Altay dağından hareket ettiği ve Cidde dağında durduğu söylenir (2012b: 43-38).

Şecereye göre, Nuh'un Hâm, Sâm ve Yâfes adlarında üç oğlu vardır. Tüm dünya halkları onların soyundan gelmektedir. Şecerede Hz. Nuh'un çocuklarının her birinin nesli detaylı bir şekilde anlatılır. Hâm'ın soyundan gelenler siyah tenli halklardır. Çoğunluğu Afrika'ya yerleşmiştir. Siyah tenli olmaların sebebi ise Hz. Nuh'un bir gün rüzgârdan üstü açılır ve avret yerleri görünür bunu gören Ham babasıyla alay eder ve Hz. Nuh, kendisiyle alay eden oğlu Ham'a "Sen de, neslin de hep kara yüzlü olsun" diye beddua eder. Aynı olayda Sam ise babasının üstünü örter. Hz. Nuh, Sam'a da "Peygamberlerin atası sen ol" diye dua eder ve tüm peygamberler Sam'ın neslinden gelir. Millet olarak da Araplar, Acemler, Rumlar ve Farslar Sam'ın neslinden gelir (2012b: 48-50).

Nuh'un üçüncü oğlu Yâfes'tir. Yafes Hz. Nuh'un işlerine çok karışmazdı. Hz. Nuh Yafes'e "Ben öldüğümde, beni sen defnedeceksin" diye vasiyette bulunur. Yafes'i her zaman koruyup kollayacağını ve Yafes'in neslinin çok geniş olacağını söyler ve devam eder Asya ile Afrika arasını Yafes'e vadeder:

Äziä, Äpriqa'nın aralığı

Ortalıq bolsın köştiñ jöni, deydi.

Oral tau, Tiañ-Şañ, Şudiñ boyı,

Asya ile Afrika'nın arası,

Göç yolu için merkezdir derler.

Ural Dağı, Tanrı Dağları, Çu Irmağı'nın kıyısı,

Qaynağan jerdiñ şuraykeni, deydi. Buralar kaynayan, bereketli topraklardır derler.
Tübinde sol jerlerge baqıt ornap, Sonunda bu topraklara saadet gelecek,
Bolmaydı eştäñseden kemi, deydi. Hiçbir şeyden eksik olmayacak, derler.
 (2012b: 51).

H. Nuh ve H. Nuh'un oğullarının bahsinden sonra şecere Annas yani Enes bin Mâlik ile devam eder. Kazakların kökenini Enes bin Mâlik'ten getiren şecerelerde genellikle çok fazla detay bulunmaz. Fakat bu şecere, Enes bin Mâlik'ten geldiklerini iddia etmekle birlikte bu konudaki düşünce ve kanıtlarını detaylı bir şekilde sunmaktadır. Şeceredeki ilgili bölümler aşağıdadır:

Atamız Annas deudiñ sebebi bar,
Senimdi şındıǵına tireui bar.
Kümäñdi beretugın eşnäñse joq,
Taǵı da qolǵa ustaytın bireui bar.

Atamız Annas dememizin bir sebebi var,
 Gerçeğin sağlam dayanakları var.
 Şüphe duyulacak hiçbir şey yok,
 Hatta elde tutulur somut kanıtlar da var.

Bir mıñ da şamasında elu bes jıl,
Qunanbay qajıǵa barǵan osını bil.
Sol jılı Jappas Myrqı birge barǵan,
Alamız ekeuinen biz biraz jol.

Bin elli beş yılı civarında,
 Bunu bil, o yıl Kunanbay hacca gitmişti.
 Aynı yıl Jappas Mirki de onunla gitmişti,
 Biz de ikisinden bir miktar yol aldık.

Sol kezde dinsiz, tüpsiz halıqsıñ dep,
Kimnen dep tüp şıǵısıñ deüşi bolǵan.
Arnaulı patşadan adam şıǵıp:
“Tappasañ,—degen qısıp, kiris qoldan.”

Bize "dinsiz, köksüz halksınız" diyorlardı,
 Nereden geldiğimizi sorguluyorlardı.
 Padişah tarafından bir yetkili gönderildi:
 "Bulamazsanız araştırın," diye söylendi.

...

Aldına sälem berıp, turdı baryp:
Alıstan biz müsäpir, kelgen ğarıp.
Türkistan uälayaty, qazaq edik,
Erteden İslam dinin tutqan anyq.

Sultanın önünde eğilip selam verdiler:
 Biz uzaklardan garip bir halk olarak geldik.
 Türkistan vilayetinden, Kazaklarız,
 Eskiden beri İslam dinine bağlıyız.

Qaradıq 1731 jıl Russiyaǵa,
Bular jür «dinsizsiñ» dep pälle salıp.
“Tirkelgen tüp şejireñ qayda?” deydi,
Halıq edik otırmaǵan qala salıp.

1731 yılında Rusya'ya bağlandık,
 Şimdi bizi “dinsizsiniz” diye suçluyorlar.
 “Tasdikli şecereniz nerede?” diyorlar.
 Biz göçebe bir halktık, şehirler kurmadık.

*Almadı qoljazbanı iltipatqa,
Annas dep jürüşı edik auızğa alyp.
Sultannıñ münü estip rahımı tüstı,
Qısiljan din qarındas sözge nanıp.*

*Şaqırıp bir adamdı qosıp berdi,
Ärhipti qarañız dep alıp barıp.
Peyğambar zamanınan qoyğan tirkep,
Turanan ösip-öngen köp halıqtan.*

*Köp hadis Payğambardan alğan jattap,
Haq rasul fatıha bergen enbek aqtap.
Näsili sol kisiniñ bolasızdar,
Künşığys Aziyağa ketken qaptap.*

*Qolına qağaz bergen mörin basıp,
Ne kerek endi bızge münan asıp?
İslamniñ mıqtı ornı din ustağan,
Berdi dep oylaymız ba ötirik qosıp?*

*Qunanbay sol qağazdı alıp kelgen,
Közi men qolına ustap ärkım körgen.
Arabtıñ sultanınıñ mörin körıp,
Annastan ekendigin anıq bilgen.*

...

*Körsetip sol qağazdı patşaga,
Ras dep mörin körıp berdi bağa.
Qutqaryp kres tağıp, şoqınudan,
Qunanbay enbek etken sultan ağa.*

(2012b: 54-56).

Yazılı belgelerimizi dikkate almadılar,
Atamız Annas'tır diye hep anlatırdık.
Sultan bunu duyunca merhamet gösterdi,
Zorda kalan dindaşlarının sözlerine inandı.

Birini çağırıp yanımıza verdi,
“Gidin ve arşivi araştırın” dedi.
Peygamber zamanından beri olan kayıtları,
Turan'dan türeyip çoğalan halkları gösterdi

Ezberlemiş hadisleri, Peygamber'den alıp,
Hak Resul, dua edip emekleri ödüllendirdi.
Sizler de onun (Annas) neslindensiniz,
Doğu Asya'ya yayılarak gittiniz.

Eline bir belge verdi, üzerine mühür bastı,
Bundan başka ne gerekir bize?
İslam'ın en güçlü kalesi olan bu belge,
Verdi diyoruz yalan mı ekliyoruz?

Kunanbay, bu belgeyi alıp getirdi,
Onu herkesin gözü önünde elinde tuttu.
Arap sultanının mührünü görünce,
Annas'tan gelindiği kesinleşti.

O belgeyi padişaha gösterince,
Mührü görüp onayladı, değer verdi.
Hristiyanlaştırılıp hac takılmaktan kurtardı,
Kunanbay bu sayede halkına hizmet etti.

Şecerede Oğuz Kağan bahsi de bulunmaktadır. Fakat bilinen Oğuznamelerden çok farklılık içermektedir. Oğuz Han, Tanrı Dağları'na yerleşmiş, Uzak Doğu'ya kadar tüm Turan'a ve Orta Asya'ya egemen olmuştur. Oğuz'un Kalmak, Kimek ve Suhal adlarında üç çocuğu vardır. Şecereye göre Kimek, düşmanlarına karşı vurduğu darbeler ve İran ile dostane ilişkiler

kurması ile bilinir. Ancak onun soyundan gelenlerin şimdi nerede ve kimler olduklarının bilinmediği söylenmektedir. Oğuz'un ikinci oğlu Kalmak'tır. Kalmak'ın amacı diğer kardeşlerini saf dışı bırakıp babasının yerine geçmektir. Oğuz Kalmak'ın kötü huylarını önceden fark etmişti ve halkını bu konuda uyararak ona güvenmemelerini söylemiştir. Oğuz, topraklarını bölüştürürken de Kalmak uzakta olsun diyerek ona Kafkas topraklarını vermiştir. Üçüncü oğlu Suhal hakkında ayrıca bilgi verilmemiş sadece Oğuz'un Suhal'a Doğu Asya topraklarını verdiği söylenmektedir (2012b: 58-63).

Buzaubay eserinde bir yandan da dönemin etkisiyle Sovyet propagandası yapmaktadır. "Sonunda Sovyet sosyalizmi ülkeme ışık oldu, bu tarih, tüm insanlığa ait bir eserdir ve onu Komünist Partisi'ne adıyorum" dizelerinde açık bir şekilde görülmektedir (2012b: 41).

Âdem Ata'dan Güniümüze Şecere hem hacim hem içerik olarak çok kapsamlı bir şeceredir. Hz. Âdem'den başlayıp diğer peygamberleri, Enes bin Mâlik'i, Oğuz Han'ı, Cengiz Han'ı, Alaş'ı detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Sadece Kazakları değil Kırgız, Özbek, Türkmen, Uygur gibi Türk topluluklarının şecerelerini de içerisine alır. Kazak özelinde ise üç jüz ve onların içerisindeki boylar ve uruklar anlatılır. Sadece şecere anlatımı değil; tarihi olayları, efsaneleri, menkıbeleri yer yer kaynaklar da gösteren bir anlatıdır. Şecerede her ne kadar Türklük bahsi olsa da Kazakları köken olarak Annas (Enes bin Mâlik) sahabeye bağlamaktadır. Bu sebeple Arap kökenini işaret eden şecereler sınıflandırmasına dâhil edilmiştir.

2.2.2.11. Atamız Änes Sahabeden Başlayan Şecere

Bu şecere, 1987 yılının temmuz ayında Kızıralı Sattarov'un yönetiminde gerçekleştirilen Şakadam⁵⁰ Krasnovodsk⁵¹ bölgeleri folklor saha araştırması sırasında derlenmiştir. Şecere, Krasnovodsk şehrinde yaşayan Yesengali Bökenbayev'in anlatımıyla yazıya geçirilmiştir. Şecere, Enes sahabeden başlayarak, Kazakların üç Jüz'üne kadar uzanmaktadır. Küçük Jüz boylarına daha geniş yer verilmiş, mümkün olduğunca ayrıntılı bilgiler sunulmaya çalışılmıştır. Kiril harfleriyle yazılmış el yazmasında harf hataları, özellikle de şahıs isimlerinin yazımında yanlışlıklar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, derleme sırasında çok bariz olanlar dışında, boy, kişi ve yer adları el yazmasının aslına sadık kalınarak değiştirilmemiştir. Babalar Sözi serisinin 82. cildine, Kiril harfleriyle yazılan el yazması esas alınarak eklenmiştir (2012b: 360-361).

Şecere tüm insanlığın atası Hz. Âdem'dir der ve arada başka kimseleri saymadan doğrudan bizim yani Kazakların atası Änes'tir diye devam eder. Änes'in diğer adının da Jabal

⁵⁰ Türkmenistan'da Türkmenbaş şehri de kapsayan bölgenin adı.

⁵¹ Eski ismi Krasnovodsk olan Türkmenistan'daki Türkmenbaş şehri.

olduğu belirtilir. Änes'in vaktiyle Sahra'ya yani Arabistan coğrafyasına göçtüğü söylenir. Fakat nereden göçtüğü hakkında bir bilgi yoktur (2012b: 201). Esasen Änes'ten sonra bazı kısımlar da belirsizdir. Bir kişiden diğer bir kişiye atlanmakta fakat kimin kimden türediği birçok yerde anlaşılamamaktadır.

Änes'in çocuğu veya torunu olduğu net anlaşılamayan Seyil'den⁵² Akşolpan ile Kuray doğmuştur. Kuray'dan Alaman doğmuştur. Alaman'dan Türkmenlerin sekiz boyu türemiş ve Türkmenler bu noktada Kazaklardan ayrılmıştır. Akşolpan'dan Jayılhan doğmuştur. Jayılhan'dan Maykı, Maykı'dan Özbek ve Kazak doğmuştur. Özbek'in kadın ve çocukları: "Biz göçemeyiz, tarla ekip, ev kurup, bir yerde yerleşeceğiz, siz göçmeye devam edin" demişler. Böylece Özbekler kendilerine yeni bir yol çizip yerleşik hayata geçmişler. Kazaklar ise konargöçer hayata devam etmişler. Devamında şecere doğrudan Alaş'a geçer. Alaş'ın üç farklı eşinden ikişer çocuğu vardır. Alaş'ın çocukları Üysin ve Nayman Ulu Jüz'ü, Argın ve Kıpçak Orta Jüz'ü, Alşın ve Kenşim Küçük Jüz'ü oluşturmaktadır. Bu üç jüzün Özbek, Nogay, Tatar gibi diğer halklardan geri kalmadıkları da ayrıca belirtilmektedir (2012b: 202-204).

Alşınnan tuğan kim deseñ:

Alşın'dan doğan kim dersin:

Aqaris pen Bekaris,

Akaris ve Bekaris,

Kenjesi eken Janaris.

En küçüğü ise Janaris.

(2012b: 205-206).

Kazakların jüzlere ayrılması Akaris, Bekaris ve Janaris'tan sonra meydana gelmektedir. Fakat bu şecerede Alşın ve Kenşim Küçük Jüz'ü oluşturmakta, Üç jüzü oluşturan Akaris, Bekaris ve Janaris Alşın'ın çocukları olarak gösterilmektedir. Şecerelerde bu tür durumlarla karşılaşmak tabii bir durumdur. Çünkü şecere anlatıları çoğu zaman tarihî gerçekliği tam olarak yansıtmaz. Anlatımlar arasında çelişkiler, sıralama hataları veya zaman kaymaları olabilir. Bu durum, anlatıcının eksik ve yanlış bilgileri, anlatıların yazıya aktarılırken yapılan değişikliklerden veya halkın kendi geçmişini farklı biçimlerde yorumlaması gibi birçok sebepten kaynaklanabilir. Netice itibarıyla şecereler, halkın köken anlayışını ve kendini nasıl tanımladığını göstermesi açısından önemlidir.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere şecerede belirsizlikler vardır. Küçük Jüz bahsinden sonra şecereye Älim, Baykoja, Kıdırkoja, Temir, Eltay gibi isimler dâhil olur. Buraya kadar bir bakıma şecere vasfında ilerleyen metin buradan sonra Eltay'ın efsanesi ile devam eder (2012b: 206-207). Netice itibarıyla Kazakların atalarını Änes sahabeye bağlamasından dolayı bu şecerenin Arap kökenini işaret eden şecereler arasında değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

⁵² Muhtemelen diğer şecerelerde gördüğümüz Seyilhan adlı kişi.

2.2.2.12. Şecere

Şecere, klasik şecere geleneği doğrultusunda Âdem ata ve Havva ananın hikâyesiyle başlıyor. Ardından Hz. Muhammed övülerek söz Änes sahabeye geçiyor. Şecere anlatıcısının temel görüşüne göre: "Kazakların kök atası bu Änes sahabeden başlamaktadır." Änes sahabenin Peygamber'i nasıl akıl hocası olarak gördüğü ve ona nasıl saygı duyduğu anlatılıyor. Änes sahabenin nasıl büyüüp geliştiği, nasıl çoğaldığı da şecerede ele alınır; ancak eser tamamlanmamış, yarım kalmıştır. Şecere, Naurızbek adlı halk ozanının el yazmasından Dina Ablabekova tarafından yeniden yazıya geçirilmiştir. Bu yazma, "Amuderya Deltası'ndaki Kazakların Sözlü Edebiyatını Derleme Seferi" sırasında Q. Sattarov tarafından Kazak Sözlü Edebiyatı Enstitüsü, El Yazmaları Arşivi'ne teslim edilmiştir. Babalar Sözi serisinin 82. cildine Q. Sattarov tarafından teslim edilen el yazmasına dayalı olarak hazırlanarak eklenmiştir (2012b: 261).

Şecere, Allah'ın yarattığı düzen, Âdem ile Havva'dan insan soyunun çoğalması ile başlıyor. Devamında İslamî unsurlar, sahabeler, on iki imam, Enes bin Mâlik'in yetimliği, Hz. Muhammed Peygamber'in ona olan sevgisi ve Enes bin Mâlik'in Peygamber'e olan saygısı, hizmetleri anlatılıyor.

Änes'in 106 çocuğu olur fakat Jâbil harici hepsi ölür. Jâbil'dan Jahan, Jahan'dan Soğal, Soğal'dan Muğalık, Muğalık'tan Muğaz'dan da Akşolpan ile Kuray doğar. Kuray'dan Alaman, Alaman'dan da Alaş dünyaya gelir. Alaş'tan sonra Moşkı'ya (Maykı Bi olması muhtemel) geçilir. Moşkı'nın Kırgız, Seben, Jayılhan ve Seyilhan adlarında dört çocuğu olur. Kırgız atanın çocukları Aladağ'ı yurt edinirler. Jayılhan'dan Jien ve Özbek adlarıyla iki çocuk olur. "Özbek öz ağam" sözü de buradan gelir. Seyilhan'ın sekiz çocuğu ise Türkmenlerin sekiz boyunu oluşturur. Şecere bu noktadan sonra yarım kalır. Son cümlesi "Ayırayım şimdi bu sekizini" şeklindedir. Yani şecere Türkmenlerin sekiz boyuyla devam edeceği kısımdan itibaren eksiktir (2012b: 224-226). Kazakların atalarını Änes sahabeye bağlamasından dolayı bu şecere Arap kökenini işaret eden şecereler sınıflandırmasına dâhil edilecektir.

2.2.2.13. Şecere-Destan

Bu manzum şecerede Kazakların kök atası sahabe Annas sahabeden başlatılmaktadır. Kazakların üç jüzünden genel olarak bahsedildikten sonra, özellikle Suan boyu destanın merkezine alınmaktadır. Şecerenin yapısına bakıldığında iki farklı ozan tarafından söylendiği anlaşılmaktadır. İlk 221 dizesinin kimin tarafından söylendiği belli değildir. Bu konuda ikinci ozan şöyle bir not düşer: "Bu şecereyi kimin yazdığı belli değil. Elşibek Äzimakın Medetbek'in oğlunun el yazması defterinden kopyaladım." Şiirin geri kalan kısmını ise ozanın kendisi, yani

Satan Âmireulı devam ettirmiştir. Şecerede, Baydibek'in üçüncü eşi Jezbike "Domalaq" olarak ifade edilmektedir. Bu şecere, 1992 yılında Sarıözek köyünün aksakallılarından ve imamı olan Satan Âmireulı'nın günlüklerinden Nursapa Mâmekeulı Amanjolov tarafından kopyalanmıştır. El yazması kalın bir deftere Arap harfleriyle yazılmıştır. İlk sayfasında "İnsanın Yaratılışı Hakkında Şecere" başlığı yer almaktadır. Âdem Atadan başlayarak sonraki nesillere kadar şecere nesir şeklinde aktarılmıştır. Metin, filoloji bilimleri doktoru Sârsenbi Däuitulı'nın kişisel arşivinden alınarak Babalar Sözi serisinin 82. cildine eklenmiştir (2012b: 364-365).

Şecere, klasik bir didaktik giriş ile başlamaktadır. Yani şair, şecereye geçmeden önce okuyucularını dünya, ölüm, hayatın faniliği ve Allah'a yöneliş gibi temel ahlaki konularda uyarmaktadır.

<i>Kezinde Nūh payğambar jürdi topan,</i>	Zamanında Nuh peygamber dolaştı tufanda
<i>Teñiz bop su toladı бүkil jahan.</i>	Su deniz gibi doldu bütün cihana.
<i>Nūh nābi kememenen jüzdi suğa</i>	Nuh Nebi gemiyle sulara açıldı,
<i>Ğariq bop qalıñ halıq mūnday nauğa.</i>	Kalabalık halk böyle felakette helak oldu.
<i>Üş kelin, üç ulımen jeteui qap,</i>	Üç gelin, üç oğluyla yedi kişi kaldı,
<i>Jer jüzi qaita tuğan adamdarğa.</i>	Yeryüzü yeniden doğdu o insanlarla.
<i>Birden jüz, jüzden mūñ bop ösip-önip,</i>	Birden yüz, yüzden bin olup çoğaldılar,
<i>Ğasırdan ğasırğa ötip sarqılmağan.</i>	Asırdan asıra geçip tükenmediler.

(2012b: 319).

Hız. Nuh Peygamber ve Nuh tufanı ile başlayan şecere, Nuh'un üç oğlu ve üç geliniyle bu tufandan sağ çıktıkları ile devam eder. "Birden yüz, yüzden bin olup çoğaldılar" aradaki birçok kişi ve olaylar atlanarak Annas sahabeye geçilmiştir. Annas'ın Japal adlı tek oğlu vardır. Japal'dan Seyil Mağaz, Seyil Mağaz'dan Akşolpan, Akşolpan'dan sonra Kazak ile Kırgız birbirinden ayrılır. Devamında Koyıldır adlı bir kişiden Alaman ve Alşın, Alşın'dan Seyilhan ve Jayılhan doğar. Seyilhan'dan herhangi bir bilgi verilmeyen sekiz boy türer. Jayılhan ise "Sufiyan" adlı bir Özbek, Sufiyan'dan Kazak ve Sozak doğar. Sozaklardan Karakalpaklar gelmektedir (2012b: 319-320).

Sufiyan'ın Kazak adlı çocuğundan üç erkek çocuk doğmuştur. Bunlar: Akarıs, Bekarıs ve Janarıs'tır. Janarıs'ın Alşın ve Jappas adlı iki oğlu, Bekarıs'ın Argın ve Nayman adlı iki oğlu, Akarıs'ın ise Bahtiyar adlı tek oğlu olmuştur (2012b: 320). Sonrasında şecere Bahtiyar'dan gelen nesille yani Ulu Jüz ile devam eder.

Bahtiyar'dan Üysin, Üysin'den Abak ve Tarak doğmuştur. Ayrıca Üysin'den Estek adlı bir halk türemiştir ve Karadeniz kıyılarında yaşamaktadırlar. Tarak'tan Tileukabil, Tileukabil'dan Jalayır, Jalayır'dan Sırmanak ve Şumanak doğmuştur. Abak'tan ise Koyıldır,

Koyıldır'dan Mäke, Mäke'den Maykı ve Koğam doğmuştur. Maykı'dan Kanglı boyu türemiştir. Koğam'dan Baysaqal, Baysaqal'dan Jansaqal, Jansaqal'dan Băydibek ve Şakşam doğmuştur. Şakşam'ın dokuz kızı olmuş hiç erkek evladı olmamıştır. Băydibek üç eş almıştır. Bunların en büyüğü: Sarı Hanım, ortancası Silanlı Mapıraş, en küçüğü ise Jezbike'dir. Jezbike fiziki görünümünden dolayı sonraları "Domalaq" (yuvarlak) diye anılmaya başlanmıştır. Sarı Hanım kıskançlıktan dolayı Domalaq'a çok eziyet etmiştir. Domalaq da ona beddua eder ve Sarı Hanım'ın dokuz oğlunun hiçbirinden nesil kalmaz. Çocuksuz kalan Sarı Hanım, Jakıp ve Qalşa adında iki kişiyi evlat edinir. Sarıüysin adlı boy bu kişilerden gelmektedir. Sonrasında Ulu Jüz içersinde yer alan Suan boyu ile devam edilir. Suan boyu detaylı bir şekilde anlatılır (2012b: 320-321).

Bu manzum şecere, Kazakların kökenini sahabe Annas (Enes bin Mâlik) üzerinden Arap soyuna bağlayarak İslami kimlik vurgusunu ön plana çıkarmaktadır, Aynı zamanda kadın figürleri de önemli roller üstlenmektedir. Domalaq Ana gibi kadınlar yalnızca bir eş veya anne olmalarıyla değil, kader belirleyici duruşlarıyla da ön plandadır. Metinde, Ulu Jüz'ün Suan boyu son derece ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Aktaban Şubırındı, Kalmuk istilaları gibi tarihî olaylar da şecerede yer bulmaktadır.

2.2.3. Kazak Özelindeki Şecereler

2.2.3.1. Kazak Şeceresi

Halk arasında "Eski Kazak Şeceresi" adlandırılan bu şecerenin ilk söyleyeni ve ne zaman söylendiği bilinmiyor. Halk arasındaki anlatıları toplayan kişi Tălen adında bir kişidir. Tălen elindeki bu şecereyi Ābdirahman Jănibekulı adlı kişiye aktarıyor. Sonrasında da ise Jomart Tărebayulı bu şecereyi Ābdirahman Jănibekulı'dan alarak yazıya geçirmiş ve 1990 yılında Halıq Yayınlarında "Ejelgi Qazaq Şejiresi" adıyla yayımlamıştır. Babalar Sözi adlı serinin 32. cildine Halıq Yayınlarındaki bu nüsha esas alınarak "Qazaq Şejiresi" adıyla eklenmiştir. Hacim olarak büyük olan bu şecere Kazak boylarını belirtmesi açısından önem taşımaktadır (2006: 377).

Ötse de sansız gasır atam zaman Sayısız asırlar geçse de zamanından
Murasın jalğap kelgen ata-babam Mirasını devam ettirip gelmiş atalarım
Adam, İdris, Huh bılay tursın Âdem, İdris, Huh şöyle dursun
Bastayın danqı ketken Saq babadan Şanlı Saka atadan başlayayım

(2006: 72).

Şecerenin giriş kısmında geçen bu bahisten de anlaşılacağı üzere Kazak Şeceresi'nde Hz. Âdem, Hz. İdris ve Hz. Nuh gibi şecerelerde sık rastlanan peygamberler ve Hz. Nuh'un

oğulları Ham, Sam ve Yafes bahsi bulunmamaktadır. Bununla birlikte şecerede Oğuzhan'ın bahsi hiçbir yerde geçmemektedir.

Şecerede Oğuzhan ve Türk kökeni bahsine yer verilmemekle birlikte Kazakların kökeni Ğakaşa/ Ukaşa (Ukkaşe) ve/ veya Annas/ Änes gibi sahabeler vasıtasıyla Arap kökenine bağlayan şecerelere de karşı çıkılmaktadır.

Şala molda dini bozup Arapqa erip Yarım molla dini bozup Arap'ın peşinde,

Şejiren beyimdegen İslam dinge Şecereyi uydurmuş İslam dinine.

Sak urqın ol sahaba dep özgertken Sakaların neslini Sahabe diye değiştirmiş.

(2006: 72-73).

Yukarıdaki bahisten sonra Şecere Alaş Ata ile devam eder. Alaş'ın çocukları ve onların evlilikleri anlatılmaktadır. Alaş'tan çoğalan büyük halkın yeryüzüne dağıldığı anlatılmakta sonrasında Türk bahsi köken olarak verilmemiş olsa da Alaş'tan türeyen nesil anlatılırken Alaş'ın yeryüzüne yayılan nesli farklı isimler olsa da Türk töresinin bu halklar arasında belirleyici unsur olduğu belirtilmektedir.

Bäri atalıp Alaştın azamatı

Hepsi Alaş'ın nesli adlandırıldı.

Taralıp keñ düniyege şıqqan dañqı

Geniş coğrafyaya yayıldı ünleri.

Türikpen, Qırğız, Nogay bop ketese de

Türkmen, Kırgız, Nogay denilse de

Bärinen teñ köringen Türük saltı

Hepsinde görülen Türk töresiydi.

(2006: 75).

Sakalar, Sahabe bahsi ve Alaş Ata'dan sonra şecere Kazak boylarının oluşumu ve onların tarihleriyle devam etmektedir. Bu şecere, içerik olarak Oğuznamelerin temeli kabul edebileceğimiz Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Cami'ü't-Tevarih ve Şecere-i Terakime ile herhangi bir benzerlik göstermemektedir. Kazakların kökeni olarak Türk ataya veya Oğuzhan'a bağlanmayan aynı zamanda içeriğinde Oğuzhan bahsi hiç geçmeyen bu şecerenin bir Oğuzname niteliği taşımadığı görülmektedir. Diğer taraftan Kazakların kökeni hakkında Arap Ata bahsi geçse de bunun doğru olmadığı belirtilmektedir. Bu sebeplerden dolayı Kazaklar özelinde anlatılan şecereler içerisinde değerlendirilerek “Kazak Özelindeki Şecereler” sınıflandırması dâhil edilmesi gerekmektedir.

2.2.3.2. Orazay Uruğunun Janbırza Şeceresi

Orazay Ruıñ Jambırza Şejiresi “Orazay Uruğunun Janbırza Şeceresi” bazı nüshalarda sadece Jambırza adıyla da bilinmektedir. Naymanlar içerisindeki Qızay⁵³ elinin atalarının

⁵³ Şecere ve efsanelerde bir kadının adı olarak geçer. Kızay, Üysin boyundandır. Bazı kaynaklarda Künbübi veya Karlıgaş olarak da anılır. Beydibek beyinin oğlu İlebay'ın kızıdır. İlebay savaşta şehit olunca, Kızay'ı dedesi Beydibek kardeşinin yani amcasının yanına getirip yetiştirir. Künbübi, cesareti ve güzelliğiyle dikkat çektiği için

şeceresidir. Komşu boylarlar arasında da yayılmıştır. Halk arasından Şaymurat Änäpiyaulı derlemiştir. 1997 yılında Ulttar yayınevinden Halıq Qazınası derlemesinin ilk bölümünde derleyicinin adıyla yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine buradaki nüsha esas alınarak eklenmiştir (2006: 379).

Bastayın “Bismilla” dep ata jöndi

Babam Şağır, anam Qızay kemeñger-di

Qızaydıñ tört balası dep aytadı:

İtemgen, Meñis, Begimbet, Derbisterdi.

Aldımen Qızay anam atı şığıp

Tört Qızay mekendepti İle öñirdi.

İleniñ bas-ayağı, oñ men solı

Anamız tört balağa bergen jeri.

(2006: 218).

Bismillah diyerek söze başlayayım.

Babam Şağır, annem akıllı Kızay’dı.

Kızay’ın dört çocuğu olduğu söylenir:

İtemgen, Meñis, Begimbet ve Derbister.

Önce Kızay anamın adı duyuldu.

Dört Kızay İle bölgesine yerleşti.

İle’nin doğusu, batısı ve her yanı,

Anamızın dört çocuğa verdiği yerlerdir.

Şecere, Kazakların içerisinde Kızay adlı bir kadından türeyen ve Kızay adıyla anılan boyun şeceresidir. Kızay’ın eşi Şağır’dır ve İtemgen, Meñis, Begimbet ve Derbister adlı 4 çocukları olmuştur. Kızay İle bölgesinin topraklarını çocuklarına vermiş, Kızay nesli bu topraklarda çoğalmıştır. Burada dikkat çeken husus boyun isminin baba ismiyle anılmayıp anne ismiyle anılmasıdır. Şecereelerde alışlagelen erkek neslinden türeme bahsi bu şecerede kadın ön planda olarak kendisine yer bulmaktadır.

Şecere, Kazakların kökenini hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Doğrudan Kızay boyunun şeceresi ile başlayıp bu boy ile şecere tamamlanmaktadır. Bu sebeple Kazak özelinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.2.3.3. Kerey Şeceresi

Kerey Şeceresi’nin ilk olarak kim tarafından ve ne zaman söylendiği bilinmemektedir. Halk arasında özellikle de Altay bölgesindeki Kazaklar arasında yaygın olarak bilinen Kereylerin şeceresidir. Temirbay Smağululı ve Uakqıt Qalelulı halk arasından derleyerek yayıma hazırlamıştır. 1990 yılında İle Halıq Yayınları’nda “Kazak Şecereeleri” serisinin birinci cildinde yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine buradaki nüsha esas alınarak eklenmiştir (2006: 379).

Bul Kerey orta jüzden oza sıqqan

Bu Kerey Orta Jüz’den sıyrılıp çıktı

ay gibi kız anlamında “kız-ay” yani Kızay olarak anılmaya başlanır. Kızay, Mataid’in soyundan Şağıray ile evlenir. Bu Şağıray ve Kızay’dan gelen soy büyür ve bir boy hâline gelerek “Kızay boyu” adını alır (2006: 385). Bu şecerede diğer şecereelerde görmeye alışık olmadığımız soyun anneden devam ettirilmesi hususu dikkat çekmektedir.

Moyındı Altay tauga soza şıqqan

Yönünü Altay Dağı'na çevirdi.

Jolina böget bolğan düşpandarga

Yoluna engel olan düşmanlara

Qayrattı erligimen Qoza şıqqan

Cesareti ve kahramanlığıyla karşı koydu.

(2006: 309).

Kerey Şeceresi adından da anlaşılacağı üzere Kazakların Orta Jüz'ünde yer alan Kerey uruğunun şeceresidir. Çok kısa olan şecerede Kazakların kökeni hakkında herhangi bir bilgi bulunmazken Kereyler hakkında da detaylı bilgi yoktur. Kerey Şeceresi'ni, şecere vasfından daha çok Kereylerin kısaca tarihini ele alan bir manzum eser olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Silsile halinde gitmese de Kereylerin önemli kişilerinin bahsi şecerede bulunmaktadır. Kerey Şeceresi tamamen Kerey uruğu hakkında olduğu için Kazaklar özelinde anlatılan şecere içerisinde değerlendirilerek "Kazak Özelindeki Şecere" sınıflandırması dâhil edilmesi gerekmektedir.

2.2.3.4. Doğum Yeri Hakkında Şecere

Ünlü halk şairi Aqıt Ülimjiulı'nın yaşadığı bölgedeki halk hikâyeleriyle şekillenen şecere türündeki bir anlatıdır. Her ne kadar "Doğum Yeri Hakkında Şecere" olarak adlandırılmış olsa da aslında o bölgelerde yaşayan Kazak halkının boyları, urukları ve önemli kişileri hakkında şecere aktarılmaktadır. Eser halk arasında "Şiñjañın⁵⁴ Haritası", "Şecere Şiiri", "Aqıt'ın Doğduğu Yer Hakkında Şiiri" gibi farklı isimlerle yayılmıştır. Her bir varyantının yazılı ve sözlü aktarımları arasında küçük farklılıklar bulunmaktadır. Urumçi bölgesinin Şınar kışlağı sakinlerinden Qasen Qorğanulı ve Tursıñalı Jotabayulı tarafından sözlü olarak aktarılan varyantlar temel alınarak, 1992 yılında *Urumçi Bölgesinin Şiirleri* kitabında "Şecere Şiiri" adıyla ilk kez yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine buradaki nüsha esas alınarak eklenmiştir (2006: 380).

Qarameken deliner

"Karamekân" denilir.

Qart babamññ jeri eken

Atalarımın diyarıymış.

Sak, Üysin, Kök Türkikter

Saka, Üysin, Gök Türkler

Munda bolğan el eken.

Burada yaşamış halklarmış.

(2006: 312).

Kısa hacimli olan bu Şecere genel itibariyle Doğu Türkistan bölgesindeki Kazak uruklarını anlatmaktadır. Aynı topraklarda Sakalar Üysinler ve Gök Türklerin de yaşadıkları söylenmektedir. Türk bahsi bundan ibarettir. Sonrasında Kazakların ataları Türk, Arap veya

⁵⁴ Çin sınırları içerisinde yer alan Sincan Uygur Özerk Bölgesi. Doğu Türkistan.

herhangi bir ataya bağlanmayan doğrudan Kazak boy ve uruklarının anlatımıyla devam etmektedir. Bu sebeple “Kazak Özelindeki Şecereleler” sınıflandırması dâhil edilmesi gerekmektedir.

2.2.3.5. Cengiz Han Şeceresi

Halk arasındaki efsaneler ve tarihi kaynaklar esas alınarak şiir şeklinde derlenmiş olan bu şecereyi Nurbolat Ospanulı yazıya geçirmiştir. Hem sözlü hem de yazılı olarak halk arasında yayılmıştır. Cengiz Han ve onun soyundan gelenler içeriğini oluşturmaktadır. Cengiz Han’ın oğlu Cuci⁵⁵ soyundan türeyen Kazak hanlarının nesilleri anlatılmaktadır. Bu varyant 1996 yılında Sincan bölgesi “Jastar-Örender” yayınevinden çıkmıştır ve *Kazak Şeceresi* kitabının ilk cildinde yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine buradaki nüsha esas alınarak eklenmiştir (2006: 380).

Cengiz Han topraklarını bölüştürürken oğlu Cuci Han’a Kıpçak bozkırını vermiştir. Burada Kazaklar yaşamaktadır. Şecerede, Cuci Han’ın bu coğrafyada hüküm sürmesiyle birlikte Moğol kökenli hanların Kazak boylarıyla bütünleşmesi süreci ifade edilmiş, sonrasında Kazakların özelinde devam edilmiştir. Kazak Hanlığının sonuna kadar Kazak boyları, urukları ve önemli kişileri anlatılarak bitirilmiştir. Kazakların kökenin açısından bakıldığında “Kazak Özelindeki Şecereleler” sınıflandırması dâhil edilmesi gerekmektedir.

2.2.3.6. Abak Kerey

Altay bölgesinde Kazaklar arasında yaygın olan Abak Kereyler hakkında anlatılan bir şecere nüshasıdır. Şecerenin içeriğinde, Ulu Jüz Uysin kızı Abak, Kerey’in ilk eşidir. Kerey genç yaşta vefat ettikten sonra Abak, Nâzir adında bir hocayla evlenir ve Qaraqoja adlı bir çocukları olur. 12 Abak Kerey uruğu bunların neslinden türediği rivayet edilmektedir. Şecereyi sözlü olarak aktaran kişiler, Altay bölgesi Qaba ilçesi sakinlerinden Slambol Okmanulı (1928-1982) ve Qappaz Aşubayulı’dır. Sözlü ve yazılı nüshaları çeşitli kaynaklarla karşılaştırarak düzenleyip 1983 yılında yayıma hazırlayan kişi ünlü halk şairi ve ilçe kültür evi başkanı Şâmen İsaül’dir. İle Halıq yayınevi tarafından 1992 yılında yayımlanan *Kaba İlçesi Hikâye ve Destanları* kitabının ikinci cildinde yer almıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine buradaki nüsha esas alınarak eklenmiştir (2006: 380-381).

Şecere Abak Kerey boyunu anlatmaktadır. Kerey ve Abak evlidir. Bir süre sonra Kerey ölür ve aile bireyleri arasında miras paylaşımında yaşanır. Şecerede bu sıkıntıya uzun uzadıya yer verilir. Sonrasında Abak Kerey boyunun önemli kişilerine ve nesillerine yer verilir. Şecere

⁵⁵ 1396’da Timur’un Altın Orda topraklarından ayrılması sonrasında oluşan yönetim boşluğunda, Cuci Han’ın ulusu içerisinde hanlar ve beyler ortaya çıkmaya başlamıştır (Yolsever, 2021: 622).

Kazakların Abak Kerey boyu özelinde dolayısıyla Kazak özelinde değerlendirilmesi gereken kısa hacimli bir şeceredir.

2.2.3.7. Abak Kerey'in Ünlü Kişileri

“Abaq Kereydiñ Ataqtıları” adlı şecere Altay bölgesinde sözlü olarak aktarılan Abak-Kerey'in ünlü şahsiyetleri hakkında kısa bir şeceredir. Sözlü olarak aktaranlar: Altay bölgesi, Qaba ilçesi, Sarbulaq köyü sakinleri Bazarqan Oqtıbayulı, Jeñis Turlybekulı, Orman Şämenulı'dır. Yayına hazırlayan kişi Şämen İsaulı'dır. İle Halıq yayınevi tarafından 1992 yılında yayımlanan *Kaba İlçesi Hikäye ve Destanları* kitabının birinci cildinde yer almıştır. Babalar Sözi serisinin 32. cildine buradaki nüsha esas alınarak eklenmiştir (2006: 381).

Şecere, Altay Dağları'nda ve İrtiş Nehri çevresinde yaşamış konargöçer, savaşçı ve devlet yönetiminde etkili olmuş bir topluluk olan Abak Kerey boyuna mensup önemli şahsiyetleri, onların soylarını ve yaşadıkları bölgenin tarihini anlatmaktadır. Diğer Kazak boylarının şecerelerinde olduğu gibi Kazak özelinde değerlendirilmesi gereken bir şeceredir.

2.2.3.8. Üç Jüzün Şeceresi

Bu şecerenin diğer şecerelerden farklı girişinde de belirttiği gibi “Aldım elime Dombayı” dombra eşliğinde bir destan şeklinde söylenmesidir. Bir diğer özelliği ise belirli bir soyun tarihine odaklanmak yerine, Üç Jüz'ün tamamını kapsamasıdır. Şecere her jüzü ayrı ayrı boy ve kabilelere ayırarak sanatsal bir biçimde dile getirmiştir. Şeceriye destan şeklinde söyleyen kişi, sözlü edebiyat örneklerini toplayan ve aynı zamanda bir şair olan Mukaş Baybatırov'dur. Kiril alfabesiyle bir deftere yazılan metin mürekkeple yazıldığı için bazı kelimeleri silinmeye başlamıştır. Babalar Sözi serisinin 81. cildine el yazmasından hiçbir değişiklik yapılmadan eklenmiştir (2012a: 374).

Şecerenin hemen hemen ilk 7 sayfası didaktik bir şiir niteliğindedir. İnsanlığa ve özellikle Kazak halkına; bu dünyanın geçici olduğu, karakterli, bilgili, sabırlı, terbiyeli olmak gerektiği ve bunların her zaman için birlik, beraberlik içerisinde devam etmesi gerektiği nasihat edilmektedir (2012a: 62-68).

Bu şecere, Kazak halkının Üç Jüz'ünün (Ulu Jüz, Orta Jüz, Küçük Jüz) soy kollarını, kahramanlarını, Abay, Jambıl gibi önemli şairlerini ve tarihî olaylarını kapsamlı bir şekilde almıştır. Nayman, Kerey, Qonyrat, Jalayır, Uaq, Arğın, Toboqtı, Mataj gibi Kazak boyları Üç Jüz'ün içerisinde detaylı olarak anlatılmıştır. Ancak bu yalnızca bir soy listesi değil; aynı zamanda Kazak toplumunun tarihini, sosyal yapısını, yönetim yapısını, savaşlarını, kültürel değerlerini ve dış etkilerle olan ilişkisini de içermektedir.

Kazak halkının Üç Jüz'e bölünmesinin sebebi sadece coğrafi değil, aynı zamanda jüzlerin fonksiyonel bir yapısı olduğunu gösteriyor. Ulu Jüz, hanların, yöneticilerin çıktığı, jüzdür. Orta Jüz, savaşçı kimliğiyle öne çıkmış, Kazak halkını Cungan, Rus ve diğer dış tehditlere karşı koruyan en büyük savunma gücüdür. Küçük Jüz ise batıda, Rus Çarlığı ve Orta Asya hanlıklarına karşı mücadele eden, bağımsızlık mücadelelerinde büyük rol oynayan bir savunma gücüdür. Şecere, Kazak tarihindeki kahramanlar, beyler, hanlar ve şairler üzerinden bu yapıyı anlatmaktadır. Ancak şecerede Kazakların kökeni hakkında bilgi bulunmamakta şecere, sadece Kazak özelinde anlatılmaktadır.

2.2.3.9. Kazak Şeceresi

İsmi Kazak Şeceresi olmakla birlikte genel olarak Ulu Jüz boylarını ele almaktadır. İçerisinde onların ünlü şahsiyetleri, kahramanları ve bilge kişileri hakkında bilgiler verilmektedir. Orta Jüz ve Küçük Jüz hakkında ise kısa genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Şair Kenen Äzirbayev, bu şecereyi manzum şekle dönüştürmüştür. Daha sonra yazar Joldasbay Türlıbayulı, 1964 yılında bu şecereyi Rahımalı Bayjarasov ve Serkebayev isimli şecere anlatıcılarının el yazmalarından kopyalamıştır. Şecereyi toplayıp ilgili kuruma teslim eden kişi Q. Sattarov'dur. Metin, 1994 yılında Atamura yayınevi tarafından basılan *Kazak Şeceresi* adlı kitapta ve 1995 yılında *Kazak Batırları* gazetesinde "Bayrak Olarak Geçmiş Atalar" başlığıyla yayımlanmıştır. Babalar Sözi serisinin 81. cildine Muhtar Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nün El Yazmaları Arşivindeki orijinal nüsha esas alınarak eklenmiştir (2012a: 375).

Bu şecere Kazak tarihini, soyunu, kahramanlık mirasını ve sanat geleneklerini bir bütün halinde anlatmaktadır. Şecere vasfıyla birlikte halk nasıl yaşadı, nasıl mücadele etti, hangi değerlerle şekillendi? Sorularına da cevap vermektedir. Kazakların derin kökenine inilmeden Kazak Jüzleri özellikle de Ulu Jüz hakkında bilgiler verilmektedir. Kısa hacimli olan bu şecerenin "Kazak Özelindeki Şecereler" sınıflandırması dâhil edilmesi gerekmektedir.

2.2.3.10. Âdem Aleyhisselam'dan Günümüze Kadar Gelen Nesiller ve Uruklara Kadarki Şecere

Adam Äleyhisalamnan Beri Qarayğı Urpaq, Rularğa Deyingi Şejire adlı şecerede ilk insan Hz. Âdem'den başlayarak Kazak uruklarına kadar uzanan bir şecere anlatılmaktadır. Diğer şecerelere göre millet, boy isimlerinde ve kişi adları bazı farklılıklar ve anlaşılamayan isimler bulunmaktadır. Bu şecere, El Yazmaları Arşivi'ne yakın dönemde eklenmiştir. Şecerede adı geçen destan anlatıcısı Bektursın Orınbekulı, 1941 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Kunes bölgesi, Qarabura ilçesi, Kızıl Tal köyünde dünyaya gelmiştir. Dedesi Jolbarıs, Semerkant'ta dini bir medrese eğitimi almıştır. Ayrıca Bektursın, "Kıyamet", "Kerbela'nın Çölü", "Salsal"

gibi destanları ezbere bilen birisidir. 2011 baharında, Bektursın'ın Kazakistan'a yaptığı ziyaret sırasında, destanı onun ağzından dinleyip yazıya geçirme fırsatı olmuştur. Destan anlatıcısı Bektursın Orınbekulı, Muhtar Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü El Yazmaları Bölümü'nde bulunmuş ve şecereyi bizzat kendisi destan şeklinde anlatmıştır. Şu anda, anlatıcının kendi el yazısıyla Arap harfleriyle yazılmış nüsha, El Yazmaları Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Babalar Sözi serisinin 81. cildinde bulunmaktadır (2012a: 377-378).

Şecerenin besmele ile başlaması, İslami bir bağlamda anlatılacağını en başından göstermektedir. Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasındaki peygamberlerin adı zikredilerek Hz. Nuh'un oğulları Ham, Sam ve Yafes'e geçilmektedir. Ham'ın soyundan Kara Araplar, Sam'ın soyundan Arapların türediği söylenmektedir. Buradaki Kara Arap ifadesi diğer şecereleden de anlaşılacağı üzere Afrika kökenli halklardır. Yafes'ten ise Yajım, Majım ve Qaplap, Mänjur, Ahtoy, Mağul ve Saqlap⁵⁶ nesilleri türemiştir. Şecere kendi içerisinde de tutarsızlıkları barındırmakta, kimin kimden türediği net olarak anlaşılamamaktadır. Örneğin bir noktada kim olduğu hem şecerede hem diğer kaynaklarda belli olmayan Madayık adlı birisi çıkar ve Türk onun oğlu diye söylenmektedir.

Kazakları ise bir noktadan sonra önceki şecereelerde de görülen Sapiyan'ın çocukları arasında göstermektedir (2012a: 164). Şecerede uzun bir peygamberler şeceresi yer almakta ama arada kopukluklar, birbiriyle bağlantısız anlatılarla Kazaklara kadar gelmektedir. Sonrasında Kazak boyları ve urukları devam etmektedir. Netice itibarıyla Kazakları Türk veya Arap kökenine bağlamamaktadır. Bu sebeple “Kazak Özelineki Şecere” sınıflandırması dâhil edilmesi uygun olacaktır.

2.2.3.11. Kökjarlı ve Bura

Şecerede Kazakların Nayman boyundan türeyen Kökjarlı ve Bura kollarının adlarının kökeni anlatılmaktadır. Baqana ve Baqanas adlı iki çocuk husumet sebebiyle Özbeklere satılır, ancak akrabaları Sarjomart'ın yardımıyla vatanlarına geri dönerler ve soyları devam eder. Buhara şehrinin hâkimine gök yelesi bir at ve kara bir deve hediye edilerek iki çocuğun özgürlüğüne kavuşması sağlanır. Bu nedenle, Baqana ve Baqanas zamanla Kökjarlı ve Bura⁵⁷ olarak anılarak isimleri böyle kalmıştır. Bu şecere, 1991 yılında “Didar” gazetesinde yayımlanmıştır. Metin, El Yazmaları Arşivi'nde saklanan bir el yazmasından herhangi bir değişiklik yapılmadan Babalar Sözi serisinin 81. cildine eklenmiştir (2012a: 379).

⁵⁶ Öncesinde de belirttiğimiz üzere şecerede geçen isimlerde anlaşılamayanlar bulunmaktadır. Yafes'in çocukları arasında sayılan milletlerin olası karşılıkları: Yajım (?), Majım (Macar), Aqtoy (?) Qaplap (Kafkas halkları), Mänjur (Mançular), Mağul (Moğol), Saqlap (Sakalar)

⁵⁷ Kökjarlı: Gök yelesi at, Bura: Deve anlamlarına gelmektedir.

Şecerede Orta Jüz içerisindeki Arğın, Nayman, Kerei, Uak gibi önemli boyların bahsiyle başlar, fakat bu boylar çok büyük olsalar da aralarında kardeş kavgası eksik olmaz. Şecerede bu durum üzüntüyle belirtilir:

<i>Qarasam şejireniñ betin aşıp,</i>	Şecerenin sayfasını açıp baktığımda,
<i>Ötkenge tañ qalasıñ auzıñdı aşıp.</i>	Geçmişe hayret edip ağız açık kalıyor.
<i>Tübi bir atadan össe dağy,</i>	Aynı atadan gelseler de,
<i>Qas bolğan bir-birine qara basıp.</i>	Çıkar uğruna birbirine düşman olmuşlar.

(2012a: 179).

Kökjarlı ve Bura adlı metin her ne kadar Kökjarlı ve Bura adlı bir hikâye etrafında şekillenen bir metin olsa da başında ve sonunda Arğın, Nayman, Kerei, Uak gibi Kazak boylarının şecereleri hakkında kısa bilgiler vermektedir. Bu sebeple “Kazak Özelineki Şecereler” sınıflandırması dâhil edilmesi gerekmektedir.

2.2.3.12. Qarakeray Murın Aqşayık’ın Şecere Şiiri

Bu şecere, diğer şecereler gibi, insanlık tarihini Âdem Atadan başlatarak sıralar ve Orta Jüz, özellikle de Nayman boyu hakkında geniş bilgi verir. Şiirde, Nayman boyunun büyüyüp gelişmesine katkı sağlayan bilge bir anneye ve ihtiyar Nayman’ın gelini Älpiş’e⁵⁸ yer verilir. Son bölümü günümüze ulaşamayan şecere, Z. Qojanov tarafından derlenen 1998 yılında yayımlanan “Nayman Şeceresi” adlı kitaptan alınarak Babalar Sözi serisinin 81. cildine eklenmiştir (2012a: 380). Bu şecere 3.2.9. numaları Şiir Şecere’nin bir diğer versiyonu gibi düşünülebilir. Kişi ve olaylar her iki şecerede birbiriyle paralellik göstermektedir. Anlatıcıların aynı kaynaktan beslendiği aşikârdır.

Şecere Allah’ın yüceliğini anlatarak başlar. Allah Hz. Âdem’i topraktan, Hz. Havva’yı da Âdem’den yaratmıştır. Sonrasında aradan yüz yirmi dört bin yıl⁵⁹ geçer ve Hz. Muhammed son peygamber olarak gelir. Sonrasında da peygamberler devri kapanır.

Peygamber bahsinden sonra doğrudan söylenen ilk kişi Mağaz’dır. Sonra sırasıyla Smağul, Quray, Alaman, Aqşolpan, Jarılga ve Mayqı gelmektedir. Mayqı’dan Özbek, Özbek’ten Kazak ve Sozaq türemiştir. Sozaq’tan diğer şecerelerde Karakalpakların türediği belirtilse de bu şecerede Nogayların türediği söylenmektedir. Kazak’tan Ozğan, Ozğan’dan Uzaq, Uzaq’tan da Alaş doğmuştur. Alaş’tan ise üç jüzü oluşturan Akarıs, Janarıs ve Bekarıs doğmuştur (2012a: 214-215).

⁵⁸ 3.2.9. Şiir Şecere’de aynı kişi Aksulu olarak geçmektedir.

⁵⁹ Hadislerde geçen 124000 peygamber burada 124000 yıl olarak geçmektedir.

2.2.2.8. numarası ile yer alan Şiir Şecere’de Kazak’tan önce yirmi ata var denilmiştir bu şecerede ise Nayman’dan önce yirmi ata var denilmiş, bu ataların arasında bilinenler sayılmıştır. Belgibay’dan itibaren Nayman boyu büyüyerek büyük bir halk hâline gelmiştir. Naymanların şecereleri anlatılarak devam etmiştir. Qarakeray Murın Aqşayık’ın Şecere Şiiri ile Şiir Şecere hemen hemen aynı olmasına rağmen Qarakeray Murın Aqşayık’ın Şecere Şiiri’nde eksik kısımlar vardır. Şiir Şecere’de Kazakların kökeni peygamberlere ve Anes sahabeye dayandırılırken bu şecerede böyle bir bahis yoktur. Hz. Âdem’den sonra doğrudan Kazaklara geçilmiştir. Yani diğer şecere köken olarak Arapları işaret ederken bu şecerenin Kazak Özelindeki Şecereler” sınıflandırması dâhil edilmesi gerekmektedir.

2.2.3.13. Qabil Qamza'nın Şecere Şiiri

Bu eser, Uranhay boyunun Sarjomart uruğu, Kabil kolundan gelen Qamza Bergaliyev adında bir kişinin yazdığı şeceredir. Qamza Bergaliyev, İkinci Dünya Savaşı’nda şehit düşmüştür. Söz konusu şecere metni 1941-42 yıllarında cepheden gönderdiği mektuplardan oluşturulmuştur. Metin, Z. Kocanov tarafından 1998 yılında yayımlanan *Nayman Şeceresi* adlı kitapta yer almış, ilgili kitaptan hazırlanarak Babalar Sözi serisinin 81. cildine eklenmiştir (2012a: 381).

*Uranhay meniñ tuıp ösken jerim,
Kirim juıp, kindigim kesken jerim.
Orta jüz Nayman eldiñ bel balası,
Sarjomart urpağınan meniñ elim.*

Uranhay, benim doğup büyüdüğüm yer,
Kirimi yıkanıp, göbeğimi kesen yer.
Orta Cüz Nayman boyunun öz evladı,
Sarjomart soyundan benim halkım.

(2012a: 221).

Şecere bu şekilde başlar. Qamza Bergaliyev, diğer şecerelerde olduğu gibi Âdem Ata Anes, Türk gibi herhangi kökenden başlatmaz, sadece kendi boyunu merkeze alır. *Qısqaşa öz atama tura tarttım. Tım tolıq bolmasa da şetin şalıp.* Kısaca kendi atama doğrudan yöneldim, Tam olarak olmasa da konunun ucundan başladım (2012a: 221). Bu sözlerle sadece kendi boyuyla ilgili şecere anlatacağını ifade eder. Devamında Uranhay boyunun Kabil kolundan gelen ailesinin büyüüp bir köy olmasını bu süreçte geçen atalar ele alınır. Kısa hacimli bu şecerenin “Kazak Özelindeki Şecereler” sınıflandırması dâhil edilmesi gerekmektedir.

2.2.3.14. Küçük Jüz Şeceresi

Bu şecere doğrudan Küçük Jüz boylarına ayrılmıştır. Küçük Jüz’ün atası olan Janarıs’tan başlanarak, daha küçük uruklara kadar uzanan bir silsile sunulmaktadır. Bununla birlikte, şecerede tarihî kaynaklara dayanarak üç jüzün bir araya gelerek han ve bey seçtiği olaylar da anlatılmaktadır. Eser, 17. ve 18. yüzyıllardaki tarihî dönemlerini etkileyici bir şekilde ele

almakta, Kazak halkının büyük büyük bilge beyleri olan Töle Bi, Kazıbek Bi ve Ayteke Bi'nin toplum içindeki itibarı ve ileri görüşlü kararları detaylı biçimde işlenmektedir. Özellikle Ayteke Bi'nin adaleti, hitabet yeteneği ve bilge kişiliği büyük övgüyle anlatılmaktadır. Bazı olaylar bölümlere ayrılmış olup, boy adlarında çeşitli farklılıklar ve yanlış isimlendirmeler sıkça görülmektedir. Arap harfleriyle kalın bir deftere yazılmış olan bu metin, bu el yazmasından hiçbir değişiklik yapılmadan ilk kez Babalar Sözi serisinin 81. cildinde yayımlanmıştır (2012a: 381).

Jazuşı atım Qarman Sultanulı,

Yazarın adı Qarman Sultanulı,

Bul sözdi jazgan kim dep bolsa surak

Bu sözleri kim yazdı diye soran olursa.

(2012a: 226).

Şecere içerisinde yazar kendi isminin Qarman Sultanulı olduğunu belirtmektedir. *Şığarmay işki sırın saқтаğanmen, bir küni ajal kelse, aladı jer.* İçinde saklasa da bir insan sırrını, Bir gün ölüm gelince, hepsi toprağa gider (2012a: 227). Sultanulı, bildiklerinin kendisiyle birlikte toprağa gitmemesi için bunları yazması gerektiğini ifade eder. Şecere doğrudan Küçük Jüz ile başlar. Küçük Jüz'ün içerisinde de ilk olarak Batır Alau adlı bir kahraman anlatılır. O zamanlarda Özbek, Tacik, Moğol, Kalmuk hepsiyle düşman olduğu Batır Alau'nın bunlarla yapmış olduğu mücadelelere yer verilir (2012a: 228-229). Sonrasında Küçük Jüz'ün büyüklü küçüklü tüm boy, uruk ve önemli ailelerine detaylı bir şekilde yer verilir.

Üş jüzdiñ Kültöbege jıyıldı eli,

Üç Jüz'ün halkı Kültepe'ye toplandı,

Halıqtıñ jıyıldı öñşeñ bi men begi.

Halkın ileri gelen beyleri bir araya geldi.

Üş jüz kelisedi han saylaūğa,

Üç Jüz, han seçmeye karar verdi,

Halıqtıñ jıyılğandağı bül tilegi.

Halkın toplandığındaki dileği buydu.

(2012a: 241).

Diğer şecerelerde genellikle Akarıs, Janarıs ve Bekarıs'tan Kazakların üç jüzünün oluştuğu belirtilir fakat bu üç jüzün sonraki önemli liderleri olan Töle Bi, Qazıbek Bi, Ayteke Bi bahsi geçmez. Bu şecerede Kültöbe'de bir kurultay düzenlendiği ve üç jüze ayrı ayrı beyler seçildiği belirtilir. İtibarlı, cömert, halkın sevgisini kazanmış bir lider olarak tasvir edilen Töle Bi, Ulu Jüze bey olur. Bilge ve hitabeti güçlü, zor anlaşmazlıkları çözen bir lider olarak Qazıbek Bi, Orta Jüz'e bey olur. Bilge, çevik ve halkın büyük sevgisini kazanmış Ayteke Bi ise Küçük Jüz'e bey olarak seçilir. Devamında bu beyler bir han seçilmesini isterler fakat burada bazı sorunlar vardır. Küçük Jüz'ün beyi Ayteke Bi: "Töre boyuna mensup olanlar kendileri soylu olarak görürler hanlık her zaman Törelerde olsun isterler fakat hep kendi çıkarlarını düşünürler" diyerek hanlığın başkasına verilmesini talep eder (2012a: 241-242).

Üç bey Hocalardan birisinin han olmasına karar verirler ve seçim yapılır. Sofu Äzi han olur. Sofu Äzi seçildikten sonra hangi jüze yerleşmek istediği sorulur. Sofu Äzi'nin hangi jüze katılacağını belirlemek için atını serbest bırakır hangi tarafa giderse oraya yerleşeceğini söyler. At doğrudan Ayteke Bi'nin yanına gider ve Sofu Äzi Küçük Jüz'ün yanına yerleşir (2012a: 243-244). Kültöbe kurultayından sonra uzun bir şekilde Ayteke Bi ve Küçük Jüz bahsi ile şecere devam eder. Küçük Jüz'ün kahramanları, önemli kişileri, diğer jüzler ve diğer halklarla olan ilişkileri detaylı bir şekilde ele alınır. Ayrıca Kalmuklarla yapılan savaşlar şecerenin önemli bir bölümünü oluşturur. Bu sebeple sadece soy ağacının anlatıldığı bir şecere değil, tarihi olayları da geniş bir kapsamla içesine alan bir metin olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Kazakların Üç Jüzü'nü özellikle de Küçük Jüz'ü ele alan bu şecerenin “Kazak Özelindeki Şecere” sınıflandırması dâhil edilmesi gerekmektedir.

2.2.3.15. Aday Şeceresi

Aday Şeceresi'nde Aday boyunun misafirperverliği ve cömertliği anlatılmaktadır. Şecerede, Aday boyundan çıkmış saygın şahsiyetleri sıralanarak özellikle Beket Ata'nın erdemlerine özel bir vurgu yapılmaktadır (2012a: 382). Derlenmesi, yazıya geçirilmesi ve Babalar Sözi serisine alınma hikâyesi 3.2.9. numaralı Şiir Şecere ile birlikte ve tamamen aynıdır.

Ata-tekten söz qozğap,

Nağaşı jurtym Adaydın

Ata-tegin tereyein.

Atalar soyundan söz açıp,

Anne tarafından yurdum Adayların

Ata soyunu derinlemesine inceleyeyim.

(2012a: 325).

Şecereelerde genel olarak soy babadan gelir. Fakat burada şecere anlatan kişi anne tarafından Küçük jüz içerisindeki Aday uruğundan olduğunu ve onların soyunu anlatacağını bildirmektedir. Şecere Aday'dan itibaren Aday soyundaki kişileri anlatır. Aday neslinden Janalı'dan Beket adlı bir çocuk doğmuştur. Bu kişinin ruhani güçleri olduğu ve keramet sahibi olduğu söylenmiştir.

Şecere Aday boyunun ve onun alt kollarının kökenlerini, önemli şahsiyetlerini ve toplumsal yapısını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Kazak halkının geleneksel soy anlatımında olduğu gibi, sadece isimler sıralanmaz; aynı zamanda kahramanlıklar, ilmi dini konular, efsaneler, toplum içindeki roller ve lakaplar gibi birçok kültürel öğeyi içerisinde barındırmaktadır. Köken bakımından ise Kazakları herhangi bir kökene bağlamaz. Aday boyu hakkında Kazak özelinde bir şeceredir.

2.2.3.16. Adaylar Hakkında

Bu şecere, Küçük Jüz ve özellikle Aday boyunun tarihi hakkındadır. Şecereyi derleyip arşive teslim eden kişi, sözlü edebiyat örneklerini toplayan ünlü araştırmacı Prof. Dr. Q. Sattarov’dur. Metni, 1982 yılında Amuderya kıyısında Kazakların sözlü edebiyat örnekleri ve etnografik materyallerini toplama gezisi sırasında Ömirzak Qalbayev’den yazıya geçirmiştir.

Ozan Ömirzak Qalbayev, Amuderya kıyısındaki Şömenay ilçesine bağlı Şömenay köyünde dünyaya gelmiştir. Çocukluk çağlarından itibaren kahramanlık ve aşk destanlarını, efsaneleri ve masalları ezberleyerek büyümüştür. “Alaňkay Batır”, “Er Qosay” destanlarını kendine has bir şekilde dile getirmiştir. Kendisi de şiire yönelmiş, destanlar, terme ve şiirler yazmıştır.

Adaylar Hakkında adlı bu şecere, el yazmasından hiçbir değişiklik yapılmadan ilk kez Babalar Sözi serisinin 81. cildinde yayımlanmıştır (2012a: 382). Kazakların Küçük Jüz’ünü özellikle de Aday boyunu ele alan bu şecerenin “Kazak Özelindeki Şecereleler” sınıflandırması dâhil edilmesi gerekmektedir.

Anlatıcı, “Küçük Jüz’ün içersinde Aday boyundanım ve Eltay’ın torunuyum” diyerek kendisini ve soyunu tanıtarak, şecereye başlamaktadır. Devamında Aday’ın önemli kişilerinden bahsetmektedir. Aday’dan çıkan Atağazy adlı bir bahadırın Emir Timur’un yanında savaşa katıldığını aşağıdaki dizelerle anlatmaktadır:

*Tu ustap, Ąmir Temir atqa minip,
Şıqqanda Atağazy jurtımızdan
(2012a: 348).*

Tuğ kaldırıp Emir Timur at sürdüğünde,
Atağazy da halkımızdan yola çıktı.

*Ąueli üş qazaqtan bastağanmın,
Aytı dep öz atasın söz qılmañdar.
Sizderde özbek, qırğız jāne türikmen,
Bauyrilas qaraqalpaq tuisqandar.
Tilegim jasıy beriñ, jaynay beriñ,
Astında Lenin tuy tabısqandar.
(2012a: 353).*

Önce üç Kazak ile başlamıştım,
Kimse tek kendi atasını anlattı demesin.
Sizlerle birlikte Özbek, Kırgız, Türkmen,
Ve Karakalpak kardeşlerimiz de var.
Dileğim, hep var olun, gelişin,
Lenin bayrağı altında birleşin.

Şecerede Kazak özelinde Aday boyu ile ilerlerken araya Özbek, Kırgız, Türkmen ve Karakalpak halkları eklenerek onların da unutulmadığı belirtilmektedir. Geleneksel şecere anlatılarında ideolojik unsurlar bulunmamasına rağmen Sovyetler Birliği içerisinde aynı kökten gelen halkaların kardeşliğini vurgulamak tehlikeli olabileceğinden olsa gerek “Lenin bayrağı altında birleşin” ifadesi de bu kardeşlik bahsinin sonuna eklenmiştir.

2.2.3.17. Şecere

Bu şecerenin diğer şecereleden önemli farkı Kazakların soyunun doğrudan Abılhayır'dan başlatılması ve buradan üç jüzün türetilmesidir. Akaryıs, Bayşöre; Bekaryıs, Janşöre; Janaryıs ise Kaşere olarak sevgi ve saygıyla anıldıklarını belirtilmektedir. Bu tür bilgiler önceki şecereelerde rastlanmayan detaylar olarak öne çıkmaktadır. Şecerede esasen Üysin boyundan Băydibek Batır'ın oğulları olan Sarıüysin, Şapıraştı, Oşaktı ve Istı boylarının adlandırılma tarihine dair bilgiler verilmektedir. Şecerenin bir giriş bölümü bulunmamaktadır ve kim tarafından yazıldığı, kim tarafından kayda alınıp ne zaman ve kime teslim edildiği bilinmemektedir. Metnin sonunda 1860'lı yıllarda Kanay'ın Kasabek Bolıs'a yazdığı mektup ve Üysin boyunun tarihi yer almaktadır. Metnin daktiloyle yazılmış bir kopyası el yazmaları arşivinde saklanmaktadır. Babalar Sözi serisi'nin 82. cildine A. Seydimbekulı'nın kişisel arşivinden alınan metin eklenmiş ve ilk kez Babalar Serisi'nde yayımlanmıştır (2012b: 362).

Şecerenin hemen başında “geçmiş bilmem” ifadesi yer almaktadır. Böylece derin köklere inilmeden Alaş'tan Medet, Medet'ten Kazak ve Sozak doğmuştur. Sozak'tan Karakalpak türemiş, Kazak'tan da Abılhayır doğmuştur. Sonrasında üç jüzü oluşturun Akarıs, Janarıs ve Bekarıs ile şecere devam eder (2012b: 262).

Bu şecerede Kazak halk kültüründe sözlü tarih geleneğinin tipik unsurlarını barındırmakla birlikte, içerik ve yapı açısından bazı özgün özellikler göstermektedir. Şecere, Băydibek Bi figürünü merkezine alarak, onun soyundan gelen boyların tarihini, kültürlerini ve önemli kişilerini anlatmaktadır. Metin yalnızca bir soyağacından ibaret olmayıp, yer yer tarihî olaylar, toplumsal değerler, aile içi ilişkiler ve kültürel kodlar ile örülmüş epik bir anlatıdır. Şecerede Kazaklar; Türk, Arap herhangi bir kökene bağlanmamaktadır. Abılhayır'dan başlayarak üç jüze ve jüzün önemli şahsiyetleri ile devam etmektedir. Bu sebeple “Kazak Özelineki Şecere” sınıflandırması dâhil edilmesi gereken kısa bir şeceredir.

2.2.3.18. Sarıüysin Şeceresi

Bu manzumede, Ulu Jüz'den türeyen Sarıüysin boyunun şeceresi geniş biçimde destanlaştırılmıştır. Beydibek Bey'in üç eşi olduğu, onların içinde büyük eşi Sarı Bibi'nin, ikinci eşi Domalaq'a yaptığı zulüm de anlatılmaktadır. Sarıüysin boyunun neden az nüfuslu olduğunun sebebi açıkça belirtilmektedir. Halk arasında bilinen Domalaq Ana hakkında anlatılan efsane, bu şecerede etkileyici bir şekilde dile getirilmiştir. Bu şecerenin diğerlerinden farkı, Üç Jüz'ün atalarını Bayşora, Karaşora ve Janşora olarak göstermesidir. Şecereyi Bürkütbay Ayazbayulı destanlaştırmıştır. Bürkütbay Ayazbayulı tarafından Arap harfleriyle yazılan el yazması, 1940 yılında Şakirjanov Sabırjan tarafından Kazak SSC İlimler Akademisi

El Yazmaları Arşivi'ne teslim edilmiştir. 1940'ta yazılan bu metnin sonunda "Lenin Hakkında", "Karl Marks Hakkında" başlıklı şiir kıtaları bulunmaktadır (2012b: 364). 1940 tarihli metnin sonunda Marksist liderlere dair şiirler bulunması, dönemin ideolojik etkisini göstermektedir.

Şecere, Alpbeğ Ata ile başlamaktadır. Alpbeğ'ten başlayan soy zinciri Malay ve Saray üzerinden ilerliyor. Saray'dan Nogaylar, Malay'dan ise Alaş Ata yani Kazakların ataları türemiştir. Devamında çok kısa Hz. Âdem ve çocukları Habil ve Kabil bahsi verilmektedir (2012b: 308). Burada amaç bir nevi İslamî referanslarla şecerenin kutsallığını ve tarihî derinliğini artırmak olarak da düşünülebilir.

Ölendi eş adamnan kem aytpas edim, Şiirde, hiç kimseden eksik değilim
Aqınnan Süyinbayday aldım bata. Ozan Süyinbay'dan⁶⁰ aldım duayı
 (2012b: 308).

Bürkütbay Ayazbayulı, şecerenin giriş kısmında bu dizelerle şairliğini büyük Kazak ozanı Süyinbay'dan aldığını söyleyerek kendi şairlik vasfının da yüksek olduğunu belirtmektedir. Devamında klasik Kazak şecerelerinde görülen jüzlerin bahsine geçilmektedir. Fakat burada jüzlerin kurucularının isimleri farklıdır. Diğer şecelerde genellikle Akarıs, Bekarıs, Janarıs olarak geçen üç jüzün kurucuları bu şecerede Ulu Jüz; Bayşora, Orta Jüz; Karaşora, Küçük Jüz; Janşora şeklinde geçmektedir. Bayşora'dan Tumanbay, Karaşora'dan Argın, Janşora'dan Alşın ve Jappas doğmuştur. Şecere bu şekilde üç jüz ile devam etmektedir (2012b: 309).

İlerleyen bölümlerde Kazak beylerinin efsanevi figürlerinden biri olan Beydibek Bey ile devam etmektedir. Şecerede hem onun zenginliği hem de manevî büyüklüğü vurgulanmaktadır. Beydibek Bey neslinin çoğalması için üç eşle evlenir. Bunlar: Sarı Bâybîşe, Zârip ve Domalaq'tır. Domalaq daha sonraları Domalaq Ana ismiyle anılmaya başlar. Domalaq Ana kutsal bir insanmış. Ermişler, evliyalar ona sürekli yardım edermiş. Onun bu denli değerli bir kişi olmasını çekemeyen Beydibek Bey'in diğer kıskanç eşleri ona büyük zararlar vermiş, hatta Domalaq Ana'yı zehirlemişlerdir. Domalaq Ana Allah'a çok dua etmiş. Allah da onun dualarını kabul ederek bir erkek çocuk vermiştir. Bu erkek çocuğun doğmasıyla zehrin de etkisinden kurtulmuştur. Jarğışaq adlı bu çocuktan daha sonra üç çocuk doğmuş ve ikisi Alban, biri Suan boylarını oluşturmuştur (2012b: 311-312). Şecere doğrudan Sarıüysin boyunun şeceresi ile başlayıp bitmektedir. Bu sebeple Kazak özelindeki şecereler içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

⁶⁰ Büyük Kazak ozanı. (Detaylı Bilgi için bk. Yıldırım: 2015).

2.2.3.19. Nayman'ın Yedi Atadan Boyları

Bu şecere, XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başları arasında Nayman boyundan çıkmış ünlü kişiler hakkında söz eder. Çarlık Rusya döneminde rütbe almış, “bolıs” (yerel yönetici) ünvanı kazanmış kişilerin isimleri anılır. Şecereyi söyleyen kişi, Nayman boyundan gelen Demeubay İtjemesov’dur. Arap harfleriyle yazılmış bu şecereyi İtjemesov 1889 yılında “Dala Uälayatı” gazetesinin 28-30. sayılarında yayımlamıştır. Metin içinde edebi yönü zayıf, kafiyesiz şiir dizeleri de bulunmaktadır. Babalar Sözi serisinin 82. cildinde yer alan metin mikrofilmlerden hazırlanmıştır (2012b: 366).

Şecere doğrudan bir soy zinciriyle başlamaktadır. Nayman’ın yedi atası Ökireş, Jalayır, Tölegetay, Törtuil, Karakerey, Sadır, Matay sayılır. “Üç Jüz içerisinde bunlardan üstün kimse olmamıştır” diye bu atalar övülür. Şecere, Kazakların Nayman boyuna ait olup, kısa hacimli ve daha çok biyografik nitelikteki anlatıları içeren bir örnektir. Nesir biçimde yazılmış olmasına rağmen edebî yönü zayıf, kafiyesiz ve düzyazıya yakın bir dille yazılmıştır. Metin boyunca Rusça kökenli terimlerin yoğun şekilde kullanılması, şecerenin XIX. yüzyılda Çarlık Rusyası idaresi altındaki Kazak bozkırında şekillendiğini ortaya koyar. Ayrıca şecere, Kazakların etnik ya da tarihsel kökenlerine dair Türk, Arap kökeni gibi herhangi bir bilgi vermemektedir. Dolayısıyla Kazak özelinde değerlendirilmesi gereken bir şeceredir.

Kazak şecereleri, her üç içerik sınıflandırmasında da (Türk kökenli, Arap kökenli ve Kazak özelindeki şecereler) belirli ata isimlerinin zikredilmesinden sonra genellikle Kazak toplumsal yapısının temelini oluşturan Üç Jüz (Ulu Jüz, Orta Jüz, Küçük Jüz) sistemine geçiş yapar. Jüzlerden sonra gelen bölümlerde şecereler, jüzün bünyesindeki boylar özelinde devam eder. Bu boylar onlara bağlı uruklar, hatta daha küçük birimler olan sülaleler düzeyinde detaylandırılır. Şecereler, sadece bu yapıları sıralamakla bu boy ve urukların kurucuları, kahraman figürleri, yerleştikleri coğrafyalar ve tarihî rollerine dair bilgiler de aktarır. Hatta anlatıcının kendisine kadar getirdiği şecereler de mevcuttur.

Kazaklarda üç jüzle birlikte bu jüzlerin içerisinde yer almayan boy ve uruklar da bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda üç jüzün içerisindeki boy ve uruklar gösterilmiş, Jüzlerin dışındakilerde ayrı sütunda belirtilmiştir. Aqseleu Seydimbek’in (Seydimbek, 2008: 661-672) çalışmasından faydalanılarak hazırlanan tabloda kalın harflerle yazılmış olanlar boyları, ince harfli olanlar urukları göstermektedir. Bazı boylarda alt uruklar vardır, bazılarında ise bulunmamaktadır.

Tablo 2.1 Kazak Boyları ve Urukları

Numara	Ulu Jüz	Orta Jüz	Küçük Jüz	Jüzlere girmeyen boy ve uruklar

1.	Abaq (Aqsakal)	Arğın	Alşın	Töre
2.	Tarak (Jansaqa)	Süyiñdik	Sultansıık	Qoja
3.	Jalayır	Nurbay	Şekti (Jamañaq)	Sunaq
4.	Mırza	Qañjıǵalı	Qabaq	Noǵay
5.	Andas	Tobıqtı	Törtqara (Qaramaşaqa)	Qırǵız
6.	Şumanaq	Qaraul	Qarasaqa	Qurama
7.	Sarıüysin	Qarakesek	Ayñık	Qaraşa
8.	Qanlı	Sırt Boşan	Teginbolat	Qorasan
9.	Janışqılı	Bäsentyin	Qarakesek (Ulanaq)	Qırǵızalı
10.	Balıq	Atıǵay	Kete	Barjılıq
11.	Kürpik	Joǵarı Şekti	Bozanşar	Barlas
12.	Qataǵan	Tömen Şekti	Toyqoja	Dürmen
13.	Dulat	Eneñ Tokası	Ojıray	Kölegen
14.	Botbay	Nayman	Tümenkoja	Qalpaq
15.	Şımır	Elata	Şömekey	Kiyat
16.	Siqım	Baǵanalı	Aday	Moǵaltay
17.	Temir	Elata	Jappas (Altın)	Noǵaylı
18.	Besterek	Baǵanalı	Öñgit	
19.	Sämbet	Baltalı	Alaşa	
20.	Şilmänbet	Törtuıl	Baybaqtı	
21.	Siqım	Qarakerey	Toqsoba	
22.	Janıs	Sadır	Beriş	
23.	Jambay	Matay	Begis	
24.	Şegir	Bura	Qızılqurt	
25.	Qoralas	Sarıjomart	Taz	
26.	Şınqoja	Teristañbalı	Esentemir	
27.	Bekbolat	Qaptaǵay	Masqar	
28.	Alban	Töre Matay	Isıq	
29.	Qonırbörik	Qızay	Şerkem	
30.	Qızılbörik	Qıpşaq	Tana	
31.	Toknazar	Qıtay (Joǵarı tañbalı)	Asqar	
32.	Ayt	Qıtay (Tömen tañbalı)	Älke	
33.	Şobal	Uzın	Teleu	
34.	Töles	Bultıñ	Ramadan	
35.	Bidayşı	Torı	Tama	
36.	Qojbanbet	Qarabalıq	Jögi	
37.	Şoǵan	Köldeneñ	Ädil	
38.	Jartı	Qonırat	Tabın	
39.	Aljan	Mañǵıtay	Oñtañbalı Tabıñ	
40.	Şaja	Sañıl	Teris Tañbalı Tabıñ	
41.	Bozım	Jıyenbet	Nazar	
42.	Saqau	Sarı	Aǵım	
43.	Qıstık	Sapar	Bozım	
44.	Molboldı	Bojban	Toǵım	

45.	Jolboldı	Kerey	Qaraqoylı	
46.	Kereykül	Abaq Kerey	Kerderi	
47.	Suan	Jastaban	Kereyt	
48.	Satay	Jälik	Jağalbaylı	
49.	Elşibek	İteli	Espembet	
50.	Şapıraştı	Qaraqas	Qospembet	
51.	Oşaqtı	Könsadaq		
52.	Istı	Jäntekey		
53.	Oyık	Şeruşi		
54.	Tilik	Şimoyın		
55.	Sirgeli	Şubarayğır		
56.	Elibay	Molqı		
57.	Üştäñbalı	Merkit		
58.	Aytbozım	Sarıbas		
59.	Janabay	Qultay Bolat		
60.	Şaldar	Aşamaylı Kerey		
61.	Şaydak	Uak		
62.	Batır	Jusan		
63.	Aqköñirdek	Ermen		
64.	Tutañbalı	Taraqtı		
65.	Qayşılı			
66.	Şakşam			

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAK ŞECERELERİNDE FOLKLORİK UNSURLAR

Kazak şecereleeri, yalnızca bir soy çizelgesi ya da tarihsel kronoloji değildir; aynı zamanda halkın belleğinde şekillenen efsaneleri, destanları, hikâyeleri ve sözlü hukuk normlarını gibi öğeleri de içinde barındıran zengin folklorik metinlerdir. Bu metinlerde; bireysel kahramanlardan, mitolojik atalara, kutsal mekân anlatılarından sosyal düzeni inşa eden törelere kadar geniş bir yelpazede folklor unsurlarına rastlamak mümkündür. Şecere geleneği, bu yönüyle Kazak toplumunun tarihsel kimliğini, kültürel kodlarını ve ahlaki değer dünyasını kuşaktan kuşağa taşıyan bir hafıza kurumu işlevi görmektedir.

Bu bölümde, Kazak şecereleerinde yer alan folklorik unsurlar efsane, menkıbe, destan, halk hikâyesi, halk şiiri, atasözü, alkış, kargış, halk hekimliği ve yasa gibi türlere ayrılarak incelenmiştir. Her bir unsur hem şecere metnlerinin yapı ve anlam dünyasına katkı sağlamakta hem de Kazak halk kültürünün özgün unsurlarını görünür kılmaktadır. Bu anlatılar, Kazak halkının geçmişini yalnızca belgelemekle kalmaz; aynı zamanda efsane, inanç ve toplumsal değerlerle örerek onu daha anlamlı kılar. Böylece şecere hem tarihsel sürekliliği hem de kültürel belleği besleyen çok katmanlı bir anlatıya dönüşür.

3.1. Efsaneler

Alaş Adı Hakkında Efsane:

Alaş birçok şecere metninde bir şahıs olarak Kazakların biyolojik atası kimliğiyle gösterilmektedir. 2.2.1.11. numaralı “Maykı (Kazak) Hakkındaki Şecere” metninde ise Alaş adının kökeni hakkında bir efsaneye yer verilmektedir. Efsaneye göre Kalmuklar savaşlarda Kazaklara hitaben can alıcı, acımasız düşman anlamında “Alaşı” diye hitap etmişlerdir. Bu lakap tüm Kazaklar arasında yayılmış, sonunda Kazaklar, “Bizi böyle çağırıyorsa biz de bu adı kullanırız” diyerek, “Alaş!” diye bağırarak Kalmaklara saldırmışlardır. Böylece “Alaş” sözü Kazakların sembolü ve savaş narası olmuştur. Sonradan bazı kişiler Alaş’ın bir insan olduğunu düşünerek ona ata demişlerdir (2012b: 197-198).

Beket Ata Efsanesi:

2.2.3.15. numaralı Aday Şeceresi’nde Kazak halkının önemli bir kahramanı ve âlimi olan Beket Mırzağululu hakkında bir efsaneye yer verilmektedir. Beket Ata Kazaklar arasında büyük saygı gören bir kişiliktir. Öyle ki Мединеде - Мұхаммед, Түркістанда - Қожа Ахмет,

Маңғыстауда - Пир Бекет (Medine’de Muhammed, Türkistan’da Hoca Ahmet, Mangistav’da Pir Bekt) şeklinde onun değerini belirten halk arasında yaygın bir söz bulunmaktadır. Bekt Ata hakkındaki Aday Şeceresi’nde geçen efsane şu şekildedir:

Bekt Ata, Hive ve Buhara şehirlerindeki medrese ve mekteplerde birkaç yıl boyunca ilim tahsil eder. Zamanla öğrendikleri zihnine iyice yerleşir ve tövbeleri kabul olur. Eğitimi tamamladığında, hocası: “Hanginiz elimdeki asayı alacaksınız?” diye sorar. Bekt Ata ve diğer öğrenciler merakla beklerler. Hocası devam eder: “Elimdeki asa nereye düşerse, orayı alın. Orada nasıl bir halk olduğunu kendiniz göreceksiniz.” Daha sonra hocası asayı havaya fırlatır. Bekt Ata ve arkadaşları hemen dışarıya çıkarak asanın nereye düştüğünü görmek isterler. Ancak ne kadar aradılarsa da asayı bir türlü bulamazlar. Şaşkınlık içinde çevreye bakınıp dururlar. Aslında asa, Allah’ın kudretiyle Uğlandı adı verilen dağın tepesine saplanmıştı. Sert kayalara çakılıp kalmıştı. Bekt Ata, asayı bulur ve yerinden çıkarmaya çalışır, ancak başarılı olamaz. O an, burada kalması gerektiğini anlar ve orada yaşamaya karar verir. Hocası, onun bu kararını bilerek: “Ellerini aç, yiğit Bekt! Asanın düştüğü yer, senin yuvan ve mekânın olsun. Orada mescidini inşa edeceksin.” Bekt Ata, hocasının bu sözleriyle Uğlandı Dağı’na yerleşir. Hive’den tam bin kilometre uzaklıkta, Kazakistan topraklarında yeni bir hayat başlar. Bir gün bir çoban, sürülerini otlatırken kayaya saplanmış asayı fark eder. Asayı yerinden çıkarmaya çalışır ancak başaramaz. Hatta atının yularına bağlayarak çekmeyi dener, ama yine de asayı yerinden kıpırdatamaz. Korkuya kapılan çoban, “Bu asanın bir sahibi olmalı,” diye düşünür ve beklemeye başlar. Çok geçmeden Bekt Ata ortaya çıkar. Tepeden inmiş gibi aniden beliren Bekt Ata, “Bismillah” diyerek asayı kolayca eline alıp çıkarır. Bunu gören çoban büyük bir şaşkınlık içinde kalır. O andan itibaren Bekt Ata’nın gerçekten keramet sahibi biri olduğunu anlar.

Bekt Ata, asanın bulunduğu yerde kayaları oyarak bir mescit inşa eder. Yaptığı bu mescitte birçok öğrenci yetiştirir. Aday ve Tabın boylarından gelen gençler onun yanında eğitim alır. Bekt Ata, zor durumda kalan insanlara yardım ederek halk arasında büyük bir itibar kazanır. Zamanla, onun manevi gücü herkes tarafından bilinir hale geldi. Halk arasında “Pirlerin sonuncusu Aday Bekt” olarak anılmaya başlar ve ünü dilden dile yayılır. Bekt Ata’nın manevi mirası, onun soyundan gelenler ve yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla günümüze kadar ulaşır. Halk arasında büyük bir saygıyla anılan bu büyük mürşit, zor zamanlarında insanlara destek olan, ilmiyle aydınlatan ve nesilden nesile aktarılan bir isim olur (2012a: 328-330).

Aday Şeceresi’nde anlatılan Bekt Ata efsanesi, sadece bir bireyin keramet sahibi oluşunu değil, aynı zamanda Kazak halkı için kutsal kabul edilen mekânların nasıl inşa

edildiğini de göstermektedir. Şecerede yer alan bugün Kazakistan'ın Mangistav bölgesinde yer alan kayalar kazınarak inşa edilmiş Beket Ata Mescit'i bunun bir örneğidir.

Eltay Batır Efsanesi:

Atamız Ānes Sahabeden Başlayan Şecere'de Eltay adlı bir kişi üzerinden anlatılan bir efsane yer almaktadır. Bu anlatı, klasik şecere yapısının ötesine geçerek sözlü kültürde biçimlenen kahramanlık ve kurtuluş temalarını da barındırmaktadır. Metinde Eltay, yalnızca bir şecere halkası değil, aynı zamanda düşman saldırısından sağ kalan bir çocuğu ve iki kadını kurtararak bir soyun devamını sağlayan kişidir. Şecerede geçen efsane şu şekildedir:

Kalmuk saldırısında Baykoja beyin adamları tamamen yok edilir. Savaşın ardından, henüz bir yaşında olan Temir adında bir bebek ile iki hamile kadın sağ kalırlar. Bu olaylar sırasında Eltay avdadır. Köyüne döndüğünde çocuğu görür, onu kaldırır ve “Kim var?” diye seslenir. İki hamile kadın da ortaya çıkar. Eltay bu duruma ağlar Allah'a sığınıp tevekkül eder. Eltay gözyaşları içinde tüm ölüleri gömer. Orada oturmanın mümkün olmadığını anlayınca, sağ kalan iki kadını ve bebeği yanına alarak oradan göçme kararı alır. Temir adlı bebeği sırtına alıp yola çıkar. İki hamile kadın da onunla beraber yürümeye çalışır, ancak dayanamayıp geride kalırlar. Eltay onları bekleyerek yardım etmeye çalışır. Günlerce yürürler fakat hiçbir köy göremezler, aç ve susuz kalırlar. Kadınlar yorgunluktan yürüyemez hâle gelir. Yolda güçleri kalmayınca Eltay, yanlarına yiyecek bırakarak üçünü de bir mağaraya saklar ve yeni bir yurt aramak üzere kendisi yola devam eder.

Yol boyunca düşmandan saklanır, sonunda bir köye ulaşır, ancak Kalmuklar orayı da kuşatır. Eltay yayını alır, düşmanın kahramanı Qaylı'yı yere serer, onun atına binip zırhını kuşanarak savaşa girer ve köyü kurtarır. Ardından köydeki yaşlı kadın Janbibi ona kızı Anay'ı verir. Eltay, mağarada sakladığı kadınları ve bebeği getirir. Eltay'ın kurtardığı Temir ise büyüüp Yesentemir adını alır ve yeni bir soyun atası olur (2012b: 206-212).

Eltay Efsanesi, kahramanlık, fedakârlık ve soyun devamını sağlama gibi Türk mitolojik anlatılarında sıkça rastlanan temel motifleri bünyesinde barındırır. Efsanede Eltay, savaşta yok edilen bir obanın sağ kalan tek çocuğunu ve iki hamile kadını ölümden kurtarır; onları doğanın zorlu koşullarında yaşatmak için mücadele eder. Bu yönüyle Eltay, yalnızca bir kurtarıcı değil, aynı zamanda kurucu bir figürdür. Kendisini tehdit eden düşman unsuruna karşı koyar, zor durumda olanları himaye eder ve nihayetinde bir soyun yeniden doğmasına vesile olur. Eltay Efsanesi, yapısal ve tematik olarak özellikle Ergenekon ve Bozkurt destanlarıyla derin

benzerlikler taşır. Her üç anlatıda da soyun yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir kriz ânı yaşanır ve bu krizi aşarak yeniden var olma süreci başlar.

Kazakların Jüzlere Bölünmesi Hakkında Efsane:

Kazak halkının toplumsal yapısında “jüz” sistemi, yalnızca idarî veya coğrafi bir bölünmeyi değil, aynı zamanda tarihî hafızaya dayalı bir kimlik anlatısını da temsil eder. *Yeryüzündeki Toplulukların Kavim ve Boylara Bölünmesi* adlı şecerede geçen üç jüz sistemine dair anlatı, yalnızca bir siyasi örgütlenmeyle birlikte göç, savaş, birlik ve liderlik gibi kavramların iç içe geçtiği bir anlatıdır. Metinde aktarılan olaylar, tarihî gerçeklikten izler taşısa da anlatının yapısı ve sembolleri, onu bir halk efsanesi niteliğine büründürmektedir. Özellikle Alaş Han’ın figürü ve “Alaş” adı etrafında şekillenen birlik söylemi bu anlatının bir efsane olduğunu göstermektedir. Aşağıda şecere metninde geçen efsane yer almaktadır:

Bir zamanlar, Kazak halkı büyük bir bela ve göç dönemiyle karşı karşıya kaldı. Düşman saldırılarından korunmak için halk Karadağ’dan başlayarak Sırderya ve daha uzak bölgelere doğru göç eder. Yol boyunca kışın sert soğuğu, hayvanların telef olması, açlık ve yoksulluk gibi felaketler halkı perişan eder. Bu olay, “Aktaban Şubırındı” adıyla hafızalara kazınır ve halkın yüreğinde derin bir iz bırakır.

Bu büyük felaketten sonra Kazaklar, ata yurtları olan Sariarka’ya yeniden dönme arzusu duyarlar. Alaş Han önderliğinde boy beyleri bir araya gelir. Her boydan bir temsilci çağrılır ve tam üç yüz kişi bu kurultaya katılır. Her biri kendi boyunun sözü geçen kişisidir. Bu mecliste Alaş Han, düşmana karşı yeniden savaş açmayı teklif eder. Ancak bu savaşın yalnızca erkeklerle değil, kadın, çocuk, yaşlı demeden bütün halkla birlikte verilmesi gerektiğini savunur. Bu kararla zafer şansının artacağına düşünür. Halk bu fikri kabul eder. Sonrasında Alaş Han’ın önerisiyle üç yön belirlenerek yürüyüşe geçilmesi kararlaştırılır. Her grup kendi yönüne doğru ilerler. Böylece Üç Jüz ortaya çıkar. Her jüz hem savaştı hem de göç eden halkı korudu. Alaş Han ise ortada kalarak iki yöne de hükmeder ve haberleşmeyi sağlar.

Bu ayrılıktan sonra her jüz kendi yönünü ve ismini aldı: Ulu Jüz yukarıya yöneldiği için bu adla anıldı. Orta Jüz ortadan yürüdüğü için böyle adlandırıldı. Küçük Jüz aşağı yöne gittiği için bu ismi alır. Her jüz kendi içinden çeşitli boylardan oluşur:

Ulu Jüz: Jalayır, Üysin, Oysıl, Dulat, Sariüysin, Oyık, Alban, Suan, Şanışkılı, Kanglı, Tilek, Sireli.

Orta Jüz: Argın, Kıpçak, Nayman, Kongırat, Taraktı, Kerey, Uak.

Küçük Jüz: Bayulu, Alşın, Tabın, Tama, Şömekeñ, Esentemir, Alim, Ramadan, Jağalbaylı, Jappas, Tileu.

Her jüz için birer baş temsilci seçilir: Ulu Jüz'ün Jalayır, Orta Jüz'ün Taraktı, Küçük Jüz'ün Tileu.

Her jüz farklı coğrafyalara yöneldi: Ulu Jüz, Semerkand ile Taşkent tarafına, Aladağ'ın doğusuna gider. Orta Jüz, Sariarka'ya Semey, Kızıljar, Kökşetau, Yesil, Nura, Torğay nehirlerinin bulunduğu yerlere yerleşir. Küçük Jüz, Sırderya kenarından geçerek Ural ve Orenburg taraflarına ulaşır. Her jüz, düşmanla savaşıp kendi yurdunu geri alır. Düşman püskürtülür. Alaş Han halkına yıllarca önderlik eder. Vefat ettiğinde Kengir nehri kıyısına defnedilir (2012b: 296-307).

Nayman Ata Efsanesi:

2.2.2.8. numaralı Şiir Şecere'de Naymanların soyunun devamı ile ilgili bir efsane yer almaktadır. Efsane özetle şöyledir:

Naymanların atasının Toqpan adlı tek çocuğu 22 yaşında ölür ve eşi Aksulu 18 yaşında dul kalır. Aksulu'yla başka boylardan evlenmek isteyenler olsa da Aksulu, Nayman Ata'nın yanında kalmayı seçer. Nayman soyunun devam etmesi için büyük fedakârlıkta bulunarak Üysin boyundan Däuletbek'in yanına gider ve yaşlı atası için kızını ister. Çünkü Naymanların soyunun devam etmesi ümidi bu evliliğe bağlıdır. Aksulu, Däuletbek'i Kizeney adlı kızını vermesi için ikna eder. Sonrasında Kizeney, yaşlı Nayman'dan hamile kalır. Yaşlı Nayman, çocuk henüz doğmadan vefat eder. Eşi ölen Kizeney çocuk doğduktan sonra başka biriyle yeniden evlenir. Aksulu Kizeney'den doğan çocuğu kendisi alır, Belgiabay adını verdiği çocuğu büyütür. Fakat onu bir çocuk olarak değil ileride kendisine bir eş olarak görür. Aksulu'nun amacı kendi nefsi değil, Nayman soyunun tükenmemesidir. Aksulu, Belgibay büyüdüğünde onunla evlenir. Sonrasında Belgiabay'ı Toksulu ve Karaköz adlarında iki kadınla daha evlendirir ve Belgiabay'ın birçok çocuğu olur. Böylece Nayman soyu Aksulu'nun bu fedakârlıkları sayesinde devam eder (2012a: 206-208).

Şecere anlatılarında kadın figürü genellikle soyun taşıyıcısı olarak dolaylı bir rol üstlenirken, bu efsanevi örnekte Aksulu doğrudan soyun kurucu ve sürdürücü kişisi olarak karşımıza çıkar. Kocası Toqpan'ın genç yaşta ölümüyle dul kalan Aksulu, kendi geleceğini düşünmek yerine, yaşlı kayınpederi Nayman Ata'nın soyunun devamını sağlamak için olağanüstü bir irade gösterir. Yaşlı Nayman'ın çocuk doğmadan ölmesiyle birlikte, soyun devamı bir kez daha tehlikeye girer. Bu noktada Aksulu, Kizeney'den doğan çocuğu Belgibay'ı

kendisiyle evlenecek biri olarak görür. Bu tercih, ilk bakışta bir tabu gibi dursa da anlatı düzleminde ahlaki bir sorun olarak değil; soyu kurtaran kutsal bir fedakârlık olarak yüceltilir.

Efsanenin bir diğer varyantı Qarakeray Murın Aqşayık'ın Şecere Şiiri'nde de geçmektedir. İçerik hemen hemen aynıdır: Nayman Ata adlı birisi vardır onun Tuaş adlı bir çocuğu genç yaşta hayatını kaybetmiştir. Gelini Älpiş de genç yaşta dul kalmıştır. Älpiş Nayman soyunun devam etmesi için atasını Kızaney adlı genç bir kızla evlendirir ve Belgibay adında bir çocukları olur. Sonrasında Şiir Şecere'de geçen olaylar benzer şekilde bu şecerede de anlatılır. Şiir Şecere'deki bazı isimler bu şecerede farklılık göstermektedir. Nayman Ata'nın oğlu Şiir Şecere'de Toqpan'ken burada Tuaş, Aksulu ise Älpiş adındadır (2012a: 216).

İlginç bir durum ise Kazak halk anlatılarında yer alan Kız-Ene (Gelin-Kaynana) adlı efsanede, Nayman Ata efsanesi ile Eltay Batır efsanesinin birleşmesidir. Ancak burada önceki varyanttan farklı olarak doğrudan Nayman Ata yer almaz; onun yerine “kaynana” figürü merkezdedir. Bu efsanede, Älpiş'in eşi genç yaşta ölür. Älpiş çekip gitmek yerine ölen eşi Tokpan'ın çocukluk arkadaşı olan Eltay adlı bir çobanla kaynanası evlendirilir. Böylece bu evlilikten birçok Nayman soyu oluşur. Älpiş, Eltay'ın artık “El Ata” diye adlandırılması gerektiğini düşünür; çünkü her ne kadar çoban olsa da onun kaynanasıyla evlenmiş, böylece aile soyunun devamına aracılık etmiştir. Bu evlilikten Nayman boyunun güçlü kolları olan Baganalı, Baltalı ve Ergenektiller türemiştir (Artıkbayev, 2016: 11). Dolayısıyla bu efsanede, soyu sürdüren kişi Nayman Ata değil, Älpiş'in kaynanasının Eltay ile evliliğinden doğan yeni nesildir.

Nevruz Efsaneleri:

Nevruz, sadece baharın gelişyle ilgili bir bayram değil, aynı zamanda Kazak halkının kültürel hafızasında bir ata figürü hâline gelmiştir. Bazı Kazak şecere metinlerinde yer alan Nevruz efsanesi, bu figürün halk arasında nasıl şekillendiğini ve nasıl önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Nevruz'un çocuksuz ölmesi, ardından halkın her yıl onun adına “Nevruz köjesi⁶¹” pişirmesi gibi anlatılar, onun unutulmaması için halkın geliştirdiği geleneksel yolları yansıtır. İncelenen şecereleler arasında Türk dünyası için büyük önem arzeden Nevruz'la ilgili benzer efsaneler yer almaktadır. Nevruz adı, Nevruz'un ortaya çıkışı gibi hususları konu alan farklı şecere metinlerindeki efsanelere aşağıda yer verilmiştir. İlk olarak detaylı şekilde Nevruz efsanesi 2.2.2.9. Şiir Şecere'de yer almaktadır. Şecerede geçen Alaş'ın kardeşi Nevruz'un ve Nevruz Bayramı'nın kökeni şecerede şöyle anlatılır:

⁶¹ Yedi farklı malzemeye (Et, buğday, arpa, pirinç, süt veya yoğurt, su, tuz) Nevruz gününe özel yapılan bir çorba çeşidi.

*Alaştan urpaq örbigen,
 Naurızdan bala bolmağan.
 Jalbarynıp kündiz-tün,
 Tilegen bala Alladan.
 Jer aralap, el kezıp,
 Äulie qoymay julağan.
 Qanşa enbek etse de,
 Atamız Naurız qartayıp,
 Balasız qart Naurız
 Älsirep, meñdep jüredi.
 Qayğısı menen nauqası
 Künnen künge üdedi.
 Şaqırıp Alaş inisin,
 Ösiet aytıp söyledi.
 Alaştan tilek tiledi,
 Tüsiniñiz bül jerdi,
 Balasız Naurız atanıñ,
 Alaşqa aytqan söz edi:
 Qarağım Alaş, bir tuıp,
 Erkindep sürdik dünieni.
 Senen urpaq taralıp,
 Dünieniñ jüzin aralap.
 «Alaş» degen dañq bolıp,
 Halqıñmen atıñ jür edi.
 Sen ketseñ, Alaş, dünieden,
 Urpağıñ jasap öredi.
 Men ketsem, Alaş, dünieden,
 Aq jup, halqım arulap,
 Atımdı qosa kömedi.
 Senen başka qaram joq,
 Artımda qalğan balam joq,
 Qayğımın kimder şegedi.
 Men ösiet tastap artıma,
 Öziñnen qalğan jalpığa,*

Alaş'tan nesil türemiş,
 Nevruz'un çocuğı olmamış.
 Gece gündüz yalvarıp
 Allah'tan çocuk dilemiş.
 Diyar diyar dolaşıp,
 Evliyalara gözyaşı dökmüş.
 Ne kadar uğraşsa da
 Atamız Naurız yaşlanıp,
 Çocuksuz ihtiyar Nevruz
 Giderek zayıflamış.
 Kederi ve hastalığı
 Günden güne artmış.
 Alaş kerdeşini yanına çağırıp
 Vasiyetini söylemiş.
 Alaş'a dileğini söylemiş,
 Burayı iyi anlayın,
 Çocuksuz ihtiyar Naurız'ın,
 Alaş'a söylediği söz:
 Canım Alaş, beraber doğup,
 Özgürce bu dünyada yaşadık.
 Senin neslin dağılıp,
 Dünyayı dolaşacak.
 “Alaş” adıyla ün kazanıp,
 Halkınla ismin yürüyecek.
 Sen dünyadan göçersen,
 Soyun devam edecek.
 Ben dünyadan göçersem,
 Halkım beni yıkayıp, kefenleyip,
 Adımı da benimle gömerler.
 Senden başka kimsem yok,
 Geride bıraktığım evladım yok,
 Kederimi kim paylaşır?
 Ben vasiyet bırakıyorum arkamda,
 Senin nesline, tüm halka,

*Qarağım, Alaş, tuisum,
Men ölgen aydın işinde
Birneşe qazan as jılına,
Tarqat meniñ atıma
Sadaqa «Naurız köjeni».
Alaş-Naurız dañq bolıp,
Meniñ ataqım sonda jüredi.
Osını aytıp qart Naurız,
Qaytıp kelmes saparğa,
Dünieden ötip jöneldi.
Alaştan qalğan urpaqtıñ
«Naurız köje» asatın
Ağası Naurız Alaştıñ,
Ösiet qılğan söz edi.
Bir qazan as sadaqa,
Jeti türli dän qosıp,
Atandırıp «Naurızdıq»
Är jılı halqım beredi.
Sol sebepti dañq bolıp,
Alaş-Naurız at bolıp,
Äli qalmay keledi.*

(2012a: 302-304).

“2.2.1.12. Kazak Şeceresi” başlığı ile yer alan şecerede Nevruz’un ortaya çıkışıyla ilgili başka bir efsane yer almaktadır. Şecereye göre Alaş’ın kardeşi Äbilqayır’dır. Yiğit bir savaşçı olan Äbilqayır, bir savaşta şehit düşmüştür. Kazak halkı buna çok üzülmüş, bir evladı bile olmadan ölen Äbilqayır için günlerce yas tutmuşlar. Äbilqayır’ın adı unutulmasın diye Nevruz denmiş, Nevruz da yılbaşı olmuştur. Bu günde köje hazırlanıp halka dağıtılmış ve Kazak çocukları ateş yakıp üzerinden atlamıştır. Ayrıca Äbilqayır’ın ölümü için söylenen bir ağıt şecerede yer almaktadır. Bu ağıt şöyledir:

*Äbilqayır öldi, atı Naurız bolsın,
Halqım dese, Naurızğa denem tolsın.
«Jarı Quday – jalğızdıq» degen bolıp,
Jalğızım – Alaşıma baqıt qonsın.*

(2012b: 239).

Canım Alaş, kardeşim,
Ben öldüğüm ay içinde
Birkaç kazan yemek pişir,
Benim adıma dağıt,
“Nevruz köjesi” ikram et.
Alaş, Nevruz ün kazanarak,
Benim adım böyle yaşasın.
Bunu söyleyip ihtiyar Nevruz,
Geri dönülmez yola çıkıp,
Dünyadan göçüp gitti.
Alaş’ın nesli olan halk,
“Nevruz köje” pişirerek,
Alaş, Ağabeyi Nevruz’un
Vasiyetini yerine getirdi.
Bir kazan yemek pişirerek
Yedi çeşit tahıl ekleyip,
Adını “Nevruzluk” koyup,
Her yıl halkına sundu.
Böylece şöhret kazanarak
Alaş-Nevruz adıyla
Günümüze kadar ulaştı.

Äbilqayır öldü, adı Nevruz olsun,
Halkı anınca bedeni Nevruzla dolsun.
Yar Tanrı, yalnızlık diye söylenmiş ya,
Yalnız kalan Alaş’ıma mutluluk versin.

Nevruz’la ve Kazakların efsanevi atası Alaş’la ilgili bir diğer efsane 2.2.2.5. numaralı “Şecere” adlı metinde yer almaktadır. Aşağıdaki kısım şecerenin en dikkat çeken bölümlerindendir. Burada iki farklı durum göze çarpmaktadır. Birincisi, diğer şecereelerde görülen Alaş Ata her zaman için Kazak isminden daha önce Kazakların atası olarak gösterilmektedir. Burada ise Alaş Kazak’ın çocuğu olarak gösterilmektedir. İkinci durum ise Nevruz burada Kazak’ın çocuğu ve Alaş’ın kardeşi olarak gösterilmekte ancak Nevruz’un çocuğu olmadan öldüğü belirtilmektedir. Bu nedenle, Nevruz’un vefat günü her yıl baharda anılmış ve bu gelenek zamanla yeni yılın adı olarak “Nevruz” şeklinde kalmıştır. Kazak kültüründe önemli bir yere sahip olan Nevruz’a insan vasfına sokularak bir efsane oluşturulmuştur. Nevruz’un çocuksuz ölümü ve ardından tutulmaya başlanan yas ritüeli, bu metinde görülmektedir. Nevruz’un ölümünün ardından halkın her bahar onun adına yas töreni düzenlemesi, Nevruz’un, insan merkezli bir efsane karakteri olarak da yaşatıldığını göstermektedir.

Qazaqtan Naurız, Alaş ekeu tuğan

Nauryzdıñ dep ataydı, ülken jasın.

Urpaqsız ölgen Naurız jazğıtury,

Keler jıl köktemde beripti asın.

Qazaqtıñ balaları sodan beri,

“Nauryz” dep qoyıptı atap, jıldıñ basın.

Kazak’tan Nevruz ve Alaş ikisi doğmuş

Nevruz’un yaşı büyüktü diye söylenir.

Nevruz baharda çocuksuz öldüğü için

Sonraki yıl baharda vermişler yemeğini

Bu yüzden, Kazaklar o günden itibaren,

“Nevruz” diye koymuşlar yılbaşının adını.

(2012a: 121).

Nevruz hakkında yukarıdaki anlatılar değerlendirildiğinde, Kazak halkının Nevruz’u yalnızca doğanın uyanışı veya bir bayram değil, aynı zamanda kayıpların hatırlanması, ortak kimliğin pekiştirilmesi ve halk bilincinin yeniden inşasıyla bağdaştırdığı görülmektedir. Nevruz bu efsanelerde bazen çocuksuz sembolik bir ata, bazen kahramanca ölen bir yiğit, bazen de yeni yılın sembolik kaynağı olarak temsiliyet kazanır. Bu çeşitlilik, Nevruz’un Kazak kültüründe hem somut hem soyut düzeyde nasıl derinlemesine işlendiğini göstermesi açısından oldukça önem taşımaktadır.

Özbek Adı Hakkında Efsane:

2.2.1.7. numaralı Kazak Şeceresi’nde Özbek adının kökenine dair dikkat çekici bir efsane yer almaktadır. Müslümanlar ve Yahudiler arasında gerçekleşen Hayber Savaşı sırasında iki tarafın güçleri eşit kalmış, çatışmanın kaderi uzun süre belirlenememiştir. Bu sırada savaş meydanına gelen 90 Kazak savaşçısı, Arapların tarafında savaşa katılmış ve bu hamleyle tüm dengeleri değiştirmiştir. Kazak savaşçılarının katılımıyla Yahudi ordusu ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Savaşın sonucunu belirleyen bu müdahale, söz konusu 90 kişinin kahramanlık

vasıflarını ön plana çıkarmıştır. Savaş sonrası Hz. Muhammed bu 90 yiğidi yanına çağırarak, onların dirayetli, onurlu ve güçlü oluşlarını takdir etmiş; özlere kuvvetli, sağlam anlamında “özi-bek” yani “Özbek” ifadesini kullanmıştır. Böylece Özbek adı bu vesileyle ortaya çıkmış ve zamanla bir kavim adı hâline gelmiştir. Efsaneye göre, bu olaydan sonra ganimetler bu doksan kişiye dağıtılmış ve halk arasında bu kahramanlığa dair büyük saygı görmüşlerdir (2012a: 50-51).

Kazaklardaki “Özbek öz ağabeyim” sözü de bu rivayetle ilişkilendirilmekte, Özbek ismine duyulan saygı ve kardeşlik bağı bu şekilde ifade edilmektedir. Özbek adının bizzat Hz. Muhammed tarafından verilmiş olması, bu adın halk nazarında meşruiyetini artırmakta; aynı zamanda bu isme kutsal bir çerçeve kazandırmaktadır. Bu kutsallık, Özbek kimliğinin tarihsel sürekliliğini ve manevi derinliğini destekleyen bir unsur hâline gelmiştir. Ayrıca, bu anlatı, Kazak halkının İslam tarihindeki yerini ve rolünü yücelten, tarihî belleği pekiştiren bir işlev de üstlenir. Bu tür efsaneler, şecere metinlerinin sadece soy zincirlerini değil, aynı zamanda tarihî-kültürel meşruiyeti de nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

Sokut’un Doğumu ve Jalayırların Esareti:

Yeryüzündeki Toplulukların Kavim ve Boylara Bölünmesi adlı şecerede Sokut’un Doğumu ve Jalayırların Esareti ile ilgili bir efsane yer almaktadır. Türk-Moğol tarihi içerisinde kimi boyların soykütüğünü meşrulaştırmak amacıyla oluşturduğu anlatılar, tarih ile efsanenin iç içe geçtiği sözlü gelenek ürünleridir. “Sokut’un Doğumu ve Jalayırların Esareti” anlatısı da bu türden bir yapı arz eder. Bu efsane, kutsal-soylu bir çocuğun gizli doğumu, mekâna bağlı adlandırmayla kimlik kazanması, boyların fiziksel özellik veya mekânsal aidiyet üzerinden ad alması gibi motiflerle örülüdür. Aynı zamanda Jalayır gibi önemli bir boyun, kölelikten kurtulup Han’a bağlılık üzerinden itibar kazanmasını anlatılır. Efsaneye aşağıda yer verilmiştir:

Moğol boylarından birinde, hanın cariyelerinden biri hamile kalır. Bu durumu öğrenen hanın resmî eşi, kıskançlıkla dolup çocuğu düşürmesi için cariyeye çeşitli eziyetler eder. Karnına bastırır, gizlice döver, düşmesini ister. Fakat çocuk rahimde sağlam kalır. Günler geçer ve cariyeye doğum yapar. Ancak korku içindedir. Hanın eşi bunu duyarsa hem kendisi hem çocuk için ölüm kaçınılmazdır.

Doğum yapan cariyeye, yeni doğan erkek çocuğu bir kumaşa sarar ve gece vakti onu bir çalılık alana götürür. Ertesi sabah, han o bölgeden geçerken yeni doğmuş bebeği fark eder. Çocuğun sarılı olduğu kumaş parçasını tanır. Böylece bu çocuğun kendi kanından olduğunu anlar ve çocuğu alıp sahiplenir. Bu mucizevi doğumdan ötürü çocuğa “Sokut” adı verilir. Moğol

dilinde “sokay” çalılık anlamına geldiğinden, bu ad doğduğu mekâna atfen verilir. Daha sonra Kurlağıt ve Burqat boyları bu çocuğun soyundan geldiğini söyler. Sokut’un neslinden gelen bu boylar, Konırat boyuna da akraba kabul edilir. Ügdan, Judan, Biyaut gibi başka boyların da bu silsilede adı geçer. Bunların kimilerinin Alan Kua soyundan geldikleri anlatılır.

Sokut’un soyundan gelen topluluklar, Jadayın ve Makrayın adında iki nehrin kenarına yerleşirler. Nehirlerin adı zamanla bu halkların boy adı hâline gelir. Aynı şekilde Dirilken soyundan ayrılan bir koldan Jalayır boyu doğar. Jalayırlar içinde çok sayıda kabile barındırır ve bir kısmı “Oman” adlı bölgeye yerleşir. Bu sıralarda Kaydu Han ile Jalayırlar arasında çatışmalar çıkar. Beş yüz kişilik bir Jalayır topluluğu Kaydu’ya karşı savaşıyor. Kaydu Han bu insanları öldürmek ister. Fakat emirleri ve komutanları ona der ki: “Bu halkın hanı sizin hanınıza denk değildir. Hepsini birden öldürmek uygun olmaz. Bunlar köle olup size hizmet etsinler.” Kaydu Han bu fikri kabul eder. Jalayırlar öldürülmez; köle yapılır. Bu olaydan sonra “Jalayır” adı kölelikle anılan bir halk ortaya çıkar. Zamanla bu topluluklar kendi kimliklerini gizlemeye başlar. Köklerini sorduklarında, “Biz Kıyan soyundanız,” diyerek soylu bir geçmişe dayandıklarını ima ederler. Gerçekte ise bu halk uzun süre Cengiz Han’ın dördüncü oğlunun devrine kadar köle olarak yaşar. Aslen Moğol olan Jalayır boyunun geçmişi, halk belleğinde bu şekilde anlatılır. Sonrasında kölelikten başlayan hikâye, han etrafında birleşme ile son bulur.

Üç Kötü Efsanesi:

Âdem Ata’dan Günümüze Şecere’de 104-114 sayfa aralıklarında “Üç Kötü” olarak adlandırılabiliriz bir efsaneye yer verilmektedir. Nazım şeklinde çevirisi “Metinler” bölümünde verilmiştir. Burada da nesir olarak özeti yer almaktadır.

Efsaneye göre, Akşa Han altın tahtında otururken düşüncelere dalar. Aklını toparlamak, içini arındırmak ister. Bu sırada üç şeyin en kötüsünü merak eder: insanın, kuşun ve otun. Bunun üzerine iki bilge vezirini çağırarak onlara iki ay süre tanır ve bu üç varlığın en kötüsünü bulmalarını ister. Eğer gönlüne uygun şeyler getirirlerse yığınla altın, gümüş ve mal vereceğini, ama getirdikleri hoşuna gitmezse onları zindana attıracağını söyler.

Vezirler hanın emrine itaat ederek derhal yola koyulurlar. Şehir şehir, pazar pazar dolaşarak insanları dikkatle incelerler. Kör, kel, cüzamlı fark etmeksizin her kişiyi gözden geçirirler. Ancak içlerinden “işte budur” diyebilecekleri biri çıkmaz. Süre daralırken bir pazar yerinde hasta, yüzü yamuk, şakaklarından irin akan, çirkin görünümlü kel bir çocuk bulurlar. “İşte bu!” diyerek çocuğu alırlar. Böylece en kötü insanı bulduklarını düşünürler.

Otların kötüsünü ararlarken, hayvanların bile yemedikleri sekseul adında bir bitki bulur, torbaya atarlar. Kuşların kötüsünü ararken de bir göl kıyısında tüyleri dökülmüş, biçimsiz, maviye çalan tüyleri olan, uzun bacaklı “Sülün” kuşunu bulurlar ve onu da çuvallayıp yola koyulurlar.

Yolda bir obaya rastlarlar. Güneş batarken bir koyun sürüsünün başında eski püskü giysiler içinde bir yaşlı adam görürler. Burnu geniş, boyu kısa, omzu düşük bu adama selam verir, tanışır. Elbette torbalarındaki garipleri görünce adam vezirlere sorar: “Nedir bu haliniz, deli misiniz? Bu kuş, sekseul ve Keloğlan neyin nesidir? Vezirler de Akşa Han’ın buyruğunu detaylıca anlatırlar. Bunun üzerine yaşlı adam onları uyarır: “Bunlar üç kötünün ta kendisi değil. İnsanın en kötüsü benim, otun kötüsü yaban otu, kuşun kötüsü saksığandır. Onları bırakın, saksığan, yaban otu ve beni götürün.” Vezirler şaşırır ama yaşlının güveni ve bilgeliği karşısında sözünü dinler, getirdiklerini salar, yaşlıyı, yaban otunu ve saksığanı alıp saraya dönerler.

Akşa Han onları kabul eder. Halk meydanda toplanır. Han, getirilen şeyleri görünce memnun olmaz. “Ben sülün, sekseul ve keloğlan isterdim” der. Vezirleri idam edeceğini söyler. Vezirler durumu anlatır, yaşlı adamın sözlerine ve bilgeliğine güvendiklerini söyler. Han bu kez yaşlı adama döner: “Sen ne hakla, hangi mantıkla böyle bir karar verdin?” diye sorar. Yaşlı adam müsaade ister, konuşmak için. Ve kalabalığın önünde konuşmaya başlar.

Yaşlı adam söyledikleri ile halkı etkiler. Keloğlanın başının kel, gözlerinin şaşı olmasının, sefalet içinde yaşamasının kötülük olmadığını, büyüdüğünde akıllı ve faydalı bir kişi olabileceğini ifade eder. Sülünün çirkinliğine rağmen etinin helal olduğunu, insanların onu yiyerek karınlarını doyurabileceklerini söyler. Sekseulün ise insanları ısıttığını, yemeklerini kendisi sayesinde yaptığını közünün de uzun süre yandığını anlatır. Asıl kötülüğün görünüşte değil, faydasızlıkta olduğunu belirtir.

İhtiyara göre üç kötü: Saksığan, yaban otu ve kendisidir. Saksığanın zararlı, saldırgan, eti haram bir kuş olduğunu, yaban otunun ne yakılabilir ne de yenebilir olduğunu, hiçbir şeye fayda sağlamadığını söyler. Kendisinin de eşi çocuğu hiç olmamış, ömrünü sefalet içinde geçirmiş, hiçbir varlıkla yakınlık kuramamış, yoksullukla yoğrulmuş ömrünü elindeki değnekle koyunların arkasında geçirmiş bir insan olarak tanımlar. Bu tanımdan hareketle de “insanın kötüsü” ünvanını hak ettiğini açıklar.

Halk ihtiyarın sözlerinden etkilenir. “Bu adam gerçek bir bilgedir.” diye hep bir ağızdan söylerler. Akşa Han da içten içe bu sözlerin doğruluğunu kabul eder. Halk, yaşlının vezir yapılmasını ister. Han da halkın isteğine kulak verir. İhtiyara makam mevki verir.

Yaşlı adam son olarak kendisini tanıtır: “Adım Ayaz. Soyum Uâlihan nesline dayanır. Buraya sınavdan geçmek için geldim.” der. Böylece Ayaz, halkın ve hanın takdirini kazanarak en kötüsünü arayan bir hikâyede, en değerlilerden biri olarak ortaya çıkar (2012b: 104-114).

Bu efsane 1950’li yıllarda Kazakistan’da orta öğretim kitaplarında da yer almaktadır. Şeceredeki efsaneye göre farklılıklar içeren 8. sınıflar için hazırlanan kitaptaki Ayaz Bi efsanesi özetle şöyledir:

Madan adında akıllı bir han, kırk vezirine insanın, kuşun ve otun kötüsünü bulma görevi verir. Vezirler uzun aramalar sonunda dikenli çalıyı otların kötüsü, tüyü olmayan sülünü kuşların kötüsü, dağın eteğinde koyun otlatan biçimsiz bir adamı da insanların kötüsü olarak belirler. Ancak bu adam, kendisinin gerçekten “kötü” olduğunu söylese de, aslında olağanüstü zekâsı ve gözlem gücüyle her şeyin doğrusunu bilen biridir. Bitkinin kötüsünün kara kamış, kuşun kötüsünün ise saksagan olduğunu gerekçeleriyle anlatır. Han, onun bilgeliğine hayran kalır, her sınavda doğruyu bilmesiyle takdirini kazanır.

Şehirde, kendisinden akıllı birine varmak isteyen zengin Vâli’nin kızı Mendî, otuz beş yaşına kadar eş seçmemiştir. Kötü, gece onun çadırına gider. Kız ona tabak, ege, bıçak ve değerli taş gönderir. Kötü, hepsini parçalayarak kıza mesajı anladığını gösterir. Bu eylem, kızın yıllardır sınıdığı fakat kimsenin geçemediği bir zekâ testidir. Kız, Kötü’nün doğru kişi olduğunu anlayıp onunla evlenir. Ancak bu durumu kıskanan kızın kardeşleri, Kötü’yü hana şikâyet eder. Han, onu sorgular, Kötü başlangıçta gerçeği gizler. Darağacına gönderilir. Asılmak üzereyken yüzü örtülü biri ipi keserek onu kurtarır. Bu kişi kızın kendisidir. Kılıcını Kötü’nün göğsüne değdirerek artık yeminin çözüldüğünü anlatır. Kötü, hana dönüp her şeyi açıklar. Han, sözünün arkasında durur, düğün yapılır.

Kırk vezir, hanın Kötü’ye olan güveninden rahatsız olup aralarını bozmak ister. Kötü’nün eşini överek hanı kışkırtırlar. Han, kadını beğenir. Vezirler, Kötü’yü “barsa kelmez” diye bilinen, dönüşü olmayan bir göreve göndermeyi önerir. Han, altın-gümüş tüylü incili koyun, altın kanatlı incili ördek ve kara küheylanı bulmasını ister. Kötü, yıldıdan bir atı seçip yola çıkar, ormanda atı kesip gizlice geri döner. Karısıyla birlikte yer altında yaşamaya başlar. Han, bir süre sonra kadını almak için gelir. Kadın, yarılmış taş mecazıyla onu reddeder.

Ardından Kötü'yle birlikte yeniden ortaya çıkar. Han, yaptığından utanır. Vezirleri suçlayıp Kötü'ye büyük hediyelerle Akşa Han'ın yurduna göçmesini sağlar.

Han zamanla Kötü'yü özler. Ava çıktığında yaşlı bir çobanla karşılaşır. Ona kırağı çalması, pınarın akması gibi mecazlı sorular sorar. Çobanın verdiği cevapları vezirlerine sorar ama kimse anlayamaz. Vezirler yeniden Kötü'ye başvurur. Kötü, onların elbiselerini yaktırır, atlarını kestirir, tek bir ata binip çıplak şekilde hana sürerek getirir. Han, ipek kilimle onu karşılar, büyük bir toy yapılır.

Kötü, hanın çobana sorduğu mecazlı soruları herkesin önünde açıklar. Dağın başına kırağı çalması, saçına ak düşmesi; eteğine kırağı çalması, sakalın ağarması; pınarın akması ise gözyaşının süzülmesidir. “Yatarken iki, kalkarken dört” olması, çobanın da eşinin de geçmiş eşlerini hâlâ düşünmesiyle açıklanır. Hanın sorduğu “kırk evcil kazı zarar vermeden pişirmek” ise kırk vezirin incitilmeden terbiye edilmesi anlamına gelir. Kötü, tüm bu simgeleri çözerek aklını bir kez daha ortaya koyar.

Han, artık tahtı Kötü'ye bırakmaya karar verir. Kötü, han olmak istemese de halk tarafından “Ayaz Biy” olarak başa geçirilir. Akıl ve adaletle beş hanlığı birleştirir. Çadırının kapısına eski yırtık borkünü ve elbisesini asar. Her kibir duygusu geldiğinde onlara bakıp kendi kendine şöyle der: “Ay Ayaz, zenginim deyip kibirlenme; hanım deyip büyükleme. Ayaz halini bil, karınca yolunu bil” (Yıldırım, 2009: 184-199).⁶²

Mâlik Ğabdullin bu konuya biraz ideolojik bir perspektifle yaklaşarak, Ayaz Bi hakkındaki değerlendirmesinde bu halk anlatısının halkçı yönü en belirgin biçimde yansıtan örneklerden biri olduğunu ifade eder. Ğabdullin'e göre, halk bu efsanede kendi içinden çıkan sade, zeki ve erdemli bir bireyi öne çıkararak onu burjuva sınıfına karşı bir kahraman gibi konumlandırır. Bu durum, halkın gündelik yaşamı, toplumsal yapısı, hayalleri ve dünyaya bakışı gibi pek çok unsurun yansıtıldığını göstermektedir. Ayrıca Ğabdulin, bu anlatıların yalnızca ideal bireyleri yüceltmekle kalmayıp, halkın çıkarlarına ters düşen anlayışlara ve sınıfsal çelişkilere karşı açık bir duruş sergilediğini de vurgular (2013:16-17).

⁶² Seyfullah Yıldırım 2009'daki bildirisinde “Ayaz Bi” anlatısının Kazak Türkçesinden aktarmıştır. Sonrasında 2016'daki çalışmasında bu konu üzerine araştırmasını derinleştirerek Özbek varyantı ve Mevlâna'nın Mesnevî'sindeki Ayaz'la ilgili hikâye ile karşılaştırmıştır. Yıldırım'a göre: Kazak araştırmacılar her ne kadar Ayaz'ı 11-13. yüzyıllarda yaşamış, Kazaklar arasında saygınlık kazanmış tarihî bir kişi, yani “Ayaz Biy” olarak değerlendirse de, bazı yazılı kaynaklarda Ayaz'ın aslında Gazneli Sultan Mahmud'un kölesi olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu tarihsel arka plana rağmen, Ayaz'a dair anlatılar zamanla halk arasında dönüşerek onun bağımsız ve özgün bir karaktere bürünmesine yol açmıştır. Böylece Ayaz, Kazak ve Özbek sözlü geleneğinde masal/efsane formuna evrilmiş; tarihî kişilikten çok, yeniden üretilen ve idealize edilen bir halk tipi olarak anlatı dünyasında yer edinmiştir (2016: 575).

“Ayaz Biy” ile “Üç Kötü” efsanesi, görünüşe dayalı yargıların sorgulandığı, bilgelik ve faydacılık temelinde şekillenen halk anlatılarıdır. Her iki anlatı da otorite sahibi bir hanın emriyle başlatılan “en kötüyü bulma” görevini merkez alır. Ancak bu görev, yüzeysel bir kötülük tanımını altüst ederek esas kötünün görünüşle değil, toplumsal faydayla ilişkilendirilmesi gerektiği mesajını verir. İki anlatıda da “en kötüyü aramak” görünüre değil, işlevsellğe ve ahlaki değerlere dayanan bir ölçütle yeniden tanımlanır. Ayaz karakteri ise toplumun dışladığı, küçümsediği figürlerin aslında en hakiki bilgelik taşıyıcıları olabileceğini göstermektedir.

Kazak şecere metinlerinde yer alan efsaneler, kültürel kimliğin ve toplumsal değerlerin taşıyıcısı olan sözlü gelenek ürünleridir. Bu efsaneler, soy zincirine mitolojik, tarihî ve ahlaki anlamlar katarak şecere anlatılarını daha derinlikli bir yapıya kavuşturur. İncelenen metinlerdeki efsaneler; bir soyun meşrulaştırılması, kutsal mekânların inşası, toplumsal yapının temellendirilmesi, bireysel fedakârlık ve bilgelik gibi temalar etrafında şekillenmektedir. Bazı efsaneler, bir mekânın kutsanması veya isimlendirilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Özellikle Beket Ata efsanesi, Kazak halkının inanç sisteminde önemli bir yeri olan Beket Mırzağululu’nın ilahi işaretle seçilen mekâna yerleşmesi ve orada mescit inşa etmesi gibi motiflerle mekânın kutsallığını vurgular. Benzer biçimde Sokut’un doğumu anlatısı, çalılık alanda bulunan kutsal çocuğun adıyla yerin adlandırılması şeklinde “toponimik efsane” örneği sunar. Bu tür anlatılar, mekânla kimlik arasındaki bağın halk bilincinde nasıl kurulduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Efsanelerin önemli bir bölümü, bir boyun yok olmaktan nasıl kurtulduğunu ya da bir soyun nasıl yeniden doğduğunu açıklayan soy kurucu anlatılardır. Eltay Batır efsanesi, düşman saldırısından sağ kalan bir bebek ve iki kadını kurtaran Eltay’ın fedakârlığını destansı bir kurucu figür olarak anlatır. Nayman Ata efsanesi ise olağanüstü bir kadın figür olan Aksulu’nun, kendi geleceğini bir kenara bırakarak Nayman soyunu devam ettirmek için gösterdiği iradeyi merkeze alır. Bu anlatı, kadın karakterin doğrudan soy kuruculuğuna soyunduğu nadir örneklerden biridir. Toplumsal yapının ve siyasal örgütlenmenin efsanevi anlatımı da şecere metinlerinde yer bulmuştur. Özellikle Kazakların jüzlere ayrılması hakkında anlatılan efsane, Alaş Han figürü üzerinden üç jüz sisteminin tarihî ve kutsal kökenini oluşturur. Alaş Han’ın liderliğinde düzenlenen kurultay, yön tayini ve her jüzün kendi coğrafyasına doğru yürüyüşü, Kazak toplum yapısının kutsal bir temele dayandırılmasına hizmet eder. Böylece jüz sistemi sadece idarî bir yapı değil, aynı zamanda efsanevi bir kuruluş anlatısı kazanır.

Bazı efsaneler ise dinî ve mitolojik değerlerin halk anlatısına dönüşmüş hâlidir. Özellikle Nevruz efsaneleri, Nevruz'un bir insan olarak kişileştirildiği, onun çocuksuz ölümü üzerine halkın yas tutması ve "Nevruz köjesi" pişirmesi gibi geleneklerle günümüze ulaşan ritüel temelli anlatılar sunar. Nevruz, Farklı varyantlarda bazen kahraman, bazen çocuksuz yaşlı bir ata, bazen şehit düşen bir yiğit olarak tanımlanır. Kimi anlatılarda ise İslamî tarih ile halk efsanesi iç içe geçmiştir. Özellikle Özbek adının kökeni hakkında anlatılan efsanede, Hz. Muhammed'in Hayber Savaşı'nda kahramanlık gösteren 90 Kazak savaşçısına "özi-bek" (özlü, sağlam) demesiyle bu kavmin adının ortaya çıktığı ifade edilir. Bu anlatı, Kazakların İslam tarihindeki meşruiyetini pekiştirme işlevi görürken aynı zamanda "Özbek öz ağabeyimdir" gibi atasözleriyle kültürel devamlılığı da sağlar.

Ayaz Bi etrafında şekillenen Üç Kötü efsanesi, ahlaki değerlere ve bilgelik temalarına odaklanır. Görünüşe dayalı yargıların yanlışlığını sorgulayan, kötülüğün dış görünüşte değil; faydasızlık, zararlılık ve topluma katkı sunmamakta yattığını anlatan didaktik metinlerdir. Bu efsanelerde en "kötü" görünen kişinin aslında halk bilgeliğini temsil eden en "iyi" figür olduğunun ortaya çıkması, Kazak halk anlatılarında ahlaki ölçütlerin ne şekilde kurgulandığını göstermektedir. Ayaz karakteri, sadece kötülüğü tanımlamakla kalmaz; aynı zamanda bilgeliğiyle halkın başına geçen ve halkın refahını sağlayan bir lidere dönüşür.

Genel olarak bakıldığında, Kazak şecere metinlerinde yer alan efsaneler, halkın tarihsel bilinç, kimlik inşası ve değer aktarımı süreçlerinin önemli bir parçasıdır. Şecerele içinde tespit edilen bu sözlü gelenek ürünü olan efsaneler boy algısının yanı sıra ortak bir değer etrafında toplanan Kazak halkının toplumsal hafızasını gözler önüne sermektedir. Bu anlatıları bütüncül değerlendirmek gerekmektedir. Bu anlatılar Kazak halkının duygu, düşünce ve hayata bakış açılarını vermektedir. Şecere ve boy algısı üzerinden efsaneler aracılığıyla dinleyicilerine mesajlar vermektedir.

3.2. Menkıbeler

Kazakların Arap kökeninden geldiğini belirten şecerele arasındaki *Atamız Änes Sahabeden Başlayan Şecere* 'de Kazakların atası olarak gösterilen Enes bin Mâlik hakkında bir menkıbeye yer verilmektedir. Menkıbe özetle şöyledir:

Enes bin Mâlik çocuk yaşta yetim kalmıştır. Babası Mâlik'in vefatından sonra Peygamber Efendimizin yanında büyümüştür. Henüz dokuz yaşındayken Peygamber'in hizmetine girmiş. Küçük yaşına rağmen aklı başındaymış. Bir gün soğuk bir mevsimde, hava ayaz ve rüzgârlıymış. Su buz gibiymiş. O sırada Enes, Peygamber için üzülmüş. "Atama büyük

günah olur,” demiş içinden. Bir testi buz tutmuş suyu alıp koynuna sokmuş. Sabah namazına kadar bu suyu vücudunun sıcaklığıyla ısıtmış. Sabah olunca Peygamber Efendimiz uyanıp abdest suyu istemiş. Enes, “buyurun” diyerek kalkmış ve koynunda ısıttığı ibrik dolusu suyu getirmiş. Peygamber suya dokununca onun sımsıcak olduğunu fark etmiş. “Ey yavrum” demiş, “Bu suyu nereden buldun, nasıl ısıttın?” Enes cevap vermiş: “Atam için günah olur, dedim içimden. Bu buz gibi suyu koynumda ısıttım.” Bunun üzerine Peygamber Efendimiz çok memnun olmuş ve Enes için hayır dua etmiş. Böylece Enes, atasından değil, bizzat Peygamber’den dua almış.

Zamanla Enes büyümüş, evlenmiş. Ama evlilikten sonra Peygamber’den uzaklaşmış. Eşiyle birlikte yaşarken yoksulluk çekmişler. Bir lokma ekmeğe bile muhtaç kalmışlar. Dayanamayan Enes tekrar Peygamber’e gitmiş. Peygamber, “Bir kadınla olmuyor oğlum, bir daha evlen, belki mutlu olursun,” demiş. Enes ikinci defa evlenmiş. Fakat geçim yine zor olmuş. Kadınlardan biri sabah kalkmaz, diğeri işe karışmazmış. Üçüncü bir eş daha almış. O, eşi ise farklıymış: çalışkan ve akıllıymış. Sabah olunca diğerlerine, “Kalkın, vakit geldi,” dermiş. Ötekilerse, “Geçim erkeğin işi, biz eğilip ot bile toplamayız,” deyip kalkmazlarmış. Üçüncü eş onlara, “Bu doğru değil. Kadın müridse, erkek onun piridir,” dermiş.

Sonra üçü birlikte çalışmaya başlamış. İplik eğirmişler, tezgâh kurup dokuma yapmışlar. İki dokumuş, biri pazarda satmış. Hepsi ter dökmüş. Kazandıklarıyla pazardan keçi almışlar. Keçi o yıl doğurmuş. Enes keçinin sütünü pişirip Peygamber’e götürmüş. Peygamber içmiş, “Bu süt yeni, çok güzel,” demiş. Sonra tekrar dua etmiş: “Ömrün uzun olsun, çocukların çok olsun, malların dört bir yana yayılsın.”

Zamanla Enes’in evi bollukla dolmuş. Malı artmış, şehre sığmaz olmuş. Göç etmeye karar vermişler. Üç eşinden yüz yedi çocuğu olmuş. Enes iki yüz yıl yaşamış. Hayatın hem tatlısını hem acısını görmüş. Bir gün gelmiş, yüz altı çocuğu peş peşe vefat etmiş. Geriye yalnızca Cebil kalmış. Mollalar bile bu büyük acıya dayanamamış. “Bu da Allah’ın takdiri,” denmiş. Enes sahabe, halk arasında nesilden nesile aktarılan büyük bir efsane olarak anılmaya devam etmiştir (2012b: 217-223).

Enes bin Mâlik’e dair anlatı, yapısı ve taşıdığı semboller bakımından tipik bir evliya menkıbesi niteliği gösterir. Ahmet Yaşar Ocak’ın “Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler” adlı eserinde belirttiği üzere, menkıbeler tarihî gerçekliğin ötesinde bir değerler sistemini ve toplumsal idealleri yansıtan metinlerdir (1992: 34). Enes’in buz gibi suyu peygamber için koynunda ısıtması çocuk yaşta yüksek bilinç, sevgi ve hizmetkârlıkla hareket etmesi; ardından peygamberin duasını alması; evliliğiyle yaşadığı sıkıntılar ve ardından gelen

bolluk ve bereket, bunların hepsi velînin sınanması, kerametle ödüllendirilmesi ve topluma örnek kılınması gibi klasik motiflerle örtüşür. Dolayısıyla Enes Sahabe'nin anlatısı, yalnızca bir sahabenin hayat hikâyesi değil, aynı zamanda halkın idealize ettiği mükemmel Müslüman, sadık evlat, sabırlı eş ve kutsanmış nesil kurucusu tipinin bir temsilidir.

3.3. Destanlar

Ergenekon Destanı:

2.2.1.7. numaralı Kazak Şecere'si, Ergenekon Destanının Kazak varyantını içerisinde barındırmaktadır. Şecereye göre Türk, Tatar, Kazak ve Sozaklar hep birlikte yaşaya gelmişlerdir. Bu toplulukların nüfusları ve hayvanları çoğalınca bulundukları yere sığamaz olmuşlardır. Çinliler ve Moğollarla toprak sebebiyle çıkan savaşta büyük bir yenilgi almışlar ve Altay bölgesinden sürülmüşlerdir. Uzun bir yolculuktan sonra güneş bile görmeyen bir yere yerleşen halk, dört yüzyıl burada savaştan uzak, güneşin doğup battığını bile görmeden yaşayıp çoğalmışlardır. Bu yaşadıkları yere de Erkinahun (Ergenekon)⁶³ adını vermişlerdir. Nihayetinde buradan bir çıkış yolu bularak çıkmışlardır. Gökyüzünü, ayı ve yıldızları gören halk iki ay bayram etmiştir. Bu bayramın adını da Kegen- Şağan koymuşlardır. Sonrasında ata yurtları Altay'ı geri almak için tekrar Çinliler ve Moğollarla savaşmışlar lakin yine yenilmişlerdir. Bu yenilgiden sonra Türk, Tatar ve Kazaklar Batı'ya doğru yönelmişler. Sozaklar Sariarka'da kalarak diğerlerinden ayrılmışlardır. Batı'da birçok yeri Türk, Tatar ve Kazaklar birlikte vatan tutmak için gezdikten sonra Türkler Rumlarla savaşa tutuşmuştur. Uzun savaşlar neticesinde Türkler İstanbul'u⁶⁴ fethederek oraya yerleşmişlerdir. Kazaklar Kırım'da, Kafkaslarda, Balkanlarda ve daha birçok yerde kendilerine yurt bulamamışlar en sonunda Sariarka'ya dönmüşlerdir. Şecerede Tatarların nereye yerleştikleri hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Sozakların Sariarka'da kalmaları ve Kalmukların ad almaları Oğuz Han'ın Türk boylarına isim vermesi ile benzerlik göstermektedir.

Auğan el künbatsıqa barmaq boldı

Göç eden halk batıya gitmek istedi.

Jüre körıp, tappaq bop barar joldı.

Yola çıkıp, gideceği yolu bulmayı umdu.

Men osında qalam dep Sozaq eli,

Ben burada kalacağım dedi Sozak halkı,

Qıymay qaldı Sariarqa salqın beldi.

Sariarka'nın serin tepelerini bırakmadı

Türük, Tatar, Qazaqqa ermey qaldı,

Türk, Tatar, Kazak ile gitmeyip kaldı,

⁶³ Ergenekon destanı ve ismi, Mecmû'ü't-Tevârih'te de yer almaktadır. Eserde vaka, Oğuz'un oğulları ile İranlılar arasındaki bir savaşa dayandırılarak, Oğuzların sığındıkları dağa Akanatun/ Ergenetun denildiği, onların orada çoğaldıkları ve Hz. Peygamber zamanına kadar orada yaşadıklarından bahsedilir (Çeribaş, 2019: 58).

⁶⁴ *Türüktin Ctamboldı meñgergeni, qasırdıñ on ekinşi orta kezi* (2012a: 49). (Türkün İstanbul'u yönetmesi, on ikinci asrın ortası) denilerek şecerede Türklerin İstanbul'u aldığı tarih hatalı olarak verilmiştir

Saylap aldı işinen oytrat handı.

“Men mında qalmaqpın” degen sözden,

Qalmaq degen ataqtı sodan aldı.

İçlerinden bir Oytrat hanı seçtiler.

“Ben burada kalacağım” sözünden,

O günden sonra “Kalmuk” adını aldılar.

(2012a: 48).

Ergenekon Destanının bir diğer varyantı da *Yeryüzündeki Toplulukların Kavim ve Boylara Bölünmesi* adlı şecerede geçmektedir. Şecerenin ikinci bir başlıkta devam ettiği *Moñğoldardan Handıqtıñ ketip, Arkinaqun tavına qaşıp barganı* bölümünde Göktürkler zamanını konu edindiğini bildiğimiz Ergenekon destanı, Moğol destanı olarak anlatılmaktadır. Şecereye göre Tatarlarla yaptıkları savaşı kaybeden Moğollar Ergenekon dağına sığınmışlar orada 400 yıl yaşayıp çıktıktan sonra Tatarlarla tekrardan savaşıp öçlerini almışlardır.⁶⁵ Bu durumu Rövsen Alizade “müncer⁶⁶ olarak nitelendirmektedir. Yani Moğolların siyasi otoritesinin telkinleri neticesinde, kaynak kişilerin Oğuzname ve Ergenekon gibi Türklere ait olguları Moğolların olarak göstermeleridir (Alizade, 2016: 29). Metinde geçen destan özetle şöyledir:

Moğollar ile Tatarlar arasında uzun süredir süren savaşlarda genellikle Moğollar üstün gelir. Tatarlar ise bu durum karşısında dayanamaz hâle gelir. Bir gün Tatarlar, Taşkent’e elçi gönderir. Moğolların zulmünden yakınıp yardım isterler. Taşkent padişahı bu çağrıyı kabul eder ve Tatarlarla birleşerek Moğolların üzerine yürür.

Bu sırada Moğol Han’ı El Han, durumu öğrenir ve Moğol kabilelerini toplar. Siperler kazdırır, savunma hazırlığı yapar. İki tarafın kuvvetleri karşı karşıya gelir. Tatarlar, kaçıyormuş gibi yaparak Moğolları tuzağa çeker. Moğol ordusu bu oyuna gelir ve pusuya düşerler. Tatarlar, Moğolların pek çoğunu öldürür. Sağ kalanları esir eder. El Han’ın oğlu Kıyan ve onunla birlikte olan az sayıdaki kişi gizlice kaçır. Kıyan’ın eşi ve yanında Negüz adlı bir bebek de vardır. Dört kişi gece yol alır. Yolda koyun, deve, at, sığır gibi başıboş kalmış hayvanlar bulurlar. Bunları alırlar. İnsanların içerisine katılırlarsa tanınıp öldürülmekten korkarlar. Bu nedenle, insanların yaşamadığı bir yere gitmeye karar verirler. Yakındaki büyük bir dağa yönelirler. Zorlukla dağdan geçip serin, geniş bir ovaya ulaşırlar. Orayı yurt edinirler. Kışın hayvanların etini yer, yazın sütünü içerler. Yünü ile elbise yaparlar. Bu dağın adı Ergenekon’dur. Zamanla soyları çoğalır, yeni nesiller doğar.

⁶⁵ Bahaeddin Ögel, Ergenekon destanının en önemli kaynağı olan Reşideddin’in Cami’ü’t-Tevarih eserinde, bu destanının tamamen Moğollaştırıldığını bildirmektedir. Ayrıca Reşideddin’in, Moğolları, Türklerin ayrı bir boyu olarak kabul ettiğini söylemektedir (Ögel 1993: 60-61).

⁶⁶ Bir yana doğru çekip sürüklenen (Türkçe Sözlük 2011: 1728).

Dört yüz yıl boyunca bu dağda yaşarlar. Fakat nüfus artınca dağ yetmez olur. Büyükleri bir araya gelip şöyle der: “Atalarımız, dağın ardında halkların yaşadığını söylerdi. Zamanında onlar bize saldırmıştı. Biz dağa sığınıp kurtulduk. Şimdi biz güçlendik, gidip onlarla yüzleşelim.” Dağdan çıkarlar. Tatarlar ve diğer halklar onların çıktığını öğrenir. Savaş yeniden başlar. Moğollar yıllarca süren çatışmalarda galip gelir. Tatarları yerlerinden sürer, pek çoğunu öldürür. Böylece Moğol halkı yeryüzüne tekrar yayılır.

Oğuz Kağan Destanı:

Yeryüzündeki Toplulukların Kavim ve Boylara Bölünmesi adlı şecerde Oğuz Kağan Destanı yer almaktadır. Ebulgâzî Bahadır Han’ın kaleme aldığı Şecere-i Terakime ile dikkat çekici ölçüde örtüşmektedir. Şecerde geçen Oğuz Kağan Destanı şöyledir:

Oğuz Han iki yaşında dile geldiğinde, “Allah” dedi. Bu, onun Tanrı’yı küçük yaşta tanıdığını gösterdi. Moğollar onun bu sözünü anlayamayarak “Çocuk daha konuşamıyor, rastgele bir şeyler söylüyor” dediler. Oğuz Han, büyüdüğünde Tanrı’yı tanıyıp yalnızca O’na inandığını söyledi. Bu nedenle kendisine iman etmeyen iki eşiyle birlikte olmadı. Üçüncü eşine de aynı şartı koştı: “Eğer Müslüman olursan seni nikâhlarım.” Kadınlarından birisi bu teklifi kabul etti ve Oğuz Han onunla evlendi.

Bu durumu öğrenen babası Kara Han, Oğuz’u ortadan kaldırmak için plan yaptı. Oğuz Han bunu öğrendi, hazırlığını yaptı. Baba ile oğul savaş meydanında karşı karşıya geldiler. Oğuz Han’ın yanında az kişi olmasına rağmen zafer onun oldu. Kara Han savaşta öldü. Oğuz Han tahta geçti ve halkı İslam dinine davet etti. Dine girmeyi reddedenleri öldürdü. İlk olarak Moğollar, ardından çevredeki halklar dine girdiler. Direnenler Tatar’a kaçtı.

Oğuz Han daha sonra Tatarlar üzerine sefere çıktı. Onları mağlup etti, çok sayıda ganimet ele geçirdi. Elde edilen malları taşımak için ağaçtan araçlar yaptılar. Bu araçlara “kanık” dendi. Bu kelimeden “Kanlı” boyu doğdu. Daha sonra Macar ve Başkurtlarla savaşmak üzere Kıpçak adlı komutanını gönderdi. Kıpçak, Edil ve Yayık boylarını fethetti. Başkurt ve Macarlar kaçtı, Kıpçak oraya yerleşti. Zamanla onun soyundan gelenlere “Kıpçak” dendi ve bu bölge “Deşt-i Kıpçak” olarak anıldı.

Oğuz Han, Karlukların yaşadığı bölgeye kar yağdığı için orada uzun süre kalındı. “Kar yüzünden yürüyemedik” diyen bu halka bu yüzden “Karluk” adı verildi. Kabil, Gazne ve Keşmir’i fethetti. Ardından Moğolistan’a döndü. Bir yıl sonra İran’a sefere çıktı. Orduya katılamayan bir askerin açlıktan geride kaldığını öğrendi. Oğuz Han, onu ordudan çıkardı. Bu kişinin soyundan gelenlere “Hoca” denildi. Horasan, Arap ve Buhara’da yaşadılar.

Oğuz Han Ceyhun Nehri'ni geçerek Horasan'a ulaştı. Horasan, Mülk, Irak, Arap, Acem, Ermenistan, Azerbaycan ve Şam'ı fethetti. Ardından yurduna döndü, büyük bir şölen düzenledi. Altı oğlu vardı. Üçü bir annedendi: Gün Han, Ay Han ve Yıldız Han. Bu üçüne başka anneden Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han eklendi. Oğuz Han 116 yıl hükümdarlık yaptıktan sonra öldü. Yerine Gün Han geçti. O da 70 yıl hüküm sürdü.

Bu şecere metni, içerik ve yapı bakımından Ebu'l-Gâzî Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime adlı Oğuzname versiyonuyla neredeyse bire bir örtüşmektedir. Eksikleri olmakla birlikte, özellikle anlatının akışı, karakter ilişkileri bakımından iki metin arasında yapısal ve içeriksel paralellik söz konusudur. Bu benzerlikler, şecere metninde aktarılan destanın halk arasında dolaşan bir Ebulgazi Oğuznamesi varyantı olduğunu veya şecereyi oluşturan kişinin doğrudan bu eseri temel aldığını açıkça ortaya koymaktadır.

3.4. Halk Hikâyesi

Kökjarlı ve Bura Hikâyesi:

Kökjarlı ve Bura Şeceresi 'nde Orta жүз boylarının kısa bahsiden sonra şecere ile aynı adı taşıyan dramatik bir halk hikâyesi anlatılır. Hikâyenin temel eksenleri, kardeşlik, kıskançlık, fedakârlık ve adalet gibi evrensel temalar etrafında şekillenmektedir. Metinde geçen hikâye özetle aşağıda verilmiştir:

Sarjomart ve Sarmırza kardeşlerdir. Sarmırza Künke ile evlidir. Baqana ve Baqanas adlarında iki çocukları vardır. Sarmırza 20 yaşında vefat eder. Sarmırza'nın Eşi ve çocukları zor durumda kalır. Ağabeyi Sarjomart ise Torka ile evlidir. Barjaksı, Şaygoz, Baidalı, Jansarı adlarında dört çocukları vardır. Sarjomart kardeşinin eşi ve çocukları için çok üzülür. Bir zaman sonra onları da yanına almak ister. Sert mizaçlı ve kindar eşi Torka bir şekilde ikna eder. Aradan biraz zaman geçer eşi Torka, Künke'nin güzelliği karşısında kendisini çok aşağı görüp ona karşı kıskançlık ve fesatlık beslemeye başlar. Bir yandan da dört oğlu olmasına rağmen Künke'nin Baqana ve Baqanas adlı oğullarını kendi oğullarından üstün olduklarını farkederek Torka'nın bu düşüncelerinden sonra dört oğlu Künke ve çocuklarından kurtulmak için plan yaparlar. O dönemde Kazak halkı hayvancılıkla geçiniyordu, Özbeklerden ticaret yaparak kumaş alıyorlardı. Yine bir gün, bir Özbek tüccarı mal alıp dönüş yoluna hazırlanıyordu. Tam o sırada Torka'nın oğlu Şaygoz tüccare şeytanca bir teklifte bulunur: "İki çuval kuru üzüm verirsen, sana iki çocuk veririm." Tüccar teklifi kabul eder ve Şaygoz çocukları kandırarak tüccarın yanına götürüp İki çuval kuru üzüme ona teslim eder.

Künke yıllarca çocukları için gözyaşı döker ama çocuklarının ne ölüsünü ne dirisini bulabilir. Sarjomart döneminin güçlü bir adamıydı, düşmanlarına korku salmıştı ama kalbi ve ruhu tertemizdi. Sarjomart da çocukları asla unutmaz, onları düşünmeden bir gün bile geçirmezdi. Köyde Künke'nin çocukları Baqana ve Baqanas'ın Özbeklere satıldığını birçok kişi biliyordu fakat hiçkimse bu konu hakkında konuşmaya cesaret edemiyordu. Birgün yalnız yaşayan bir yaşlı kadın öğle vakti süt kaynatıyordu. Kadının Kayır adında tek oğlu vardı. Kayır oynarken, birden Torqa'nın oğlu Jansarı ona yaklaşıp vurmaya başlar. Zavallı kadın oğu için ağlayarak yardım istese de kimse yardım etmez. En son kadın dayanamaz ve “Buhara'dan gelen o Özbek'e kardeşini sattın, Künke'yi ağlattın, çocukları yetim bıraktınız ister öldür ister bağışla. Benim canım, oğlum Kayır'dan daha değerli değil.” Diye feryat eder. Bu sırada yakındalarda dinlenmekte olan Sarjomart kadının tüm dediklerini işitir ve Künke'ye durumu anlatır.

Sarjomart evde öfkesini belli etmez Künke'ye “Ey gelin, biz büyük bir hata yapmışız! Meğer en büyük düşmanımız, en yakınımızdaymış! Karabura ve Kökjal adlı atları alıp, Buhara'ya doğru yola çıkıyorum, nasibim neyse göreceğim” diyerek yola koyulur. Uzun uğraşlar sonucu çocukları bulup tekrardan memleketine götürür. O dönemde Nayman boyu içinde Karakerey kabilesi en güçlüydü. Onların liderlerinden biri olan Bilge Bayıs, çocukların artık sıradan kimseler olmadıklarını “Bakana, bundan sonra Kökjarlı olarak, Bakanas ise Bura adıyla anılacaktır” der.

Kökjarlı ve Bura, büyüdüler, güçlendiler ve zamanla kendi boylarını oluşturdular. Bir zamanlar köle olarak satılan o zavallı yetimler, sonradan kendi halklarını büyüten birer lider oldular. Sarjomart ise, Torqa'yı: “Hayatta kaldın, ama artık burada duramazsın. Terk et burayı, git kendi ailene, kıyamet gününde belki tekrar buluşuruz.” diye yanından kovar. Fakat yine de “kovuldun ama geçmişini unutma çocuklarına sahip çık” der. Torqa'nın dört oğlu Uak boyu olarak bilinmektedir (2012a: 179-193).

Hikâyenin merkezinde yer alan Torka karakteri, tipik bir “kötü üvey ana” motifidir. Künke'nin hem fiziksel güzelliği hem de oğullarının meziyetleri karşısında duyduğu aşağılık kompleksi, onu kıskançlık ve fesada sürükler. Bu, halk anlatılarında sıkça görülen bir yapıdır. Künke Güzelliğiyle kıskanılan, çocuklarını kaybeden, yıllarca yas tutan ama asla onurundan ödün vermeyen yapısıyla dikkat çeker. Sarjomart karakteri ise geleneksel halk hikâyelerinde yer alan bilge, güçlü ve adil erkek figürünün temsilcisidir. Kardeşinin ölümünden sonra sorumluluk alan, eşinin kötülüklerine karşı sabırlı davranan, ama zamanı geldiğinde adaleti sağlayan bir halk kahramanıdır. Hikâyenin en dikkat çekici yönlerinden biri de satılmış, köleleştirilmiş çocukların zamanla kendi boylarını kurarak lider pozisyonuna gelmeleridir.

Künke'nin çocuklarının başına gelenleri herkesin bilip susması ise toplumsal korku ve çaresizlik halini yansıtmaktadır.

3.5. Halk Şiirleri

Elim Ay:

18. yüzyılın başlarında Cungan saldırıları Kazak topraklarında yeniden şiddetlenmiştir. Büyük Jüz'ün toprakları Cungarlar tarafından işgal edilmiş, Orta Jüz'e bağlı bazı kabileler Cungan egemenliğini kabul ederken, diğerleri yurtlarını terk edip Rus sınırlarına doğru göç etmek zorunda kalmıştır. Kazak tarihine "Aktaban Şubırındı" olarak geçen bu dönem, halkın en ağır kayıpları yaşadığı yıllar olmuştur⁶⁷. Kazak halkının bu Cungan istilasını zamanında yaktığı ünlü ağıtı *Elim Ay* (Ah Vatanım) *Satıpaldin Fayzolla Qari'nin Şiir-Şeceresi* adlı şecerede yer almaktadır. Ağıtlar, özellikle ölüm, felaket, ayrılık gibi olaylardan sonra söylenen duygusal yoğunluğu yüksek şiirsel anlatılardır. Bu örnekte ise ağıt, bireysel bir ölümden değil, tüm bir halkın uğradığı kıyımdan ve göçten beslenmiştir. Aşağıda şecere metninde geçen ağıt yer almaktadır:

Basınan Qarataudıñ köş keledi

Bir taytaq köşken sayın bos keledi

Ayrılğan ağayınnan jaman eken

Möldirep qara közden jas keledi

Karadağ'ın başından göç geliyor

Her bir deve yüklü ama boş geliyor.

Kardeşten ayrılık çok zormuş

Kara gözden pınar gibi yaş geliyor.

Qai zamanda mına zaman, azğan zaman,

Bolar ma, bayağıdaı tağı da zaman.

Atadan ul, anadan qız aiirılıp,

Köl qılıp, közdiñ jasın ağızamin.

Ne zamandır bu zaman, bozulmuş zaman,

Gelir mi yine eski güzel zaman?

Oğul atadan, kız anadan ayrılmış,

Göl gibi gözyaşımı akıtırım.

Qai zamanda mına zaman, qısqan zaman,

Basınan baqıt, дәulet uşqan zaman.

Jolınan şubırğanda şañ boraiıdı,

Kün suıq, qañtardağı qıstan jaman.

Ne zamandır bu zaman, sıkıntılı zaman,

Bahtın, servetin uçup gittiği zaman.

Yollarda toz bulutu savruluyor,

Gün soğuk, Ocak'taki kıştan beter.

Qaitemin men netip em, qattı Qudai,

Qara jer qabırğama battı, Qudai.

Tabanım jayau jürip tesilgende,

Ne yaparım ben, ne ettim ey Tanrım

Kara toprak bastı kaburgama, Tanrım.

Ayağım delindi yalın yürümekten,

⁶⁷ Aktaban Şubırındı için kbz: (Ünal: 2000 ve Yorulmaz: 2002).

Bermediñ tym qurğanda attı, Qıdai.

Vermedin bir at bile, Tanrım.

(2012a: 99).

Terme⁶⁸ Örneği:

Orazay Urugunun Janbırza Şeceresi'nde halk şiiri içerisinde değerlendirebileceğimiz bir “terme” örneği bulunmaktadır. Mamırbay adlı bir bilgenin sözleri aracılığıyla verilen öğütlerde hem toplumsal normlar hem de bireysel erdemlere dair düşünceler dile getirilmektedir. Mamırbay adlı kişinin öğütleriyle örülü aşağıdaki terme, Kazak halk kültüründe “aksakal” olarak alandırabileceğimiz bilge kişilerin söz aracılığıyla üstlendiği rehberlik rolünü açık biçimde yansıtmaktadır.

Attıñ bări bir emes, qazanatı bir bölek

Her at bir olmaz, safkan at ayırır,

Jigittiñ bär bir emes, azamatı bir bölek

Her yiğit bir olmaz, er olan bellidir.

Azamattıñ jaqsısı az söylep, köp oylaydı,

Yiğidin hayırlısı az konuşur, çok düşünür,

Arğımaqtıñ jaqsısı az ottap, köp jusaydı.

İyi at az yer, çok dinlenir.

Attan ögiz ozbaydı shapqanmenen,

Koşsa da öküz, geçemez atı,

Jibek kilem jaraspas japqanmenen.

İpek örtünün, kilimle bir olmaz hali.

Jön bilmeytin kisimen joldas bolsan

Yol yordam bilmeyenle yoldaş olsan,

Arandatar är jerde maqtanmenen.

Her yerde yakar seni boş övünmeyle.

Tasqa qazıq kirmeydi qaqqanmenen,

Taşa kazık girmez çakmayla,

Zarqum joldas bolıptı aqqanmenen.

Zakkum yoldaş olmuş akıntıyla beraber.

Jön biletin kisimen joldas bolsañ,

Yol bilen kişiyle düşersen yola,

Ushıradı aqquday aspanmenen

Uçurur seni göklere kuğu gibi.

(2006: 257).

⁶⁸ Terme, Türkistan coğrafyasındaki tüm Türk halklarında yaygın olarak görülen bir halk şiiri türüdür. Diğer Türk topluluklarında da aynı adla bilinir. Terme, kopuz ya da dombra eşliğinde icra edilir ve çoğunlukla nasihat verme, halkı eğitme, bir kişiyi yüceltme, övünme, yaşanmış olayları anlatma ya da dinî içerikler gibi çok çeşitli temaları işler. Genellikle 7-8 veya 11 heceli dizelerle yazılır (Ergun, 2002: 75)

3.6. Atasözü

Atasözleri, bir toplumun yaşam biçimini, düşünce dünyasını ve kültürel değerlerini yansıtan sözlü halk edebiyatı ürünleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bu özlü sözler, iletilmek istenen mesajı etkili biçimde aktaran, iletişimi güçlendiren dil kalıplarıdır. Dolayısıyla yalnızca Türk kültüründe değil, pek çok milletin edebî ve kültürel birikiminde atasözlerinin yaygın biçimde kullanıldığı görülür (Kartal, 2021: 1035). Kazak şecerelerinde de anlatımı güçlendirmek amacıyla atasözlerinden sıkça yararlanılmıştır. Bu atasözleri hem sözlü kültürün belleğini yaşatmakta hem de şecere anlatılarına derinlik ve ikna gücü katmaktadır. Aşağıda, şecere metinlerinde tespit edilen atasözlerine ve bunların işlevlerine yer verilmektedir.

Ağabey ölse kardeş varis olur / Аға өлсе іні мұрагер болады / Ağa ölse ini murager boladı (2006: 239).

Ağabey ölse kardeş varis olur şeklindeki atasözü, mirasın yalnızca maddi yönünü değil, sosyal ve kurumsal sorumlulukların aktarımını da içerir. Kazak toplumsal düzeninde erkek kardeş, ağabeyin yokluğunda onun yerine geçer. Ağabeyin sadece mülkünü değil, ailesini, eşini ve çocuklarını da sahiplenerek soyun devamlılığını ve toplumsal istikrarı teminat altına alır. Orazay Uruğunun Janbırza Şeceresi’nde bu atasözünün işlevsel bir biçimde kullanıldığı dikkati çeker. Şecereye göre, Şalaqul adlı kişinin genç yaşta vefatı üzerine dul kalan eşi Akjarkın, töre gereği Şalaqul’un küçük kardeşi Sultanqul ile evlendirilir. Bu evlilik hem dul kadının korunmasını hem de üç yaşındaki yetim Nurbopa’nın aile içinde büyütülmesini sağlar. Anlatıcı, bu evliliği gerekçelendirirken doğrudan “Ağabey ölse kardeş varis olur” atasözünü kullanır.

Asili asil korur / Асылды асыл сақтайды / Asıldı asıl saqtaydı (2006: 277).

“Asil olanı ancak asil korur” anlamındaki atasözü, asil bir soyun ancak aynı düzeyde erdeme ve asalete sahip bireyler tarafından sürdürülebileceğini ifade eder. Kazaklarda şecere geleneğine verilen önem atasözlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Şecere metninde, Jädik adlı bir batırın Kıpçak asıllı bir Mäulim adlı kadını alması ve bu evlilikte iki soylu kişinin birleşmesi bu atasözü ile daha anlamlı hale getirilir.

Aşana bir toslayan var / Асқанға бір тосқан бар / Asqanğa bir tosqan bar (2012b: 334).

Bu atasözü, toplumsal dengeyi ve ahlaki sınırları gözetken geleneksel bir uyarı niteliğindedir. Sözcük düzeyinde incelendiğinde, “Асқан” kelimesi “aşmak, ileri gitmek, haddini aşmak” anlamlarına gelirken; “тосқан” ise “durduran, engelleyen, toslayan” demektir. Bu bağlamda söz, “Haddini aşanı mutlaka bir durduran çıkar” şeklinde çevrilebilir. Bu atasözü

“Köp asqanga bir tosqa bar” (Çok aşana bir toslayan var), “Min asqanga bir tosqa bar” (Bin aşana bir toslayan var) şeklinde de kullanılmaktadır.

Ata gören ok yontar / Ата көрген оқ жонар / Ata körgen oq jonar (2006: 262).

“Ata gören ok yontar” atasözü, aile içi gözlem yoluyla öğrenmeyi ve kültürel becerilerin kuşaktan kuşağa aktarımını simgeler. Bu atasözü, çocukların davranış, bilgi ve ahlak anlayışlarını çoğunlukla ebeveynlerinin tutum ve davranışlarını izleyerek geliştirdiği düşüncesine dayanır. Bu anlayış, Kazak toplumunda yalnızca bireyin değil, toplumun genel yapısının da sözlü kültür aracılığıyla süreklilik kazandığını göstermektedir. Esasen bu atasözünün “Ake körgen oq jonar, şeşe körgen ton pişer” (Baba gören ok yontar, ana gören don biçer.) daha uzun şekli de yaygındır (İsmail ve Gümüş, 1995:69). Türk kültüründe ise bu anlamı karşılayan “Oğlan babadan görür at oynatmasını, kız anadan görür sofraya donatmasını” şeklindeki atasözüdür. Her iki söz de toplumsal rollerin ve yaşam pratiklerinin aile üzerinden yeni nesillere aktarıldığını ortaya koyar. Orazay Urugunun Janbırza Şeceresi’nde Ultaraq’ın oğlu Begembay’ın töreye uygun davranışları bu sözle temellendirilmiş,

Düşman yok deme, uçurum altında / Жау жоқ деме, жар астында / Jau jok deme, jar astında (2012b: 128).

Kazak halk kültüründe sıkça başvurulan, uyarıcı nitelikte bir atasözüdür. Sözcük düzeyinde incelendiğinde, “Жау” kelimesi düşman; “жоқ деме” ifadesi “yok deme”, yani “yok sayma”; “жар астында” ise “uçurum altında” anlamına gelir. Bu bağlamda söz, “Düşman yok deme, uçurum altında olabilir” şeklinde çevrilebilir. Buradaki “жар” sözcüğü bazı yanlış çevirilerde “kaya” olarak anlaşılsa da Kazak Türkçesinde asıl anlamı “yar, uçurum, dik yamaç”tır. Bu atasözü, insanı görünürde herhangi bir tehdit bulunmasa da her zaman tetikte olmaya çağırır. Uçurum altı gibi gözden uzak, saklı yerlerde bekleyen düşman metaforu; hem fiziksel anlamda bir pusu tehlikesini hem de sosyal hayattaki gizli tehditleri ifade eder. Özellikle konargöçer yaşam tarzının hâkim olduğu toplumlarda hem doğa koşulları hem de insan ilişkileri açısından bu tür ihtiyatlılık ilkeleri hayati öneme sahiptir.

Bu söz, metinde yalnızca ilk dizesiyle geçse de, Kazak halk edebiyatında bu ifadenin devamı da mevcuttur ve bütün halinde şöyle söylenir:

“Жау жоқ деме, жар астында,

Бөрі жоқ деме, бөрік астында.” (2010: 173).

İkinci dize olan “Бөрі жоқ деме, бөрік астында” ise, “Kurt yok deme, börk (başlık) altında olabilir” anlamına gelir. Bu ifade, tehlikenin yalnızca dışarıdan değil, insanın en yakın çevresinden hatta en güvendiği yerden de gelebileceğine işaret eder. Kurt burada sadece fiziksel bir tehdit değil; içerden gelebilecek ihanet, sinsi düşmanlık, beklenmedik zarar gibi anlamlarla yüklüdür. “Börk” ise insanın başına taktığı, güven simgesi olan koruyucu bir unsurken, onun altına gizlenen kurt; en beklenmedik anda çıkan tehlikenin sembolüdür. Bu ikili yapı, Kazak halk kültüründe tehlikeye karşı geliştirilmiş kadim bir savunma refleksini, atasözü formuyla aktaran bir örnektir.

Er Silahı beş silah / Ер қаруы бес қару / Er qarū, bes qarū (2012b: 75).

Kazak halkının çok eski bir atasözüdür. “Bir yiğidin beş temel silahı olur” anlamına gelmektedir. Bu atasözü geleneksel Kazak savaş kültürünü ve savaşçı kimliğini gösteren özlü bir ifadedir. Buradaki beş silah şunlardır:

Sadaq (yay) – uzaktan atış için,

Nayza (mızrak) – saplamak için,

Qılış (kılıç) – kesmek için,

Aybalta (savaş baltası) – vurup biçmek için,

Şoqpar (topuz) – ezip parçalamak için.

Bunlar, birbirinin yerini alamayacak şekilde her birinin kendine özgü işlevine göre kullanılır. Kazak komutanları savaş düzenini planlarken bu silah türlerinin özelliklerini göz önünde bulundurmuş ve onları mümkün olduğunca etkin kullanmaya dayalı bir sistem geliştirmiştir.

Kaçan düşmana kadın bile er kesilir / Қатын ер қашқан жауға / Qatın er qaşqan jauga (2012a 284)

Küçük Jüz Şeceresi’inin bir bölümünde Kazak ve Kalmuklar arasındaki savaşlardan bahsedilir. Taylak, Abılay gibi Kazak kahramanları Kalmukları bozguna uğratar ve Kalmuklar kaçmaya başlar. Bu durum karşısında “Kaçan düşmana kadın da er kesilir” atasözü kullanılır. Normal şartlarda düşmanla yüz yüze savaşmak cesaret isterken, kaçan ve çözülmüş bir düşmana karşı harekete geçmek artık bir cesaret göstergesi olmaktan çıkar, bir fırsata dönüşür. Tehlikenin ortadan kalktığı, düşmanın direncini kaybettiği bir anda, toplumun en güçsüz görülen bireyleri dahi savaş alanına girebilir. “Kaçan düşmana kadın bile er kesilir” sözü,

kadınların cesaretinden çok, düşmanın artık gerçek bir tehdit oluşturmadığını belirtip düşmanı küçümsemektedir.

Ödeme olmadan, dilemek olmaz / Төлеу болмай, тілеу болмас / Töleu bolmay, tileu bolmas (2012b: 76).

Kullanım olarak Türkiye Türkçesindeki iki farklı atasözü ile benzerlik göstermektedir. Birincisi: “Emek olmadan yemek olmaz” Kazak atasözünde de benzer anlam görülmektedir. Bir şey dilemeyi hak etmek için önce bir karşılık, bir emek, bir bedel gerekir. Emek vermeden, bedel ödemediği hiçbir istek gerçek olmaz. Bu sebeple bir şeyi dilemek için öncelikle bir bedel ödemek gereklidir. Emek, gayret, çaba gibi Kazak Türkçesinde karşılığı olan kelimeler kullanılması yerine “ödeme” anlamına gelen “Төлеу” kelimesi kullanılması ikinci olarak Türkiye Türkçesindeki “Parayı veren düdüğü çalar” atasözünü aklı getirmektedir. Bu atasözü maddi karşılık üzerinden bir durumu ifade eder; burada istenen bir hizmetin veya nimetin ancak bedel ödeyen kişiye sunulacağı anlatılmaktadır. İki atasözü de temel olarak "karşılık olmadan sonuç beklenemeyeceği" fikrini işlerler.

Önce doğan, önce ölür / Бұрын туған бұрын өледі / Burın tuğan burın öledi (2012b: 160).

Kazak halk söyleminde sıkça kullanılan “Burın tuğan burın öledi” atasözü, yaşamın doğal döngüsünü ve nesillerin ölüm sırasını ifade eden kadim bir halk bilgisini yansıtır. Anlamı itibarıyla “Önce doğan, önce ölür” şeklinde Türkçeye çevrilebilecek bu söz hem bireysel yaşamın geçiciliğine hem de toplumsal yapıda soyların, boyların veya kuşakların yer değiştirmesine dair güçlü bir kabulü barındırır. Özellikle tarihsel mücadelelerde, soy ve iktidar tartışmalarında, eski neslin sahneden çekilmesini doğal bir kanun olarak açıklamak için başvurulan bir atasözü niteliği taşır.

Türkiye Türkçesinde bu kavramı karşılayan çeşitli atasözleri mevcuttur. Özellikle “Sırası gelen gider”, “Her yeni eskir, her gelen gider”, “Eceli gelen ölür” gibi atasözleri, bireysel yaşamın geçiciliğini vurgulayan anlatım örnekleri olarak dikkat çeker. Bu sözlerde ön plana çıkan anlam, daha çok insan hayatı ekseninde şekillenmektedir. Oysa Kazak söyleminde hem bireysel hem de toplumsal-tarihî süreçlere uygulanmakta; eski soyların veya toplulukların “zamanının dolduğu” ve sahneyi yenilere bıraktığı fikrini ifade etmektedir.

Taşan dökülür, şişen söner / Тасыған төгіледі, ісіген басылады / Tasığan töğiledi, isigen basıladı (2012b: 94).

“Taşan dökülür” ifadesi, bir şeyin haddinden fazla büyümesi durumunda kontrolünü kaybederek dölülüp dağılacağını anlatmaktadır. “Şişen söner” kısmında ise aşırı kibirlenen,

şımaran kişilerin veya oluşumların zamanla küçülüp yok olacağını vurgulanır. Bu atasözü insanları aşırılıklardan uzak durmaya, dengeli ve ölçülü olmaya teşvik etmiştir.

Yaktığın yeri bırakma / Жаққан жерді тастама / Jaqqan jerdi tastama (2012b: 135).

Bu atasözü Kazak kültüründe derin anlamlar taşıyan atasözlerinden biridir. Yüzeysel olarak bakıldığında “yakılmış yer” gibi algılanabilecek “жаққан жер” ifadesi, aslında ateş yakmak fiilinden türemiş olsa da burada mecazi bir anlam taşımaktadır. Türk ve Kazak geleneklerinde bir yerde “ateş yakmak” ya da “ocak tütürmek”, yalnızca fiziksel bir eylem değil, aynı zamanda yerleşmek, yurt edinmek, aile kurmak ve toplumsal aidiyet geliştirmek anlamına gelir. Bu bağlamda “жаққан жер” ifadesi, kişinin bağ kurduğu, düzen kurduğu ve kök saldığı mekânı temsil eder. Buradaki “тастама” ifadesi ise “bırakma”, “terk etme” anlamındadır. Dolayısıyla “yurt edindiğin, ocak kurduğunun yeri bırakma” olarak ifade edilebilecek bir atasözüdür.

Zehir yesen uruğunla birlikte / У жесең руыңмен / Uv jeseñ ruıñmen (2006: 277).

“Zehir bile yesen uruğunla birlikte ye” anlamına gelen atasözü, Kazak toplum yapısında soy kavramına atfedilen derin anlamı ve sadakati ortaya koyar. Bu söz, bireyin zorluklar karşısında yalnız değil, kendi boyu ya da uruğu ile birlikte hareket etmesi gerektiğini öğütler. Söz konusu atasözünde geçen “zehir” mecazî anlamda sıkıntı, felaket veya ağır yük olarak düşünülebilir. Bunu uruğunla birlikte göğüslemek ise, bireysel yalnızlığa karşı birlikte direnci temsil eder.

3.7. Alkış

Kazak şecerelerinde sıkça karşılaşılan Domalaq Ana (asıl adıyla Nûrila), Kazak halk geleneğinde bilgelik, annelik ve manevî önderlik vasıflarıyla öne çıkan tarihî bir şahsiyettir. 1378 yılında Türkistan’da doğmuş, dinî ve ahlaki eğitimi dedesi Maktum Azam Hoca’nın gözetiminde almıştır. Genç yaşta Bâydibek Bi ile evlenerek siyasi ve toplumsal anlamda etkin bir konuma yerleşmiştir. “Dihnat Mama” olarak da bilinen Domalaq Ana’ya atfedilen bu ünvan, Farsça kökenli olup “evliya kadın” anlamına gelmektedir ve zamanla halk arasında “Domalaq Ana” biçimini almıştır. Bir başka görüş ise fiziki özelliği kısa ve biraz kilolu olmasından dolayı Domalaq (Yuvarlak) denilmiştir. 1456 yılında Balaböğen nehri kıyısında vefat eden Domalaq Ana’nın türbesi, torunu Dulat tarafından inşa ettirilmiş, zamanla halk arasında kutsal bir ziyaretgâha dönüşmüştür. Domalaq Ana figürü, Kazak halkının kadim hafızasında “ulvi ana”,

“halkın koruyucusu” ve “manevî arabulucu” olarak yaşamakta; onun şahsında tarihî ve efsanevî ögeler bir arada sürdürülmektedir.⁶⁹

Âdem Ata’dan Günümüze Şecere’nin 152. sayfasında Domalaq ananın bir alkışı bulunmaktadır. Domalaq Ana; Beydibek’i baskına gelmiş olan Akkoşqar Bi’ye bu alkışı yapmıştır. Akkoşqar, Beydibek’i yenmek için Domalaq Ana’nın yanına gelir ve onun duasını, yani yolunu açmasını ister. Domlak ana şu söyli söyler:

“Barasyñ, barasyñ da, alasyñ.	“Gideceksin, gidip de alacaksın.
Qyzygy seniki bolsyn,	Sevinci senin olsun,
Qazygy meniki bolsyn.”	Kazıgı (yükü/bedeli) benim olsun.”

(2012b: 152).

Domalaq Ana’nın söylediğı “Қызығы сенікі болсын, қазығы менікі болсын” ifadesi, Kazak halk söyleminde alkış (iyi dilek) olarak kullanılan, tam bir fedakârlık iradesi ortaya koyan sözlü kültür örneğidir. Bu ifadede Domalaq Ana, karşısındaki kişiye “kısmetini al, başarın sana nasip olsun, ama doğacak sıkıntı, bedel ya da sonuç ne olursa olsun onu da ben üstleniyorum” demektedir. Buradaki kazık kelimesi mecazi anlamda yükü, zorluğu, bedeli temsil etmektedir. Bu yönüyle ifade, halk arasında yol açma, uğur verme, yük paylaşma gibi anlam katmanlarını barındırır. Domalaq Ana’nın burada açıkça sorumluluğı ve olası kötü sonucu da üzerine alması, Kazak kültüründe ana figürünün toplumsal koruyuculuğunu, bedel ödemeye hazır olma erdemini ve kişisel çıkar gözetmeden dua etme geleneğini göstermektedir.

3.8. Kargış

2.2.2.13. numaralı Şecere-Destan’da Domalaq Ana’nın bir kargışı dikkati çekmektedir. Beydibek’in diğeri ilk eşi Sarı’dan eziyet gören Beydibek’in üçüncü eşi Domalaq sonunda ona beddua eder. Metinde “Сарыға нала оқып, берген қарғыс.” (Sarı’ya lanet okudu, verdi kargış” şeklinde ifade geçer. Bu beddua neticesinde Sarı Hanım’ın dokuz oğlunun hiçbirinden nesil kalmaz (2012b: 321).

Domalaq Ana’nın Sarı Bâybîşe’ye ettiğı beddua sonucunda dokuz oğlunun da soy bırakmadan ölmesi, halk anlatılarında sıkça rastlanan “bedduanın tutması” durumuyla örtüşmektedir. Bu durum, çoğunlukla bir mazlumun uğradığı haksızlığa karşı manevi bir karşılık üretmesini simgeler. Domalaq Ana, gördüğü kıskançlık ve zulüm neticesinde Sarı’ya

⁶⁹ <http://www.tarih-begalinka.kz/kk/history/medieval/figures/domalak/> (Erişim Tarihi: 12.05.2025).

beddua eder ve bu beddua, dramatik bir biçimde Sarı'nın tüm çocuklarının neslinin kesilmesiyle sonuçlanır.

3.9. Halk Hekimliği

Âdem Ata'dan Günümüze Şecere içerisindeki Domalaq Ana anlatısında 156-157. sayfalar aralığında yer alan Otaçı⁷⁰ figürü, Türk sözlü kültüründe sıkça karşılaşılan şifacılık geleneğinin canlı bir yansımasıdır. Anlatıda, başında yarayla doğan çocuğun iyileştirilmesi için çağrılan otaçı, önce sorunun nedenini “suık qol” (soğuk elin izi) olarak teşhis eder. Bu teşhis, halk arasında yaygın olarak bilinen nazar, kötü dokunuş veya uğursuz el inancının tipik bir örneğini oluşturur. Özellikle çocuklara yönelik hastalıkların “soğuk el”, “kötü göz” veya “uğursuz dokunuş” gibi görünmez nedenlere bağlanması, Türk halk inanışlarında yaygın bir motiftir.

Otaçının tedavi yöntemi ise bir başka folklorik unsur yansıtır. Başındaki yarayı oyarak açması ve kaplumbağa kemiğiyle (tasbaqa süyegi) kapatması, tedavi pratiklerinin halk anlatısındaki yansımasıdır. Kaplumbağa hem Türk hem de dünya mitolojilerinde uzun ömür, dayanıklılık ve koruyucu güç gibi anlamlarla ilişkilendirilen kutsal bir varlıktır. Bu bağlamda otaçının kaplumbağa kemiğini kullanarak yaptığı müdahale, sadece fiziksel bir tedavi değil, aynı zamanda manevi güç aktarımı ve kutlu bir şifa ritüeli olarak da yorumlanabilir.

Çocuğun üç ay içinde iyileşmesi ve ona başındaki yaraktan dolayı “Jarıqşaq” (çatlak/yarık) adının verilmesi, ad verme geleneği bağlamında da önemli bir folklorik işleve sahiptir. Türk kültüründe çocuklara, doğumları sırasında yaşanan olaylara, fiziksel özelliklerine veya başlarından geçen önemli hadiselerle ilgili olarak ad verilmesi, sözlü kültürün canlı uygulamalarından biridir. Bu ad hem çocuğun geçirdiği hastalığı toplumsal bellekte yaşatır hem de onun kimlik kazanma sürecine bir boyut eklemektedir.

3.10. Yasa

Maykı Bi Yasaları:

Maykı Bi, 12. ve 13. yüzyıllarda yaşamış, Kazak halkının ve geniş anlamda tüm Türk boylarının en eski hukuk kurucularından biri olarak kabul edilen tarihî bir şahsiyettir. Yedi Yargı adlı hukuk sistemiyle halk arasında barış ve düzen kurucusu olmuştur. Bu Yedi Yargı halk hukukunun temel taşlarından olmuştur. Maykı Bi bir nevi Cengiz Han Yasaları gibi Kazak

⁷⁰ Kamların görevlerinin zamanla ayrışması sonucunda, şifa verme yani hekimlik işlevi İslamî bir nitelik kazanarak ocaklar, emçiler, otaçılar, hocalar ve kırık-çıkıkçılar gibi adlarla yaşamaya devam etmiştir (Gülderen ve Karadavut, 2023: 169).

halkı için yasaları oluşturmuştur. Fakat incelenen metinde Yedi Yargı olarak geçse de içerik olarak dokuz farklı yasadaki bahsedilmiştir. Bunların hepsine aşağıda yer verilmiştir (2012b: 174-182).

1. Can Bedeli: Maykı Bi'nin “Адам құны” (Adam Qunı) yargısı, geleneksel kan davası geleneğini sınırlayan ve uzlaşmaya dayalı hukuk anlayışını yansıtan temel maddelerden biridir. Eski töre hukukunda “қаңға қаң” yani “kana kan” esası geçerliyken, Maykı Bi bu sert kuralı kaldırmış, yerine maddi tazminata dayalı bir uzlaşma düzeni getirmiştir.

2. Kadın Hakkı: Maykı Bi'nin “Жесір туралы” yani dul ve kadın haklarıyla ilgili yargısı, evlilik ve aile kurumunu korumayı amaçlayan, aynı zamanda kadın rızasına dayalı hukuk anlayışını yansıtan bir düzenlemedir. Bu yasa, bir kadının zorla alınması veya evli bir kadının kaçırılması gibi durumlarda cezaî yaptırım öngörür. Kadının rızası olmadan gerçekleşen evlilik girişimlerinde kızın yerine kız verilmesi ya da ailesine ceza ödenmesi gibi tazmin yolları belirlenmiştir. Öte yandan, kız kendi rızasıyla kaçtıysa ve iki taraf da razıysa mal karşılığında barış yapılması teşvik edilir. Bu yargı, kadının iradesini tanıyan, zorla evlendirmeyi sınırlayan ve toplumsal uyumu gözetten bir halk hukuku örneğidir.

3. Nikâh Bozma / Boşanma: Maykı Bi'nin “Неке бұзу туралы” yani boşanma ve nikâh feshiyle ilgili yargısı, toplumda aile kurumunun korunması ve keyfi boşanmaların önlenmesi amacıyla getirilmiştir. Bu yasa, erkeklerin “Talâk” ile kadını kolayca boşamasına sınırlama getirmiş, şahit ve delil şartı arayarak boşanmayı denetim altına almıştır. Ayrıca, eşlerin barışıp yeniden birleşmeleri teşvik edilmiştir. Zorla veya sahte gerekçelerle evlilik bozmanın cezaya tabi olduğu belirtilmiş, iftira atanların da cezalandırılması öngörülmüştür. Bu yargı, toplumun en küçük birimi olan ailenin devamlılığını sağlama, kadın haklarını koruma ve toplumsal huzursuzlukları azaltma amacı taşır. Konargöçer yaşamda aile birliğinin ne kadar önemli olduğu bu yasa aracılığıyla vurgulanır.

4. Toprak Hakkında: Maykı Bi'nin “Жер туралы” yani toprakla ilgili yargısı, konargöçer Kazak toplumunun en kritik ihtiyacına doğrudan yanıt veren bir düzenlemedir. Konargöçer hayatta otlak, su, kışlak gibi doğal kaynaklar hem ekonomik hem de siyasi çatışmaların temelini oluşturuyordu. Bu yasa, “Kim önce yerleşip emek verdiyse, o yer onundur” ilkesiyle toprak üzerindeki hak iddialarına hakkaniyet temelli bir çözüm getirmiştir. Ayrıca toprağın verimi, su kaynaklarına yakınlığı, kış ve yaz kullanım kapasitesi gibi ölçütlerle değerlendirileceği belirtilmiştir. Bu yargı, toprak anlaşmazlıklarını önleyerek barışı sağlamak, aynı zamanda ekonomik düzeni korumak amacı taşır. Sözlü gelenekte bu madde, doğal

kaynaklara erişimin adaletli paylaşımı üzerinden toplum içinde düzeni sağlayan bir kural olarak yer etmiştir.

5. Toprak Bölüşümü: Maykı Bi'nin “Жер бөлігі” yani toprak bölüşümüyle ilgili yargısı, yerleşim alanlarının belli başlı coğrafi sınırlarla belirlenmesini esas alır. Akarsular, yüksek dağlar ve ana yollar gibi doğal sınırlar halk arasında toprak birliği ve bölüşümün ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Bu uygulama, toplumsal düzenin korunması için coğrafyanın hukuka dâhil edilmesi anlamına gelir.

6. Hırsızlık Hakkında: Maykı Bi'nin “Ұрлық туралы” yani hırsızlıkla ilgili yargısı, geleneksel hukukta yaygın olan el ve ayak kesme gibi ağır bedenî cezaların kaldırılması açısından dikkat çekicidir. Konargöçer toplumda hırsızlık, sosyal barışı tehdit eden ciddi bir suç olarak görülmekteydi. Ancak Maykı Bi, bu çok ağır cezaları kaldırıp yerine mal ile tazminatı esas alan daha insancıl bir çözüm getirmiştir. Çalınan malın, fazlasıyla geri ödenmesi, ayrıca zorla gasp edenlerin kırk sopa ile cezalandırılması kararlaştırılmıştır. Bu yasa kendisine, haksız kazancın kınandığı, ancak aşırı cezaların da reddedildiği bir toplumsal denge yasası olarak yer bulmuştur. Adaletin insana zarar vermeden sağlanması bu yargının temel ilkesidir.

7. Hayvan Götürme (Barımta) Hakkında: Barımta, Kazak geleneksel hukukunda haksızlığa uğrayan kişinin karşı taraftan hayvan götürerek hak arama yöntemi olarak bilinir. Maykı Bi'nin “Барымта туралы” yargısı da bu uygulamayı tamamen yasaklamamış, “sebebi haklıysa meşru, sebepsizse hırsızlıktır” diyerek sınırlandırmıştır. Barımta, doğrudan hırsızlık gibi görünse de, konargöçer toplumda hak alma, baskı kurma ve uzlaşma sağlama amacıyla kullanılan sosyal bir yaptırım biçimidir. Bu uygulama, adaletin gayriresmî yollarla aranması şeklinde halk arasında gelişmiş, Maykı Bi tarafından ise hukukî bir çerçeveye oturtularak toplumsal dengeyi koruma aracı haline getirilmiştir.

8. Şahitlik Hakkında: Maykı Bi'nin “Қуәлік туралы” yani şahitlik ve delil esasına dayalı yargısı, sözlü hukuk sisteminde adaletin ispatla sağlanması gerektiğini vurgulayan temel düzenlemelerden biridir. Herkesin kendi davasını doğru sandığı bir toplumda, gerçeğin ayırt edilmesi için güvenilir tanıklara ihtiyaç duyulmuştur. Bu yasa, geçmişte uygulanan ağır cezaları (dil kesme, göz çıkarma) kaldırarak, şahitliğin doğru bilgiye ve delile dayanması gerektiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, sahte şahitlik yapanların ceza göreceği, fakat bunun da ölçülü olması gerektiği belirtilmiştir.

9. Mal Değeri Hakkında: Maykı Bi'nin “Мал құны туралы” yani malın değeriyle ilgili yargısı, konargöçer Kazak toplumunun hayvancılığa dayalı ekonomisini düzenleyen önemli bir

hukukî kuraldır. Yasa, at, deve, sığır gibi temel hayvanların değerlerini standartlaştırmış, bu sayede mal tazminatıyla çözülen davalarda toplumsal huzuru sağlamayı amaçlamıştır. Yarış atları gibi özel nitelikli hayvanlara yüksek bedeller, sıradan hayvanlara ise ölçülü tazminatlar belirlenmiştir. Örneğin, yarış atına yüz koyun, deve yirmi beş koyun, sığır ve öküz gibi hayvanlara on koyun gibi kesin değerler konulmuştur. Bu yargı, toplumda ölçüsüz istekleri engelleyen, adaletli bir değer ölçüsü sunan ve halkın kabulünü gözetten bir sistem kurulmasını sağlamıştır.

Maykı Bi tarafından şekillendirilen “Jeti Jargı” (Yedi Yargı) olarak bilinen bu hukuk düzeni, konargöçer Kazak toplumunun sosyal barışını ve toplumsal düzenini sağlamak için geliştirilmiştir. Bu yasalar; can bedelinden evlilik hukukuna, mülkiyet düzeninden hırsızlık ve hak arama yollarına kadar toplumun en temel sorunlarına çözüm üretmiştir. Öne çıkan önemli yönleri, kan davası gibi yıkıcı gelenekleri sınırlandırması, şiddet yerine uzlaşmayı teşvik etmesi, kadın rızasına dayalı evlilik anlayışını güçlendirmesi ve toprak ile mal paylaşımında ölçülü adalet getirmiş olmasıdır. Ayrıca şahitlik, delil, tazminat gibi ilkeleri esas alarak, adaletin keyfî değil, kanıta dayalı işlemlerini amaçlamıştır. Ayrıca konargöçer yaşamın ekonomik temelini oluşturan hayvancılığa dair değer ölçüleri belirlenmiş, barımta gibi geleneksel hak arama yolları ise sınırlandırılarak hukukî denetime alınmıştır. Tüm bu düzenlemeler ile toplumun topluca huzur içinde yaşaması, boylar arası ilişkilerin dengelenmesi ve hukukun töreyle uyumlu işlemesi sağlanmaya çalışılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİNLER

Kazak şecere geleneğini hem içerik hem biçim açısından doğrudan gösterebilmek amacıyla Babalar Sözi serisinde yer alan 47 şecere içerisinden üç örnek metin seçilerek Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Seçilen bu üç metin, Kazak şecereciliğinde öne çıkan üç temel anlatı tipini temsil etmektedir. Metinler, Türk kökenine bağlayan şecereler, Arap kökenine bağlayan şecereler ve doğrudan Kazak özelinde gelişen şecereler arasından seçilmiştir. Aktarım sürecinde metinlerin şiirsel yapısına ve anlatı ritmine sadık kalınarak anlam kaybı yaşanmaması gözetilmiştir. Ayrıca, metinlerin ilk sayfalarında örnek teşkil etmesi amacıyla Kiril harfli orijinal metin, Latin harfli transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı birlikte sunulmuştur.

İlk olarak seçilen metin, Kazak'ın ilk atası olarak “Kahraman Türk” figürünün öne çıkarıldığı ve daha metnin en başından itibaren Arap kökenli anlatılara karşı bilinçli bir duruş sergilendiği yapıdadır. Bu metin, Türklük şuurunun açıkça ve güçlü bir şekilde işlendiği, kimlik bilincinin vurgulandığı bir anlatı olarak dikkat çeker. Kazakların kökenlerini yalnızca dinî ya da dışsal meşruiyetle değil, doğrudan Türk tarihi ve kùltürùyle ilişkilendirme çabası bu metinde belirgindir.

İkinci olarak seçilen Âdem Ata'dan Günümüze Şecere adlı metin, uzun ve kapsamlı yapısı ile yalnızca bir boyun ya da uruğun değil, Kazak halkının bütününe dair bir köken tasavvuru sunması açısından dikkat çekicidir. İnsanlığın yaratılışından başlayarak Kazak toplumuna kadar uzanan bu anlatı, dinî, tarihî ve mitolojik unsurları bir arada barındırmaktadır. Efsaneler, halk hikâyeleri gibi birçok folklorik ürünün de yer aldığı metin Kazakların hem Türk hem de Arap kökenli anlatıları nasıl sentezlediğini göstermesi bakımından özel bir önem taşımaktadır.

Üçüncü olarak seçilen Şecere başlıklı metin hem kapsamlı yapısı hem de zengin içerik katmanlarıyla dikkat çeken örneklerden biridir. Metin, Kazakların kendi iç toplumsal örgütlenmesini, boy yapısını ve soy kollarını doğrudan ve ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Herhangi bir dış köken vurgusu yapmaksızın, tamamen yerli bir tarih ve hafıza anlayışıyla şekillenen bu anlatı, Kazak halkının kendi geçmişini nasıl yapılandırdığını doğrudan gözler önüne sermektedir. Ayrıca metinde, Domalaq Ana, Qattıqulaq, Bâydibek Bi, Jalayır, Sarı

Kadın, Jarıkşak, Şapıraştı gibi tarihî-kültürel figürler etrafında gelişen anlatılar; hem halk inançlarını hem de sözlü tarih anlayışını yansıtan güçlü folklorik unsurlar içermektedir.

4.1. Kazak'ın ilk atası Kahraman Türk

Қазақтың түп атасы – батыр Түрік	Qazaqtıñ tüp atasy – batır Türk	Kazak'ın ilk atası Kahraman Türk
Қазақтың түп атасы— батыр Түрік,	Qazaqtıñ tüp atası batır Türk,	Kazakların ilk atasıdır kahraman Türk,
«Арабсың» деген сөздің бәрі өтірік.	“Arapsıñ” degen sözdiñ bări ötirik.	“Arapsın! Dedikleri sözün hepsi uyduruk.
Ғақаша сахабаның ұрқысың деп,	Ğaqaşa sahabanıñ urqısıñ dep,	Ukkaşe sahabenin neslisin diye,
Алдаған дін жамылған өңкей жүлік.	Aldağañ din jamılğan öñkey jülik.	Din kisvesiyle aldatanların hepsi düzenbaz.
Адамның тұқымынан Нұх пайғамбар,	Adamnıñ tuqımınan Nuh payğambar,	Âdem'in soyundan Nuh peygamber,
ыдырыш ұлы Хам, Сам, Япас, міне, осылар.	Idırış ulı Ham, Sam, Yapas, mine, osılar.	Onun oğulları Ham, Sam, Yafes, işte bunlar.
Япастың бір баласы Түрік деген,	Yapastıñ bir balası Türk degen,	Yafes'in bir oğlu varmış Türk diye,
Өрбіген содан туып талай жандар.	Örbigen sodan tuıp talay jandar.	Ondan türemiş nice insanlar zamanla.
Болады араб жұрты Самның ұлы,	Boladı arab jurtı Samnıñ ulı,	Arap halkı Sam'ın oğludur,
Біледі тауарихтың бәрі мұны.	Biledi tauarıhtıñ bări munı.	Tarihin hepsi bunu bilir.
Түріктің шын аты еді Нәдулеше,	Türiktiñ şın atı edi Näduvleşe,	Türk'ün gerçek adı Näduvleşe idi,
«Түрік деп неге атаған?», тыңда мұны.	“Türik dep nege atağan?”, tıñda munı.	“Niçin Türk denmiş?” Dinle şimdi bunu:
Қарлы Алтай қатты суық тауда жүріп,	Qarlı Altay qattı suıq tauda jürіp,	Karlı Altay'da çok soğuk dağda yaşayıp,
От жаққан Нәдулеше тасты ұрып.	Ot jaqqan Näduvleşe tastı urıp.	Ateş yakmış Näduvleşe taşı vurup.
Суықтан елін сөйтіп сақтаған соң,	Suıqtan elin söytip saқтаған soñ,	Soğuktan halkını böyle koruduktan sonra,

Түрік деп хан көтерген патша қылып.	Türük dep han kötergen patşa qılıp.	Türk diye han yapmış, padişah kılmışlar.
Оқ өтпес «түрік» деген темір тымақ,	Oq ötpes “türük” degen temir tımaq,	Ok geçirmez Türk adlı demir başlık,
Ат қойған ұйқастырып қалған тымақ.	At qoyğan uyqastırıp qalğan tımaq.	Kafiyeli olsun diye ona bu ad kalmış.
Темір киім жан сақтар, от ел сақтар,	Temir kiyim jan saqtar, ot el saqtar,	Demir giysi can korur, ateş halkı korur,
Емес пе жарасымды көрсен сынап.	Emes pe jarasımdı körseñ sınap.	Bakıp değerlendirsен, ne kadar da yakışıyor
Аталған, сөйтіп, Түрік Нәдулеше,	Atalğan, söytip, Türk Näduvleşe,	Näduvleşe Türk işte böyle bilinmiş,
Одан бері өтіпті жылдар неше.	Odan beri ötipti jıldar neşe.	Ondan beri geçti nice yıllar şimdi.
Түріктен шыққан талай сайыпқыран,	Türükten şıqqan talay sayıpqıran,	Türk'ten çıkmış sahipkıranlar nice,
Жер жүзі тітіреген Түрік десе	Jer жүzi titiregen Türk dese.	Yeryüzü titirmiş Türk deyince.

Kim bilmez bir zamanlar geçen Oğuz Han'ı,

Baş eğdirdi nice halkı.

Başta Asya'yı tümüyle yönetip,

Rum, Batı, Arap yerlerinin çoğunu aldı.

Yazdı bunu nice halkın tarihçisi,

İnsanlarinkinden çok farklı idi yaptığı işi

Üç yüz kırk yıl önce peygamberden,

Namı yeryüzüne yayılmış birisi.

Oğuz Han, Moğol Han'ın torunu,

Aktağan'dı onun da babası.

Yiğitliği, zekiliği, öngörüsü,

İnsanlıkta benzeri olmayan bir kişiydi.

Söyleyeyim Atilla'nın yaptığı işleri,
 Çok kişi derdi: "Gücü çok üstün."
 Asya, Avrupa'nın hepsini yönetip,
 Çoğu baş eğmiş Atilla'dan korktuğu için.

Atilla Moğol hanının oğluydu,
 Başı büyük, göğsü geniş, boyu kısaydı.
 Bin üç elli yıl önce öldü,
 Onun da yaptığı işler fevkalade idi.

Ne yapayım sayıp aldıkları yerleri,
 Atanın nasıl bir yiğit olduğunu düşün.
 Kor olup bugün otursan da
 Kımıldasın geçmişini düşünüp yüreğin.

Kim bilmez daha dün ölen Cengiz Han'ı
 Dünyanın yarısını zapt etti.
 Avrupa'da nicesinin başını eğdirdi.
 Çin'i de tehdit edip korkuttu.

Avcunda kan tutup doğmuş,
 Âlemi zapt edeceğinin işareti olmuş.
 Koyulmuş Cengiz Dağı'na onun adı,
 Irmağın çağlayıp aktığı kıştan.

Arapların merkezini, Çin'i zapt edip,
 Asya, Avrupa'ya ferman verip,
 Teslim olana hoşgörülü, adaletli,
 Direneni kana bulardı.

Doğumunun sekiz yüzüncü yılı,

Timuçin adı değişip Cengiz oldu.
 Sabırlı “Cengiz” güçlü demek.
 Aklımıza gelmeyen mutluluk kondu.

O doğdu Bulunjıldık adlı yerde,
 Merhameti kanat oldu memlekete.
 Ne dine ne geleneklere dokunmadı,
 Düşün böyle bir dehayı.

Daha dün Emir Timur nasıldı?
 Âlemin üzerinde yanan bir ışıktı.
 İşte onun doğumuna altı yüz yıl geçti.
 Kahramanlığının yüz akı idi.

Kendisi Taragay adlı yiğidin oğlu,
 Küçük yaşta bile yetenekliydi.
 O yılda Emir Timur doğdu işte,
 Nice savaşın intikamını almıştı.

Babası Tarağay da kahramandı.
 Küçük bir memlekette hüküm sürüyordu.
 Atına binip bayrak tutup Emir Timur,
 Nice düşmanın cezasını vermişti.

Cengiz’in aldığı yeri o da aldı.
 Olmaz bu sözlerimin biri de yalan.
 Türk hanı Yıldırım Beyazıt’ı
 Yenip esir etmişti.

Düşmanı karşı gelse kan akıtan
 Bir değil, çok kez kan akıtan

Çok savaşıp İsfahan'ı aldığında,
Yetmiş bin kemikten ev yaptıran.

Türk'ten nice kahraman, babayiğit çıktı.
Çıkmadı böyle kahramanlar başka elden.
Çin'i almak için sefere çıktığında,
Timur can verdi, tam yetmiş bir yaşında.

Kim bilmez daha dün ölen Toktamış'ı
Rus'u vergilerle sıkıştırdı.
Kazak ve Nogay ozanları,
Yedige, Toktamış diye destanlar yazdı.

Demeyiniz meşhurlarının hepsini de yaz.
Yazmaya yetmez bütün kâğıtlar.
Sonra söylenecek sözleri dinle.
Türk'ten daha çıktı nice babayiğit.

Yukarıda söylediklerimiz kavra,
Kulağından çıkarma anladıkça.
Bugün de İstanbul'a hükmeden,
Anlatayım şimdi Osmanlı Türkleri hakkında.

Türklerin Saka adlı bir boyuydu o,
Evliyaya mülk vermişti o.
Saka'dan Kanglı diye boy bölünüp.
Rum eline gitmeye yola koyuldu.

Onlar gideli yedi yüz yıl oldu.
Onu da biraz geçti bunu da bil.
Zaman geldi mutlu yaşayıp

Nasıl mutluluk verdi onu da hesap et.

Kanglı'nın hanı olmuş Kaya,
Yiğitlik göstermiş, hüküm sürmüş.
O ölünce tek oğlu Süleyman,
Göçmüş yerinden başka yere.

Fırat Irmak'ı kıyısına gelip,
Sağanakta sel olup su taşıtı.
Ölüm gelse sağa sola baktırır mı?
Yiğit Süleyman suya kapıldı.
Kader onun başına böyle iş verdi.
Başka da gayretli, akıllı, bir bilge verdi.
Ertuğrul Süleyman'ın biricik oğlu.
Ona da orada dört yüz evli şehir verdi.

Göçse de diğerleri Kanglı göçmedi.
Yiğitlikle etrafındaki elleri aldı.
Az vakitle çok asker yığıp,
Ertuğrul kahraman olarak anıldı.

Han değil, çok askere baş oldu.
İhtiyarlayıp yaşı geçince,
Yerine oğlu Osman oturdu.
Doksan yaşında Allah'a kavuştu.

Osmanlı çok memleket alıp han oldu.
Zekâsı sınırları aşan han oldu.
Adı silinmeden geldi bu zamana
Osmanlı Türkleri diye yankılandı.

Kavrayın bu sözü genç nesil,
 Öz kardeşin o Türk, bunun farkına varın.
 Zulüm altında biz kul olup otursak da
 Çok çıkmıştır atamızdan aslanlar.

Cengiz'in büyük oğlu ulu Cuci Han'dır.
 Çocuğu Batu da kahraman candır.
 Sart, Nogay, Kazak, Kalmak, Kırgız, Kıpçak
 Önce ona tabii olmuşlardır.

Rus'a ilk hâkim olan Batu'nun kendisi,
 Bin iki yüz kırk üç yılları zamanı.
 “Seraba yay asan Sayitkan” diye
 Batu'ya verilmiş lakaptır.

Batu'yla akraba Tokay Temir,
 Konargöçer Ak Orda'ya o hükmetmiş.
 Bizim elimiz o zamanlar Kazak diye söylenmez,
 Sart, Nogay, Özbek, Kalmak bunların kökü bir.

Batu'nun soyundan Özbek Han.
 Onun yolunda Müslüman oldu halk.
 “Din kaldı Özbek'ten” atasözü
 Bugüne kadar dilimizden düşmedi.

Temir Han, Tokay Temir'in akrabası.
 Ormanbet diye lakaplı
 Dedesinin yerini doldurdu.
 O da Türk'ün asıl bir kişisi.

Bin dört yüz kırk altıncı yıl geldiğinde,

Ormanbet öldüğünde,
Küçük hanlar taht kavgasına başladığında
Kargaşada Nogay eli dörde bölündü.

Astarhan, Kırım, Kazak bölgesinde
Üç han bu bölgeler için mücadele etti.
Abilhayır bölgenin bir kısmını zapt etti.
Bin dört yüz elli yıllarında.

O zaman bir Kazak olarak adlandık.
Türklerde eski bir gelenek vardır.
Süte kanlarını damlatarak içip
“Anda” diye kardeş olurlar.

“Anda” denmeden kardeş olunmaz.
Kanlar karışmazsa kardeş sayılmaz.
Hangi kabileden olduğun fark etmez.
Önemli olan birbirini kardeş görmesi.

Boyların birleşmesiyle oluştu Kazak halkı,
Anda olarak birleşti kardeşler.
Özgür bir memleketi, tahtı olmasıdır,
Kazak demenin anlamı.

Janibek Kazakların hanı oldu.
Janibek yönetiminde Nogay kanunu oldu.
Argın boyunun atası Dayırkoja adında
Adil bir aksakalı oldu.

O aksakalı, Abilhayır sevdi.
“Yolun açık olsun” diyerek ona yurt verdi.

Kobılandı da Kazak'ın bir kahramanı idi.

Büyüme hırsıyla şeytana uymuş.

Akjol aksaklı takip edip öldürdü.

Kazakların bu iş guruna dokundu.

Kısas olarak Kabılandı'yı öldürmek için

Janibek halkını topladı.

Yerime üç kişiyi al diye yalvardı.

Bana mal mülk de lazım değil dedi.

Abilhayır, Kobılan'ı cezalandırmadı.

Eğer onu öldürürsem halkın düzeni bozulur diye düşündü.

Birbiriyle mücadele edip göçtüler.

Kıpçakları birbirine düşürdüler.

Sonrasında Şu'daki Çağatay'ın neslinden

Tokay Temir, han adlandırıldı.

Savaşçı, kibirli bu adamlar kalkıp,

Kıpçaklara saldırı düzenleyip her yeri yaktılar.

Şu anda Şağatay soyundan,

Tokay Timur'a bakan dediler.

Janibek askeri üçe böldü.

Ulu Jüz, Orta Jüz, Küçük Jüz.

Çağatay neslinden Ahmet Alaş.

...

Bin beş yüzüncü yıl geldiğinde Batır Saybak'ın neslini,

Emir Timur sürgün edip

Onlardan Semerkant, Buhara'yı alıp

Tüm Taşkent'e ulaştı..

Oratöbe adlı bir yerde savaştı.

Sel gibi aktı insan kanı.

“Özbek öz ağabeyim, kurban olduğum” diye

Kazaklar Saybak’ın yanında saf tutmuş.

Saybak Abilhayır’ın torunu,

Ünlü Özbek Han’ın da neslinden.

Alaş Han’ı öldürüp Taşkent’i eline geçirdi.

Birliğini tekrar sağladı.

Kasım Janibek’in çocuğu idi.

Savaşta namını yaymış idi.

Kasım kanunlarını çıkarıp

Taşkent’in altın tahtını ele geçirdi.

Kasım’ın çocuğu idi Sığay Han,

Taşkent’i tamamen zapt etti.

Tevuekel Han Sığay’ın çocuğu idi.

Söyleyeyim Taşkent’i tekrar aldığını.

Bin beş yüz elli dokuzuncu yılı

Tursın Han Taşkent’i zapt etti.

Etrafindakiler onu Özbek Han’ı olarak kabul etti.

Tursın da Saybak’ın neslindendi.

Esim Han Tevuekel’in çocuğu,

İsimin eski yolu kanununu çıkardı.

Bir gece vakti o, Tursın Han’ı öldürdü.

Özbekleri mahvedip Taşkent’i ele geçirdi.

Bin altı yüz otuzuncu yıl yaklaştığında,
 Esim Han eski tahtını tekrar aldığında,
 Aybike, Konırbike, Nurbike adlarında,
 Eşleri de oradan kendisine aldı.
 Tursın'ı gece öldürmeye gittiğinde,
 Kapıdaki nöbetçiyi bağlayıp
 Esim'in yanındaki bir ozan
 Tursın Han'ı türkü söyleyip uyandırdı.

Öyle bir yiğit bugün nerede var!
 Şimdi memleketimiz horlanır oldu.
 Türküyle Tursın'ı uyandıran
 Tölegen ozanın türküsü şöyle:

Ey Katagan boyundan Tursın Han,
 Sen han değil, kadınsın.
 Altın tahtta otursan da
 Eceli gelen bir kahramansın.
 İstesen de istemesen de kabul edeceksin,
 Şahadet getir öleceksin.
 Babayiğit Esim,
 Alacak senin canını,
 Dökecek senin kanını,
 Yakında tadacaksın ölümün tadını.

Salkan Jangir Esim'in çocuğu idi.
 O da kuvvetli elin parçasıydı.
 Jangir'in Kalmak kızı eşinden,
 Tavke insanoğlunun bir bilgesi idi.

Kızı idi Gayıphan'ın bir eşi,

Bundan Velibakı doğdu.

Tevke Han olduktan sonra öfkelenip,

Ürgeniş'e giderek şunu söyledi:

Onun adı Abılay'dan daha büyük dedelerden,

Sözü eksik olmayan bir soydan.

Abılay'ın kendi atası ise başka bir yerden gelmiş,

Han olmuş, burada da yer etmiş.

Bu idi Abılay'ın büyük atası,

Olmaz bu sözümün hiç hatası,

Abılay'ın üç atası orada öldü.

Kendisi gelip burada han oldu.

Burada Abılay'ı kapatayım.

Yazdıklarımın onun hakkında öğrenin.

Kültöbe'de her gün istişare eden,

Tevke hakkında sözümü söyleyeyim.

Biraz zaman sonra Kazakların düşmanı çoğalıp

Kazakların yerlerine göz diktiler.

Bin altı yüz elli ikinci yıl geldiğinde

Amuderya'nın boyuna gitti.

Tevke Han ölünce çocuğu Bolat Han oldu.

Fars elinden Nadir adlı bir han çıktı.

Nadir Han da Kazak eline göz dikti.

Böylece Kazaklar tekrar Sırderya boyuna döndü.

Bin yedi yüzüncü yıllarda,

Sırderya boyunda Kalmaklar vardı.

Türlü sebeplerden sorunlar çıkıp
Birçok savaş oldu aralarında.

Kazakların da Kalmakların da çok kanı aktı.
Az değildi ölen adamlar dağlardan.
Bin yedi yüz yirmi üçüncü yılı,
Kötü durumdaki Kazaklar tekrar göçtü.

Argınlar Karatav'ın öbür tarafına göçtü.
“Yalınayak mücadele” buna denildi.
Abılay Han Kalmakları sürmüştü.
Öç alındı bu olay akıldan silinmeden.

Yazmıştım ben bu durumları daha önce
“Enlik-Kebek” şeceremden okuyun hepsini.
Tüm yazdıklarımı okuyup ezberlesen,
Atalarının bütün sırrını öğreneceksin.

Bazı gençler bu kıssayı önemsemez.
Dikkat etmez, beğenmez yazdıklarımı.
Bögembay'ın öldüğünü hana bildirip
Dinleyin Ümbetay'ın söylediği şiir.

Bögembay Batır'ın öldüğünü Ümbetay Ozan'ın Abılay Han'a bildirdiği şiir:

Hey Abılay, Abılay,
Abılay Han'ım bu nasıl iş!
Bu nasıl iş deme,
Sözlerimi dikkatle dinle,
Sözümü dikkatle dinle!
Başından türlü işler

Geçti ömrün boyunca,
 Zor, ilginç her şey.
 Gençliğinde Abılay,
 Ürgeniş'i toprağım diye
 Güçlü Kazak elim diye
 Gelmedin mi yalın ayak.
 Töle Bi'yi bulduğunda,
 Her gün deve bakarken,
 Yalnızım diye korkmayıp
 Başka çobanlara katılmayıp
 Kepeneğini alıp başının altına
 Uzanıp yattın,
 Boylu boyunca,
 Yatardın orada.
 Unuttun mu bunları Abılay?
 Yirmi yaşına geldiğinde,
 Kalmaklarla savaş olduğunda,
 İlk bahtını bulduğunda,
 Şarış'ın başını alıp,
 Atının eyerine bağladığında,
 “Düşman kaçtı” diye bağırıp
 “Allahu Ekber” diye şahlanıp,
 Unuttun mu bunları Abılay?
 O yiğitliğinle han oldun,
 Âlemin büyük canı oldun,
 Unutun mu bunları Abılay?

Her yerde aranıp
 Aniden yakalanıp
 Götürülüp Taşkent'e
 Zindana kapatılıp

Memleketin karanlıkta kaldığında
 Üç Jüz'den doksan kişi gidip
 Seni geri almak istediğinde
 “Şarış’ı öldürdün,
 Ben de seni öldüreceğim” dedi Kalden Han
 Sözüne karşı söz söyledin
 Aniden yakalanıp
 Kalmaklara tümüyle esir olup
 Ozanlık yolunu tuttun.
 Üç beş sözle kurtuldun.
 Unuttun mu bunları Abılay?

Aradım seni dört bir yanda,
 Kalmada yakaladık seni,
 Götürüp Taşkent’e,
 Kara zindana atıldığında,
 Halkın karanlıkta kalınca,
 Üç jüzün doksan iyi adamı,
 Seni arayıp durdu.
 Öldürecekti Kaldı Han,
 Şarış’ın yerine.
 Sözün karşısına söz geldi,
 Cevap veremeden sustular,
 Kalmuklara esir olmaman için
 Ozanlığın yolunu tuttun.

Üç ağız sözle kurtuldun
 Unuttun mu bunu, Abılay?

Düşmana saldırırken,
 Adaletli hüküm yürütürken,

Kaşımbağ'da nasıl savaştığını,
 Ön safta savaşan Jönibek,
 Söz ustası Kazıbek,
 Kuğu sesli Quttybay,
 Karagerey Kabanbay,
 Kanlıktaylı Bögenbay
 Abılay, senin yanında,
 Bu beşi senin yanında oldu.
 Biri kahraman, biri bilge,
 Allah böyle yardım etti,
 Unuttun mu bunu, Abılay?

Hanlığa layık oldun,
 Halkının sahibi oldun.
 Kuş konmaz dağ oldun,
 Yaz yaylanan göl oldun,
 Soğukta koruyucu oldun,
 Bize uygun bir bey oldun.
 Sarıarka dendi yurduna,
 Öteki boylar sana bağlandı.
 Sözüm söz idi,
 Yolumdan dönmedim.
 Halkın bahtıydı,
 Halkını koruyan sen değil miydin?
 Halkından yiğit çıkaramadın mı?
 Düşmanın kanını akıtamadın mı?
 Beyle kahraman birlikte olup,
 Taşkaraya çıkıp dövüşmedin mi?

 Şu geçen yıl,
 Ordu bastı,

Başına yıkıldı,
O haberi halk duydu,

Çok batırlarla yol yürüyüp,
Gözünün yaşını sel edip,
Kırılan askerlerinin
Yanına geldiğinde,
Akboz adlı atına binip,
Boynuna zincir takıldığında,
Babayiğit Tükti Şaştı Özi
Sana dua ettiğinde,
Duanın kabul olduğunu,
Başına baht konduğunu,
Unuttun mu bunu, Abılay?

Oğlu erkek olduğunda,
Yaratan Tanrı yol verdiğinde,
Yolun üzerinde bolluk olduğunda,
Kırgızlar “Tanrı bize verdi,” deyip,,
Sadık baba bilsem deyip,
Geçen savaşı bekliyorum deyip,
Gönlünü birine verip,
Sözün yetip yettiğinde,
Savaşçılar tükenip,
Önce sancağı yırttığında,
Kaburganı kırdığında,
Şamkandaki batır saldırdığında,
Karakerey Kabanbay,
Kanlıktaylı Bögenbay,
Sarıbay ile Sağınbay,
Kırgız bile “eyvah,” dediğinde,

Gücün yetmedi mi korumaya?

Dünya böylesine dönerken,

Unuttun mu bunu, Abılay?

Sen kal, ey ak Abılay,

Ardında kalan oğluna

Yine bulunur batırlar elbet.

Arkanda genç yiğitler var —

Jäuke ve Ağıbay.

Kasım'ın tahtındaki oğluna

Yoldaş olur Şayanbay.

Böyle yiğitler çok doğsun!

Deyip dile Allah'tan.

Orta yaşlarda kadın çok,

Doğumdan sonra kahraman da çok,

Ama yaşlılar göze çarpmaz artık.

Ey, Abılay, Abılay!

Söz dinle biraz daha!

Kendin biraz yaşça büyüksün,

Yaşça biraz da içli birisin.

Seksenini geçince,

Dönülmez yola girince,

Batırlık bitti Bögenbay,

İmanla veda edip gidilse keşke

Can boğaza geldiğinde.

“Selâm söyle” dedi üç jüze,

Sizi göremeden gittim diye.

Kahramanı elden geçirdim,

Selamını işte, ilettim.

Ağlama, dinle, Abılay!

Ölüme kaşlar bakar
Ah!” diyerek akılsızlar baş keser.
“Görmeden konuşuyor” demeyin,
Bizim başımıza gelen budur.
Gözyaşlarını sil,
İyi dua et,
Daha nice baht nasip etsin,
Oğluna altın taht versin.
Böğenbay gibi ömür versin,
Ölçüsüz mal ve liderlik nasip etsin!
Böğenbay gibi bir kahramanın
Bereketini ardına bıraksın,
Halkına sabır versin!
Yaratan Allah yâr olsun,
Cennetinden nuru üzerine yağsın!

4.2. Âdem Ata'dan Günümüze Şecere

Адамның жаратылысы	Adamnıñ jaratılısı	Âdem'in yaradılışı
Бір күшті бар атасы-анасы жоқ,	Bir küşti bar atası-anası joq,	Bir güç vardı, ne annesi ne babası,
Жұпты қатын тудырған баласы жоқ.	Juptı qatın tudırğan balası joq.	Bir kadının doğurduğı çocuğı değıldi.
Ғибрат қып әр нәрседен жаздым мұны	Ğibrat qıp är närseden jazdım munı	İbret diye yazdım ben her şeyi açıkça.
Бір туысқан інісі, ағасы жоқ.	Bir tuisqan inisi, aғası joq.	Kardeşi yoktu onun, ağabeyi de yoktu.
Жүмлә, жан не бол десе, сол болады,	Jümlä, jan ne bol dese, sol boladı,	Canlıya “ol” dese, o hemen olur,
Ешбірі көнбесіне шарасы жоқ.	Eşbiri könbesine şarası joq.	Hiçbirinin itiraz etmeye gücü yoktur.
Жаралған неше түрлі мақұлық бар,	Jaralğan neşe türli maqulıq bar,	Nice çeşitli mahlûkat yaratılmış,
Бұлай дейтін ешкімнің жаласы жоқ.	Bulay deytin eşkimniñ jalası joq.	Böyle diyecek kimsenin suçu yoktur.
Ғажабын әрбір еткен істерінен,	Ğajabın ärbir etken isterinen,	Her işinde hayret verici hikmet var,
Сол күш зорды жойған күштеріне.	Sol küş zordı joyğan küşterine.	O kudret büyük, yok eden güçlere karşı.
Қаншама көп жиылған, көрген адам	Qanşama köp jıyılğan, körgen adam	Kaç kişi toplansa da baksa birden,
Біріне-бірі ұқсамас түстеріне.	Birine-biri uqsamas tüsterine.	Hiçbirinin benzemez birbirine rengi.
өнерлі қаншалықты болғанымен,	Önerli qanşalıqtı bolğanımen,	Ne kadar sanatlı olursa olsun biri,
өзгеден шеберлігі істеріне.	Özgeden şeberligi isterine.	Diğerinden farklı olur işi, becerisi.
Құрт-құмырсқа қыс өтіп, жаз тірілер,	Qurt-qumırsqa qıs ötip, jaz tiriler,	Kurt, karınca, kış geçince dirilir yazda,
Пенденің ойы жетпес істеріне.	Pendeniñ oyı jetpes isterine.	Kulun akli ermez bu gibi işlere aslında.
Ғибрат, алдым үлгі осындайдан,	Ğibrat, aldım ülgi osındaydan,	İbret aldım ben de böyle durumlardan,

Бітеді жаратылып бала қайдан.	Bitedi jaratılıp bala qaydan.	Evlat nasıl doğar diye sordum ardından.
Қосылу ерлі-зайып себебінен	Qosılı erli-zayıp sebebinen	Kadınla erkeğin birleşmesiyledir sebep,
Тән жарып, шаһдат болған жайдан.	Tән jarıp, şahdat bolğan jaydan.	Beden yarılır, can şahit olur bu sebeple.

Bir erkekle bir kadın birleşince,
Aşkın oyunu kuvvetli bir hâl alınca,
Beden ısınır, ten birleşir, sıvılar değişir,
Kadın, yaradılış gereği gebe kalır sonunda.

Bir damla sıvı pıhtı olur önce,
Kan, kıkırdak olarak bedenle dolar.
Et, kemik, baş şekillenmeye başlar,
Beşinci ayda ruh gelip canlanır varlık.

Dört ay şekil olur ama ruhsuz kalır,
Beşinci ayda can gelir, besinsiz, sütsüz.
Anası canlandığını açıkça hisseder,
İnancımız bu; gözle görüldüğü için şüphesiz.

Hamile kadın vakti gelip sancılanır,
Mahalledeki gelinler ona laf atar.
“Belim kemiriliyor, of ah canım” der,
“Ya pirim” deyip bazen kalkar, bazen yatar.

Köydeki tüm kadınlar toplanır oraya,
Fatıma pirine sığınırлар.
Bu her kadının başından geçen iştir,
Korkudan ağzını bağlar, susar o anda.

Tecrübeli bir kadın karnına bakar: “Bir düğümü var,
Ama doğum kolay geçecek, korkma, az zorluğu var.”
“Hemen hazırlanın, yiyin için vakit geçmeden,
Kaynanaların eski âdeti, bir doğum geleneği var.”

Genç kadınlar koşar mutfağa aceleyle,
Yaşlı kadınlar oturur bir sıra boyunca.
Doğum aşısı yenip bitirilmek üzereyken,
Doğuran kadın “belimi çekin!” diye bağırır ortaya.

Kadınlar karına dokunur, bastırır hafif,
Yavaş yavaş çocuk aşağıya iner.
Karanlıktan aydınlığa çıkma zamanı,
Tanrı’nın yazdığı vakitte yere düşer.

Bebek bağırarak dünyaya ağlayarak gelir,
Yukarıdan aşağıya sarsılarak iner.
Ağlayarak gelir, ağlayarak da ölür,
Ölürken de pişmanlıkla sınanır gider.

Düşer düşmez bebek acıyla inler,
Göğsü hırıltılı, nefesi tıkanır.
Önceden hazırlanmış bir bıçak bekler,
Bir kadın keser kordonu, bir gelenektir.

O kadın olur çocuğun kordon anası,
Huyu suyu geçebilir bebeğe bazı.
Daha yeni yaratılmıştı bedeniyle,
Dün gibi ufacık bir yumurtaydı aslında.

Bebeği bir beze sarıp kucaklarlar,

Kundaklayıp doğuran annenin yanına alırlar.
 Sevgiyle emzirmek için süt belirir,
 Ağzına verirler sıcak mamayı.

Mama ağza ulaşınca bebeğin ağlaması diner,
 Huzur bulur, sütle avutulur hemen.
 Anne sütü ulaşınca dile ve dudağa,
 Süt emmeye alışır, becerisi gelişir zamanla.

On ay kadar dar rahimde bekletilir,
 Vakti dolunca on ay sonra doğurtulur.
 Altmış iki damarın hepsine kan yürütür,
 Ak sütünü memesinden akıtıp.

Anne sağ kalıp, çocuk doğurup sevinir,
 Bebek acıkınca ağlayarak seslenir.
 Ağzına mama verildiği anda,
 Nefsinin ateşi diner, sakinleşir.

Tuzla yıkanır, yağla ovulur beden,
 Ağlar durur bebek yüksek sesle yeniden.
 İçi boş nefse yiyecek gerekir,
 Anneye seslenip mama ister.

Annesi dört bölüp uykusunu emzirir,
 Ağlasa gündüz gece hiç fark etmez, verir.
 Dolanıp durur, yılmaz, hep ilgilenir,
 Kaç kez emzirdiğini kim bilir, sayamaz bir.

Artık çocuk beşiğe sarılır şimdi,
 Ellerini ayaklarını uzatır razı gibi.

Şümek⁷¹ ve tıbıkla⁷² temizlenir altı,
Bir yaşına böyle ulaşır nihayetinde.

Yedi aylıkken emekleyip uzanır,
On iki aylıkken ayakta durmaya çalışır.
Kuzum ayakta durdu diye sevinip,
Dedesi ninesi neşeyle çırpınır.

İkinci yılda başlar çocuk konuşmaya,
Bıdır bıdır seslenir insanlara.
Eline geçen ne varsa yere bırakır,
Tabak çanakla oynar şangırtıya.

Sonrasında gelir üç-dört yaşlarına,
Her şeyin adını bilir tek tek ağzına.
Bir tas, bir kaşık alır eline,
Büyüklerle eşik eder sofrada.

Üç-dört yaşı geçip beşe gelen çocuk,
Düşününce yapılanlar gelir akla çabucak.
Kimiyle kavga eder, kimiyle küserek,
Âşık oynar, toz toprak içinde döner akşama.

Toz toprak halde yatar kalır döşeğine,
Olmazsa önüne serilir birdenbire.
Sanki tüm işleri kendi yapmış gibi,
Yemeği geç versen hemen ağlamaya başlar.

Beslenip büyürken altıdan ona vardık,

⁷¹ Bebek beşiğinde, erkek bebeklerin idrarını dışarı yönlendirmek için kullanılan metal ya da kamıştan yapılan küçük boru

⁷² Beşikteki şümekten akan idrarı toplamak için beşiğin altına yerleştirilen küçük kap.

Aklımız gelişmedi, kemikler uzadı sadece.

Ne sanat öğrendik ne ilim öğrendik,

Babamız koyun baktırdı, çobanlık yaptık.

On beşe vardık, ondan geçerek,

Bir sıcak delilik çöktü sanki içimize.

Şaman gibi cinli-perili, aklı uçmuş gibi,

Taşkın bir nehir gibi taşlık öylece.

On beşi geçince akla da erdik,

Güç geldi vücuda, başka bir hâldeydik.

Her istekte bir diğeri öne geçti,

Gençliğe girdik, eğlenceli toydaydık.

Yirmi beşte vardık yüksek bir zirveye,

Yolu olmayan bir ormana, bakir yere.

Yolunu bilen için hepsi kolay olur,

Yolu bilmeyen kaybolur deliliğe.

Otuz beşte vardık orta yükseklikte dağa,

Her dönemeçte bir düşmana saldırdık adım adım.

Kimiyle dost olduk, kimiyle düşman,

Kiminle karşılaşsak tartışmaya girdik sonunda.

Kırk beşte kılıç hazır, dağa çıktık,

Tek ayakla yürüyerek sırra vardık.

Halkı birliğe çağıran yiğit sayıldık,

Milleti ikiye bölen coşkulu şiire atıldık.

Kırkı geçtik, elliye de ulaştık,

Duracak bir yer yoktu eğlenmeye artık.

Gençliğin alevli ateşi sönmüştü,
Tembellik yönlendirirdi kabullenişe artık.

Altmışa tırmandık yokuş çıkar gibi,
Yüksel yukarıya, var tahta dedik kendimize.
Aşağı ile yukarının arasında durduk,
Büyüklerin arasına karıştık sessizce.

Uzak köy göçünce,
Orta köy de kenarda kalır gibi oldu bizce.
“Aksakallar” denip saygıyla anıldık,
Ve sonunda geçtik başköşeye.
Başa oturduk ama bir kez dön bak geriye,
Önü tıkalı, geri dönüşü olmayan yere.
İleride gidecek yol kalmamış,
Bir tek yer kalmış: kabre girmek üzere.

Yetmişinde toprağa basmadan duramazsın,
Değneksiz birkaç adım bile gidemezsin.
Az yürüyünce ayak ağrır, bel çöker,
Yamaçlara çıkıp manzara göremezsin.

Kendi evine, gençliğin ocağına bile giremezsin,
Gençlerin alayına da dayanamazsın.
Uzaktan gelen akrabalarla bile,
Dertleşmek için bir demlik çay sunamazsın.

Yetmiş beş gerçekten kötüymüş, yaşarken bile,
Başkalarına bağımlısın her şeyde yemekte, giyside bile.

Gözler bulanık, yanak çökmüş, iki yüzüm soluk,

Deri sarkmış, sinir ve kemikten ibaret olmuşum.

Yaşlının gidecek yeri, çıkacak dağı yok,

Evde tek başıma oturan ben, bir öksüzüm.

Yaşlının dünyada arkadaşı kalmaz,

Bir yaşlı kadın tek dostu, yoldaşı yalnız.

Bir bardak su baldan tatlı gelir,

Biraz yağ versen bile sevgisiz, taş gibi katı.

Bu dünyadan hâlâ gitmedim ama yaşım gelmiş,

Kısmetim sönmüş, önünden lokması da kesilmiş.

Gençliğe elveda demişim çoktan,

Ne düşman kalmış pusuda, ne dost kalmış yanında.

Âdem Atanın Yaratılışı Hakkında

Tüm kudretiyle var eden Kadir Allah,

Başlangıcı da sonu da kendisidir; yoktur yalan.

Bu âlem on sekiz bin yer ve gök âlemi,

“Ol” dediği nefesiyle hepsi var olan.

Eğer “yok ol” dese, bu yeryüzü bir saatte,

Tüm mahlûkatla birlikte yok olur derhal.

Önce yarattı Muhammed’in nurunu,

Daha hiçbir şeyi yaratmamıştı ondan evvel.

“Ve iz kâle rabbuke li’l-melâiketi innî câ’ilun fi’l-ardi halîfeten”

(Rabbin meleklere: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti) sözleriyle,

Meleklere bildirmişti içindeki sırrını.

İnsanoğlunu yaratacağım yeryüzüne,

Âdem ile Havva’dan soylarını türeteceğim.

Buna secde edip boyun eğeceksiniz,

Onu sizden üstün kılıp hâkim edeceğim

Âdem yoktu o vakitler, cin ve peri vardı,
Ateşten ve dumandan yaratılmıştı yerleri.

Melekler ise nurlardan oluşmuştu büsbütün,
İblis (Äzâzil) idi hepsinin akıllısı, önderi.
“Onu topraktan yarattın, bizi ateşten,”
“Biz ona boyun eğmeyiz!” demişti kibirle.

Pärwär (Allah) buyurdu: “Siz ne bilirsiniz ki?”
“Sonunda kendi isteğinizle boyun eğersiniz.”
“İlim ve mertebesini gözlerinizle görün,
Yakınlaşmaya çalışırsınız can-ı gönülden.”

Çağırıldı dört büyük meleğini yanına,
“Toprak getirin” diye gönderdi onları dünyaya.
Yeryüzü ağladı: “Allah aşkına alma benden,”
Üç melek eli boş döndü ağlayarak.

Mikail, İsrail ve o Cebail bile,
Yeryüzünün feryadına kulak verip döndüler geri.
Sonra dördüncüyü çağırdı: Azrail’i
Getirebilecek yiğit oydu belli.

“Alma” dedi ona da ağlayarak yeryüzü,
Ama Azrail dinlemedi, aldı bir avuç toprağı.
“Ağlayışına bakarsam, dayanamaz kalbim,”
“Acısam sana, Rabbime asi olurum ben şimdi.”

“Sana acıma sebebiyle emri terk edersem,

Bu yüzden söyleneni yapmamış olurum zaten.”

Azrail toprağı alıp Allah’a götürdü,
 “Getirdim” diyerek Rabbine haber verdi.

Azrail’in bir avuç toprağı aldığı yerden,
 Kırk arşın çöktü toprak aşağıya derinden.
 “Cesursun, Azrail!” dedi Cabbar (Allah),
 “Can almayı sana emanet ederim artık.”

Cebrail vahiy, Mikail rızık için,
 İsrail’in ise sura üflemek olsun görevi artık.
 Azrail önce çekindi toplantıdan,
 Sanki sudan çıkmış gibi üzgündü, yasta.

“Senden saklamam, çeşitli hastalıklar veririm,
 Ama ey dostum, darılma buna” dedi Sübhan (Allah).
 “Razıyım, buyruğunu yerine getireceğim” dedi,
 Azrail can almak için kararını verdi.

Sonra onlara dedi ki: “Kudretimle,
 Artık bekleme, durma, vakit yok”
 “Gidin, toprağı götürün yeryüzüne,”
 Böylece işi emretti ve sıraladı görevleri.

“Bu söylediklerimi aynen yerine getirin,
 Olmaz demeyin, korkmayın hiçbir şeyi.”
 “On iki aza baş, ayak ve eller olsun,
 Bu toprağı öyle yoğurup şekillendirin.”

Bozkırına gittiler onlar,
 Su ve toprağı karıştırıp harman ettiler.

Allah'ın buyruğuyla şekil verdiler ona,
Sonunun ne olacağını merakla beklediler sonra.

O yerde tam kırk yıl boyunca yattı,
Rüzgâr esti, güneşte pişti, iyice sertleşti.
Cinler, periler ve şeytanlar gelip hayret etti,
Daha önce böyle bir mahlûk görmemişti.

Hepsi İblis'ten daha çok sevindi,
“Çok geçmez, görürüz Âdem'i” diye beklediler.
İblis (Azazil) en başından beri karşıydı,
İçten içe kıskanırdı insanı.

İnsanın içine girip çıkıp dolaşır,
“Bakayım ne olacak, nedir bu işin sonucu?” derdi.
Azdırmak için fırsat kollamaya başladı,
Kıskançlığı günbegün arttı, karardı.

Allah'a haddini bilmeden başkaldırdı,
Gaflete düşerek tuzağa takıldı, daraldı.
Şimdilik bu kısmı burada dursun,
Bu hikâye daha sonra geri döner yoluna.

Allah'ın isimlerinden biri de “Kudretli”,
Her işi planlar hikmetle, nokta nokta.
Kendi ruhundan üfleyerek bir can verdi,
Cebrail'e “Âdem'e götür” diye emretti.

Cebrail Mikail ile birlikte götürdü onu,
“Gir” dedi, ikisi de yaklaşarak birlikte.
Âdem'in ağzına bakınca içi bomboştu,

Karanlıktı, korkudan girmedi can içine.

İki kez başını uzattı ve geri çekildi,
Gidecek yer bulamayıp orada bekledi.
Ne yapacağını bilemeden durduğu sırada,
Gaybî bir ses yükseldi öfkeyle ansızın.

Allah'ın isimlerinden biri de “Fekkâh Alîm”,
Açıktır O'na her sır, her gizli düşüncenin.
“Gir çabuk, zorla girdin bir kere,” dedi,
“Zorla da çıkacaksın artık, son nefesinde.”

Korkaraktan sonunda girdi içine can,
Çaresizdi, yol bulamayıp dolandı yandan.
Ağzından “Bismillah” diyerek girdi can,
Gözlere nur doldu karşılaşır karşılaşmaz.

Sonra burnuna koku geldi yavaşça,
Dil konuştu, ağızla tat girdi damağa.
“Lâ ilâhe illallah” kelimesini söyledi,
Oradan gırtlığa indi ve içeriye ilerledi.

Kalbe ulaşip oraya yerleşti sonra,
Kan damarlara, tüm vücuda yürüdü sonunda.
Bağırsaklar, iç organlar tamamlandı,
Ve o anda “Ya Allah!” deyip başını kaldırdı.

Cebrail cennetin anahtarını açtı,
Hırka, kaftan ve çeşit çeşit elbise getirdi.
Mikail cennetin hazinesini açıp,
Âdem'i baştan ayağa giydirdi.

İnce ipekten kaftan, don giydirildi,
 Beline altın kemer kuşatıldı sıkıca.
 Ayağına deriden mest ve ayakkabı,
 Başına altın işlemeli bir taç takıldı.

Dört bir köşede bülbüller şakıyordu,
 Şaşaalı bir tahta oturtuldu hayranlıkla.
 Yetmiş bin seçkin melek gelip selamladı,
 Ve bu görkemle onu Arş'a götürdüler yukarıya.

Âdem için Hak Teâlâ tarafından seçilip,
 Kürsüye, Levh ve Kalem'in yanına oturtuldu.
 Melekleri, cinleri ve perileri çağırarak,
 Hep birlikte karşısında saygı durmalarını buyurdu.

Şaşırdılar güzelliğine, suretine, heybetine,
 Çünkü böylesini hiç görmemişti gözleri.
 “Berekallah Allah, yaratıcıların en güzeli” deyip,
 Hepsi hayran kaldı, güzelliğiyle mest olup.

Başta onu kötüleyip hor görenler,
 Hak Celâl onlardan hesap sordu dönüp.
 Yarattığı güzellik kudretten gelmişti,
 Yüzde doksan dokuzu verilmişti insana.
 Kalan birini yüz parçaya bölmüştü,
 Yüzde doksan dokuzu Yusuf peygambere yazılmıştı aslında.

Güzellikten geriye kalan bir yüzde bir ise,
 Yeryüzünde yaşayan tüm canlılara dağıtılmıştı.
 Yusuf, Âdem ve Züleyha dışında,

Daha güzel yoktu bu dünyada, bu çağda.
 “Kıssa-i Enbiya” ve “Taberi” altı koldan,
 Tarihi kitaplarda böyle anlatır destandan.

Toplanan cin, melek ve tüm varlıklar,
 Âdem’e bakamaz oldular, utandılar ardan.
 Işığ! güneş gibi yansıyor, parlıyordu,
 Bakanlar kendinden geçiyor, eriyip bayılıyordu.

“Böyle güzel bir varlık yaratmışsınız,” dediler,
 Bilemedik biz başta, ey Cabbâr Hâlık.
 Bağışla bizi, ey Gafur ve Rahman,
 Kabullendik hatamızı, özür dileriz candan.

Ama eğer yaratıp ona nasip verirsen,
 Nefse uyup zina eder, insan öldürür bazen.
 Biz sana tesbih edip seni yüceltiriz,
 Bunu görünce ona nasıl secde ederiz?

Topraktan yaratılan cahil olur elbet,
 Bilimden, hikmetten yoksun kalır nihayet.
 Bizse ateşten yaratıldık, soylu bir cevher,
 Nasıl olur da o bizden üstün bir değer?

Biz ona secde edip baş eğmeyiz,
 Kimseyi de kendimizden üstün görmeyiz.
 Bu yaptığınıza razı olamayız,
 İçimizde ne varsa gizlemeyiz.

Allah, Âdem’e ilim nurunu döktü,
 Her bir varlığın ismini tek tek öğretti.

Bundan sonra meleklerle yönelip sordu:

“Haydi, söyleyin, nedir bunlar?” diyerek gösterdi.

Gösterdiği şeylerin adını bir bir,

Hiçbiri söyleyemedi açıkça hiçbirini.

“Hani nerede o bilginiz?” dedi Cabbâr,

Secde etmemek için koyduğunuz şart nerede?

Biz baştan daha üstünüz demediniz mi?

İtiraz ederken aklınızda yok muydu fikri?

Neden söylemiyorsunuz şimdi isimlerini?

Düşünün, ne faydası oldu o eski kibirin?

Cinler, melekler ve tüm varlıklar,

Şaşırdılar, hatalarını anladılar.

“Bilen, hikmetli olan yalnız Sensin,” dediler,

“Affet bizi, hatamızı anladık” diye söylediler.

Yönelip Âdem’e buyurdu Celâl olan Allah:

“Haydi, bu varlıkların adlarını açıkla bir bir.”

“Bu yer, şu gök, şu ay, bu da güneş,” dedi,

Bu evrende on sekiz bin âlem var.

Çift çift yarattın, her birine rızık verdin,” diyerek

Tüm isimleri söyledi eksiksiz şekilde.

Âdem’in bu olağanüstü bilgisini görünce,

Melekler utandı, hayran kaldı hepsi birlikte.

Önceki inatlarını bir kenara bırakarak,

“Gerçekten akıllı yerinde, akıllı bir candır,” dediler.

Cinler, melekler ve tüm varlıklar birlikte,

“Yerin ve göğün Rabbi sensin, ey Parvardigar!”

“Tüm sırlar sana aşikâr, bize ise belirsiz,
Bağışla bizi, suçumuzu affet,” dediler hep bir ses.

Âdem’in değerini gözümüzle gördük şimdi,
Gerçekten âlimmiş, izinden gitmeye razıyız biz de.
Bundan böyle sana karşı gelmeyeceğiz,
Dönmeyen söz, bozulmaz ant verdik biz.

Allah’ın bir ismi de Rahîm Cabbâr’dır,
“O hâlde Âdem’e secde edin!” buyurdu açıkça.
Melek, cin ve tüm varlıklar istisnasız,
Hepsi secde etti, sadece İblis dışında.

İblis secde etmeyip karşı çıktı,
Boynuna geçirilmişti lanetin zinciri gizlice.
Rengi kara, domuz gibi bir şekle bürünmüş,
Gözleri fırlamış, yuvadan çıkmışçasına.

İblis’in bu halineden ürken mahlûklar,
Tekrar secdeye vardılar hep bir anda.
Namazda iki kez secde etmemizin nedeni,
İşte bu olaydan kaldı bize farz olarak aslında.

Tevrat, İncil ve Kur’an’ın tamamında,
Bu gerçeği bildirir Cabbâr olan Halik.
Güneş ve aydan ibret almayı bilen,
Yaratılışın böyle olduğunu anlar artık.

Kimileri Kur’an’ın sözünü yalanlar,
Yastığı çevirip yüz çevirir, inancını satar.
Oysa Kur’an’ı incelese, gerçeği araştırsalar,

Şeytanla kıyaslamazlar ağızlarını bozarcasına.

“Küllü nefsin zâikatü'l-mevt” der Allah,

Her nefis ölümü tadacaktır bu mutlak.

Can boğaza dayanınca,

O an hatırlar, yalvarır Allah’a.

“Allah!” demekten zarar gelmez kimseye,

Ama kimse düşünmez bir gün öncesine bile.

Kabre konduğu gün, götürülüp bırakıldığında,

Yatağında yatan kişi bakar gözleriyle dona donu.

Aklına düşer her şey, geç fark ettiği ne varsa.

Boğazından bir damla su geçmezse eğer,

Olmaz mı insan gerçek biçare, yoksul, perişan?

Bu dünyada daha zor ne olabilir ki,

Cebrail⁷³ gelip ruhu çektiği zaman?

Önünde bekleyen sorgu sual nasıl olur,

Dilinle dünyada biçsen de kelime orak gibi?

Ecelin ağından kim kurtulabilir?

Gündüz gece dolanır yanında pusuda gibi.

İşte böylece yoksul kaldı İblis,

Bile bile terk etti doğru yolu.

Bir kere sürüldü Allah’ın huzurundan,

Ve böylece azdırıcı şeytana dönüştü.

Anlattım sana şeytanın iç yüzünü,

Başta çok okuyan, bilgili biriydi.

⁷³ Azrail olması gerekirdi. Metinde muhtemelen hatalı yazılmıştır.

Takva sahibiydi, dindar bir kul gibi,
 Allah'ın tüm emirlerini yerine getiriyordu.
 Secde ederdi saat başı, namaz kılardı,
 Alnının değmediği yer kalmazdı.

Yıllarca vaaz verdi sonra durmaksızın,
 Meleklerin imamıydı arşın tepesinde.
 Firdevs cennetinde, sekiz cennette,
 Sekiz cenneti gezdi, tattı hepsinin lezzetinden.
 Ama tek bir emre başkaldırınca sonunda,
 Neler olduğunu öğrendiniz son noktasında.

Allah'ın Kur'an-ı Şerif keliminde,
 On sekiz bin âlem yarattı kudretinde,
 Ve bu âlemlere Fatıha Suresi'ni indirerek,
 Bildirdi selamını Peygamber Efendimize.

İyilik de, kötülük de zerre kadar olsa,
 Hiçbiri unutulmaz Rabbin yanında asla.
 Hatasız meleklerin yazdığıyla birlikte,
 Levh-i Mahfûz'daki kalemde korunur daima.
 İyiliğe sevap, kötülüğe günah yazılır,
 Kim ne işlerse, onu görür karşılığında.

Azazil de çok okuyan bir âlimdi,
 Kitaptan gözünü hiç ayırmazdı.
 Riyasız, samimi şariat yolundaydı,
 Allah'a karşı her sırrı malumdu zaten.

Namazlarını aksatmaz, oruçlarını tutar,
 Sayısız sevaplar kazanmıştı ibadetlerden.

“Beni huzurundan kovuyorsun şimdi,” dedi,
 “Hâlbuki dört bin yıl ibadet etmişim ben.” dedi

Böyle yakındı Allah’a, şikâyet ederek:
 “Sen dedin ki sevap-günah hesap işidir.”
 “Şimdi oturmuşum sevabından mahrum,
 Bir dileğim var, vermen gerekir.”

Allah, onun bunca ibadetini değerlendirip,
 “Dileğini söyle, sana izin veriyorum” dedi.
 “Bana kıyamete dek yaşam ver,” dedi,
 Dünyada ne istersem serbest olayım diye.

“Benim emeğim için isteğim budur,” dedi,
 “Göreceğiz sonunda ahirette ne olur.”
 Başta söylediği sözünden dönmeyen
 Hak Cabbâr: “Dileğini verdim” dedi

Şeytanı Allah’la eş tutanlar da oldu,
 Kur’an anlatır bu gerçeği açık ve net şekilde.
 İblis böylece serbestlik aldı sonunda,
 Ve bu kıssa açıkça Kur’an’da yazıldı.

“Giydim senin hakkında lanet zincirini,” dedi,
 İşte bu yüzden Âdem’e düşman oldu kesinlikle.

İnsanları azdırmak için fırsat kolladı,
 Allah’tan aldı izin, saptırmak için kulları.
 Cehennemde İblis’le birlikte olurlar,
 Onu destekleyip, sözlerini tutan insanlar.

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz yerden bol bol yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.”

Anlamı: “Lâ ilâhe illallah, O birdir tek,”

Allah dedi: “Ey Âdem, Havva’yı da al ve gir cennete.”

İçinde her şey hazır, ne isterseniz orada,

Yiyin, için, rahatça gezin her köşede.

Ama ‘şeceret’ denilen buğday meyvesi var,

Ondan sakının, yaklaşmayın ona sakın.

Bunu emredip uyardı onları Allah,

Gelecekte olacakları bildiği hâlde bıraktı rahat.

Beş yüz yıl boyunca cennette yaşadılar,

Nereye gitseler birlikte dolaştılar.

Cennet hurileriyle tanıştı Havva,

Onu yıkadılar, yemek sundular ırmak başında.

Gölgelerde gülüp oynayarak dolaştılar,

Sekiz cenneti de tek tek gezip baktılar.

İblis ise cennetin kapısında üç yüz yıl,

İçeri giremeyip dışarıdan izledi sabırla.

Sonunda bir hileyle yolunu buldu,

Yılanın ağzında içeriye sızdı.

Beyaz giysili, ak sakallı bir ihtiyar gibi,

Eski lanetli İblis değiştirdi yüzünü büsbütün.

Âdem ile Havva’yı buldu beraber,

Bir mürit gibi yanlarında durdu sessizce.

Birdenbire "Hakk’a yakın bir şeyh" oldu,

Konuşsa âlim, bilgisi yüksek bir zât gibi.

Yüzü mülayim, mahcup ve takva sahibi,
 İkisi birden çok sevdi onu bu hâliyle.
 Havva zaten önceden hamileydi,
 Bu geldiğinde kısa süre sonra bir oğul doğurdu.
 Çocuğun adını Haris koydular birlikte,
 “Evladım” dedi birlikte büyüttüler onu.

‘Şeceret’ (yasak ağaç) civarında dolaşırlardı,
 O yerden ayrılmak gibi bir niyet yoktu akıllarında.
 İblis ise türlü türlü hile düşünüyordu,
 “Amacıma ulaşacağım” diyordu içinde sakladığı.
 Bir gün durup dururken ağlamaya başladı,
 “Âdem sorar” diye bekledi bu numarasıyla.

Bu oyunu kendi kendine tasarladı,
 “İşi buraya getiririm” diye planladı.
 Sarsılarak başını sallayıp çok ağladı,
 “Ayrılık günü yakın seninle,” dedi çaresizce.

İnsanlar içinde en değerlisi sendin,
 Kendime denk biriyle birlikteyim diye sevinmiştim.
 Allah’ın işinde adaletsizlik yok elbette,
 Kim haddi aşarsa karşılığını bulur elbette.

“Siz ikiniz de korkuyorsunuz titreyerek,
 Ama sorma bunu bana, ey aziz dostum,” dedi.
 Âdem ve Havva şaşkınlıkla baktılar ona,
 Bu nedir şimdi, ne tuhaflık bu acaba?

İşte böyle etkiliydi ağlamanın gücü,

İblis kendinden geçip bayılıp yattı oracıkta.

Su serpip başını kaldırdılar yerden,

Ne yemek yedi ne de uyudu o gece.

Sormaya ikisinin de gönlü kaydı hemen,

“Ne geldi başına, bu neyin dertli hâli?” diye sordular.

“Ey şeyhim, neden böyle gözyaşı dökersiniz?”

“Ne oldu, bu ağlayışın amacı nedir?”

Gerçekten çok üzülme, bize açıkça söyleyin,

Bu işin doğrusunu öğrenmek istiyoruz biz.

Ne olursa olsun söyleyin, çekinmeyin,

Kulaklarımız duysun artık gerçekleri.

Hiçbir kırgınlık olmamıştı daha önce,

Birlikte yaşamıştık hep bir arada, severek.

Aramızda ayrılık, kin hiç olmamıştı,

Hiçbir dileğinizi reddetmedik yabancı görüp.

Başını yastıktan kaldırdı o anda İblis,

Gözyaşlarını sildi kolunun ucuyla usulca.

“Artık söylemeden duramam,” dedi,

“Siz iki dostum sorunca içtenlikle.”

Şu ‘şeceret’ ağacında bir meyve var ya,

En baştan Allah ‘yemeyin’ dedi ya...

İnsan bu meyveden yese ölmez asla,

İşte bu meyvenin içinde böyle bir sır var.

Yakında öleceksiniz siz ikiniz,

Artık cennette kalmayacaksınız elbet.

Benim ağlamam sizlere kıyamadığımdandır

Benim dostlarımsınız inanın sözlerime.

“Eğer ölmek istemiyorsanız ey iki dostum,
Koparıp yiyin, kimse yok, rahatça yaklaşın da.”
Ölümü bilmezdi bu iki masum:
“Nedir ki ölüm, neye benzer?” diye sordular.

“Göğsünden canını alır, nefesin kesilir,
Ağzından irinle kan akar,” dedi korkutarak.
“Sonra çıplak gömülürsün toprağa,” dedi,
Bir daha kalkamayacağın şekilde kapatırlar üzerini.

“Yok olup gidersin, ölüm çok kötü bir şeydir,”
Deyip korkuttu İblis ikisini.
Bunu duyunca ikisi de dehşete kapıldı,
Özellikle Havva çok daha fazla inandı.

“Ölümden kurtulalım, kaçalım bundan,” deyip,
“Haydi, gidelim, yaklaşalım” diye ısrar etti sonunda.
Bu Allah’ın yasakladığı şey değil mi?
Önce gitmedi Havva, ama sonunda yenildi.

Âdem Atamız uykuya daldığında,
Havva üç dört başak buğday kopardı sessizce.
Buğday başaklarından birkaçını alarak,
Oturup cebine koydu, sakladı dikkatlice.

Havva’nın çıkardığı seslerden uyanan,
Âdem başını kaldırdı, uykudan kalktı
“Bu çok lezzetli, güzel bir şeymiş,” diyerek,
Cebinden çıkarıp verdi bir başak eline.

Unutmuştu Allah'ın emrini, o yasak emri,
 Aldı ağzına, çiğnedi, dişledi habersizce.
 Tam o anda geldi aklına,
 Yutunca meyveyi, tadını alıp damağında.
 Tıkandı gırtlığında, geçemedi aşağıya,
 Geri de çıkmadı bir daha ağzına.

Orada bir düğüm gibi takılı kaldı,
 Bu anlatı hakikatin şahidi olarak anlatıldı.
 İlk koparıp yiyen Havva idi, o yüzden,
 Hakikatin işaretidir çekilen çile.

Kırk gün lohusa kanı akar çocuktan sonra,
 Bir hafta veya on gün adet görür her defasında.
 Koparıırken yeşil buğdaydan sarı öz akmıştı,
 İşte bu yüzden kadın böyle yaratıldı aslında.
 Bu kötülük, bu bilgi İblis'ten geldi,
 Şimdi söyleyelim işin sonunda neler bitti.

Cennette necaset, pislik olmaz hiçbir gıdada,
 Yiyince tamamen bedene karışır faydasıyla.
 Gydikleri atlastan, altından, kumaştan,
 Tertemizdir orada yaşayan insanlar baştan.
 Elllerinde şarap dolu kadehler olur,
 Mis gibi kokar cennet hurileri dolaşırken yandan.

Papağanlar, bülbüller kevser havuzunda,
 Cennette bundan da öte güzellikler vardır aslında.
 Firdevs ve A'lâ cennetleri sekiz cennet,
 Altınla işlenmiştir hepsi baştan sona sanatla.

Âdem'in sonsuz yurdu orasıdır sonunda,
İşte bu yüzden yaratmıştır Parvardigar orada.

Bu sözlere dünyada pek az kimse inanır,
Ama öldükten sonra her şey gözle görünür.
“Ne yapayım?” diye boşuna öfkelenmenin anlamı yok,
Günah da, sevap da, ceza da gözünün önüne gelir.

Kimler görür o son durağı gerçekten,
Bugün çoğu insan inanmaz hâlâ elbette.
Sözleri ters, adımları eğri olur,
Ama akıllı yerindeyken inatla inkâr eder hep de.

Bir gün gelir, akıl-şuur kaybolur,
Geride kalanlara dönüp bakanlar olur.
Gözlerini kapatıp dünyadan giderken,
Çoğu insan “Ah!” diyerek pişmanlıkla vurur.

Sözüm öğüttür, anlayana çok kıymetli,
Faydası yok dünyaya sarhoş olan kişiye.
Birazcık önüne-arkana dikkatlice baksan,
Sayılıdır ömür kısacık, biz birer faniyiz nihayetinde.

Zannetmeyin yazdıklarım dindarlığımdandır,
Ben de dini bekleyen biri değilim elbette.
İnsanoğlunun şeceresini,
En eski köklerden başlayarak yazıyorum işte.

Düşündüm ki, sonrakiler hatırlasın diye,
Biz de onların atasıyız geçmişin içinden gelerek.
İlim ve teknikten de beslendik çağımızda,

Hayat süren, bu dünyadan rızık bekleyen insanız nihayetinde.

Doğum nasıl kesinse, ölüm de öyle,
Hiçbiri kalmadı önceki insanların içinde.
Bu yüzden çokça konuştum tarihten,
Gereken yerlerde belki işinize yarar diye.

Ey insanlar! İstersen yargıla beni,
Ama Yaradan şahit olsun bu kalbimle yazdığımı.
Âdem ile Havva'nın buğday yemesinden,
Bayağı uzaklaşmışım konudan, fark ettim sonunda.

Âdem Ata Allah'tan korkup çok ağladı:
“Bu fitne senin yüzünden oldu, ey Havva,” dedi.

Yediği buğday necis (pis) olarak dışarı çıktı,
Sakladı onu börkünde, koltuğunda ve kasığında.
Gerçeğin şahidi olmak isteyen düşünürse eğer,
Vücudunun her yerinden kıllar çıktı bu yerlerden.
Cennetin o mis kokulu rayihasına karşılık,
Necisin pis kokusu çıktı göğsünden bir anda.

O anda taçtan ve tahttan mahrum kaldı,
Çırılçıplak oldu, ağaçlara gizlemeye çalıştı.
“Allah'a karşı geldin, yaklaşma!” dediler,
Her ağaçtan bu sözler yankılandı sertçe.

Melekler gelip aramaya başladı onları,
Bulup çıkardılar cennetten çıplak hâlde dışarı.
Cennete sokan başta tavus ve yılan,
İblis'le birlikte beş kişi birden çıkarıldı sonunda.

Âdem'i Hindistan'a indirdi Allah,
 Ezelde takdir edilmişti bu emir zaten baştan.
 Ağlayarak dolaştı yapraklara sarınıp,
 Rızkını kuşlardan ve vahşi hayvandan topladı.

Havva'yı ise Mekke yakınındaki şerefli yere,
 Cidde Dağı'na indirdi Rab bir emriyle.
 O da ağladı, yürüdü uzun yollar boyunca,
 İkisinin de haberi yoktu birbirinden o gün.

İblis'i indirdi Basra tarafına,
 Yılanı attı İsfahan'da yere.
 Yılana cennette yoldaşlık eden tavus da
 O da indirildi Mîna Dağı'na.

Tüm yaratıklar arasında en saygınıydı oysa
 Ama nefis yüzünden böyle rezil oldu sonunda.
 Geçmişlerin tarihini gözümde canlandırımdı,
 Yoldan çıkan varsa düşünsün diye yazdım.

Böyle kandırdı şeytan, zalim İblis,
 Ama bütün bu sırlar Allah'a zaten malûm idi.
 Bilmesine rağmen engellemedi onu,
 Çünkü en başta izin verilmişti İblis'e.

Hiçbir kul başına geleni görmeden geçemez,
 İradesi de sınırlıdır, bilse de çaresiz kalır bazen.
 Allah'ın "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"
 Sözünü işit, eğer inanırsan Kelâmullah'a.

Hiçbir kul görmeden geçemez Kudret'in eserini,
 Düşünerek anla anlam yüklü bu sözler.
 İnsanın cennete sokulmasının sebebi de buydu:
 Nihayet varacağı yeri görsün diye buyuruldu.

Cennete giren biri oradan çıkarılmazdı,
 İşte buğday buna bahane kılındı aslında.
 Bu anlatılanlar Kur'an'dan tercümedir,
 Bundan fazlasını söylemeye yetmez gücüm.

Cennetten çıkarılmaya sebep oldu İblis,
 Aldattı ikisini de, sağdan soldan sinsice.
 İki yüz yıl gözyaşı döküp, ayrı gezip durdular,
 Nihayet yeryüzü onlara kalıcı yuva oldu sonunda.

Âdem Ata çok ağladı Allah'a yalvararak:
 "İsyan ettim, affet beni, suçluyum," diyerek.
 "Aldandık İblis'in oyununa, yalanına,
 Affet Havva'yı da" dedi içten bir duayla.

Tövbelerini kabul etti Hak Teâlâ:
 "İkinizi de bağışladım," buyurdu rahmetiyle.
 Bundan sonra Allah'a şükrederek,
 Birlikte yaşadılar, huzurla dünyada.

Havva Ana ve Âdem Ata'nın yaratılışı,
 Tarihini anlattım, bu da tamam oldu.
 İnci ve mercan toplar gibi deniz dibinden,
 Yirmi yıl çaba ve zahmetle geçti ömrüm bu yolda.

Gaybın sırlarını, Allah kelamını kattım içine,

Dilerim ki bu emek kabul görsün bir nebze.
 Âdem'den sonra gelen soyları anlatacağım şimdi,
 Yeryüzünü yurt edinen sayısız insan neslini.
 Medet ver ey Kadir Allah, sana sığınıyorum,
 Ey yeri ve göğü yaratan, size selam ediyorum.

Âdem Ata yeryüzüne yerleşip soyunu sürdürdükten sonra, onun neslinden türeyen insanların şeceresi:

İşte şimdi geçiyorum şecereye,
 Kimse “niye yazdın?” diyemez buna.
 Hele de şiirse, herkes hevesli okumaya
 İşte bu yüzden yazdım; dikkat çeksın diye satırlara.

Buzaubay, şimdi harekete geç, ölmeden önce,
 Ölüm yakalamadan, Azrail kapıya dayanmadan!
 Adın anılacak bir öğüt bırak arkanda,
 Vakti varken, ışığın sönmeden önce.
 İnsanoğlu yeryüzüne yayılalı beri,
 Topraktan Âdem yaratılalı beri,
 Süre gelir halklar arasında büyük bir mücadele,
 Ama bu konuda hâlâ açık bilgi yok elimizde.

Biri şöyle yazar, biri böyle der,
 Hepsi okuyana doğru gibi gelir.
 Kör tavuk için her şey buğdaydır tıpkı,
 Ama bilen için bellidir doğrusu ve eğrisi.

Orta Çağ'dan bu yana alalım bir bakış,
 Tarih henüz düzene girmemiştir açık.
 Hangi çağda bilim adamları araştırdı,
 Kitapları, emeği ve imzaları ortada artık.

Bilimsel tarih ve Tevrat, İncil, Kur'an da var,
 Hepsi Cabbâr Allah'ın peygamberine bildirdiği hakikatler.
 Peygamberler, hükümdarlar ve padişahlar,
 Hepsi okudular bu ilahi kitapları kendi zamanlarında.
 Aristoteles, Platon, Sokrat gibi bilge kişiler,
 Hepsi tarih kitapları yazdı, eserler bıraktılar.
 Orta Çağ'da bilimsel tarihin köküdür bunlar,
 Biz de bugün bu birikime “gerçek tarih” deriz.
 Roma'nın papasına ulaşmıştı bu bilgiler,
 Ama halk kiliseyi yakarak yok etti bir gün gelip.

Papa'nın sözlerinden şüphe edip hile buldular,
 İçlerinden ayrılıp fitneci insanlar doğdular.
 Kimi kendini, kimi tüm arşivini yok etti,
 Doğaya inanmadı gözleriyle baksalar da.
 Âdem'den bu yana yazılmış tarihleri,
 Mecusiler yaktılar kül ettiler bilgileri.
 Sonraki halklar yeniden tarih yazdı,
 Efsane ve sözlü anlatılardan toplayarak.
 Tevrat, İncil ve Kur'an'a dayanarak,
 Bu metinlere “bilimsel tarih” dedi halk.

Ama Orta Çağ'dan sonra bu yön değişti,
 Çoğunluk dine yöneldi, düşünce değişti.
 İnsanın çoğunu şeriat etkisi altına aldı,
 O günden bugüne sürüyor bu durum böylece.

Yazarlar kitaplar yazdı deve yüküyle,
 Yüz parçaya böldüler şeriatı bölümlerle.
 Hepsinin söylediği, aslında aynı sözler,
 Ama her biri farklı anlam peşinde.

Çok laf, hakikatin değerini bozar,
 Hakikate kalpten inanırsan, için yanar.
 Yalan söz kolay girer insanların diline,
 Ama yalanla nereye kadar gidilebilir ki bile bile?

Düzeni tam olmasa da sözün ve yazının,
 Kimi aşırı konuşup uzatır lafını.
 Okuyan da usanır, dinleyen de yorulur,
 Konuşan ağzı, duyan kulağı bıktırır.

Yedinci sekizinci asrın insanları,
 Hepsini birden “cahil” demek de zordur aslında.
 Ne bilimden, ne edebiyattan haberleri vardı,
 Bu yüzden doğru dürüst tarihleri de olmadı.

O günlerden bu yana incelenmedi hiç köken,
 Nice seneler, nice yüzyıllar geçti.
 Bu süreçte türlü değişimler yaşandı,
 Ve sonunda geldi çatı Altı Alaş’ın devri.

Han oldu o vakitler Nogaylı, Kalmak, Kimek,
 Hiçbir halkı tanımadan ezdi Massaget’i tek tek.
 Biz de boyun eğdik, başımızda fırtına eserken,
 “Kökümüz bir” deyip, hak diye gördük onların hükmünü.

Akşolpan’dan türeyen altı halkın içinden,
 Aşırı gurur, taşkın hırs kabardı derinden.
 O sırada Nogay’dan Eşter Han vardı,
 Ne yaparsa yapsın, ayrılmayı kararlaştırdı.

Şanşar hanla birleşti iki akraba kol,
 Ayrılacağız diye savaş açtılar,
 Koblandı ile Mamay, Alaş tarafına geçti,
 Nogay'ı ezip geçti, zaferle bitirdi işi.

On birinci yüzyılın ortasında bu oldu,
 Alaş bey tahta çıktı, hanlık onun oldu.
 Yetim çocuk, dul kadın bin koyunla otladı,
 Öyle bir bolluk geldi, refah devri yaşandı.
 Serçe, koyun sırtında yumurtladı,” dendi,
 Koyunla kurt bile birlikte yayılır oldu kendiliğinden.

“Alaş, Alaş olduğunda, Alaşa han olduğunda,”
 Taylar damgasız, koyunlar işaretsiz olduğunda
 Bu söz çok eski zamandan beri anlatıldı efsane gibi.
 O vakit bir araya gelmişti altı büyük halk.

Türk, Özbek, Kırgız, Başkurt, Sozak, Kazak,
 Bu sebeple akraba olduğu bilindi ortak.
 Sonrasında her biri ayrı ulus olarak ayrıldı,
 Kendi başına bir halk olup bağımsız yaşadı.
 Kimisi konargöçer kaldı, hayvan besledi,
 Kimisi yerleşti, tarım yapıp toprak ekti.

Bu dönemde gelişti ilim ve sanat,
 Medeniyet de erişti muradına rahat.
 İki üç yüzyıl daha geçti ardından,
 Kazak'ın millî çağı da geldi sonunda.

Ayrıldı Ebulhayır Özbek Han'dan,
 Kotan Bey ve Janibek başa geçti.

Topladı dağınık haldeki bütün Kazak halkını,
İlk kez hanlık etti Janibek halkına.

Soy bağını araştırıp üçe ayırdı,
Büyük, Orta ve Küçük Jüz diye adlandırdı.
On dördüncü yüzyıldan itibaren yayılarak
Kazak'ın adı, şanı dört bir yana erişti.

Bilgili halktan liderler, kahramanlar çıktı,
Kıtlığa ve düşmana karşı halkı korudu.
Edebi türleri de ele alıp incelediler,
Soyları, kökenleri, ataları araştırıp yazdılar.

Maykı Bi, Asan Kaygı, Akjol atam,
Topladılar böylece şecere ve soy kütüğünü.
Ne var ki sonra birçok kişi bu değerli mirası değiştirdi,
Ve zamanla bize bozulmuş olarak ulaştırıldı.

Birbirine uymayan, çelişen bilgiler doldu,
Bugünkü genç tarihçi bu karmaşayı not etti doğrusu.
Hindistan, Afrika ve Avrupa'da bile,
Bilim adamları araştırıyor her yeri ve her bilgiyi öyle.

Ruslardan nice ünlü tarihçiler geldi,
Kazak topraklarını gezip büyük emek verdi.
Kazak'tan da çıktı Ebülгази, Reşidî, Celâyri gibi,
Onlar da kitap yazıp, tasnif etti.
İlimle bağ kurarak soy kökenini sıraladı,
Ama doğu kökenine dair taşta iz bulamadı.

Yazdıkları halklar arası ilişki üzerineydi,

Hangi halk hangi halkla komşu olmuştu belirledi.
 Bundan sonra bulunması zordur artık,
 Bu araştırmanın üzerinden en az kırk yıl geçti vakit.
 Bunu hissedip anlayınca içimde,
 Sorumlu gibi gördüm kendimi bu yükte.

Çünkü tarihçi, her yerde bilge sayılır,
 Bilgenin sözü, içimi titrettir, düşündürür.
 Az bilim, çok sanat biriktirdim yıllarca,
 İyi kötü pek çok şey gördüm hayatta.

Yaş ilerledi, zaman geçti, güç azaldı,
 Gönlümde hep bir şüphe kaldı.
 Sovyet sosyalist yurdum,
 Ekim gibi doğarak ılık saçtı vatana.

O Ekim'in meyvesinden güç aldım,
 Gençleştim, moral buldum, yeniden ayakta kaldım.
 Halkım için tarih yazmak için
 Azmedip yola çıktım, işe koyuldum nihayetinde.

Bu tarih evrensel halklara da açık,
 Bu değerli emeği Komünist Parti'ye adadım artık.
 Şimdi yazacağım Âdem'in şeceresini,
 Bu kadar yeterli açıklama için.
 Aslında bunlar sonra anlatılacak sözlerdi,
 Sebep oldu, araya girerek anlatıldı.

Ey okuyucu, senden bir ricam olacak şimdi,
 Bazı yerler iki kez geçmiş olabilir belki.

Zihnim artık eskisi gibi değil,
Gerçekten içten söylüyorum, yavaş gidiyor dilim.
Şimdi söylediğimi bile şimdi unuturum,
Bir süre düşünüp kalırım, elimde kalem otururum.

İkinci olarak, yeni bilgiler gerekince,
Her kitabı karıştırırım, tek tek elime alıp.
“Dünya sevdalısı yaşlanınca böyle olur,” derler, doğruymuş,
Bir yandan da aklım geçim derdine kayar doğrusu.

Üçüncü olarak, gelinim ve oğlum da tembel çıktı,
İstek olmayınca ne çare bulayım ki artık.
Böylece uzayıp gitti sözün sonu,
İki cilt yazmaya niyetlendim bu tarihi konusunu.
Biri şiir, biri de kıssa ve şecere olacak,
Hak Teâlâ hayırlısını nasip etsin, kolay kılsın bu yolculuğu.

Âdem Ata'nın nesilleri hakkında.

Şimdi anlatayım size tarih boyundaki bilgimi.
Dilime ilham ver, ey yüce Rabbim,
Dinleyin beni dikkatle, büyük küçük tüm halkım.
Yazan kişi: Buzaubay Jailaubayev'dir.

Topraktan yarattı Allah Âdem'i, iş budur.
Havva'yı da onun özünden yarattı Rab,
Birbirine eş, karı koca yaptı onları Cenap.
Nikâhlarını da Cebrail kıydı, eş etti.

Erkek-kadın bir oldu, ev kurup zenginleşti.
Mal topladılar, dünya işleri yoluna girdi,

Havva'dan kırk çocuk doğdu,
Soyları yayıldı, büyüdü gitti.

Hepimizin kökü o Âdem'den gelir hiç şüphesiz,
Yeryüzüne yayılan tüm halklar ondan gelmiştir.
Dil ve din değişse de zamanla,
On iki temel dersle oldu ortak anlayış.

O bilime dayanarak kurduk dili,
Biri öğretti, biri sordu öğrendi bilgiyi.
Her halkın ana dili böylece oluştu,
Millet olup, yurt kurdu kendi yolunu buldu.

Âdem'den kırk çocuk doğmuş sonunda,
Yirmi kez ikiz doğurmuş Havva Ana.
Her biri bir kız ve bir erkek olarak doğdu.
Bundan sonra emir verdi Yüce Rab.

İlk doğan erkek çocuk,
İkinci doğumdaki kıza eş olsun buyurdu Rab.
Hiçbir şüphe kalmasın kalbinde,
Uygulamaya başladı bu emri hemen Âdem,
Allah'ın emrini duyunca hiç gecikmeden.

Oğullarını ve kızlarını topladı bir araya hemen.
Rıza gösterenlere nikâh kıyıldı, düzen kuruldu,
Ama büyük oğlu Kabil
Buna razı olmadı, itiraz etti.

Kabil'in ikizi kızın adı Aklima idi,
Çok güzeldi, gösterişli, endamlıydı.

Razı olmamasının nedeni işte buydu,
Aşkla tutuşmuştu, başka bir şey düşünmüyordu.

Kabil'den sonra doğan kardeşi Habil'di,
Aklima'nın ona verilmesi adaletliydi.
“Allah için kurban kesin,” dedi babası,
Kimin kurbanı kabul olursa nikâh onun hakkı.

Bir koç getirdi Habil, bağladı oraya,
Zaten o çobandı, koyun güderdi daima.
Bir deste buğday getirdi Kabil de,
Sulamadan ektiği ürünü koydu kurban diye..

O devirde görünürdü altın renkli bir kuş,
Kurbanın üstüne konar, seçerdi kimin ki olmuş.
Kimin kurbanı kabul olursa eğer,
Hiçbir şey kalmadan o an orada yanardı.

Ama kabul olmazsa kurbanı birinin,
Kuş gelmez, kurban da orada kalır yine.
Bu hikmeti gözleriyle görüp yaşarlardı,
Bunu Allah'ın bir işi olarak tanırlardı.

“İşte bu yüzden kurban kesin, eski gelenekle,”
“Kimin kurbanı kabul olursa Aklima'yı o alsın,” dedi.
“Eğer kabul olmazsa kurbanın,
Razı ol ve Aklima'dan vazgeç o zaman,” dedi açıkça.

Habil'in kurbanı kabul olundu,
Aklima'nın kocası artık Habil oldu.
Ama Kabil razı olmadı buna,

Düşmanlığı o zaman ortaya çıktı açıkça.

Habil'i gözetleyip sonunda öldürdü,
Kılıçla vurdu, ecelini o an getirdi.
Aklima'yı da sırtlayıp kaçırdı ardından,
Sürükledi onu boş bir bozkıra doğru.

Habil'in cesedini de bir çuvala koyup,
Onu da sırtında yükleyip gitti.
Yemek, su yoktu o ıssız çölde,
Yorulup bitkin düştü bir gün Kabil tek başına.

İsrafil ile Mikail ise onun için,
Rahman, Rahîm, Cebbâr olan Allah'tan bir emirle,
Kabil'in karşısına geldiler aniden,
İkisi birden karga olup indiler yere.

İki kargadan biri orada öldü,
Diri olan toprağı eşleyip onu gömdü.
Sonra karga da uçup gitti,
Kabil hayretle baktı, şaşkınlıkla izledi.

Önceden babasına isyan etmişti,
Ellerini ters açıp kötü beddua etmişti.
Ama bu kargadan öğrenci toprağı kazmayı,
Kazıp gömdü Habil'i, kabir yaptı onun için.

İlk ölüm böyle geldi kılıçla,
Hep eskiden beri anlatılagelmişti baştan.
Kur'an'da da bu şekilde anlatılmış,
Bunu çok okuyan âlimlerden işitmişim.

Şimdi yavaş yavaş geçelim buradan ileri,
 Sözümlü artık uzak geçmişten yakına çevireyim.
 Bundan sonra binlerce yıl geçti,
 İnsanlık çoğaldı, yayıldı, dünyaya yerleşti.

İdris, Şit, Hud, Salih peygamberler geldi,
 Hepsini Allah'ın emrine davet etti halkı.
 Ama bu peygamberlere eziyet ettiler,
 Hak dine giren çok azdı, çoğu direndi, küstüler.
 Âdem'den sayınca onuncu atada,
 Nuh Peygamber geldi dünyaya sonunda.

Kabil ve Aklima'nın Hikâyesi

Kabil ile Aklima'nın öyküsü bu,
 Kabil ve Aklima'nın halini anlatayım böyle,
 Babalarına yaklaşmayıp uzaklaştılar,
 Yemen tarafına yerleşip orada yurt kurdular.

Toprağı kazıp taşı dizip ev yaptılar,
 O devirde hazır yapı, eşya yoktu tabii ki aradılar.
 Avcılıkla, balıkçılıkla geçindiler,
 Yıldan yıla çalışarak işlere alıştılar.

Aklima yalnızlıktan ağladı, inledi:
 “Ey bu âlemi yaratan Parvandigar,” dedi,
 “Anne babamdan ayrıldım, yollarda kaldım,
 Benim ne suçum vardı da böyle perişan oldum?”

“Görür müyüm acaba bir gün anamı, babamı?”

Küçüklükten beri büyüdüğüm kardeşlerimi?”

“Yardım etmezsen eğer ey Kadir Mevla’m,
Bu dünyada tek başıma garip kalırım.”

Bir yıl böyle ağlayarak geçti,

Gözyaşını kabul etti Yüce Rab.

“Sabredersen ulaşacaksın muradına” diye,

Bir gece rüyasında böyle haber ulaştırdı ona.

Rüyadan sonra yüreği açıldı biraz,

Kabil’le gülüp eğlenmeye başladı yavaş yavaş.

O eğlence sonunda et yediler birlikte,

Ve Aklima hamile kaldı nihayetinde.

İlk çocuklarıyla birlikte her yıl ikiz doğurdu,

Yüz yıl içinde evlatları bine doğru çoğaldı.

Bin yılda soyları on bin kişiyi buldu,

Kendi başlarına bir memleket, bir halk oldular sonunda.

Şehir kurup, kilise yapıp, puta taptılar,

Yemen’de böylece Kabil yurt tuttu, yerleştiler.

Sonunda Nuh Peygamber’in tufanında,

Bu soyun hepsi de yok olup gitti ardında.

Taberî tarihinden altı bölüm kadar,

Benim öğrendiğim buydu, bu da tamam burada.

Nuh’tan başlayan yeni tarih

Artık anlatalım Nuh’un zamanını dizilişiyle.

Konuşsun buna göre Jailaubayev’in dili,

Ey okuyucum ve dinleyicim, dinle sabırlı biri gibi.

Anlayıp okuyunuz sözü zenginleştirip.

Bu izler açık değil, silik ve eski,
Varsa da bir kusur, görülmesin ayıp gibi.
Nuh'un peygamberlik zamanında,
Halk çoğalmıştı, hepsi sağ salim ortadaydı aslında.
Ama uymamış kimse peygamberin sözlerine,
Müslümanlıkla⁷⁴ ilgili işler yoktu davranışlarında.

Kendi ailesini saysa sadece,
Seksen bir kişi vardı yanında, hepsi bir arada.
Zulme, sıkıntıya hep katlandı sabırla,
Amacı Allah'ın buyruğunu yerine getirmektir kararlılıkla.

Sonunda olmadığını anlayıp ümidi kesti,
“Kurtar bizi Allah'ım!” diyerek feryat etti.
Allah da kabul edip haber gönderdi,
“Ovayı da dağı da dolduracağım,” dedi.
“Bir gemi yap, ne gerekliyse hazırla,”
“Biz seni sağlam şekilde koruyacağız,” dedi ardından.
Çok geçmeden bastı tufan dört bir yanı,
Altay'dan⁷⁵ binip gemiye, suya açıldı o an.

Tufanda boğuldu tüm insanlar,
Bu söz kitaplarda açıkça yazılıdır zaten.
Tufan suları altı ay sonra çekildi,
Gemi durdu Cudi Dağı'na varıp yerleşti.

⁷⁴ Nuh Peygamber döneminde Müslümanlık olmasa da metinde bu şekilde geçmiştir. Muhtemelen “Allah yolunda” anlamı yerine kullanılmıştır.

⁷⁵ Nuh'un gemisinin nereden hareket ettiği hakkında kutsal kitaplarda ve başka kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Şair burada muhtemelen Orta Asya merkezi bir efsane ile Altay dağlarını Nuh'un gemisinin hareket yeri olarak belirtmektedir.

Nuh Nebi kaldı yalnızca ailesiyle,
 Diğer insanlar ölüp tükendi.
 Bu yüzden Nuh'a "ikinci Âdem" deriz biz,
 Bu sözü açık açık söylemekteyiz.
 Nuh'un üç oğlu vardı: Ham, Sam, Yafes.
 Bütün halklar türedi onlardan sonrasında hep.

Yeryüzünde ne kadar millet varsa,
 Hepsi Nuh'tan türemiştir, bu bilgi kesin.
 Köpek, kedi, kırlangıç, yılan, domuz, fare...
 Hepsi de bu tufana tanıktır.
 Okursan tarih kitaplarını, haber alırsın gerçeklerden,
 Bu üç oğlunu da şimdi anlatacağım gücüm yettiğince,
 Nuh'un hikâyesi sona erdi böylece.

Nuh'un birinci oğlu (Ham'ın nesli)

Ham'ın soyu olur zenci halk,
 Habeşler, zenciler çok yer aldılar.
 Çoğu Amerika ile Afrika'da bulunur,
 "Esvet" yani "zenci" denilen kara halk olur.

Bedevî şeyhler çıkmış Ham soyundan,
 Her biri ayrı birer millet olmuş zamanla.
 Vaktiyle babasından bir beddua almış,
 Nuh Peygamber bir gün uykuya dalmış.

Üzeri açılmış, avreti görünmüş,
 Bir rüzgârla şeytan yönlendirmiş, tam o an gelmiş.
 Yapraksız çıplak kalmış bedeni.
 Ham bunu görünce başlamış kıs kıs gülmeye.

Sam babasını görünce koşup perde kapattı,
 Nuh Peygamber uyandı, olan biteni hemen anladı.
 Ham’a ellerini ters açarak beddua etti,
 Çünkü babaya gülmek, en büyük ayıptı.

“Lanet olsun senin gibi yüz karasına,” dedi,
 Şeytana uyup yoldan çıktın.
 Sen de, soyun da kara yüzlü olsun,
 Bu beddua, senin niyetinin karşılığı olsun.

Soyundan gelenler de iflah olmasın,
 Evlat için babanın huyu mirastır bilinsin.
 İşte böyle kara oldu onun soyu,
 Peygamberin apaçık buyruğuyla bedduası tuttu.
 Sonra Asya’nın kuzeyine yerleştiler,
 Bölünüp birçok millete han oldular.

Nuh, bu sefer yüzünü Sam’a döndü,
 Elleri kaldırarak ona da dua verdi.
 “Allah fazlıyla seni bereketlendirsın,” dedi,
 Senin soyundan hayırlılar çıksın hep yeniden.

Peygamberlerin, evliyaların atası ol sen,
 Senin soyundan çok hayırlılar gelsin.
 Araplardan çıkacak ahir zaman peygamberi,
 Muhammed, Mekke’de Allah’ın sevgili elçisi.
 “Uzun bir ömür sür, çok yaşa,” dedi babası,
 “Baht açıklığı konar başına, ey yavrum sana.”

Böylece verdi Nuh Peygamber duasını,

Sam da sevgiyle oturup etti “âmin” dedi.
 Sonunda söylediklerinin hepsi oldu,
 Peygamberin sözünde hiç hata olur mu?

Nuh’un ortanca oğlu Sam’a gelirse,
 Arap, Acem, Rum, Fars doğdu hepsi de.
 Hepsinin asıl kökü odur Sam’dır.
 O vakit İslam’ın temeli oluştu onun soyuyla.

Nuh atam, tufandan sonra iki yüz yıl yaşadı,
 Peygamber olarak halklara rehber oldu, anlattı.
 Allah’ın sevdiği, nurlu Muhammed,
 Sonunda İslam’ın direği olacak elbette.

“Bu da senin soyundan gelecek,” dedi,
 Vefatında böyle söylemişti Sam’a açıkça.
 İsmail onun neslidir, Araplar ondan gelir, İshak’tan ise Veys, Yakup,
 On iki ata Beni İsrail İbrahim’e bağlanır,

Acem ile Arap birlikte Asya’da iz bırakır
 Aynı yerlerde yurt tutup kardeşçe yaşamışlar.
 Acem’den gelen halklar da az değildi,
 Sahabelerin çoğu onlardandı, belliydi.

Peygamber’i hep Acem halkı desteklemişti,
 Savaşlarda hiç çekinmeden öne atılmışlardı.
 Şimdi yazacağım şeceresini sözle,
 Bitkin oturuyorum, yoruldum şiir söylemekle.

İkincisi, boş konuşmak niye gerekli,
 Söz tam olmazsa delil göstermedikçe.

Nice zahmetlere girip yıprandım ben,
Kabul edilirse, bahtım olur yerinden.

Yazacağım bundan sonra tarihi nesirle,
Şema gibi açık, ayna gibi bir dille.
Burada Sam'ın neslini noktalıyorum,
Bu tarihi başka yerden sürdürüyorum.

Nuh'un üçüncü oğlu⁷⁶ (Yafes'in nesli)

Şimdi yazacağım üçüncü oğlunu,
Ey dinleyici, buna da kulağını verir misin?
Bu şecere en karışık olanıdır,
Çok tartışma çıkar bu konu hakkında yıllardır.

Nuh'un üçüncü oğlu Yafes idi,
Diğer iki duadan da ayrıydı kendisi.
Peygamberin işlerini idare ederdi,
Ama ilimden habersiz, biraz cahildi.

Bir gün çağırdı onu Nuh Peygamber,
"Sana bir vasiyetim var, dikkat et," dedi.
"Allah'ın emanetini teslim ettiğimde,
Sen elinle defnedeceksin beni toprağa."

Senin soyun da az olmayacak,
Sana da yardım ederim yattığım toprakta.
Asya ile Afrika'nın arası,
Göç yolu için merkezdir derler.
Ural Dağı, Tanrı Dağları, Çu Irmağı'nın kıyısı,,

⁷⁶ Metinde Nuh'un ikinci oğlu Sam için ayrı başlık açılmamıştır. Ham'ın bahsinde Sam'a da ver verilmiştir.

Buralar kaynayan, bereketli topraklardır derler.
 Sonunda bu topraklara saadet gelecek,
 Hiçbir şeyden eksik olmayacak, derler.
 Sıkı tut soyunu, iyi eğit evlatlarını,
 Olmasınlar başkalarının kolay lokması.

İşte böyle söyledi vasiyetini Yafes'e,
 Gösterdi ona peygamberlik özelliğini, hikmetle.

Sahip çık soyuna, onlara sanat öğret,
 Herkes ilme boyun eğer, saygı duyar.
 Bundan sonra vefat etti Peygamberim,
 Yafes'i, Sam'ı ve diğer yakınlarını çağırıp.

Cenazeyi kıldırdı Sam'ın bizzat kendisi,
 Yerine getirdi tüm vasiyet, tüm öğüdü.
 Babaları, ataları o zamanın geleneğiyle,
 Yemen'e gömülürdü öldüklerinde sessizce.

Dokuz yüz elli yılında toprağa verildi,
 Yüce kelimeler söylendi, kurbanlar kesildi.
 Yafes de bir kadınla evlenip çocuklandı,
 Önceki her şeyi geride bırakıp duruldu artık.

Oğullarını, kızlarını evlendirdi.
 Yöneldi işe, geçime verdi kendini.
 Her yıl gittikçe işleri düzene girdi,
 Bıraktı kötü niyetleri, hırsı birlikte.
 Kimi yazara göre Yafes'in beş oğlu vardı,
 Kimi yazara göre sekiz oğlu vardı.

Hepsi kendince isim verip yazmış,
 Birbirine uymamış, anlatılar karışmış.
 Şekârim, Tobıqtı, Tarğın, Kudaibergen
 Bu konuyu araştırdıkları biliniyor.
 Ebulgazi, Reşideddin, Necip, Ğasimbek gibilere,
 Dayandırmışlar şecereleri onların izine.

Bu karışıklık o zamandan kalma bir iz,
 Karşılaştırırsan çıkar eksik ya da fazlalık.
 Karıştırıp karmakarışık yazmış bazıları,
 Göçün yolunu İsa'dan öncesine dayandırmışlar.

O devir, geçmiş zaman, sanki bir düş,
 O dönem hakkında kaynak yok, kim ne bilebilir ki?
 On dördüncü, on beşinci yüzyılların,
 Çözülemedi hâlâ o dönemlerin sırları.
 Her biri kitap yazıp “buldum” diye geziyor,
 Sözlerinin çoğu aklın terazisiyle anlaşılmıyor.

Alınmayın lütfen araya giren bu söze,
 “Huysuz konuşan bir ihtiyar” sanmayın beni.

Annas'ın şeceresi

Şimdi yavaş yavaş geçeyim Annas'a,
 Mâlik'in ardından yetişen öz evladına.
 Hizmet etti Peygamber'e durmadan,
 Yerleşti Medine'nin kutlu toprağına.

Babası Mâlik'in vasiyetini yerine getirdi,
 Peygamber gözleriyle gördü onun erdemini.

Hazırdı sabah akşam hizmetine,
Tüm kalbiyle bağlandı bu görevine.

Oldu o, Peygamber'in gerçek sevdiği,
Peygamber'in ihlası düşmüştü ona.
İçtenlikle etti ona iyi bir dua,
Çoğaldı malı da soyu da.

Takva ehliydi, sofuydu, dine sadıktı,
Hem servet hem ibadet gördü ve sevindi.
Allah Resulü bir fırsatta dua etti,
Ona çölde bir toprak verip yerleştirdi.
Malı mülkü çoğaldı, sığmaz oldu yerine,
Yöneldi yavaş yavaş güney istikametine.

İşte tam bu noktada katacağım bir rüya,
Sonraki yükleri de anlatırım zamanı gelince daha.
Peygamberin Medine'ye hicretinden bu yana,
Yaklaşık bin dört yüz yıl geçti aradan.

Peygamber'in izinden giden âlimler,
Nice kitapta onunla yol buldular.

Orta Çağ'dan günümüze uzanan
Tarih ve ilim bize ulaştı zamanla.
Eskiler hep anlatır Annas'ı,
O dönemin halkı tanır onu aslında.
Fakat bugün pek kimse anlamaz,
Söz yarım kalır, geçilmez ardına.

Daha iyisi yoktur bu sözün başka,

Ama halk, boş sözle oyalamaya meyilli.
 Ne okur, ne anlar söylediklerini,
 Sadece kendi dediğinde inatla tutunur.

Atamız Annas dememizin bir sebebi var,
 Gerçeğin sağlam dayanakları var.
 Şüphe edecek bir şey yok ortada,
 Elde tutulur kanıt da var yanında.

Bin elli beş yılı civarında,
 Bunu bil, o yıl Kunanbay hacca gitmişti.
 Aynı yıl Jappas Mirki de onunla gitmişti,
 Biz de ikisinden bir miktar yol aldık.

Yoldaş oldular hac yolunda,
 Biri bey, biri halk içinde önde.
 Masrafa bakmadan çıktılar yola,
 Anne babası, hizmetçisi hepsi yanında.

Kaç kişi varsa götürmüşler beraber,
 Medine'de kalmak için bir ev yaptırmış.
 İçinde her şey hazır, eksiksiz,
 Bekçisi de orada kalmış ömürlük.

Bize "dinsiz, köksüz halksınız" diyorlardı,
 Nereden geldiğimizi sorguluyorlardı.
 Padişah tarafından bir yetkili gönderildi:
 "Bulamazsanız araştırın," diye söylendi.

Bu taraftan hiçbir belge çıkmamış,
 Aransa da hiçbir iz bulunamamış.

Halk adına biri temsilci olup öne çıkmış,
 “Oradan soralım” demiş, almış yetkiyi.

Bir yıl halkla birlikte ev yaptırıp kışlamış,
 Evini içiyle dışıyla güzelce donatmış.
 Bir gün Arap sultanının gitmiş huzuruna,
 Halkın sözünü aynen söylemiş orada.

Sultanın önünde eğilip selam verdiler:
 Biz uzaklardan garip bir halk olarak geldik.
 Türkistan vilayetinden, Kazaklarız,
 Eskiden beri İslam dinine bağlıyız.

1731 yılında Rusya’ya bağlandık,
 Şimdi bizi “dinsizsiniz” diye suçluyorlar.
 “Tasdikli şecereniz nerede?” diyorlar.
 Biz konargöçer bir halktık, şehirler kurmadık.

Yazılı belgelerimizi dikkate almadılar,
 Atamız Annas’tır diye hep anlattırdık.
 Sultan bunu duyunca merhamet gösterdi,
 Zorda kalan dindaşlarının sözlerine inandı.

Birini çağırıp yanımıza verdi,
 “Gidin ve arşivi araştırın” dedi.
 Peygamber zamanından beri olan kayıtları,
 Turan’dan türeyip çoğalan halkları gösterdi.

Annas, Mâlik’in oğlu, kutsal bir yadigâr,
 Eskiden beri tanınır, herkesçe aşikâr.
 Okumuş, dindar, ilimle dolu bir zât,

Annesi babası teslim etmiş Peygamber'e bizzat.
Peygamber'e hizmet etmiş açık biçimde.

Ezberlemiş hadisleri, Peygamber'den öğrenip.
Hak Resul, dua edip emekleri ödüllendirdi.
Sizler de onun (Annas) neslindensiniz,
Doğu Asya'ya yayılarak gittiniz.

Eline bir belge verdi, üzerine mühür bastı,
Bundan başka ne gerekir bize?
İslam'ın en güçlü kalesi olan bu belge,
Verdi diyoruz yalan mı ekliyoruz?

Kunanbay, bu belgeyi alıp getirdi,
Onu herkesin gözü önünde elinde tuttu.
Arap sultanının mührünü görünce,
Annas'tan geldiği kesinleşti.

O belgenin doğruluğunu herkes söyler,
Maral İshan saklamış onu aydınlık bir yarın için.
Hamid'e sordum, dedi: "Evet, doğrudur,"
Ama şimdi hâlâ var mı, bilmiyorum nerede.

O belgeyi padişaha gösterince,
Mührü görüp onayladı, değer verdi.
Hristiyanlaştırılıp haç takılmaktan kurtardı,
Kunanbay bu sayede halkına hizmet etti.

Abay, buna inanmaz, karşı çıkar,
"Arap Sam'ın soyundan, ruhum ise Fars'tan" der.
Gerçekten Annas'ın soyu Araplardandır,

Halk bunu böylece aktarmayı görev edinmiştir.

Kendi de tarih yazdı, uyarlayarak,
Kalmak, Akşar, Gacar'ı da Fars'la birlikte ekledi.
Almadı Abay da bu şecereleri,
“Tarihle uyuşmuyor” dedi hepsine karşı çıktı.

Bir tek kaynak yok mudur yeryüzünde?
Arş-ı Âlâ'da olsa da yok mudur çıkaracak?
Doğrusunu bulamıyorsan eğer,
Bu anlatılanlara da dikkatle bak bir kere.

Annas atamız o günden beri anıldı,
Dedi bunu nice akıllı Kazak şairi,
Âlimler kırsalı, dağları tarıyor hâlâ,
Ama bir türlü oturtamıyorlar mantıklı bir yere.

Mâlik oğlu Annas'ı saysak daha,
Bu da bizim elimizden çıkmış bir kaynak.
Elinden geldiğince anlattı bildiğini,
Seksen yaşında Buzaubay, verdi emeğini.

Vaktiyle yarışta öne çıkmamış biriydi,
Sözün derinliğini ölçmedinizse, kusur bilmeyin.
Kusur arayanı kim durdurabilir ki,
Gerçekten anlayan ise teşekkür eder er kişiye.

Bu uzun çalışmayı süsleyemedim belki,
Ama az şey değil, beş on mısra paylaşmak dahi.
Her ne varsa göğüsledim açık yürekle,
Düşman ordusu gibi gelse de söz, savaştım bire bir.

Tamamlayıp vatanıma sunabilirsem eğer,
 Bin şükür Allah’a, canım sağken bitirsem yeter.
 Şimdi Annas’tan soyumu anlatacağım,
 Atalardan bugüne kimler geldi, sıralayacağım.

On birinci yüzyılda duyuldu “Alaş” adı,
 Altı büyük boyun hep bu idi sloganı.
 Bunlardan biri de Kazak halkıydı,
 Ataların kaydında öteden vardı.

Sovyet yönetimi çevirdi bakışını,,
 Bugün de bir boyun üstünde baht güldü.
 Şimdilik verdim bu kadar açıklamasını,
 Şimdi Annas’ın soyunu yayayım satır satır.

Annas’ın sekiz oğlu olmuş zamanında,
 Ne maldan şikâyeti varmış ne evlattan yana.
 Bizim asıl atamız ise Jabal adlı kişi,
 Onu da anlatayım, gücüm yeterse eğer şimdi.

Jabal’dan doğmuş Oğaz ile Okas,
 Şeceresini eskiler yazmış ama kalmamış kâğıt.
 Bilim insanları incelesin, araştırsın dilediği gibi,
 Eğer uygun gelirse, değerini düşürmez bu bilgi.

Oğuz Han nesilleri

Oğuz’dan doğdu Kalmak, Kimak, Suhal,
 Kimak Han yürüdü ata yolundan
 Kafkas’ın doğu yamaçlarını yönetip,

Ormanlık dağlarda kurdu yurdunu kal.

Bir ucu Fars'la iç içe geçerek,
Ortada Ceyhun Nehriyle böldü.
İran şahının kızı Gülsüm'ü aldı,
Ondan doğdu üç oğul: Kıyat, Tangıt, Barlas olarak.

Bu soydan sonra soylar koyun gibi yayıldı,
Kader güldü, talih başlarına kondu.
Halkı da dağılıp sapmadı arkasından,
Han oldu, şanla şerefle sürdü ömrünü.

Ünlendi, parladı adıyla Kimak,
Düşmana sert vuruşla verdi tokat.
İran'la dostluk kurdu zamanla,
Ticaretle gelişti ilişkiler, kazançla.

Ama o soyun çoğu şimdi nerede?
Tarihçi yok ki bilgi versin yerinde.
Okuyup duruyorum eski bir şecereyi,
Bir rüya gibi geçiyor gözümün önünden metni.

Yedinci yüzyılın başı olsa gerek,
Şecerenin yazdığına göre böyledir gerçek.
O soydan geldi günün birinde,
Büyük Timur Han doğdu sonunda.

On dördüncü, on beşinci yüzyıla civarında,
Yok oldu, bölünüp gittiler bir başka milletlere.
Nesli başka ülkelerde bile tanınmaz oldu,
Sonları ölümle, tükenişle son buldu.

Doğrusunu siz çözersiniz belki de,
Ben göstereyim bu şecereleri bölük bölük.

Oğuz'un ikinci oğlu Kalmak'tı,
Doğasından beri ağır, sert yapılıydı.
Kimak'ı, Suhal'i insan yerine koymayıp,
Babası ölünce hanlığı almak isterdi.

Turan soyunun içine yayılmıştı,
Her şeyi tek başına sahiplenmek isterdi.
Oğuz han oldu elli beş yıl boyunca,
Bu sırada seksen beş yaşına gelmişti.

Kalmak'ın bozuk huyunu, katı gönlünü
Eskiden beri tanır, eleştirirdi onu.
Ölmeden önce vasiyet etti açıkça,
Üç oğluna böldü ülkesini, toprağını parça parça.

“Yaklaşmasın, Suhal'dan uzak dursun,” diyerek,
Kalmak'a Kafkas topraklarını verdi Oğuz Han.
Suhal'a Doğu Asya'dan yer verdi,
“Sayram senin yurdun olsun,” dedi.

Yerime Suhal geçsin, yaşı geldiğinde,
Kalmak bir süre kalsın şimdilik yerimde.
Halkın önünde vasiyetini duyurdu,
Ve Oğuz atam Sayram'da vefat etti sonunda.

Kalmak'ı hemen han yapmadılar,
Önce dönüp dua ettiler Oğuz Han'a.
Yaptıklarını düşündüler saygıyla,

Ben de şimdi anlatayım bunu açıklıkla.

Her halkın dili, sözü bir başka olur,
Bu yüzden anlatılanlar da farklı olur.
Biri “Oğuz”, biri “Gisû” dese bile,
Hepsi aslında Oğuz Han’dan söz eder yine.

Geçmişte gelen birçok tarihçi,
“Oğuzname” adıyla kitap yazdı.
Kimi doğru anlatıp yaydı halk içine,
Kimi de bozarak kattı efsaneler içine.
Ben ise toparlayıp yazdım ne öğrendiysem,
Ey âlimler, siz de bakın ve tartın içten.

Oğuz Han’ın hayatı ve soyu hakkında

O devirde yayılan halk hep Türk dilli halktı
Uzarlarda büyüdü, bilmezdi ilmi.
Kış gelince dağı vadiyi yurt edinirdi,
Kültür ve yaşamda da epeyce geri idi.

İlk defa yer altına ev kazan da Oğuz’du,
Isıtmak için içinde ateş yakıp ocak kurmuştu.
Bu haberi duyan tüm akrabalar geldi,
Bir yerde toplanıp baş başa oturdular.

Kimisi gelip yerleşti, kimisi göçtü,
Ama Aladağ’dan kimse uzaklaşmadı.
Sonunda, Kazaklar da gelip yerleşti,
Bozkırı baştanbaşa dolaştılar, göçtüler birlikte.

Ben de size sunuyorum bu bilgileri açık açık,

Ey âlimler, buyurun çözüñ titizlikle.
 Uygun değilse düzenleyin eksik yanlarını,
 Varsa kusurlar, affedin hatamı.

Tarihte adı bilinen Oğuz Han,
 Yer tuttu Tanrı Dağları yamacını.
 Jetisu, Altay, İli ve Sir Derya kıyılarını
 Tamamıyla o yönetmişti bu toprakların.

O vakitler “Oğuz Orda” derlermiş adına,
 Daha sonra “Otrar” adını almış zamanla.
 Sayram’ın kuzeyinde yer alırdı Garapşahar,
 Güzelleşmişti o dönem Aspahan’la yan yana.

Kızılorda, Balasakent de o zaman
 Bu bölgenin başkentleri sayılırdı aynı anda.
 Oğuz ölünce halk darmadağın oldu,
 Fırsat doğdu Kalmaklara, öne atıldılar.
 Savaşa tutuştular Massaget’le yeniden,
 Ve utanç verici yenilgiler yaşandı ardı ardına.

Oğuz Han’ın Sauran Şehrini Yaptırması ve Mimarisi Hakkında Bilgi

Oğuz’un hüküm sürdüğü çağda bahtı parladı,
 Kendine özel olarak Sayram’ı inşa ettirdi.
 Hazırlığını yapıp her şeyini sağladı,
 Her ülkeden yüzlerce, binlerce usta topladı.

Yaptırdı yüksek, görkemli sarayları,
 Kubbelerini saf altınla süsletip donattı.
 İşledi çeşit çeşit süslemeleri,

Üst kısımlara özel yerler ayırttı.

Aslan, geyik, maral, ayı ve kurt figürleri
Kartallarla birlikte parlayan gözleriyle dikildi.
Hilal biçiminde kuleler yerleştirdi,
Her vakit müezzîn dönüp ezan okurdu.

Yanında berrak havuzlar, akıp giden pınar,
Kenarlarında söğütler, bülbüllerle dolu bahar.
Aşhaneler, konuk evleri, dükkânlar kuruldu,
Her çatıda dalgalandı bayraklar sonunda.

Sayram'ı Doğu'da bir gül bahçesine çevirdi,
Yirmi yılda tamamladı, baştan sona dizdi.
Ve anlatılmaya değer bir başka harika:
Kale duvarlarını ve surlarını da yaptırdı ayrıca.
Halkı için suyu düşünerek kazdırdı yeraltını,
Su yolları kurdurdu, sağladı kaynaklarını.
Depolar inşa ettirdi her bir bölgeye,
İçinde balıklar yüzerdi neşeyle o havuzların.

O çağda teknoloji yokken böyle işler başardı,
Nasıl düşündüyse, akıl almaz yapılar yaptırdı.
Her yerden gelen kervanlar uğrardı buraya,
Gezip pazarlık eder, dönerlerdi hayranlıkla.

O çağın sanatı burada sergilenmişti açıkça,
Bunu inkâr haksızlık eder doğruca.
Efsanelerden tarih derleyip yazdım,
Kim kurtarır ki yanlıştan insanı, anlatayım.

Ne bilim vardı o zaman, ne teknik imkân,
 Ama büyük bir maharet vardı Tanrı vergisiyle o çağda.
 Sayram'a surlar, anıt mezarlar yaptırdı,
 Tanrı Dağı'nda defnedilecek kutsal yerler açtırdı.

Bir değil, nice kutsal alan vardı böyle,
 Benzer sırlar saklı şimdi Azerbaycan yöresinde.
 Salınan kuleleri, hamamları vardı,
 İnsan kalmaz mı hayret içinde onlara bakınca?

Bugün tarih farklı farklı anlatılır,
 Kazı yapanlar her bölgeyi ayrı ayrı arar.
 Altın kaşık, altın adam gibi buluntular,
 Daha neler neler çıkarır eski topraklar.

Kahramanların kılıçları, baltaları,
 Kadınlara ait altın takılar, süs eşyaları.
 Çoğu, geçmiş çağların sessiz tanığıdır,
 Bunlar değil midir gerçek bir kültürün ışıltısı?

Gerçeği sağlamlaştırıp açıkça söyleyen yok,
 Bazı tarihçiler yine de söyler durur bir şeyler.
 Sürekli baş kesmekten, savaştan söz açarlar,
 Bir türlü barıştan, uzlaşmadan bahsetmezler.

O günleri bizzat yaşamış biri de yoktur aralarında,
 Yanlış desen bile, inatla kabullenmezler bunu.
 Ben ise o çağların izini sürerek yazdım elimden geldiğince,
 Okuyucularım ve eleştirmenler elbet bir şeyler diyeceklerdir.

Oğuz Han gelip geçti, yönetti Turan ülkesini,

Orta Asya'yı ve Doğu'yu baştan sona fethetti.

Yüzüne aslan gibi bakılamazdı,
Karşı gelenlerin hepsini ezdi geçti.

Buna razı olun, burada noktalıyorum,
Anlattım bir hayli emek verdiklerimi.
Bundan sonra dikkatle okuyunuz,
Her birinin soylarını göstereceğim size.

Kalmak ve Suhal Soyları Hakkında

Şecere zincirine yeniden döndüm,
İçine dalıp gittim uçsuz bucaksız bir gölün.
Bildikten, sezdikten sonra duramadım,
Ataların emeğine gönülden yöneldim.

Herkes okusun diye gönlü dolarak,
Bu şecere bir zamanlar belirsizdi, unutulmuştu.
Bu emeğim sadece birine değil, hepinize,
Oğuz Han'dan türeyen tüm halka adandı.

Bu emeğim boşa gitmeyecek,
Eğer hepiniz böyle inanırsanız.
Ey okuyucu, doğru yolu bulursanız,
Terk etmeyin, bu sözleri ezberleyin.

Kalmak Devri

Şimdi artık Kalmak han olup tahta çıktı,
Yerleşti, şüphe dolu gönlü biraz yatıştı.

Göğsünü kabartıp yukarıdan baktı,
Halkla yakından bile görüşmek istemedi.

Yüzü kara, merhameti kalmadığı için,
Halkın da ondan yavaş yavaş soğudu gönlü.
Suhâl'i tahta geçirmek isteseler de,
Korkudan cesaret edip adım atamadılar.

Kırk yıl boyunca burada hanlık sürdü,
Kimse çıkaramadı onu yerinden,
Bu sürede soyu genişledi yayıldı,
Huba, Jungar, Katagan diye üç oğlu doğdu.

Güçlendi öncekinden Kalmak halkı,
Kimse yaklaşamaz oldu civarına,
Yedinci yüzyıl Kalmak ve Kimak devri oldu,
Karşı gelen düşmanları kovalayıp temizlediler.

Şimdilik Kalmak ve Kimak hanlıkta kalsın,
Yazar yaşlı Massaget'e yönünü çevirsin,
Şimdi Suhâl'in soyunu anlatacağım,
Ne diyeceğini gözlerinle gör, anla.

Suhâl'den Akşolpan, Ahmar, Oymaıt, ve Jangir doğdu,
Ahmar'dan Moğol adlı bir oğul doğdu,
Moğol genç yaşta yetenekli ve çalışkan oldu.
Genç yaşta bilim ve sanat yoluna koyuldu.

O zamanlar Çin halkı sanatla öndeydi,
Üstün olmasa da kültür ve geleneklerinde.
Din konusunda pek istekli değillerdi,

Ama sanat ve kültürde birleşmişlerdi.

Sanatta ünleri yayıldı ülkeden ülkeye.
Her millete örnek oldular eserleriyle,
Çin gibi bir ülkeyi duyunca Moğol,
Evlenmeyip oraya kaçtı gizlice.

Bir beyin koruması altında yaşadı.
Dostluk kurarak karıştı onların arasına,
Bıraktı yurdunu, ailesini ardında,
Orada kısmetini ve nasibini buldu.

Moğol ise Çin’de on yıl boyunca kaldı,
Her sanatı öğrenerek gönlünü verdi,
O zamanda yeni açılan birçok fabrika vardı,
Hepsini öğrendi, her işte yetenekliydi.

Fabrikanın her alanını ustalıkla kavradı,
Başında durup işlerin idaresini aldı,
Çin’in ileri gelenleri bunu fark etti,
Aralarında gizlice çekişip söylendiler.

“İçimize ajan olarak mı girdi yoksa” dediler,
“Ülkemizin her halini öğrenip gidecek,” dediler,
“Eğer sağ salım ülkesine geri dönerse,
Büyük bir fitne doğar aramızda,” dediler.

“Öldürüp ortadan kaldırmalı onu,” dediler,
“Turanlılar hemen bayrak dikip savaş açar,” dediler.
“Kız verelim, başını bağlayalım,” dediler,
“Evlat yapıp burada tutalım,” dediler,

Han, Moğol’u saraya çağırdı,
 Onu beyler ve komutanlarla çevreledi.
 Han ellerini kaldırıp topluluğa seslendi:
 “İçimde uzun süredir bir niyet var,” dedi.

“Bu düşüncem doğru mudur, yanlış mıdır bilmem,
 Önce sizin aranızda tartışıp karar vermek isterim,” dedi.
 “Tek kızım Gülbarşın’ı Moğol’a vereceğim,
 Onu evlat yapıp yanıma alacağım,” dedi.

Bir yere mülk verip bey yapacağım,
 Hazineden de para ayırıp şehir kuracağım.
 İşte böyle bir niyetim var halkım,
 Ne dersiniz, toplanmış kadın ve erkek herkes?

Maksadım işte budur düşüncemdeki,
 Balam olur, dostum olur diye umuyorum.
 Sorun bakalım, Moğol ne diyecek buna,
 Eğer razıysa elinden tutsun güvenerek.

Moğol da Gülbarşın ile beraber eğitim görmüş,
 Beraber fabrikada kumaş dokumuş,
 Yalnız başına cesaret edememişti,
 Gönlünden ona vurulmuş, bekliyordu.

“Sağ olun, ey ulu hanım,” dedi Moğol,
 “İçtenlikle kabul ediyorum sözünüzü.
 “Bu Moğol’un gönlünde bir tek dileği var:
 Aman olayım, birileri göz koyup zarar vermesin.”

Oğuz Han atam, Turan diyarımdır.
 Oğuzeli, Sayram büyüdüğüm yerdir.
 Bunu ömrüm boyunca unutamam,
 Sizlerin sözüne de itiraz etmem.

Nerede olsam da size asla düşman olmam,
 Bunun için yeminle söz veriyorum.
 Eğer güveniyorsanız verin Gülbarşın'ı,
 Size söyleyeceklerim şimdilik bunlardır.

Moğol'un bu sözünden halk da memnun oldu,
 Han da bunu kabul etti ve onayladı.
 “İnsana doğup büyüdüğü yer her zaman kıymetli,
 Moğol'un söylediği söz de yerindedir” diyerek.

“Ne olursa olsun Gülbarşın'ı vereceğim,” dedi,
 “Halk da ‘adına layık oldun’ diyecek,” dedi.
 Tahtta otururken elini kaldırdı:
 “Ey cemaat, karar verin, ne dersiniz?” dedi.

Çağırdı yeniden Gülbarşın'ı da
 Özel saray, bahçe yaptırmıştı ona.
 Kendi törelerine göre nikâh kıydırıp,
 Büyük bir düğün yaptı çevredeki halka.

Kırk gün kırk gece düğün kurdular, at koşturdular,
 Gökbörü oynadılar, güreş yaptırdılar.
 Çocukları için gelenlerden dualar aldılar,
 Hediyeler sunup, halkı uğurladılar.

“Ey Moğol, artık sen de benim bir oğlumsun,” dedi,

“Ne dilersen yapmakta özgürsün,” dedi.

Onu bey yapıp devlet başına koydu,
Kuzeye doğru toprak verdi, yurt verdi.

Aslı Turan’dan gelse de Moğol genç yaşta,
Çin’e karıştı küçük yaşında başta.
Moğol soyundan nice yiğitler çıktı,
O soydan da doğdu Cengiz Han sonunda.

Bir zamanlar Kazak’la komşu oldu,
Malımız, canımız hep iç içe doldu.
Aslımız Turan, atamız Oğuz Han’dır,
Şimdiye dek buna kimse karşı çıkmadı.

Ünlü “Hamzul Ağla”⁷⁷ kitabından alınan,
Bu şecereyi destan gibi yazdım zaman zaman.
Bilgin Muhammed Jarir’in eseriymiş,
Gördüğümü seçip yazdım, hiçbir şey bırakmadan.

Avrupa, Asya’yı baştan sona aşmış,
Orta çağ zamanında eserler bırakmış.
O kitap şimdi nerede bulunur bilmem,
Boş değil, elimde az da olsa izi varmış.

Moğol’u böylelikle bırakalım,
Şimdi de Akşolpan’a yön alalım.
Sırası geldiğinde yine anlatırız,
Cengiz’in çağında kurulan hanlığı.

Bunu iyice kavrayın, belleğinize kazıyın,

⁷⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi’nin Camiu'l-Beyan adlı eseri olması muhtemeldir.

İhtiyar yazarın emeğini anlayıp sayın.

Yukarıdan aşağı doğru sıralayıp,

Bilgiyi özüyle derleyip toparlayın.

İleride milletlere ayırıp sınıflarım,

Asya'da Turan ülkesini anlatırım.

İhtiyarın emeği bir ışık gibi yanar,

Geleneğini bulsa Kazakistan över, yaşatır.

Esbay Han Hakkında

“Esbay Han, Kazakların ortanca oğlu Asan’ın neslinden, yedinci veya sekizinci kuşaktan gelmektedir. Babasının ismi hakkında tam bilgi veren bir şecereyi şahsen görmedim. Ancak Esbay’ın ünlü bir han olduğu halk arasında anlatılan efsane ve hikâyelerle doğrulanmaktadır. On yedinci yüzyılın ortalarına, Tauke Han ile aynı dönemde yaşadığına dair anlatılan rivayetler vardır. Bu rivayetlere dayanarak kısaca söz edeceğim.”

Anlatayım biraz Esbay Han'ı,

O da zamanında kazanmış ün.

Küçük Jüz'de barışı tesis etmiş,

Adil bir kanunla hüküm sürmüştü.

"Kadını aşağı görmek nedir böyle?"

Bir gün tahtta otururken düşündü şöyle.

"Kadınsız tek başına bir adam,

Tutar mıydı dünya malını elinde böyle?"

Çocuğu doğuran da odur, büyüten de,

Erkekler kadına ancak övgü düzer.

İster döv, ister azarla incitmeye kalk,

Yine de sabreder, kırılmaz gönülden pek.

Kadında eksik bir yan yoktur aslında,

Neden erkeğe denk görülmez toplumda?

Kadın var akli erkekten daha çoktur,
Bu gidişat doğru değil Kazaklar arasında.

Böyle düşündü Esbay Han günlerden bir gün,
Topladı vezirlerini, beylerini bir toyda.
“Dostlarım, böyle bir düşüncem var,” dedi,
Fikrini anlatarak herkesin görüşünü sordu.

“Hanım, bu düşünceniz doğrudur,” dediler,
Bir ağızdan bu fikri kabul ettiler.
Esbay Han’ın bu sözü yayıldı her yana,
Tebaası razı oldu topyekûn buna.

Bir şehirde bilge bir ihtiyar varmış,
Her işte akli başında kızıyla tanınırmış.
İki vezir yolladı Han sınamak için,
O kızın aklını görmek, tartmak için.

İki vezir o evin kapısına geldi,
“Kim var bu evde?” diye seslendi.
“Uzak yoldan geliyoruz, misafîriz,” dediler,
“İzin verirsiniz atlarımızı dinlendirelim,” dediler.

Çamaşır yıkıyordu dikkatsizce kız,
Birden sesi duyunca şaşı kaldı yalnız.
Üstüne bir şal geçirip çıktı dışarı,
“Sağırın hayatı beter olsun” dedi.

Evde mi baban, nerede? Dediler beyler,
Kıza yüzünü bile göremeden sorular sorarak.
Babam sabah erkenden gitti bir iş için,

Şişmanı zayıfa değişmeye, uzakta bir yere.

Bugün döner mi baban eve tekrar?

Bize doğruyu söyle, gerçek cevap ver.

Gelirse bize bir koyun keser mi?

Kesmezse döneriz, köyümüze varıp.

“Babam gitti, İki yol var” dedi kız,

Biri yakın, biri uzak, bu yol.

Yakınsa yolu, yarın sabah döner,

Uzaksa ancak bugün varırdı belki.

Geldiğinde koyun bulur, keser mutlaka,

Düşünmeyin sanki kesmeyecek diye burada.

Bir de keser, bulursa iki de keser,

Zaten babamız hep böyledir yıllardır.

“Öyleyse konuk olmamıza izin var mı?

Bu iki atı bağlayacak yer hazır mı?”

“Birini kışa, birini yaza bağlayın.” dedi kız,

İki yana eliyle işaret ederek gösterdi.

Kız bunları söyledikten sonra ayrıldı,

Vezirler kaldı hayrete, bakakaldı.

“Bu kızın akli başında değil galiba,

Bu sözlerle ne anlatmaya çalıştı acaba?”

Atlarını birbirine dolayıp bağladılar,

İki bey kapıyı açıp içeri girdiler.

Evi süpürüp toparladı genç kız,

Hazırladı döşekleri, tertemiz.

Evde insan yoktu, kızıdan başka,
 Böyle bir güzeli görüp kıskanmamak var mı acaba?
 “Annen nerede, var mı burada?” dediler beyler,
 Annem gitti, biri iki yapmak için,
 Gitti ama gelir elbet,

Bunu da tam anlayamadı misafirler,
 Sessizce oturdular, konuşmak yerine.
 Az sonra döndü eve baba ile anne,
 İçten içe sevindi gelen misafirler de.

Babası geldi, konuklarla selamlaştı,
 Sonra apar topar dışarı çıktı.
 Bahçede biraz oyalandıktan sonra,
 Bir koyun çekerek girdi kapıdan o anda.

Misafirlere ellerini açtırıp dua ettirdi,
 Koyunun dört ayağını sıkıca bağlatırdı.
 Telaşlıydı karısı da koşturuyordu,
 Kazanda su kaynatıp, ocağı tutuşturuyordu.

Derisini yüzdü, karnını yardı,
 Misafirler dışarıdan dikkatle baktı.
 Karnından bir kuzu çıktı kocaman,
 Yazık ettiler dediler, gebe koyunmuş olan.

O gece iki vezir konuk oldular,
 İkramlar yapıldı, ağızlar tatlandı.
 Ertesi gün uğurlandı konuklar,
 “İşte bizde olan budur.” dedi ev halkı, açıkça anlattı.

En azından teşekkür edemediler.
 İhtiyar yokluk nedir biliyordu.
 Koyun kesip ikram etti, gücenmedi,
 “Allah için” dedi, sessiz bir teslimiyetle.

Vezirler açtı sonra yaşlıya sır perdesini,
 Kızın sözleri olmuştu hepsine dert.
 Hanına götürdüler hemen olup biteni,
 “Gördük” dediler, “öğülen kızın cemalini.”
 “Deli mi, divane mi yoksa sarhoş mu acaba?”
 Birini de anlamadık sözlerinin.

Anlattılar kıza dair her ayrıntıyı,
 Övdüler güzelliğini, huyunu, yaratılışını bayağı.
 “Sıradan biri değil, bulunmaz bir cevherdir,”
 “Eğer aklı yerindeyse eşsizdir,” dediler.

Bu sözleri duyan Esbay Han kaldı düşünceli,
 Bir türlü çözemedi kendi kendine gizemi.
 Vardı yanında güvenilir bir bilginin,
 Kızın sözlerini çözmesi için danıştı.

Meydana ne kadar sığarsa halk toplandı,
 Kızın bilmecesini duymak için geldi millet.
 Dedi Han: "Halka artık gerek oldunuz"
 Çağırdı iki vezirle bilgini yanına, hazırladın.

“Önce ben anlatayım mesele nedir,”
 “Yolladım öğrenin diye kızın hâlini.”
 Fakat hiçbir cevap tatmin etmedi bizi,

Sadece anlattıkları hüznün ve dert idi.

Kız belli ki sözle karşılık vermiş,
Sözünü anlayıp derinleştirmeni istemiş.
Söylesin şimdi kızın iki vezir,
Çözmeye molla efendi hazır.

“Konus,” dedi vezirlere verdi izin,
“Açıkla iyice, anlat eksiksiz bize.”
Görünüştten bir şey anlayamayız biz,
Gereklidir bize artık sözün özü.

Esbay Han bunu deyip bir durdu,
Biri söze başladı, dikkatle kurdu.
Kızın sözlerini tamamen anlattı,
Kendi anlayabildikleri kadar aktardı.

Baş salladı bilge kişi, memnun oldu,
“Anladım” dedi, hepsini zihnine doldu.
“Olur,” dedi vezirlere, “şimdi durun,”
Kızın sözlerinden memnun, oldu.

Bilge kişi kızın cevabına hayran kaldı,
“Gerçek bir bilgeymiş,” dedi, şaşırdı.
“Al bu kızı tez elden varıp,
Bütün hazineyi istese de ver” dedi.

Han serdarlarıyla gidip kızı aldı,
Memnun edip yaşlı anayı babayı.
Zekâsı, bilgisi, fazileti beğenildi,
Esbay Han onu vezirliğe getirdi.

Kadınların yüceldi artık değeri,
 Esbay Han döneminde eşitlendi yerleri.
 Erkeklerle eşit oldu, kılıç kuşandı,
 Kaldırıldı kız için alınan başlık parası da.

Bu yapılanı hata diyecek yok kimse,
 Geride bu hanın da kaldı destanı işte.
 Bu hanlar Velihan soyundan gelirler,
 Sonraki bütün hanlar bu soydan türediler.

Abulkhayr, Nurali, Erali, Yesim,
 Qaratay burada durur artık.
 Hanlar, sultanlar, çıkaranlar sonrası,
 Şekti, Aday, Baybol kalanları.

Kimisi bilmez de çıkar karşı,
 Gerçekten uzaklaşır insan böyle yaşar.
 Dokuzuncu, onuncu yüzyıllardan
 Gelen bu han soyu,
 Nasıl olur Cengiz Han'a yanaşır?

Yanlış gidenin önünü kes demeyin,
 Nice gerçekler çıkar tam zamanı.
 Eksik veya fazla olsa da açık,
 Bilenle bilen her zaman anlaşır.

Kazak'ın ikinci oğlu Asan'ın oğlu Alşın'ın nesilleri hakkında

Şimdi Asan'ın ikinci oğlu olan Alşın'ı,
 Dinleyicim, buna da kulak versin, duysun hakkı.

Halk arasında çok karışmış şecereler var,
İyice düşünüp bunu da tutsun aklı.

Alşın'dan doğmuş Abıır ile Alau Batır,
Alau Batır bin kişiye bedel bir ermiş.
“Erin silahı beş silahtır” derler ya hep,
Bir başına kurarmış kendi otağını serip.

Abıır, ağabeyinin adıymış ötede,
Alau'ya dönmüş meğerse gönlü de.
Atını sulayıp, yem verip özenle bakmış,
Olmuş kardeşinin güvenilir sağ kolu.

Bu yüzden halk Abıır diye adını andı,
“Abıır” diye ezan gibi ün saldı.
Arğımak'tan doğdu yalnız bir Töleu,
Abıır'ın oğlu diye anıldı halkın dilinde.

Töleu Jetiru'nun baş ağası oldu,
Sonradan açıkça ortaya konuldu.
Bu Töleu'den dört çocuk daha doğdu,
İsimlerini herkes duyar duymaz bildi.

Kereyli, Nogaylı, Äjirahmet ve Samat,
Gerçekten onun öz evlatları açık.
Töleu batır ağırbaşlı bir yiğitmiş,
Tayına binip, sancağını çekip yürümüş.

Eskiden üç genç gelir olmuş,
Kendi ilinden suçlanıp kaçıp kopmuş.
İsimleri Sarban, Sadır ve Nadır imiş,

Biri Ulu Jüz, biri Orta Jüz'den gelmiş olsa gerek.

Alau'ya sığınmışlar, hayvanlarını gütmüş,
Alao'dan doğmuş iki çocuk: Ämin mırza, Oraz baluan.
Üçü birlikte ot biçip, el birliği yapmış,
Ämin'den doğmuş Quduar tentek,
Çocukken bile korku salan bir erkek.

Quduar kovmuş üç kardeşi,
Sürüde pay isterken koparmış birden işi.
Töleu batır hiç hoşlanmazmış Quduar'dan,
Üç genci evlendirip almış eline.

Kazaklarda "Ödeme olmadan dileme olmaz" diye,
O günden kalmış bu söz dillerde nice.
Kendi şeceresinin küçük bir kitabından,
Ben de sana aktarıyorum bu doğru yoldan.

Sadıban'dan doğdu Qoqış, ondan Melde,
Melde'den geldi İlez mırza, sonra Jagalbaylı.
Jagalbaylı'nın on iki seçkin oğlu vardı,
Orta Jüz'ün kökü gibi görünürdü.
Başlangıcı Küçük Jüz'e de karışmış zamanla,
Jagalbaylı'nın on iki oğlu şöyle:

1. Bilis, 2. Aqqoja, 3. Esirqoja, 4. Bozbet, 5. Balqoja, 6. Besküren, 7. Siraqtı, 8. Bögdı,
9. Qutbanay, 10. Armantay, 11. Bödes, 12. Manatay. Çok kalabalık, zengin, misafirperver,
uysal bir halk olarak bilinirler.

Sadırdan doğdu Tana ile Tabın iki çocuk,
Nadırdan Kerderi, Kereit doğdu.
Ramadan ise Töleu'nun kölesi denirdi,
Bunu da şimdi sana açıklayıp belirtti.

Bu anlatılan soyların büyümesinde,
 Hepsine öncülük eden Töleu ağabeydi elbette.
 İşte bu yüzden Jetiru (Yedi boy) denildi onlara,
 O zamanın büyükleri böyle verdi adlarına.

Bugün yedi boydan oluştu bu halk,
 Bu şecere varır mutlaka bir sahile, bir dalgaya.
 Kabul edilirse ne âlâ, kavimler arasında,
 Hiçbir çıkar beklemem, ne de bir ödül uğruna.

Alşın'ın ikinci oğlu Alau batır soyları hakkında

Alau'dan doğdu Āmin mırza, Oraz,
 Oraz baluan hem ozanlık yolunu tuttu.
 On sekiz yaşında vefat etti erkenden,
 Zamanında hayran bırakmıştı tüm Jetisu'yu.

Āmin'den üstün çıktı soylu oğlu Baybol,
 İşlerini takip edip çalıştı bol bol.
 On altı yaşında bir kadın aldı,
 Ondan doğdu Qıdır adlı bir evladı.
 Qıdır'dan Qadırqoja, Sadırqoja,
 Nadırqoja adlı üç oğul geldi.
 Göbek kesildi, temizlendi suyla.

Qadırqoja zamanında "bey" diye anıldı.
 Üç kadından on iki oğlu doğdu,
 Sultansıyıq, Baqıtsıyıq, Qıdırsıyıq, Altın,

Dört hatundan gelen bereketin adlarıydı.
Baş kadını Janpeyis'in tek kızıydı,
Ondan doğdu güzellerin güzeli Barşa bibi'ydi.

Yeğenini evlat edinip bağrına basmış,
Nazlı büyüttmüş, yüzüne sert bakmamış.
O zaman hamile kalıp doğurduğu anlatılır,
Bir başka şecerede gördüm bunu.
Her neyse, Aday batır ünüyle şanlı,
Baş ağrıtmayayım daha fazla bu denli.

Şamsa adlı cariyeden doğmuş Jappas,
Edepsiz gezen biriymiş açıkçası esas.
Şiñtay adlı cariyeden doğmuş Beris,
Kader böyleymiş, nasibi buymuş deriz.

Altı oğlu, altı torunu birlikte büyümüş,
Soyları dünyaya böylece yayılmış.
Bu soydan türeyen halk çoğalmış,
Artık onlara Bay aulı denilmiş, tanınmış.

Qıdır'ın ortanca oğlu Sadırqoja soyu hakkında

Sadırqoja'nın oğlu Qaraqesek,
Ondan doğan Baysarı da var derler.

Küçük atanın şeceresine yazılmış,
Bizde de böyle göstermesek olur muymuş?
Kendisi güzel, babası heybetli biriymiş,
Almışlar onu, vurulsa da hesap edilmiş.

Baysarı'dan doğdu Bozaşar, ondan Adamqoja,
 Ondan da doğdu iki oğul: Qara ve Sarı daha.
 Sarı'dan doğdu Qılış, Asan, Janbaqtı,
 Üç atayı da bir soydan say, unutma artık.

Qaraqesek'in ölür ilk kadını,
 Karnı şişmişken bey olmuş derdi.
 Baldızını aldı sonra Kenje bike,
 Ana baba da yaşlıymış, son çocuğuydu keza.

Baldızını aldıktan sonra Qaraqesek,
 Bundan doğdu Älim ve Şömen desek.
 Älim'den yeniden altı oğul türedi:
 Şekti, Törtqara, Qarasakal, Ojirai, Kete, Kegen.

Şömen'den iki oğul doğdu: Şömekey ve Döyt,
 Şömekey'in de dört oğlu oldu bir boy:
 Toqa, Könek, Bozgıl, Aspan,
 Älim, Şömen soyları birlikte sayılan.

Bunlar dokuz, Bay awlı on iki ata,
 Jetiru ile birlikte olur yirmi dokuz.
 Damgalı Küçük Jüz'ü de sayarsak burada.
 Halk memnun olur mu böyle şecereye,
 Böylece açık göstermesek her köşeyi?

Çok fazla Küçük Jüz'ün insanı var,
 Bir kısmı zamanla dağılmış diyar diyar.
 Bökeylik, Oral Kazak diye adları var,
 Oral'dan, Astrahan'dan göçmüşler uzak diyarlara.

Tarağandı Vălihan'ın soyları,
 Bunların hepsi Küçük Jüz'e bağlı halkları.
 Bökeyhan, Arğın, töre soyundan gelen,
 Asan'ın neslinden kalanlar.

Derler ki Cengiz Han'dan türemiş Töre halkı,
 Eski tarihlerde çokça yazılmış.
 Güneşin ışığı nurdan olmuş derlerken,
 Halkın tümü buna inanmış tam bir güvenle.

Cengiz kim, Töre kimdir gerçekte,
 Şecerenin ilerleyen bölümünde yazacağım elbette.
 Küçük Jüz'ün bir atası eksik kalıyor gerçi,
 Geri kalan her boy yazıldı eksiksiz her biri.

Çok halk var Aday içinde altı kol,
 Boyları Qunan, Türikpen, Qırıqmıltıq, Aday, Orıs.
 Oral'dan, Aq Jaiyq'tan geçerek yayılmışlar,
 Şekti ile Türikpen'den yurt alıp dağılmışlar.

Savaşçı iki halk savaşıp göçtü.
 Uzun zaman sürtüşme, dalaş yaşandı.
 Sonunda boyun eğdiler hükümete,
 Sovyet zamanında sağlandı nihayet barış.

Beket adlı bir evliyası varmış,
 Derdine deva arayan ona başvurmuş.
 Beket'in dayısı Janibek Tarhan imiş,
 Teyzesi ise ünlü, bereketli Aykümis'miş.

Eskilerde Muñalı gibi bir bahadır çıkmış,

Harezmi şehrinden yurt alıp yerleşmiş.
 Çok Aday hâlâ oralarda yaşamakta,
 Tanınır Tacik ve Fars halkının karışık olmasıyla.

Köndikti'yi yenemediler birkaç yıl,
 Olsa da ne kadar şiddetli çarpışma ve kargaşa.
 Aday'ın yiğitliğini herkes bilir,
 Bugün bile kimse "sakin halktır" diyemez.

“Tanıyorsan Aday'ımı, tanımıyorsan Tanrı'nı,”
 Eskiden beri anlatılan bir efsanedir aralıksız.
 Böylece Aday'ı da burada durduruyorum,
 Birçok halkın çizgisini de böyle ayırıyorum.

Tarihi gözlerinizle gördüğünüz için,
 Sonrasını da siz tamamlarsınız.
 Naukke akademisine bildirirsiniz,
 Eğer doğru dersiniz sözlerimizi.

Küçük atamın şeceresini yazarak bitirdim,
 Sizlerden hayır dua umarak niyaz ettim.
 İnsanoğlunun yaratılışından başlattım söze,
 Yirmi yıl boyunca kendim de çok yoruldum.
 Allah'ın verdiği binlerce şükür ettim,
 Bu yıl nihayetinde böyle tamam ettim.

Doğu Asya ve Kazakistan ülkelerinin tarihi, Suhal'ın büyük oğlu Aqşolpan soyları hakkında

Aqşolpan'dan üç çocuk doğdu Aqquray, Özbek ve Kelmek.
 Özbek'ten doğdu üç oğul: Salar, Sarşıq, Jalğas,
 Kelmek'ten doğdu Aqqırğız, Qaraqırğız, Segiz..

Eşı göbeğini kesti, kirini yıkadı.

Büyüdükçe Aqqırğız serpilip açıldı biraz.

Yiğitliğe yöneldi, kuşandı silahını,

Qalmaq, Qımaq soyundan doğmuşuz biz de,

Ortak bildik Oğuz Ata'nın yolunu biz de.

Aqquray'dan doğdu KazaK ile Sozaq,

İkisi de soyca birbirine yakın, akraba.

Sozaq'tan doğdu Tolağay ve Süyir,

Kazak'tan doğdu Alaman, Asan, Qıpşaq bir bir.

Aqqalpaq yiğitlikle atına bindi,

Yakın uzak herkese heybetini gösterdi.

İki kardeşini yanına alıp eğitti,

Arğımaklara bindirip silahlandırıp donattı.

Aqqırğız'ın düşündüğü asıl maksat,

Qalmaq, Qımaq'la bir daha barış olmayacak.

Kazak ile Sozaq'ı bir araya getirdi,

Sonunda iki tarafta da kavga çıkacak bildirdi.

Kardeşler Qalmaq ve Qımaq ülkelerini yönetirken,

İki taraf da güçleniyordu o dönem.

Aqqırğız beyaz arğımak atına bindi,

Eyerini beyaz gümüşle bütünüyle kapladı.

Beyaz elbise giyip, başına beyaz kalpak taktı,

Görenleri şaşırtıp hayran bıraktı.

Sozaq için özel eyer yaptırdı,

Karakas arğımak getirtip donattı.

Onun da eyer takımlarını, koşumlarını,
Siyah altınla bezeyip kaplattı.

Siyah elbise, siyah kalpak giydirip,
Görenlerin gönlünü fethetti, herkes beğendi.
Kazak'ın ikisinden yaşı küçük olsa da
Kuvveti üstün bir pehlivan idi onlara.
Büyük şölenlerde, düğünlerde, toylarda,
Nice adamları yere sererdi ezici kuvvetiyle arda.

Bunun için bir doru kır arğımak aldırdı,
Eyerini sarı altınla tam donattırdı.
Sarı elbise giydirip, ayır kalpak taktılar,
Yanına altın saplı bir kılıç verdiler.

Bundan sonra asker toplayıp donandı,
İçindeki kudret taşarak coşmayı andı.
Kırgız'ın bu davranışına bakıp,
Halkın da kanı kaynadı, sevgiyle dolup.

Üçü de üç bin kişilik orduya baş oldu,
At üstünden inmeden sağ solu kolaçan etti doğru.
Massaget'in şanını yüceltmek isterken,
Yol belirleyip, yön çizdiler yürürken.

Üç bahadırın görünüşü halktan farklıydı,
Halk da memnun kaldı, saygıyla andı.
Ordu için kale yaptırdılar sağlam,
Zenginler bile sıkıntısız yardım etti.

Aqqalpaq, Qaraqalpaq, Ayırqalpaq adları yayıldı,

Halk böyle andı, böyle tanıdı.
Kazak, Sozaq, Kelmek adları unutuldu,
Sonraki kuşaklar işin aslını kavrayamadı.

Bu yüzden yazdım derleyip toplayarak,
Şecereden gördüklerimi bir araya koyarak.
On beşinci yüzyılda netleşti bu ayırım,
Milletlere bölünüp ayrılmış topluluklar.

Bu kargaşa hâlâ tamamen dinmedi,
O dönemin gerçek şeceresi tam yazılmadı.
Gerçekleri sağlamlaştıran az oldu,
Tarihi tersine çevirip saptıran çok oldu.

Aqqalpaq Kırgız, Karaalpaq Sozaq, Ayırqalpaq Kazak,
Aqqırğız ise yiğitliğiyle adını duyurdu uzak.
İki kardeşi Qaraqalpaq, Ayırqalpaq, Qaraqalpaq,
Adları ezanda okunmuş Kelmek, Sozaq, Kazak.

Qalmaqlar kahramanlıkla bir ek ad verdiler,
Yedinci, sekizinci yüzyıllarda,
Onların hayat süreci sona erdiğinde,
Devlet olup, milletlere ayrıldığında,
Ortaya çıktı, Zahir batır.

Bu üç kalpak her yerde halka aşikâr,
Gerçek isimlerinin farklı olduğu bilinir,
Bundan sonra anlayışla buluşurlar denir.
Çok konuştum, yorgunum halimi anlatmaktan.

Üç bahadırı biraz tasvir ettim,

Bu yerde açığa çıkmamış sır pek az kaldı derim.

Böylece yatıp beklediklerini duyunca,

Savaşa kalkıştı Qalmağ horoz gibi.

Yirmi bin asker toplayıp harekete geçtiler,

Qımağ'a hızla ulaşsınlar diye haber saldılar.

Massaget'i tamamen yerle bir edeceğiz diye,

Zerafşan şehrine vardılar konaklamaya.

Qımağ'tan on kadar elçi geldi elinde mektupla,

Mührünü açıp okudu sonra.

Mektupta şöyle yazıyordu açıkça:

Massaget de Oğuz Han soyundan çıkmadır aşikâre.

Atalarının vasiyetini tutmadan,

Sen geldin şimdi menfaat peşinden koşarak

En iyisi onurunla ülkene dön,

Galip gelemezsin, yenileceğin apaçık.

Turanlılar birbirine saldırırsa,

Bütün başka ülkeler gülmez mi buna acaba?

Ataların bedduasına uğrarsın,

Düşünüp taşın, kendini bir yoklayasın.

Aptal, kanın kara, ne büyük rezalet,

Vatanını yıkıma sürüklüyorsun ibretle

Katılırim Massaget ordusuna,

Eğer dinlemezsen sözümü burada.

Sözümü tutarsan, işte diyeceğim,

Kendi kendilerini yönetsinler.

Qalmağ bunu duyunca morali çöktü,

Karar veremedi, belini doğrultamadı gücü.

Üç bahadır on beş bin asker toplayıp geldi,
Yaklaşıp bunlar da konakladı yakın yerde belli.

İki elçi gidip geldiler arabuluculukla,
Bilgeler ve akıllılar önderlik yaptı buna.
“Başlangıçta bir ateş, bir duman değil miydik?” diyerek,
Saygıyla ortada buluşup birbirlerini sorguladılar.

Qalmağ hatasını bilip kabul etti,
“Affedin” diyerek özür diledi.
Kin tutmadan karşılıklı affettiler birbirlerini,
Eskisi gibi akraba oldular yeniden.

Böylece araları barışla düzeldi,
Uyum ve memnuniyet içinde bölüştüler.
El sıkışıp, mühür basarak anlaşmaya vardılar,
Sınırları, ülkeleri ve toprakları bölüştüler.

Aqşolpan soyları hakkında

Aqşolpan’ın nesli çoğalarak yayıldı genişledi.
Üç hanlığa bölerek ülkeyi yönetti,
Biri Özbek, biri Kırgız, biri Kazak diye ayrıldı kesin belirtti.
Bize gelip ad verdiler Qaraqanlı diyerek,

Qalmağ, Qımağ artık yaklaşılamaz oldu çekinerek.
Aramıza giremediler, dışarıda kaldılar,
Halkı çok, soyu bol olanlar taşarak.
Aqşolpan’ı “Massaget” diye adlandırdılar,

Qalmağ ve Qımağ da kendilerini yükselttiler çabalar.

Namus sayıp ayrılalım diye sabretmediler,
 Biz han soyuyuz asiliz dedik.
 Onlar Karahanlı'yız dediler.

Sözün bir kısmını böylece toparladım,
 Şimdi Kazak tarihini görsün gözünüz.
 Bizde olmayan bilgileri Özbek, Kırgız, Sozak,
 Göstersin kendi şecerelerinde açıkça.

Bu tarih, artık sizin de göreviniz,
 Uzun süredir kayıp olan izi siz tazeleyiniz.
 Kazak soyunun izini bulduk deyip,
 Halkı müjdeleyip, çağrınızı yükseltiniz.
 “Her halk kendi kökenini bilsin” buyuruldu,
 Bu, Peygamber'den sünnet olarak aktarıldı.

Kitap okuyup, çıkarın onu taş baskıya,
 Okusun özüne hasret kalanlar, özlemini gitsin
 Yazarın ihtiyarı da önünüzde duruyor,
 Ben de böylece gönlüm şenlenip, yaşlanmadan duruyorum.
 Böylece sözüm sona erdi, şimşeklerim,
 Mektuba ekledim size tüm sorularımı.
 Cevaplarınızı çok geciktirmeden gönderiniz,
 Son kararı hep birlikte değerlendiriniz.

Kazak şeceresi

Şimdi yönümü çeviriyorum Kazak'ıma,
 Ne görsem de boyun eğiyorum azabına.
 Bazıları yerden çıkmış yetim gibi aşağılasa da
 Küçük düşürseler de aldırmam onların maskarasına.

Başlayayım şimdi şeceresini Kazak halkımın,
 Hiçbir millete eksik kalmayan aklım, kültürümün.
 Medeniyetin örneği bizde bulunur,
 Sürülerle hayvan, sapsarı altın gibi topraklarım.

Ne zamandan beri emeğin eri olmuş atam Kazak,
 Dosta dost, yüzü açık, hizmeti sağlam olarak.
 Sovyet'in sosyalist döneminde bile,
 Görülmüyor mu hâlâ ne durumda olduğum?

Ala dağ gibi, Almatı gibi bir diyarın var mı?
 Arğımak gibi ünlü bir er yiğidin var mı?
 Alaş Han altı atanın aslanı,
 Onu "soysuz" diyecek bir konumun var mı?

Ayaz bi, Jirenşe, Möñke hepsi de Kazak,
 Akılla çıktı nice çukurlara düşmeden ayakta.
 Asan Qayğı, evliya Korkut bunlar da Kazak,
 Kabri de Qarmaqşı'da, Kızılorda topraklarında.

Mayqı bi, Qodan tayşı, aziz Jänibek,
 Hep tanınır Altay, Sibirya, Orınbor topraklarında.
 Üysin Töle, Qaraqesek Qazıbek, Äyteke Alşın,
 Dört ayağı eşit adım atan birer at gibi anılır.

Söz sanatı da bizden çıkmıştır,
 Kor gibi saklı hazine çok yatmakta derinde.
 Beyler de çok, bahadır da çok, hatipler de çok,
 Üç жүзде kazılmış tuzaklara düşmeyen çok.

Bazıları çekinerek söz yazıyor,
 Sanki dilenerek zorla alıyormuş gibi davranıyor.
 Sanki Kazak eli eşitliğe hiç ulaşamamış gibi,
 Başından hiç güzel dönemler geçmemiş gibi.

Bütün hanları Moğol diyor,
 Sanki Kazak hiç hanlık kurmamış gibi gösteriyor.
 Sözlerinin, dikkat edene hiç güzelliği yok,
 Sanki yalanlarla pazar açmış gibi kokuyor.

Şimdi baştan sona han olanları anlatayım,
 Dizerek göstereyim, hiçbirini atlamayayım.
 Edebiyatı da kültürü de Kazak milletin kendisine ait,
 Başka halklara yapıştırmadan, açıkça söyleyeyim.

Şecere tarihin bir parçasıdır,
 Herkesin farklı farklı bakış açısı vardır.
 Alaman, Asan, Qıpşaq diye söylenir,
 Kazak'ın üç oğlu olmuş böyle bilinir.

Qıpşaq'tan doğdu iki oğul: Qara ve Däşti,
 Qara'dan doğdu Esimseyit, Munan, Toqtarbay.
 Munan'dan doğdu ünlü Qobılandı,
 Ondan sonra da Bögenbay soyu saçıldı.

Kazak'ın tarihine tam girmeden önce,
 Sonraki nesillere iyice açıklayarak verelim böyle.
 Edebiyatından, kültüründen,
 Biraz söz açayım yüzümü çevirerek yeniden.

Kazak'ın kendi içinden çıktı her türlü sanat,

Dokumacılar, zanaatkârlar, ustalar, el sanatçıları,
Kısrakları bile bağlayarak sürüler oluşturdu,
Zengin beyler altın kemerler kuşandı.

Gök rengi eyer, mindere gümüş takımlar,
Atlara bindi beyler, altından erler.
Kadınlar için türlü türlü süs eşyası,
Hepsi de altınla, sırmayla işlenmiş nakışlı.

Saçlara bağlanan tokalar, göğüste kolyeler,
Şingirdayarak güzelliğe ayrı bir renk katar.
Kulakta altın küpeler, elde bilezikler,
Kadınlara çok yakışan zarafet ve güzellik verir.

Şölende, toyda akın akın insan kalabalığı,
Başlarına säukele⁷⁸ takmış, gelinler.
Kenarı yakut ve elmasla işlenmiş taşlar,
İnsanın dikkatini çeker, gönlünü başka diyara salar.

Gülümseyen gözler, minik ağızlar, ince beller,
İçlerinde kaynaşan nice güzeller.
Genç delikanlıların sohbet arkadaşları,
Sevgililerini görünce gözleriyle haykırırlar.

Medeniyeti anlatmaya kalksam bitmez,
Bu değil de nedir kültür, başka neler?
Bunu bilse bile bazıları anlatamaz,
Tarihçiler bazen boş laflarla dolup taşar.
Bir sözü on kez yalanla çevirip,
Koskoca ciltler doldururlar öyle ustalıkla yazıp.

⁷⁸ Kazak kızlarının özel genellikle düğün, şenlik gibi özel günlerde giydiği huni şeklinde bir şapka çeşidi.

Edebiyat görünmüyor mu atışmalardan,
 Kültür taşmıyor mu düğünlerden, toy şenliklerden?
 Qız Jibek, Tölegen de tanık değil mi buna,
 Gözünün önünde gösterilse de kabahat bulmuş.

Eğer eskiden böyle bir medeniyet yoktuysa,
 Boş hayalden çıkar mıydı bunlar böylesine?
 Zenginlikte denk olacak bir halk var mı?
 Milyonlarca atı, koyunu olan diyar var mı?

Kazak gibi misafirperverliği kim yapar?
 Sayısız hayvanını misafir için keser anında.
 Doyar bir gün boyunca et ve kımızla,
 Rus'u, Çinlisi, Özbek'i, Tatar'ı hep över sofrasında.

Medeniyeti tamamen derleyip anlatmak zordur,
 İlk yaratılıştan beri aynı cevherdendir doğrusu.
 Şimdi adaletle doğru bakarak çözün,
 Talep edenin isteğine adil bir yol verin.
 Sözün kökenine dikkatle bakıp kıyaslarsan,
 Tatsız sözlerin kuru hayalden çıktığını anlarsan.

Kazak ilk başta kendisi han oldu.
 Dokuzuncu yüzyılın ortaları civarında.
 Sonra torunu Däşti oldu.
 Biri diğerinin yolunu takip ederek.
 O günden bugüne geldi gide gide,
 Sonunda Äz Jänibek soyuyla noktalandı silsile.

Sabırla dinlersen sana anlatacağım,

İçini rahatlatıp susuzluğunu da doyuracağım.
 Tadı yok, kıvamı yok dağılmış tarihlerin,
 Yenileyeyim o eski paslı bilgileri.
 Önüne sereyim bir ayna gibi açıkça,
 Kazak'ın nereden çıktığını dinlemek istersen açıkça.

Erken çağda Süyinbay, Qaztuğan ozanlarım,
 İstersen devam edeyim, daha yakın olanlardan.
 Eserlerini gözünüzün önüne getirirsem eğer,
 Belki de susmaz heyecanınız, dolar sevinçten.

Qaztuğan, Şalkiyiz ozanları eski çağlarda,
 Sıpira Jırav, Jienbet de vardır bunlardan başka,
 Kazak'ın o zamanki görkemli saltanatı,
 Görünmüyor mu açıkça bakan her bir göz önünde?
 Qayıpbay Han halkı bir anda düzene soktu,
 Bunu kuran da değil miydi Buhar jırav?
 Onlardan kalan edebiyat mirası,
 Bugün bize imkân sunmakta.

Sal Birjan, Aqan Seri gibi şairler,
 Kurmanğazı da ne usta bir saz ve söz ehliydi.
 Öten bülbüller gibi yüz çeşit nameler çıkarır,
 İnsanın bedeni gevşer, altmış iki damarı birden titrer.

“Janbota,” “Jambas sipar,” “Qalqam şıraq” gibi eserleri,
 İstemsizce duyanlar başını eğer.
 Tatlı nağmeler, acı sesler türlü türlü yankılanır,
 Uyanır insanın aklı, duygusu coşarak sevinir.

Bugün bile filmlerde duyuluyor sesleri,

Kurmanğazı, Sal Birjan, şair Abay'ın besteledikleri.

Şairleri ön planda tutarak saygı gösterilir,

Beyler atlar hediye ederek onları onurlandırır.

Böyle halk mirası zamanla değişti,

Başı var, sonu yok ezgiler türedi.

Kimisinde derin his yok, coşku yok,

Telleri çekiştirerek iniltir çıkararak müzikler çok.

Bir yirmi, otuz yıl kadar zaman sonra,

Kazak'ın ana dili de kaybolacak diye korkulmakta.

Özellikle Kazak halkı çok değişti,

Başka halkların eski gelenek ve düşüncelerini aldı, değişti.

Ama hangi halkı alırsak alalım yeryüzünde,

Kendi geleneklerini koruyan topluluklar bulunmakta bütünde.

Şimdi bakarsak bizim gençlerimize,

Örtüsüz, başı açık bir hâldeler önümüzde.

Başlara tümsek yapmayı bırakıp,

Kısaltılmış bayır gibi saçlarımız kaldı artık.

İyi olurdu açmadan korusalardı onurlarını,

Kendi kendine yasak koysa da bir Allah'ım.

Ne utanma kaldı, ne çekinme ata-anadan,

Bozuluyor her yıl, her geçen zaman.

Eskisi gibi özgür değil şimdi gençler,

Sevdiğiyle evlenip saygı duymak azaldı.

Ey akademisyenler, bunu da unutmayın,

Yaşlıların kaygılarını boş sanmayın.

Yukarıda gösterdiğim edebiyat gibi değerler,

Eğer değişirse, başkalarından utanmak gerekir.

Karakalpak, Kırgız, Özbek kendi öz değerlerinde,
Ne söyleseler Kazak'a hepsi yerinde.
Kendi halkı örnek olup tutmazsa sözünü,
Başka halkın dedikodusunu nasıl susturur adamı?

Herkes şair olmaz, korkar,
Sakınır görününden, horlanır.
Şairliğin, kahramanlığın neye yarar ki,
Milli bağımsızlığı koruyamazsan eğer ki.

Şu konuya gönlüm kaydı biraz da
Sonradan geldi bir korku kaygıyla.
Çoğu yazar hoşnut değil bu sözlerden,
Boşuna ter dökülmesin diye uğraşıp.

Söz ediliyordu zaten hanlar ve beylerden,
Örnekleri edebiyat, destanlar ve ezgilerden.
Ama şimdi kültür geri plana itiliyor,
Kazak'ın han otağı, kıl çadırı da unutuluyor.

Han için on dört kanatlı otağ kuruldu,
İçine toplandı kıymetli mücevher.
Çadırın dışı oyalı desenle süslendi,
Bağlar, ipler hep ipekle, inciyle donatıldı.

Çadırın iskeleti altın yaldızla boyandı,
Çeşitli desenli kumaş ile kaplandı.
Direkler koçboynuzu motifleriyle işlenmiş,
Görenler için sanki bir cennet gibi parıldamış.

Tam başköşeye han için altın taht yerleştirildi,
 Sağ yanında sekiz ileri gelen kişi oturtuldu.
 Sol yanında ise bilgeler, hatipler bulunurdu,
 Söz söylediklerinde bedeninin gevşer, ruhunun doyardı.

İki çadır arasında germe kurulurdu,
 İki uçtan uzun sııklar dikilirdi.
 Kısa giysili muhafızlar,
 Tüfeklerini kuşanıp hızla koştururdu.

Germeye türlü renklerde atlar bağlanırdı,
 Üstlerine tamamen ipekten örtüler serilirdi.
 Boyunları kuğu gibi zarif atlar,
 Yeri eşeler, burunlarından soluyarak gözleri ışıldardı.

Altın koşumlarla eyerlenmiş arğımaklar,
 Ağzıklarını şakırdatarak oynardı.
 Böyle bir düzeye erişmek için,
 Hanlık için herkes başını ortaya koyup yarışardı.

Kız verilip, gelin alınır, oymaklar kurulurdu,
 Kadın erkek ustalar bir ay kalırdı.
 Çadır bezlerini kumaşla oyarak işlerlerdi,
 Bağlarını saf ipekten nakışla süslerlerdi.

Çift çift döşeyip açtılar çadır örtülerini,
 Her şey uyumlu, düzenli, uygundu görünüşleri.
 Kaplattılar çadırlarını bembeyaz keçeyle,
 Görenin gözü doyuyor, herkes beğeniyordu böyle.

Kapının eşiğinden az bir açıklık bırakırlardı,
 Bu da “Nedir acaba?” diye insanı şaşırtırdı.
 Bu da atalarımızdan kalan bir öğüttü,
 Öğüdün asıl anlamı bir bilgelikti.
 “Taşan dökülür, şişen söner” derlerdi.
 Sakın zenginliğinle kibirlenme gafletle düşüp.

Buhara'dan türlü eşyalar getirirlerdi,
 Gençler her gün eğlenceler düzenlerdi.
 Kürkler, kilimler, halılar, samur içlikler,
 O zamanlar halk arasında âdet olmuştu bu güzellikler.

Sıradan çadır yapan çadır ustaları,
 Bir ayda bitirir, kız için ev hazır ederdi.
 Önce atlar verilir, sonra taylar,
 Verilen hediyeleri memnuniyetle kabul ederdi ustalar.

Toy yapılırdı, gösterişli şenlikler kurulurdu,
 Gözleri kıyamazlardı semiz atlara, onlara bakarlardı.
 Koyunlar kesilir, sürü sürü, tekelerden ve koçlardan,
 Önlerine bembeyaz yağlar yığılır sunulurdu.

Her evde kara sabalar⁷⁹ gürlendi kaynayıp,
 Susayanların kımızla susuzluğu giderilirdi doyurulup.
 Sonrasında da yarış atları koşturulurdu,
 Bir tepenin üzerine çıkarak seslenirdi çığırtkanlar.

Kalabalığı ortadan ikiye bölüp oturturlar,
 Davetlileri nehir kenarına saygıyla eğilerek karşıarlardı.

⁷⁹ Genellikle keçi veya at derisinden yapılan kımız yapımında kullanılan tuluk benzeri bir eşya.

Kazak'ın büyük oğlu Alaman'ın soyu hakkında

Alaman, zengin olmuş, halktan üstün varlığı.

Turan boylarında onu geçen çıkmamış,

Büyük Jüz ile Orta Jüz'ün kök atası,

Biraz daha anlatayım, olsun bir destan,

Dikkatle dinlemezse olmaz okuyucular,

En baştan kavramazsa olmaz bilinci.

İlim, sanat insanın hedeflediği şey,

Her ne aransa bulunur içten gelen istekle.

Tarihi yaşlandığımda derledim seçip,

Oysa dert olmuştu bana daha çocukken.

İçimdeki istek bırakmadı bilime yer,

Vaktiyle ustalıkta geçmiş halktan ileri bir yer.

Qazan, Opa, Rısıq, Sır'ın birçok yerini,

Dolaşıp rızkımı aradım hepsinde.

Neşeli, sosyal biri oldum ben de ayrıca,

Toplantılarda, meclislerde söze başlardım açıkça.

Ünlü, büyük bir şair olmasam da

Şarkı söyledim dombıra eşliğinde.

Sanatıma denk düşerdi ilgim, gayretim,

Ne dost ne düşman bulamazdı bende bir kusur.

Geri döndüm Semiozer şehrine,

Kazak'ın Sariarka gibi geniş bozkırına.

Sonra Şkalov taş ocağında müdür oldum,

Qostanay şehrinde adım duyuldu.

Rus Kazak tanıyıp öğrenince beni,
 Azap satın aldım tekrar başıma.
 Rus'un ileri geleni, Kazak'ın iyileri,
 İstekle rica ederdi hem de içten dileklerle.

Var mıydı isteği görmezden gelen bir can?
 Çoğu dostlukla zorlar, bırakmaz insan.
 Nasıl çevireceksin böyle bir isteği geri,
 Seni ayakta selamlayıp, saygı gösterenleri?

Hayat böylece geçti, yıllar aktı,
 Yetmiş vardık artık, altmış da geçip.
 Başladım bu tarihî şecereye,
 Allah'ın rahmetinden umut edip.

Ölüm acele etmesin, ömür versin diye,
 Ulaşayım diye hedefime nihayetle.
 Sağlığım bozuldu, bedenim ağırlaştı,
 Ömrün çoğu geçti, geriye dertler kaldı.
 Emek kıymet görse ne güzel olurdu,
 Bilginler, akademisyenler kabul etse doğruluğunu.

Başlamıştım Alaman Bey şeceresinden,
 Dört tür malı, hazinesi yerindeydi.
 Qıpşaq'ı küçük kardeşi han seçmişti,
 Halk “olmaz” dese de kendi razıydı.

İçeride hoşnutsuzluk olsa da çokça,
 Asan da karşı gelmedi, boyun eğdi ağaya.
 Qıpşaq ayrı yol çizdi kendi başına,

Korkup iki ağabeyiyle iş tutmadı sonra.

Asan uzak tuttu sınırını kardeşinden,
Qıpşaq'ın davranışından hoşlanmadı.
Bu sırada Beyin içine keder düştü,
Altmış yaşına dek evladı olmadı.

Koç, aygır, deve kurban edip,
Gitti ağlayarak enbiyaya, evliyaya.
Dualarını Allah kabul etti,
Alaman'ın gözyaşını Tanrı gördü.

Altmış yaşına geldiğinde Danagül'den,
Bir erkek evlat dünyaya geldi.
Alaman, altmış beşinde ikinci oğul görünce,
Çıktı içinden böylesi keder ve üzüntünün.

Alaman bay ferahlayıp neşelendi birden,
Geçmişteki tüm kaygılar, dertler silindi.
Çağırdı tüm Massaget halkını topluca,
Muhteşem, görkemli bir düğün yaptı.

Yüz elli kara çadır dikildi sıra sıra,
Sürüyle koyun, at kestirdi.
Sofraya etleri yığarak,
Önlerine üçer tabak koydu.

Sarı kımız, sarı semaver birlikte kaynadı,
Aç gelen herkes doydu.
Büyükler dua verdi, hocalar, mollalar,
Büyük oğluna Alaş, küçüğüne Nevruz adını koydular.

Alaş otuz yaşına geldiğinde,
 Ünü yayıldı tüm Altı boy içinde.
 Tahtta otururken Alaş derin üzüntü duydu,
 Kardeşi Naurız ölünce yıkıldı, yas tuttu.

Bunun tam hikâyesi ayrıca söylenecek,
 İlk kitabımda başka bir yerde yazılmıştır.
 Burada Alaş'a uzun uzun değinmeyeceğim,
 Zira o kısmı en başta açıkça yazmıştım zaten.

Alşın Han soyları hakkında

Alşın'dan iki oğul doğmuş doğrusu.
 Geldi gücüm, bunu da yazayım açıkça,
 Geçmişin tarihini derleyip yazdım.
 İlham ver, dilime yardım eyle Yüce Allah.
 Seyilhan, Jayılhan adlarıyla anıldılar,
 Dinleyicim, okuyup değerlendirsın bunları.

Seyilhan'ın soyunu Türkmen derler,
 Eski şecerelerde böyle yazar çok yer.
 Her biri ayrı yazıp değiştirir yine,
 “Kıpçak'tan göç etmiş olabilir” diye.

Her ne kadar “Alaş” adıyla da yazılsa,
 Sözlerinde bir dayanak yok,
 Böylesi karışıklıklar vardır birçok yerde,
 Çoğu anlayamaz, çıkamaz işin içinden böylece.
 Eskilerden anladığım, gördüğüm üzere,
 Seyilhan'ı ben şöyle anlatayım size:

Seyilhan'dan doğdu Jirenşe adlı bilge,
 Ondan da doğdu meşhur lider Möñke.
 Möñke'den geldi Aziz Evliya Qorqıt'la birlikte,
 Ondan doğdu Säbit, avcı Şämat ile.

Säbit'ten Aspan, Şämat'tan Aziz Jänibek,
 Hepsi de atasının izinden gitti.
 Edebiyatın toprağında yurt kurarak,
 Adaletle kuşanıp, bilge oldular.

Zamanla Asan Qayğı diye ün saldı biri,
 Jetisuw'yu dolaşarak yurt aradı.
 Aziz Evliya Jänibek'in torunu idi bu,
 Bu yüzden Aziz Jänibek dendi adına.

Sözüm derman olsun diye anlatıyorum açıkça,
 Aziz Jänibek'ten sonrası hanların soyu böyle çıkmakta.
 Hepsi Qasım Han soyundan türemekte,
 “Cengiz Han'dan gelir” diyenler hep yalan söylemekte.

Joşı ve Batıy soylarını övdüler hep,
 Halk da daima inandı bu söze elbet.
 Evet, doğrudur yüz elli yıl hüküm sürdüler,
 Ama sonradan kalanları zayıflayıp dağıldılar.
 Cengiz Han'ı da yazacağım sırası gelince,
 Nasıl bir durumda olduğu söyleyeceğim.
 Seyilhan'ın soyu ise bundan sonra,
 Üç жүз için de ortak bir yer tutar doğruca.

Üç жүзүн de dilinde dolanır durur,

Özdeyişler, edebiyatın şekilleri.

Bu bilgelere sahiplenmek için çekişir her biri,
Her biri "bizimdir" deyip görür kendini sahibi.

Her ne kadar adlarını kendi içinden saysa da
Hepsi bu bilgelere tam olarak sahip olamaz aslında.
Böylece Seyilhan bölümünü burada bitiriyorum,
Şimdi Jayılhan soyundan devam ediyorum.

Jayılhan'ın soyları hakkında

Jayılhan'dan doğdu Töbey, Barşoq ve Sapien,
Bunu da geldiği kadarıyla anlatayım elimden.
Kimin kimden doğduğunu açıklamanın zamanı geldi,
Tevekkel, ne olursa olsun çekinmeyeyim.

Tarihin açıklanma vaktidir şimdi bu,
Tevekkel, ne olursa olsun çekinmeyeyim.
Sözüm geçsin hakikatin eleğinden,
Bu yarıştan ben de geri kalamam zaten.

Töbey'den doğdu Qoyıldır, Qoğam, Qaraşa bi,
Qoyıldır soyundan kırk ile yüz arasında kişi.
Bunu biz de tam net anlatamayız,
Çünkü onların çoğu şimdi Özbek arasında kalmış.
Başlangıçtan beri bozkıra dağılmış.

Qoğam'dan türedi Qanlı ile Şanışqılı,
Qanlı'nın iki oğlu oldu: Abaq, Taraq adlı.
Abaq'tan doğdu Şapıraştı, Istı, Oşaqtı,
Sırgeli ile birlikte dört boya ayrıldı.

Taraqtı'dan geldi Jalayır, ondan on üç boy oluştı,
Hepsinden de bugüne kadar soylar türedi.

Bahtiyar'dan doğdu Üysün, ondan Băydibek,
Băydibek'ten ise bir oğlu kaldı: Jarıkşaq.
Başta sekiz oğlu olsa da
Aqqoşqar adlı Kırgız yiğidi şehit etmiş meğer.
Bu hikâneyi sonra anlatırım burada,
Eskiden beri anlatılan, tarihi konuda.

Üysün'den geldi: Sarı Üysün, Qutımbet, Janay,
Mayqı bi çıktı Sarı Üysün soyundan, ne büyük bir bilgeydi bu.
Jandosan, Qüleke, Qırıq gibi adlar da geçer,
İkisi daha var: Tiney, Tanay.
Aranırsa bulunur bu soydan daha çok iz,
Uğraşmayayım şimdilik baş ağrısıyla.

Üç Kazak boyunu göstermek istedim baştan sona,
Doğru çıkar her sözünden bu yazının sonucu da.
Herkes bu efsaneleri aldı yazdı kendince,
Çünkü birlikte görmemişti gözleriyle gerçekte.

Bir asır, iki asır geçmiş zaman içinden,
Anlaması bile zordur insanın içinden.
Eksikli fazlalı karışmış anlatı içine,
Başlangıçta yazılsa da düzgün biçimine.

Băydibek'ten bir oğul doğdu: Jarıkşaq,
Jarıkşaq'tan doğdu: Alban, Suan, Dulat.
Dulat yiğitti, savaşta kahraman kesilirdi,
Kısa günde kırk baskın yapar, düşmanın malını alır.

Rahat vermezdi Qalmaq'a,

Dulat'tan geldi: Botbay, Şımır, Siyqım, Janıs,
 Hepsi zengindi, yığitti, tanınırdı Qunaq olarak halk arasında.
 Botbay'dan: Quralas, Quyqıl türedi,
 Quralas'ın Qalğuyr'a yeğenidir denirdi.
 Böyle anlatır halk söylentilerle.

Qudayqul'dan iki oğul: Şağay, Bidaş,
 Quralas'tan: Qaraqosay, Qaraqoylı çıkmış.
 Çoğu halk Ala dağın eteklerine yerleşmiş,

Alban'dan: Sırqul, Taubasar,
 Suan'dan: Baytoğay, Toqarıstan var.
 Sırqul'dan: Qızılbörik, Qoñırbörik doğar,
 Jawbatar'dan: Aytbozım, Qurman çıkar.

Böylece ulu atamı anlatmayı sonlandırayım,
 Yukarıda kalanlar vardı ama bırakayım.
 Gerekirse kendileri düzeltir zaten,
 Ben nasıl sayayım halkın tamamını yeniden?

Kazak'ın ikinci oğlu Asan şeceresi

Kazakların ikinci oğlu Asan idi.
 Bu da bir topluluğun beyi olmuştu.
 Soyu, Küçük Jüz içinde sayıldı.
 Zamanla bu soydan gelenler ayrı bir kol oluşturdu.

Lütfen dikkatle ve içtenlikle dinleyin,
 Eğer anlatılanlar yerli yerindeyse doğrulayın.

Biliyorsanız, eksik yerlerini tamamlayın, fazlalık olanı çıkarın.

Bilmiyorsanız, boş yere tartışmayın.

Bilgisizce ve kuru hayallerle bir yere varılmaz.

Ama düşünceyle birlikte bilgi varsa yerini bulur.

Bazı insanlar derin düşünür, geleceği hesaplar.

Bazıları sözün özünü kıyaslar ve anlamaya çalışır.

Bazıları ise önemsiz şeylere suç atar, karalar.

İnsana yakışan, doğruluğa yönelmektir.

Düşünürseniz, hayat sınırlı bir süredir.

Eğer bilginler bunu adaletle değerlendirirse,

Bu ihtiyarın yazdıkları da hatalı sayılmaz.

Asan'dan iki çocuk doğdu: Alşın ve Uälihan.

Bundan sonra birçok han bunlardan türedi.

İlk olarak Uälihan'dan Mäden Han doğdu,

Mäden'den Bekşe Han, ondan Akşa Han,

Ve ayrıca Esbay Han da bu soya dâhildir.

Ayaz Bi de Uälihan soyundandır.

Bilgeliği halk arasında çok yayılmıştır.

Uälihan soyundan olan Esbay,

Kendi halkını dağılmadan idare etti.

Adaletli yasalarla, şeriatla hükmetti,

Haram olan şeye zulümle yaklaşmadı.

Mäden Han ve Akşa Han hakkında efsaneler vardır.

O çağın tanınmış hanlarıydılar.

O zamanlar Kazak'ın adı henüz pek duyulmamıştı,

Ama Oral, Jayık ve Astrahan'ı yönetmişlerdi.

Bir hanın ünü, halka örnek olmadan yayılır mı?
 Halkı gözetmeden, gönüllerini kazanmadan tanınır mı?
 Tarihe ve halkın diline bakarsanız,
 Jirenşe ile Ayaz Bi'yi herkes bilmiş, tanımış zaten.

İki bilgenin aklını alıp rehber,
 Konuşturdu onları gül bahçesinde kuş gibi.
 Sonraki sözlerin çok yayıldı.
 Günümüze ulaşan nâdir bir eser.

Ayaz Bi, Jirenşe bilgin kişiler,
 Okumasa bile derin düşünen er.
 Hanlar onları hep baş tacı etti,
 Onlar olmasa halk neyi fark ederdi?

Mâden Han demiş: “Kırk koyun kuzulasın!”
 Halk anlatır bunu efsane arasında alsın.
 Ünlü Jirenşe'nin eşi Karaşaş,
 Şimdi bu öyküye de yer verilse yaraşır.
 Vezirleri kışkırttı Mâden Han'ı,
 “Bu devirde eşsiz güzel Karaşaş” diye anlattı.
 Han onu görünce âşık oldu,
 Tutuldu, söz bile söyleyemez oldu.

Danışmanları akılla kurtardı onu,
 Han da bu sevgiyi bir kusur saymadı.
 Halk arasında yayılmış bir efsane bu,
 Ama şimdi bu hikâyeyi bırakalım burada.

Akşa Han altın tahtta otururken,

Düşünceler sardı dört bir yandan.
 Üç şey üzerine düşünmeye başladı,
 Aklını toplamaya, içini arındırmaya çalıştı.

Çağırttı yanına iki bilge veziri:
 “Bugün çıkın yola, hazırlığınızı yapın.
 Size iki ay veriyorum, gezin.
 İnsanın, kuşun ve otun en kötüsünü bulun,” dedi.

Eğer bulup getirirsen gönüldekini,
 Altın, gümüş, mal veririm yığınla sana.
 Ama getirdiğin hoşuma gitmezse,
 Zindana atar, çürütürüm orada.

Han emri bu, karşı koymak olur mu?
 Belki de bulunur bir yol, bir umut.
 O gün atını eyerleyip bindi,
 Geçen giden insana göz gezdirdi.

Dolaştılar şehirleri, pazarları,
 Vezirlik onurunu bir kenara bıraktılar.
 Bakışları birine ilştirse eğer,
 Önünde dikilip kaldılar hemen.

Baştan ayağa baktılar döne döne,
 Körse, kelse, cüzamlıysa bırakmadılar yine,
 Hayat tatlı, can kıymetli gençlere,
 Kimse ölümü düşünmez hanın önünde.
 Günler geçti, hâlâ bulamadılar,
 Han verdiği sürenin sonu da yaklaştı.
 Bir pazar yerinde gezerken ansızın,

Gördüler bir çocuğu, durmuş bir kıyıda.

Yaklaştılar, çocuğa baktılar dikkatle,
İkisi de süzdü baştan ayağa birlikte.
Burnu çökük, gözleri kaymış yana,
Kel, hastalıklı, irin akıyor şakağından.
“İşte en kötüsünü bulduk!” deyip aldılar.
Sevimsiz bir bitki vardı, sekseul⁸⁰ hayvan yemez.
Onu da koydular torbaya atıp

Şimdi kaldı sadece kuşun kötüsü,
Han’ın emrindeki üç görevin sonuncusu.
Bozkırdan ilerleyip geçtiler aşağı,
Kuşlar ötüyordu göl kıyısında.

İkisi göl kenarında yürürken,
Acele etmeden, sessizce ilerlerken,
Biçimsiz kuş gördüler bir uçurumun başında,
İkisi de şaştı birden bu garip yaratığa.

Kırmızılığı yok, tüyü dökülmüş, bacağı ince,
Uzun parmakları, titreyip durur.
Boynu küt, gagası uzun, biçimsiz tüyler,
Maviye çalan, karmakarışık tüyler.

“İşte kuşların en kötüsü bu!” dediler,
Hemen tutup aldılar.
Başını dışarı çıkarıp torbaya attılar,
Altın bulmuş gibi sevindiler, atlarına bindiler.

⁸⁰ Kumlu topraklarda yetişen, çöl koşullarına dayanıklı bir ağaç türü. Kazakistan’da ısınmak ve yemek pişirmek için sıkça kullanılmaktadır.

Bir tepenin üstüne vardılar böylece,
 Aşağıda bir oba gördüler hayvan sürüsüyle.
 Güneş batarken kızılımsı bir renk aldı,
 Sürü yaklaştı köye, akşamüzeri.
 Altmış doksan kadar koyunun kenarında,
 Bir yaşlı adam duruyordu elinde değnekle.

Burnu geniş, kendisi kara, boyu kısa,
 Omzu basık, gözleri beyazlamış, sakalı kaba.
 Üstünde eski püskü, delik bir elbise,
 Akıllı mı deli mi bilinmez bir türlü.

Vezirler yaklaşarak selam verdi hemen,
 Yaşlı adam da gördü gelenler.
 Selamı aldı, “Buyurun gençler,” dedi,
 “Tanışalım önce, siz kimsiniz?” diye sordu.
 “Hayrola, yolculuk nereye, ey güzel kişiler?
 Hâliniz vezir gibi, yürüyüşünüz farklıdır.”

“Bir keloğlan, bir kuş, bir demet ot taşıyorsunuz,
 Bu ne haldir, divane misiniz nesiniz?
 “Başınıza ne bela geldi böyle?” dedi,
 Saklamayın gerçeği, söyleyin doğruyu hadi.

Utandılar yaşlı adamın sözlerinden,
 Kızgınlık değil bu, ihtiyarda bir derinlik vardı zaten.
 İkisi de düşündü içinden sessizce:
 “Bu adam çok şey görmüş, belliydi yüzünden.”

“Doğruyu söylemeden olmayacak,” dediler,

“Bir faydası dokunur belki,” diye eklediler.

“İnsanın, kuşun ve otun en kötüsünü bul,”

Diyerek emretti bize Akşa Han.

“Ah!” dedi yaşlı adam, başını sallayarak,

“Bu hayal gerçekleşmez, hanın hükmü boş kalır.”

“Üçü de sizin getirdikleriniz değil,”

“Bırakın, vebaline almayın onların.”

“Saksağan, kuşların en kötüsüdür,”

“Yaban otu, otun en kötüsüdür.”

“İnsanoğlunun da en kötüsü benim,”

“Beni götürün hanın huzuruna.”

“Eğer ‘bulamadınız’ diye suçlarsa sizi,”

“Kendim anlatırım ona bu işi, bu gizemi.”

“Dert etmeyin, ey canlar, üzülmeğin buna,

Kurtarırmı sizi ölümden de gelirse zamanı.”

İhtiyarın sözleri içten geldi, etkiledi derinden,

Keloğlanı ve sülünü salıverdiler.

Aldılar yaban otunu ve saksağanı yerinden,

Yaşlıyı da alıp koyuldular yola.

İzin aldıktan sonra döndü vezirler evine,

Üç kötüyü de teslim ettiler, eksiksiz biçimde.

Kalabalık önünde sinayacağım,” dedi Akşa Han,

“Gelin hepiniz, gözünüzle görün o zaman.

Meydanda yarın öğlen vakti kurulacak,

Bakalım kim neye layık, kim hak kazanacak.”

Akşa Han, yaşlı adamı yanında tuttu,

Aşçı ve fırıncı ihtiyarı hemen çağırıp:

“Bu yaşlıyı iyice doyurun” dedi,

“Alın yanınıza, birlikte gidin” dedi.

“Aldım buyruğunu, padişahım,” dedi adam,

“Yemeğe doyururum onu, yemekleri yığıp.”

Gözüyle hanın gözlerine bakıp,

Yaşlı kötü adam yürüdü evden çıkıp.

Fırıncı ihtiyar, konuğu yaptı yaşlıyı,

Sözü düzgün, dili tatlı, hikâyeci biriydi.

Biri konuştu, öteki dinledi sessiz,

Sabaha dek uyumadan geceyi geçirdiler.

Güneş doğdu, halk toplandı dört bir yandan,

Yakın uzak duymuştu her insan.

Sabah çayı içilip hazırlandı erkenden,

İki vezir, yaşlıyı da alıp geldi.

Meydana halk toplanmış, kalabalık büyümüşü,

Akşa Han altın tahta oturmuştu.

Üç kötüyü getiren iki vezire döndü ansızın,

Başladı konuşmaya, elini kaldırıp.

“Benim düşündüğüm üç kötüyü getirmediğiniz,

Sizin getirdikleriniz o kadar kötü değilmiş.

Kuşların en kötüsü, sülün idi,

Otların en kötüsü, sekseul idi,

İnsanın en kötüsü, Keloğlan idi,

Onu bile getirmemişsiniz”

Vezirlere “cezayı hak ettiniz” dedi han,
 “Halkın önünde sizi idam edeceğim” dedi
 “Saksağan, yaban otu ve bir ihtiyar getirdiniz,
 Bunların kötülüğünü nereden bildiniz?”

Vezirler başını sallayıp dedi Han’a:
 “Bir bela yaklaştı şimdi canımıza.
 Keloğlan, sekseul ve sülünü alıp,
 Tesadüfen bu yaşlıya denk geldik.”

Yaklaştık, selam verdik adabınca,
 O da aldı selamı bizi tanıyınca.
 ‘Bunlar da neyin nesi?’ diye sordu yaşlı,
 Keloğlan, sülünü görünce.

Biz anlattık baştan sona han buyruğunu,
 Dedik “Zorla bulduk biz de sonunda bunu.”
 “Bu üçü kötü sayılamaz kesinlikle,
 Doğrusunu bulamamışsınız” dedi içtenlikle.

Bizim bulduklarımızı salıverip birden,
 Sanki içini okurmuş gibi derinden.
 Saksağan, yaban otu bulup gösterdi:
 “Beni de götürün hanınıza” dedi.

Onun sözünü tuttuk, uyduk dediğine,
 Saksağan ve yaban otunu aldık elimize,
 Sebebini kendisinden sorun artık,
 Ceza verecekseniz, gerçeği bilin de verin.
 “Doğru mu bu?” dedi han ihtiyara dönüp,
 Kabul etti vezirin sözünü dinleyip.

“Sen neden saldın o üçünü serbest,
 Nereden bildin bu üçünün kötü olduğunu?”
 “Eğer doğru cevap veremezsen”
 “Sen de ölürsün, vezirle aynı kaderi paylaşıp.”

“Güvendin mi bilimine, hâline bakmayıp,
 Ne cüretle geldin böyle önüme?

“İzin ver, hanım, anlatayım bildiğimi,
 Öfkeyle kesme hemen sözün özünü.
 Meydandaki herkes dinlesin, duyulsun sesim,
 Çünkü bu sözlerde nice ibret gizli, derin.”

Evet, hanım, bilgelik bazen çıkar kelden,
 Bey, kahraman çoktan çıkmaz, azdan çıkar.
 Kel olanın başı kel, gözü şaşkı ise,
 Belki de yoksulluktan, yetimlikten böyledir bu hâller.

Büyüyüp adam olunca,
 Kel başına bulsa talih,
 “Sen kelsin, çekil kenara!” der mi artık biri?
 Olmaz mı bilgelik varsa içte, parlıyorsa akıl?

Sülün olsa da evet, ayağı uzun belki,
 Ama çirkin tüyleriyle mi olur suçlu şimdi?
 Helâldir eti, aç kalırsa birkaç kişi,
 Bir gün karnını doyurur onunla neşeyle.
 Hanlık da zenginlik de kalmaz sonsuza,
 Bunu sen de bilirsin, gelirse zamanın.

Altı örnek vereyim sıralı biçimde,
 Dinleyin hepsini dikkatlice.
 Yanlışsam ver cezayı, razıyım.
 Ama sözüm doğruysa bak gözümün içine.
 Bir han, bir halk önderi böyle mi olmamalı,
 Sende bir sertlik var, yakışır mı bu tavır hanlığa?

“Sekseul kötü” denir, olur mu hiç bu?
 Tüm halk toplar onu, yakmak için.
 Bir yakarsın, ısınır yemek, ısınır yuva,
 Uzun gecede sönmez közü, yanar,
 Bu yüzden sayılmaz kötüye o,
 Eğer varsa kusuru, siz söyleyin.

“Bu yüzden üçünü de bırakın dedim,
 Gerçek kötüyü ben bulurum.” dedim.
 “Hanınıza ben kendim veririm cevabı,
 Bu iş için üzölmeyin, çekmeyin azap.”

Şimdi, efendim, benim üç kötüm şudur,
 İyice düşünerek dinleyin bunu.
 Eğer vezirler öldürölürse genç yaşta,
 Genç vezirlerin canını kıymayın sakın,
 Olmasa da onlar benim ne akrabam, ne de yakınım.

Önce anlatayım size şu saksaganı,
 Genelde hayvanlara düşmandır bu hayvan.
 Tüyü ala, kuyruğu uzun, boynu kısa,
 Ufaktır ama gagasında hep kan izi var.

Saksaganın tüyü de karışık, huyu da karışık,

Saldırır hayvanlara, gagasıyla savaş açıp.
 Eti haram, kararsız, kuşların en kötüsü,
 Ne zaman görsen oturur tek başına.

Bu yüzden seçtim saksağanı,
 Kuşların kötüsü, yüzü kara.
 İkinci olarak yaban otunu dedim kötü,
 Bu otun kötü olduğuna kimsenin yok fikri,
 Ne yemliktir, ne de odun olur bu ot,
 Boşuna uzatmayayım sözü bunun için.

Ne ottur, ne karnış sayılır doğrusu,
 Hayvana versen koklar, bırakır doğrusu.
 Ateşe atsan birden parlayıp söner,
 Köz vermez hemen kül olur, faydasız.
 Şu oturan halk yaşlısı genci,
 Bilse yaban otunu hatalı der mi?

Ve şimdi, ey hanım, insanın kötüsü benim,
 Halim bu, gözlerim donuk,
 Üzerimdeki elbisem lime lime,
 Baksan da görürsün tenimin halini.

Bu yıl kırka girdim yaşça,
 Doyamadım bir lokmaya, bir tabak aşı.
 Ne çocuk bildim, ne kadın gördüm,
 Bir değnekle koyun baktım sadece.

Gördüğüm hayat boyu buydu hep,
 Nereden bulursun benden kötü insan?
 Ben anlattım üç kötünün tüm halini,

Buyur ey han, sen söyle şimdi hükmünü.

Han döndü halka, gözlerini dikti:

“Anladınız mı bu ihtiyar ne söyledi, ne bildirdi?”

“Şu hâline bakın, türü böyle sözü öyle.

Talihsizliğin içine doğmuş belli,

Karakterini fak edersiniz bakınca dikkatli.

Sözleri yüzüyle çelişir,

Söyledikleri astarlı, derin.

Siz nasıl değerlendirirsiniz bunu, halkım?

Ben, cezalandırmak istiyorum bu adamı.

Han içinden düşündü, sessizce tarttı,

Sözleri hoşuna gitti, gönlüne yattı.

“Burada bilge, hatip, önderler var,” dedi,

“Bunu çoğunluğa danışayım” dedi.

Meydanda dolup taşan halk birden coştı,

“Bu adam gerçek bir bilgedir!” dediler.

“Allah’ın sana gönderdiği bu,

Al onu, danışman yap, vezir yap” dediler.

“Bu kişi sebepsiz gelmedi buraya,

Bilgisi, cesareti, sözüyle çıktı ortaya.

Kendi düşündüğü olmamış hayatta,

O yüzden dünyayı boşlamış bu yaşta.”

“İşte bizden çıkacak fikir budur,”

“Varsa içimizde söz, herkes duysun.”

“Kötü düşünme sakın söylediklerimizi,

Yakınıyız hepimiz, isteriz iyiliğinizi.”

“Ey halk,” dedi han, “sözünüzü kabul ettim,
Ama soralım bakalım bu ihtiyara ne der şimdi?”
“Koyun güden, kuyruk yiyen özgür başım,
Nerden düştüm, kafese kapatıldım.” Demesin.

“Ey hanım,” dedi yaşlı, “kuyruk tadı yoktur damağımda,
Yazılmışsa bunu da yaşarım elbet.”
“Halk isterse, han sofrada deve keser,
Kuyruk değil, etin en iyisini de yerim.”

Han da bey de doğuştan olmaz, mücadeleyle olunur,
Talih kuşu da konmaz birden, zamanla konar.
Ne kadar acele etsen de olmaz hemen,
Düşlediğin her şey olur ama zamanla, yavaşça, derinden.

Soyum uzanır Uâlihan nesline,
Adım Ayaz, ey ağalar.
Geldim buraya bir sınavla yüzleşmeye,
Sözümü de, kendimi de tartmaya.

Sağ olun hanlar, beyler.
Ve burada toplanmış kalabalık halk
Düşlediğim, gönlümden geçen ne varsa,
Tam üstüne bastınız, denk geldi hepsi de.

Az değildir Tanrı'nın verdiği hazine,
Hizmetimi sunarım şimdi bu yurda, bu vatana.
Ayağa kalktı, baş eğip selamladı:
“Eğer kusurum olduysa affınızı dilerim.” dedi.

Bütün halk bir ağızdan söyledi:

“Sözünde kusur yok, hemen kabul edilsin!” diye

Kazakların üçüncü küçük oğlu olan Kıpçak soyları hakkında

Kıpçak’tan doğdu iki oğul: Qara ile Deşti,

Qara’dan geldi Esem, Seyit, ardından Toqtarbay geçti.

Toqtarbay’dan doğdu Qobılandy,

Batır olup halkında öne geçti.

Qobılandy’dan geldi Bögenbay,

Kiiqbay doğup onun yerini aldı.

Bundan sonra açık bilgi bilinmedi,

Şecerede görünmeyince halk karıştı.

Gerçeği açıkça bulup veremediler,

Ama Kıpçak bize düşman gibi söylediler.

Beş damgalı Kıpçak’tan iz çıkaramadık,

“Buraya karıştı” desek, delil getiremedik.

Deşti’den doğdu Nasırhan, ondan Darhan Han,

Darhan’dan geldi Ahmet, Muhammed iki oğlan.

Muhammed’ti o büyük bilgin, adı Ebu Nasır el-Farabi,

Astronomi ilminin gözünü açtı.

Mantık ilmini tamamladı burada,

Sonra yöneldi Arap’a, gitti oraya.

Bakmadı atasının han olduğuna.

Yayan yürüdü tek başına.

Bağdat’ta bitirdi yıldız ilmini,

Âlimlerle, bilginlerle yarıştı.
 Aristoteles'in kitabını inceleyip
 Eskilere on kat fazla bilgi kattı.
 Kendi de bilgindi, müzisyen, usta,
 Mısır'a, Şam'a, Bağdat'a sanat saçtı.

O çağda Şam'ın sultanı Saib Devlet,
 Razi olup at bindirdi, altın verdi.
 Onun hakkında burada söz çok, hikâye bitmez,
 Geçeyim artık girişten, laf uzatmadan.

Ahmet Han'dan doğdu sonra Ahtam Hoca,
 Ondan doğdu Oybas batır, halka öncü.
 Oybas'tan Akköbik, ondan Süyinalıp,
 Süyinalıp'tan Müyizdi Sarı Abız,
 Anlatayım açıkça, sürüp devamını.

Sarı Abız'dan doğar dört evlat:
 Kara, Sarı, Kulan, bir de Kıtay
 Sarı, Kulan, Kıtay nesilleri başka diyarlarda,
 Kara'nın soyları Sarıarka'da kaldı,

Kıpçaklar çoktur, halk içinde dolu.
 Her millete o çağda dağılmış idi,
 Boyumuz Kıpçak, milletimiz Kazak,
 Unutmaz özünü, en eski atadan,

Bu sadece misal, Kıpçak'ı göstermek için,
 İnsanlık kökenini anlasın diye bildirdi.

Kimi halk Kazak'ı değil, Kıpçak'ı alır,

Benim belirttiğim de budur.
Tarihçiler çözemez, kafası karışır,
Çok zamandır böylece sürer bir yanılgı.

İnsanoğlunun yeryüzünde tarihi var,
Evvel zaman bilginleri gelip geçmişler.
Zamanında araştırmamış tarihçiler,
Sonunda darmadağın kalmış izler.

On dörtle on beşinci yüzyıllarda
Bazı bilginler çalışmış yine arada.
Ebulgazi, Reşideddin, Celâirî,
Qadırğali Qasımülî, Nâjil Qasimbek'ten
Hepsini derleyip Jänibek Tarhan,
Oğuz Han şeceresini bunlar göstermiş.

Kara'nın nesilleri hakkında

Uzuntorî ve Karabalık doğmuş Karadan,
Bültek ise gelmiş Köl'den kolundan.
“Beş tamgalı Kıpçak” derler bunlara,
Bu koldan türedi halklar zamanla.

Büyükleri bu beşlinin Uzunkıpçak,
Aynı atadan gelirler, küçük değiller.
Han Niyaz, Kutlu Batır, Er Begimbet –
Düşmana göğüs geren, korkusuz yiğit.

Qazkedel, Sarı Kıpçak, Koşkar Batır,
Sözleri anlatmakla dolmaz satır.
Abılay Han'la birlikte savaşıp,

Kalmağa kıyameti yaşatan vaktinde.
 Bey de çok, batır da çok bu uzun soyda,
 Yedi atadan uzanır bugüne bu boyda.

Nänjil Kıpçak, Jarbastı, Altay, Kumuk,
 Altıbas, Balqoja gibi beyler dolu.
 Bu adlar, her biri bir boy, bir birlik,
 Üç-dört yüz yıl geçmiş bunların üstünden.

Her boydan bilgi verip yazmaktayım,
 Teker teker göstermekle uğraştayım.
 Eksikse bir yer, kim düzeltip tamamlar,
 Şecereyi okuyarak, anlayan tamamlar.

Torı'nın nesilleri hakkında

Torı'dan Alpiyis, Qulpiyis iki çocuk,
 Bunlar hakkında anlatmak zordur.
 Qulpiyis'ten doğdu yine iki kişi: Kökmürin, Şaştı.
 Şaştı'dan Karamoyın, Kökmürin'dan Ilak,
 Karamoyın-Ilak diye anılır hep.

Alpiyis'ten Kitaba, Tüyşik doğdu,
 Kitaba'dan Aqbedel, Andas, Bozım oldu.
 Andas'tan Toqberdi, Qulımbet, Kara türedi,
 Kara'nın soyundan çok kişi yayılıp gitti.
 Kafa yormayayım fazla, geçiyorum orayı.

Aqbedel'den doğdu Sarğut, Aqpan,
 Mıqtı Torı idi, Hak lütfetti ona,
 Aqpan'dan Düysenbay ile Qazbay doğdu.

Qazbay'dan doğdu zengin Şaldıbay,
 Şaldıbay'ın da altı oğlu vardı.
 Tileu, Qabaq, Kötibar, Köbek, Qudıq, Buqan,
 Sözümde yanlış yoktur, eksik değil bir yan.

Qabaq'tan Kärboz, Uälibek,
 Buqan'dan Serik, Almat.
 Kötibar'dan Bekmağanbet, Toymağanbet doğmuş,
 Hep bey, yönetici yüce yer tutmuş.

Hiçbiri çekinmez yüz yüze gelmekten,
 Köbek'ten de doğmuş altı erkek evlat,
 Mirjaqıp, Sarıñjap, Asat bunlardan.
 Birinin adını anımsamıyorum,
 En küçüğümüş Kenzheahmet zaman.

Ah Sarıñjap, Mirjaqıp, Asat ne yiğit,
 Düşmanı ezerdi sert bir taş atmış gibi.
 Duruşu, bilgiyle denk düşer hepsinin,
 Doğmuşlar sanki kudret eliyle.

Bülbül gibi konuşur, dinleyen erir,
 Sözleri gönüllere ince ince girer.
 Al boyun, kızıl yanaklı,
 Gökteki meleklerle eşleşir.
 Hiçbirinde eksiklik yoktur,
 Omuzları genişdir, alınları ak.

Yirmi yıl liderlik etti Köbek,
 Torğay'da Şkâlov denen bir kolhoz'da,
 Qazıbek Şegenulı ile dost oldu,

Yönetimde yerini korudu hep.

Sonra bu sözünü ettiğim soylar,
Sırasıyla yürüttü görevi sırayla.
Yalansa dağ gibi dursun önümde,
Böyle soylu kişi durur sözünde.

Torı neslinden altı yönetim doğdu,
Güney Torğay'da yurt tutmuşlar.
Her seçimde çekişmeler,
Yönetim için süren yarışmalar.

Birinci Kara Qoğa, ikinci Akkum,
Üçüncü Torğay, dördüncü Karatorğay.
Beşinci Saritorğay, altıncı Qaydavıl,
En uçta, en uzakta yer aldılar.

Sayıp dökmek zordur tüm yiğitleri,
Hepsi de halkın seçtiği önderleri.
Kimisi karaktersiz, rüşvet düşkünü,
Kimisi halkı düşündü, namuslu, arlı.

O dönem feodal bir çağdı zaten,
Beyler, soylular üstün kişilerdi.
Mollalar, zenginler döndü her yöne,
Hana da bağlı değildi devirleri.

Şimdilik dursun uzun Torı kolu,
Dönelim Kıpçak'a yolu çevirip
Karabalık, Bultın ve Kölden'den
Biraz bilgi versin bildiğinden.

Karakalık'tan yedi evlat doğmuş,
 Bunu da görsün gözünüz okuyucular.
 Tanabuğa, Qarsa, Qazıbay, Qaraqoylı,
 Berdaul, Quba Paluan, Jöke.
 Daha çok var kalanı,
 Ben gösterdim soyların bir kısmını.

Kölden'den—Qarağız, Artıq, Oyta, Qarsaq,
 Toqberiş, Kökgöz, İbılğazı.
 Bultın'dan Jolbay, Kösilbay, Kürleuit
 Bunlar çok halktı devam etsek.
 Kölden'den—Bultın ile Karabalık,
 Bir arada yaşar, aynı yerde büyür.

Altı yönetim bölgesi altı yüz kilometrelik geniş yer.
 Abat, Tobıl boyunu yurt edinen,
 Sibirya'yla Rusya'ya komşu yöre.
 Bir yanı dayanır Troitsk'e kadar,

Bu on iki yönetim halkı budur gösterilen.
 Hepsi de Kıpçak'tan gelmiş evlat,
 “Oybas” uranı, atası Şoyınalıp'tır.
 Otuz Kazak “biz Orta Jüz'deniz” der,
 Dillerinde kendileri de tekrar eder.

Kazak'tan da önce “Poluma”ymış derler,
 Tarihlerde böylesi çokça geçer.
 Milleti Kazak, boyu Orta Jüz'dendir,
 Yeni bilgilerle bu da netleşendir.

Nerede Kıpçak varsa milleti Kazak'tır,
 Kimse bunu tutup sahiplenmez.
 Eskiden beri şeceresi böyledir,
 İnanın bu söze, bu doğru söylenir.
 Kıpçak şeceresini anlattım size,
 En başından yeniden gireceğim söze.

Yaradılış her zaman bir değil elbet,
 Dünyaya gelen, kabre girmeden kalmaz.
 Dönemin insanı kıyasla bakılır,
 Şairler sözlerini dermeden bırakmaz.

Kıpçak çok, yeryüzünde dolup taşar,
 Kimi zengin, kimi fakir, kimi kahraman.
 Kimi görevde, kimi gençtir okuyandır,
 Birçoğu Almatı'da bilim arar.
 Bildiğimi size böyle aktardım,
 Eksik varsa sonra düzeltir, bağlarım.

Şecerede yazılmış olan bu bilgiler,
 Her biri birer boy, köklü kabileler.
 Biz tanımayız artık sonraki kuşakları,
 Onlar dağıtır artık ata ata kollarını.

Torı'nın oğlu Torı bey'den gelmiş,
 Toyşikesi şecereden çıkarılmış.
 Küzikti, Düzikti, Soqban ve Qaraşa,
 Küzey ile beş oğuldan çok halk çıkmış.
 Küzikti soyları Sır boylarında,
 Ünlü Dosbol bi'yi "datqa" diye anmışlar..

Düzikti soyundan “Beş Sarı” beş ata,
 Süpiyan’dan üç kol olur.
 Bunların toprağı Qabırğa’dır.
 Qaraşa’dan üç oğul: Qasım, Esim, Dosım,
 Qasım’dan Bayan, Tañat; Esim’den Qaraqoylı.

Dosım’dan Murat, Mırzabek, Nazarımbet,
 Jenet ve Mambet, tam beş oğul.
 Murat’tan dört çocuk: Kenşim,
 Sırım, Jauböri, Kenjebay.

Mambet’ten Esen, NukeseK Jienalalı ve Jienbay.
 Esen’den Sartımaq, Nausek’ten, Qoybaq,
 Jienalalı’dan—Botpay, Jienbay’dan Jetim.
 Mırzabek, Nazarımbet, Jantıq.

Soyunu ben bilemem, kendileri ayırsın.
 Böylece tamamladım Kıpçak soyunu,
 Baştan beri bölünmüş kendi yolunu.
 Torı Kıpçak’tır benim anne tarafım,
 Razı ol, bu kadardır tüm bildiğim.

Josıhan oğlu Barşoq hakkında

Barşoq’un söylendi böyle hikâyesi,
 Bu da bir değışimin oldu başlangıcı.
 Alaş Han dünyadan göçüp gidince,
 Ardından nesilleri taht kavgasında.

Az sayıda kalmış Oğuz Han neslinden,
 Qımaq’tan Barlas adında bir evladı.

O dönemde güçlü bir uruktu,
Malı ve halkı artmış, taşmıştı.

Alaş'ın gözü gitse, görürüz deyip,
Taht için içlerinden niyet uyanmış.
Töbey Bi bunu önceden görüp bildi,
Barlas tarafına kayar halkın yanına.

“Vermem! Savaşırım!” dedi Barşoq,
İki kardeşinin de sözünü dinlemedi.
Ama sonunda çekişmesiz han seçildi,
Körhan Aksak Timur'un atası.
Şecerede böyle yazanlar çok nadir,
Kuşkusuz, bu tarih gerçek, sahih.

Barşoq batır gücenip ağabeylerine,
“Dost da düşman da ayıplar beni” dedi.
İşte bu gidişine oldu neden,
Kaşgar ile Altay Dağı'na tarafına.

Böylece ayrıldı halktan Uygur boyu,
Yoluna İslam düzen verdi, yön verdi.
Turanlı ataları birdi geçmişte,
Dağla ova birleşince bu olmuş işte.

İçinde Özbek, Kırgız, Sozaq da var,
Üç uruk: Kıpçak, Nayman, Kazak da var.
Eskiden uruklar arasında kavga olsa,
Düzenini bulur, yolunu bulurdu.

Birçok boy ayrılıp uzaklaştı halktan,

Yöneldi doğuya, Aladağ'dan aştılar.
Kendileri seçip ayrıldılar belki de,
Kimse kovmadı onları “gidin” diye.

Göz koydukları yerse Altay Dağı,
Yenisey'in meşhurdu kısrak otlağı.
Karluk, Qaqas burayı mekân tuttular,
Ne kıtlık oldu ne de düşman.

Bu gelenler de yakındı oraya,
Turan'dan türemişti, kökleri bir.
Yüksek dağlar, çağlayan pınarlar çevresinde,
Geyik, maral, vahşi hayvanlar dolardı içinde.

Sık orman, uzun dereler, vadiler vardı,
Yüksek yamaçlar, geçitler, bereketli Nura.
Yazın yayla, kışın kışlak hepsi uygun,
Gelen halk yerleşti, uzun soluklu.

Düğüne, yemeğe çağırdılar birbirlerini,
Alıştılar, kaynaştılar, oldular hısım gibi.
Bir yüzyıl geçti burada akıp zamanla,
Unutuldu eski yurt, kaldı anılarda.

Qaqas, Karluk hoş karşıladı yeni geleni,
“Git” demedi, yere darlık vermedi.
Yeni gelenleri kırmadı komşular,
İhtiyaçlarını paylaştılar bol varlıklarıyla.

Karluklar Çin'e bağılıymış o vakit,
Oyrat, Qaqas, Kara Kıtay yurttların hepsinin,

Ülkesi zengin, toprağı ucsuz bucaksız,
 Çeşit çeşit maden varmış toprağında.
 Asya’yla Avrupa’ya bağlanır,
 İşte bu diyardan geçermiş Kulja Yolu⁸¹ da.

Şürşit, Mançu diye halkı bilmez,
 Kendi bildiğı gibi kimseyi yürütemez.
 Barşoq’u kabul etme nedeniydi bu,
 İlişki kurmanın yolu böylece açılmıştı.

İçlerindeki düşünceyi belli etmediler:
 “Yerleşsin önce, alışsın toprağa,
 Belki de başka yere göç eder gider,
 Şimdi karşı çıksak kabarır öfkesi yine.”

Çin’in olup biteni bilen padişahı:
 “Karşı çıkmayın ona,” demiş buyruğıyla.
 Yerleşsin, yurt kursun, kurulsun otura,
 Bakacağız sonra işin gidişatına.

Çin’den on kişi geldi elçi olarak,
 Görmeye yeni yurt kuran bu halkı.
 “Hangi halktan, hangi soydan?” diye sordular.
 Barşoq, açıkça hepsini anlattı.

“Oğuz Han’dır uzak atam, Turan soyuyum,
 Yakın atam Alaş Han, böyle anlatayım.”
 Yanında bir tarihçi vardı bilen her şeyi,
 Karahan, Massaget, tüm geçmişi.

⁸¹ Tarihi İpek Yolu’nun bir kolu.

“Nasıl olur da Alaş’ın tahtına sahip çıkmazsın,
Neden terk edip gitmişsiniz halkın başını?”
Bu soruya yanıt vermek onuruna dokundu,
Kızardı, yere baktı, tek kelime konuşmadı.

Bir sır olduğunu hissettiler onlar da
Ama yine de ağızlarını açmadılar.
Elçinin başkanı, sözü geçen kendisi,
Barşoq beyi içten içe beğendi aslında.

“Rahatça yerleşin, kurun bir şehir,”
Dedi, Talgar Irmağı boyunu verdi.
“Jañaşar” adıyla bir şehir kuruldu,
Barşoq’a “sekiz sınıftan biri” diye yer ayrıldı.

“Yönetin siz kendi iç düzeninizle,”
Tüm halkını verdi Barşoq’a birlikte.
Memnuniyetle karşıladı Barşoq batır,
“Biz-siz olmayız artık” dedi güvenle.

O vakit Çin’de hükümdar Han Kiu idi,
Asya’yla ilişkiler kurmak en büyük umudu.
Oturar, Sayram, Sauran ve Türkistan’ı
Hâkimiyeti altına almıştı Harezmi hanı.

İslam’ın şeriatını kabul etmiş,
Camiler, medreseler yaptırmış.
Mısır, Şam, Bağdat ve Basra’dan
Araplardan Âlim getirmiş.

On iki ülke yönelmişti Muhammed’e,

Bolluk ve bereket gelmişti evrene.
 “Şimdi bana denk düşecek kimse yok,” deyip,
 Ekmek buharıyla dolmuştu her yeri.

Barşoq bey, henüz gençken ayrıldı yurdundan,
 On ikinci yüzyılın son zamanlarında.
 Äbilğazı ile Qadırğali âlimlerin
 İkisinin de tarihi anıyor bunları.

Alaş Han'la dostmuş onun ataları,
 Berabermiş duaları, birlik bağları.
 Alaş tahttan düştü haberini duyunca,
 Muhammed Deşti bile rahat uyuyamadı uykuda.

Barlas'ın Kure'de sağlam bir yeri vardı,
 Ama ona hanlık vermeye kimse cesaret edemedi.
 Ne fayda, iş geçtikten sonra pişman olmak,
 Önceden haberleşip destek çıkmadı.

Barşoq'un halktan ayrıldığını işitti,
 Doğup büyüdüğü yerle bağını yitirdi.
 “Elden düşmeden yakalayayım,” dedi,
 Bugün belki bir yere bey olur diyerek niyet etti.

Barşoq'u gençliğinde görmüştü eskiden,
 Elinden ok düşmeyen, keskin bir nişancıymış zaten.
 Alaş Han'a gidip selam verdiği vakit,
 Bir kızıl paçalı doğan kuş hediye etmişler bir vakit.

Avcılıkla gezinip sefer eylemiş,
 O güzelliği Muhammed de izlemiş.

“Sen ölürsen bu senin yerini alsın,
Tahtına sahip olsun,” demiş açıkça ardından.

Bu sözü borç bilmiş yüreğine,
Unutmadan taşımış hep üzerinden.
Barşoq da hatırladı tüm bu sözleri,
Bilirdi dedesinin dostluk izlerini.

Özlemişti halkını, ağabeylerini,
Bir gün düşünceler aldı götürdü özlemini.
“Geldim ama burada bir şey kazanmadım,
Ne yapayım, koruyayım onurumu, şerefimi...”
“Önüme çıkan olmadı beni durduracak,
Çinlileri ben götürsem başkan olarak.”
Deyip düşündü, bağladı kararlı kuşak,
Ve Çin’e haber yolladı bu kararı.

“Asya’ya gideceğim, kervanı alıp,
Hazırlasınlar malı, canı, herkes.”
Tüccarlar duyunca sevindi derinden,
Hazırlandı hemen, sardı bohçalarını eline.

Yüklendi kıymetli, değerli hazineler,
Kervanı hazırlayıp yola koydu han.
Barşoq’u tüccarlarla birlikte gönderdi,
Bizzat hanın kendisi öne geçti.

“Barşoq batır, çıktın bizim diyarlardan,
Nasıl bildin önüne konmuş bu planı zamanla?
Çin’in övgü dolu nişanını sana verdik,
Şereften ayrılma hiçbir vakit,” dedi gururla.

“İşte bu, seninle gelen kervanlar,
Hayırla geçsin seferin, yolların.”
Yanına bir kâtip de kattı beraberinde,
“Gördüklerini yazsın” diye.

Kervanlar uğurlandı yollarına,
Han da halk da birlikte.
“Onun sözüyle yürüyün,” dendi açık,
Başkan olarak seçildi Barşoq batır.

Kervan yola koyuldu davullar çalarak,
Her gören durup baktı hayran kalarak.
Tan yeri ağarırken başladı göçüp gitmeye,
Bir ırmağa öğle vakti geldi hayretle.

Barşoq tanıştı oradaki tüccarlarla,
Ağırladılar bir gün kalıp.

Ertesi sabah yeniden yola düzüldü,
Önünden sabah yeli hafifçe süzüldü.
Tüccarlar düşünüyordu her bir şeyi,
“Ne kismet çıkacak önümüzde?” diye.

Tanrı dağlarına vardılar yaklaşıarak,
Altay’dan on gün yürümüşler durmaksızın.
Bir ırmak kenarında konakladılar,
Kervanbaşları toplanıp konuşmaya başladılar.
İçlerine korku doldu yavaş yavaş,
“Önümüzde düşman mı var?” diye.

“Sana bir sözümüz var,” dediler birlikte,
 “Barşoq Bey, danışalım seninle öncesinde.
 İzin almadan, haber vermeden geldik,
 İçimize büyük bir kuşku yerleşti gittikçe.”

“Biraz kalalım burada birkaç gün kadar,
 Sen gidip haber versen kendi halkına.
 İzin çıkarsa yola devam ederiz,
 Sağlık da olursa eğer bedenimizde.”

Barşoq da aynı şeyi düşünüyordu,
 “Rahatça geçelim Jetisu yolunu,” diyordu.
 “Bu dediğiniz gerçekten çok yerinde,
 Kalın burada gülüp oynayıp neşeyle.”

Yanına aldı on adamı yoldaş diye,
 Yeterince azık doldurdu heybesine.
 “Düşman yok deme, kaya ardı bilinmez,”
 İçten gizlice silah sardı beline.

Her biri on yiğide bedel,
 Seçtiler içlerinden pehlivan, kahraman.
 Üç gece konup, dördüncü gün hızla sürüp,
 Harezmi şehrine vardılar sonunda.
 Kaleyı çevreleyen suda yıkandılar,
 On gün dinlenip soluk aldılar.

Bir sabah erkenden biri kalkarak,
 Atları sulayıp ateş yaktı.
 Girişti çay demlemeye vakitlice,
 Ateş yaktı, çaydanlığı uçayağa astı.

Abdest alıp yıkandı yoldaşları,
 Derin uykudan uyanıp.
 Kazı,⁸² kuyruk eti getirdiler,
 Her türlü meyve döktüler sofraya.

Sakin sakın, neşeyle içtiler çayını,
 Gülüştüler, şakalaştılar, eğlendi hepsi.
 İçlerinde yaşlı olan, pazarcı bir zat,
 Sofraya duasını etti.

Barşoq dedi: “Burada kalın siz,
 Benimle yalnız bir kişi gelsin.”
 “Bizim kılığımız buraya uygun değil,
 Yabancı gözlere görünmeyelim.

Önce ben hanın huzuruna varayım,
 Dilimdeki derdi açıkça anlatayım.”
 “Eğer merhamet edip kabul ederse,
 O zaman çıkarız halkın önüne.”

Barşoq batır “Ya Allah!” Diyerek bindi ata,
 Yanına tek bir yoldaş alıp gitti.
 Atını bağlayıp meydana vardı.
 Girerken kapıdan izin aldı.
 Ellerini bağlayıp selam verdi içeri,
 Tahtta oturan padişahla tokalaştı.

“Yahu, kimdir bu cesaretli kişi?”
 Dedi padişah, dikkatle baktı içeri.

⁸² At etinden yapılan bir tür sucuk.

Yüzü tanıdık gibi geldi bir an,
Ama çıkaramadı, hayret içinde kaldı.

“Selam olsun sana ata, şahım,”
“Vuruştum düşmanla, korkmadan.”
Alaş atamdan sonra gitti talihim,
Bu günlerde halkımdan uzağım, yalnızım.

Size bir sitemim, bir kinim yok,
Barlas’tan yana geçtin, diyemem.
Sözüm geçmedi halkıma, milletime,
İki ağam da olmadı yanımda benimle.

Ne fayda, iş işten geçtikten sonra pişman olmak,
Elimden gelen tek şey, onuruma sarılmaktı.
İçimde ukde kaldı, ey büyük atam,
Düşmanla meydan okuyup çarpışamadım.

“Vah evladım,” dedi şah, “Barşoq sen misin?”
“Benzettim seni Maşhan’a.
Durup bakınca sesin de içimi ısıttı,
Görür görmez gönlüm sana ısındı.”

“Kaçmıştın bir anda yakalanmadan,
Sağ mısın, selamette misin, diri misin?”
“Bir şehre seni bey yapmayı düşünüyorum,
Dediğimi kabul eder misin, sana soruyorum?”
“Gözüm görürken geldin beni arayıp,
Nedir benden isteğin, söyle açık açık?”

“Dile benden bir isteğini, vereceğim” dedi han,

“Alaş Han’ın hatırı için, eski dost.”
 “Unutmuşum ben seni gördüğümü,
 Gençliğinde aşan bir nişancıydın.”
 Alaş Han’la birlikte çıkmışız seyre,
 Doğan kuşuyla av avlanmaya.
 Nice eğlenceler yaşamıştık o zaman”

Demek ki hanın aklından çıkmış hep.”
 Otuz yıl geçmiş o zamandan bu yana,
 Ağarmış sakalı, beyaz düşmüş saça,
 Yaşlılık vakti de erişmiş başa.

İç çekti, başını salladı,
 Gençlik çağı geldi geçti göz önüne.
 Erimiş vücudu, sönmüş kuvveti,
 Tam yetmiş beş yaşındaydı vakti.

Barşoq anlattı başından geçenleri,
 Peşinden gelen halkın izlerini.
 Komşu olmuş Karluk ve Qaqas yurtlarıyla,
 Karşılıyıp toprak vermiş Çin yurdundan.

Talgar’ın uzun akan ırmağından,
 Yeni bir şehir kurmuş, yerin bağrından.
 “Sekiz sınıf” payesiyle layık görülmüş,
 Güvenle, sadakatle karşılık verilmiş.

Amacı Asya’yla bağ kurmaktı,
 Bu yüzden gönlünü bölüp ayırmaktı.
 Ata yadigârı diye sahiplenmişti,
 Kervanla bu topraklara yönelmişti.

Çin'i överek dedi: "Sanatı yüksek bir halk,
Düşmanlık dışarıdan gelir, sana inancım tam."
Üstü mal, altı hazine altın, gümüş,
Şimdi işletiyorlar yerin madenini büsbütün.

Getiriyorum bir deve yükü altın,
Padişaha hediye olsun, diye
Dost olsan Çin'le, girip çıkarsan,
Zenginliğin bundan da artardı inan.

Faydalanmalı onların ustalığından,
Alırsın ilim, sanat her yanından.
Kırılma, sözümde kusur arama,
Bir kardeş öğüdü verdiğim benim

Az bir süre dinledi padişah sessizce,
"Ey Barşoq, kulak ver, dinle sözümü."
"Yanlış söyledin diye düşünmem,
Hepsi işe yarar, gerçek çıkar."

"Benim gözüm yok Çin'in zenginliğinde,
Bir deve altın da olsa hediyen.
Barşoq, senin yolun hepsinden değerli,
Sözünde sadık oldun, bu en kıymetli."

"Veriyorum dediğin dilekleri sana,
Gördüm yüreğini, içtenliğini burada.
Kervanına da izin verdim açıkça,
Başka ne istersen söyle çekinmeden bana."

Çağırdı vezirleri, etti istişare,
 Hepsi onayladı padişahın kararı nihayet.
 Yazdırdı kâtibine izin belgesini,
 İmzalayıp mührünü bastı sonuna.

Harezm bölgesinde gezsin dilediği gibi,
 Emir gönderdi bütün beylere açık ve net biçimde.
 Aklındaki maksadını yerine getirtti sonunda,
 Padişahın huzurunda baş eğdi.

Atasının ruhuna memnuniyetle,
 Hüznülenip sevinçten gözyaşı döktü.
 “Bu Barşoq gerçekten yiğitlerin üstünü,”
 Dedi vezirler, beyler hayranlıkla görüp yüzünü.

Padişahın verdiği fermanı aldı eline,
 Bir mendile sarıp koydu cebine.
 “Şimdilik hoşça kalın,” dedi halka,
 “Kervanı sevindireyim gidip,” dedi.
 Göreceksiniz elimden gelen ikramı,
 Bir haftaya dönerim yine geri.”
 Sözünden de kendisinden de memnun kaldı herkes,
 Oturanlar baktı ardından hayranlıkla.

Yoldaşını gönderdi kervana haber için,
 Kendisi kaldı ülkede, yoldaşlarını bırakıp gitsin.
 Tüccarlarla, kervan sahiplerine emir verdi,
 Oradan bir deve yükü altını ayırttı.

“Kaftan, kalın halı, samur kürk,
 Yanına kıymetli eşyalar da koyun düzgünce.”

“Başka yöne sapmadan, doğru yürüsün,
Görkemli şekilde Ürgenç’e yönelsin.
Aknar denilen deveye halı serilsin,
Hediye olarak padişaha takdim edilsin.”

“Sonra pazara hayvan sürün, mallar serin,
Halk da görsün Çin’in zenginliğini,
Şehri ancak ondan sonra gezeriz,
İyilerini alsınlar, kalanı kalsın.

Harezm halkı çok memnun kaldı,
“Çinlilerin âdetleri güzelmiş,” dedi hepsi.
Altın yüklü ak deveyi hediye ettiler,
Tüccarların hepsi birden sunup verdiler.

Padişah teşekkür edip konuk etti onları,
Tüccarlar da dinlendi, yorgunluk attı.
Ürgenç şehrinde beş gün konakladılar,
Malzemelerini yük yük satıp dağıttılar.

Oradan Taşkent, Buhara’ya uğradılar,
Semerkand, Aksu, Hokand’ı taradılar.
Satacaklarını sattılar, alacaklarını aldılar,
Ama bu sefer Hindistan’a varamadılar.

Barşoq da ağabeyleriyle vedalaştı,
Sarılıp yüzlerinden öpüp hasretini giderdi.
Dost-akraba, hısım ve tanıdıkları gezdi,
Yaşlısını gencini, akranlarını gördü.

Barşoq batır bir ay oyalanarak kaldı,

Ahbablarıyla eğlenip neşesine daldı.
 İhtiyarlardan duasını aldı.
 Pek çok evin yemeğini birlikte yediler.
 Ağabeyleri tekrar gel diye ısrar ettiler,
 Möñke ile Töbey gibi bilge ağabeyleri.
 Seyilhan, Jayılhan ise vefat etmişti,
 Kalmıştı sadece anaları.

“Ey halkım, beni geri çağırmayın artık,”
 “Rızkım o tarafta yazılmış, bu kesin artık.”
 “Halkım yanımda, bana bağlanmış onlar,
 Onları bırakmam, orada kalırım ben de onlar gibi.”

“Üstelik Karluk ve Hakas idaresi altında,
 Şimdi işlerim yoluna girdi sonunda.”
 "Yakılan yeri terk etme" derler bir sözde,
 Öncesiyle sonrasıyla gelir efsane gibi öze.

Sizden tek dileğim, alınmasın kimse,
 İzin verin, “çok kalmadı” demesin kimse.
 Kervanım var, halkımla birlikte geldim,
 Sözümü boş saymayın, buna yemin verdim.

Erken kalkıp yol için hazırlandı,
 Artık halkla kalamayacağını anladı.
 Üzerine giydi kıymetli kaftan,
 Hazırladı yiyeceklerini, azığını.

Türkmenin gülümseyen tayı armağan,
 Yanına bir argımak aldı yedeğe.
 “Bundan sonra göremeyiz artık seni,”

İki anne sarılıp ağladı.

Yaşlıların ağıtları halkı da üzdü,
Gözyaşları sessizce yanaklardan süzüldü.
Çayını içip erkenden yola düzüldü,
İkili bindi iki ata, art arda dizildi.
Akşam saatinde Ürgenç'e vardı,
Üç gün yürüdü Arıs'tan.

Hârezm kapısından içeri girdi,
Görkemli ak çadırını buldu.
Sevindi, coştı, sevinçle sarıldılar,
Barşoq'u sağ salım görenler şükrettiler.

“Hârezm şehirlerini dolaştık hep beraber,
Ticaretimiz yarı yarıya kâr getirdi.”
Dedi ve baştan sona anlattı olup biteni,
Hiç yaşanmadı böyle güzel maceralar.

Halka da şaha da sundu memnuniyetini:
“Bizde zarar yoktur, yalnızca kâr vardır.
Sizi bekleyerek oturduk bu vakte dek,
Ne zaman isterseniz, yola çıkmaya hazırız şimdiden.”

“Peki, öyleyse,” dedi yurttaşlara,
“Yoksa başka zarar, dert, kötü haber arada.
Alıp sattığınız şeyler el emeğiyle,
Varsa kazancınız, yeter size bereketiyle.”

“Zaten amacınız bu değil miydi memleketten çıkarken?
Kötülük görmediysen bizim diyardan.

Memnun kalıp dönün artık yurdunuza,
Elimizden gelen hizmet budur bizim.

Jayılhan'ın ikinci oğlu Sapiyan'ın nesilleri hakkında

Şimdi de anlatayım Sapiyan'ı,
Bu da büyük ataların biriydi aynı.
Orta жүз boyları olmuş büyük bir halk,
Sarıarka'da kurmuşlar yurtlarını.
Sarkobı, Torğay, Tobıl, Esil, Ertis,
Kaplamışlardı bu bölgelerin tümünü.

Sapiyan'dan doğmuş altı çocuk,
Şimdi anlatayım soylarını biraz.
Böylece başlanmışken yarım kalmasın,
Gözüm açık gider, içime sinmez.

Büyüğü Qaraqoja, ikincisi Aqtay,
Ne çok gül bitmiş bu büyük ağaçtan.

Ey okuyucum, dinleyicim, iyi kavra,
Bu taraftan anlatayım sana usulünce.
Üç жүзү ayırıp bölümlere böldüklerinde,
Orta жүзе dâhil etmişler bu silsileyi de.

Her halkın soyunu karşılaştırarak,
Kökünü araştırmışlar, derinlere bakarak.
Her boyun başını bir araya getirip, birlik olup
Danışmış Kotan Tayşı, bilge rehberim.

Üç жүзүн atalarını araştırıp toplamış,

Hangi boy nereden gelir, gerçeğiyle bulmuş.

Maykı biy, Asan Qayğı başta durup,

İhtiyarlasa da çözmüş Kazak'ın yurdunu.

Akjol bi meclisinde şecere yazmış,

Biz de bugün hâlâ o çizgideyiz artık.

Bu yüzden ad almış Kotan Tayşı,

Ayrılmış her halkın sınırını.

Bu şecere kanun gibi geçmiş millete,

On dördüncü yüzyıl ortalarıymış vaktiyle.

O değerli şecereyi zamanla bozmuşlar,

Kimi azaltmış, kimi ekleyip karıştırmışlar.

Bu yüzden yol bulmak şimdi zorlaştı,

Şecereyi düzeltmek çetrefilli bir savaştı.

Daraqoja nesilleri- Nayman

Daraqoja'nın soyuNayman halkıdır,

Kadimden gelen bir milletin yapısıdır.

Orta Jüz'de kayıtlıdır Er Qaptağay,

Onun savaş narası unutulmaz, ata geleneğidir.

Nayman üzerine anlatılacak çok söz var,

Kimi der: "Sopı Mirza'nın oğludur." Diye.

Sopı Mirza doksan yaşına geldiğinde,

"Üç oğlu da ölmüştü," derler rivayette.

İki gelin başka erkek aramış giderken,

Bir gelini kalmış yanında, büyük niyetle.

Bu gelin, akıllı ve erdemli biriymiş,

Nayman Ata'yı evlendirmek istemiş.

Genç kızı aldıktan sonra Nayman Ata,
Ökünüp⁸³ ölmüş, derler ardından..
Kendi soyundan doğmuş bir erkek çocuk,
Bu yüzden adını “Ökireş” koymuşlar artık.

Nefsine hâkim olup, düşünmüş sonunu,
Hükümdar da gelse, almamış onun yolunu.
Atası Sopi Mırza ermiş bir kişi,
Nesil bırakmadan göçmüş bu âlemi.

Ökireş on üç yaşına vardığında,
Yengesiyle evlenmiş, otuz yaşında.
Peş peşe dört erkek çocuk doğurmuş,
Ad koymuş: Karakeri, Sadır, Matai, Törtuıl.
Karakeri'den iki oğul doğmuş: Ertori, Baytorı,
Ertori'dan Bâye, ondan Bayseyit olmuş toru.
Ey okuyucum, şimdi sen değerlendir bunu.

Ünlü, şanlı Qabanbay Batır
Bayseyit soyundandır, böyle tanınır.
Matay'dan üç soylu: Kenje doğmuş,
Qaptağay'ı nara yapıp yurt edindi.
Üç жүз bölünüp boylara ayrıldığında,
“Jıyılıstı, Basqarıstı” denmiş bu dala.

Adı “Qız” olan Atalık'ın hanımı,
Bu yüzden denir ona “Qızay-Nayman” soyunun kadını.
Ernegek, Oraq, Tolqatay, Dombauıl

⁸³ Pişman olmak anlamına gelmektedir. Çocuğun ismi de bu fiilden türetilmiştir.

Diyen de var. Kim bunu tastamam bilebilir?

Atalık soyundan Barak Batır çıkar,
Birliğe baş olur, sancak diker, otağını kurar.
Äbilqayır Han'ı öldüren işte bu Barak'tır,
Daha nice olaylarla doludur hayatı.

Sarjomart, Ökireş'in bir oğludur,
O da halkı yöneten bir bey.
Evlatlık aldığı çocuğun adı Bura,
Kendi soyundan evladı olmamış onun da.

Cariyesinde Bağanalı ile Baltalıyı,
Kökjarlı ise bir köleden, yok bunda yanlış.
Böylece tamamlayayım Nayman ilini,
Kendileri ekler kalan eksikliğini.

Bağışlayın eğer varsa bir hata,
Şecerenin yanlış varsa affola.
Dışarıdaki halk biraz kırıcı olabilir,
Artısını eksisini halkın kendisi bilir.

Smagul hoja oğludur Kerey,
Atlamayayım, geçmeyeyim keyfi.
Her halkın şeceresini yazacağım ben,
Dil yorulsa usansam, kurusa boğazım.

Kerei'den doğmuş iki oğul: Şimoyın ve Aşamaylı,
Altı oğlu olmuş Şimoyın'ın, hepsi de hayırlı.
Şimoyın'ın, torununu almış, Äjirahmet.
O zamanlar Kerey soyu ortada yokmuş.

Kız almış, böylece kendisi damat olmuş,
 Damak olunca göndermedi çobanlığa da.
 Ulu Jüz'den—Abak, Qanlı soyundan,
 Kerey diye yayılmış soyu ardından.

On iki boy olup halk hâline gelmiş,
 Yönelmiş Çin'e doğru, yüzünü çevirmiş.
 Gittikleri yerde kök salmış, çoğalmış,
 Bir millet gibi büyümüş, kanat açmış.
 Karakojadan başlayarak kalabalık Kerey.

Orhon, Onon, Tarbagatay'ı yurt edinmiş,
 Altın Han'ın yönetiminde iki halk varmış,
 Kerey ve Nayman o bölgeyi paylaşmış.
 Cengiz Han'dan zamanında zulüm görüp,
 Ertiş Irmağı'na doğru göçüp uzaklaşmış.

O Aşamaylı'dan doğmuş Munan ve Tanaş,
 Tanaş'tan dört oğul doğmuş:
 Balta, Köşebe, Tarşı ve Sibani,
 Köşebe'den ihtiyar Oraz,
 Ondan da doğmuş batır Älmenbet,
 Älmenbet'ten üç oğul: Qulanşı, Boranşı, Jañbırşı
 Varsa buna itirazınız, siz söyleyin.

Tarşı'dan bir oğul doğmuş. Smayıl'dan
 Aqsarı, Qulsarı, Mataqay ve Samay..
 Aqsarı'dan doğmuş altı evlat ardından:
 Emenäli, Nuräli, Nuribet, Ahmet,
 Toqumbet, Esenbaqtı, Alşı, Sanay.

Siban'dan da doğmuş altı çocuk,
 Bunu burada noktlayıp geçeyim.
 Irımsarı, Qortıq, Künkene ve Şoqpatar,
 Jılıbay, Qosay hepsi bilge, kıymetli.

Qosay'dan doğmuş Otarbay, ondan Sırımbet Batır,
 Sırımbet'ten beş evlat:
 Baysaraq, Qarabas, Darbas, Tappas,
 Ajığul ile birlikte beşi budur.

Baysaraq'tan üç çocuk doğmuş:
 Bektemir, Bekqara ve Toqqara.
 Bektemir'den beş evlat çıkmış yine:
 Omar, Ospan, Mojan, Şükir, Smayıl.

Şükir'den doğmuş Mıqan, ondan Säbit,
 Geçti gitti bu çağlar da onlardan,
 Zamana hükmedemeyen bir kuluz biz,
 Köşebe ile Balta'nın soylarını,
 Eksiksiz anlattım, tamamladım.
 Benden daha bilgili nice kişi var,
 Kalanı onlar ekler, ne varsa başka.

Momınhoja'dan Konırat soyları hakkında

Momınhoja diye anılmış Konırat boyu,
 Orta Jüz'e katılmış, orada yer almış.
 Birleşmiş Hokand ile Hive Hanlığı'yla,
 Serpilmiş, büyümüş o yörelerde.

Başta birinden ayrıldığında,
 Karatau eteklerinde bulunmaktaydı o anda
 Ak Taban felaketiyle darmadağın olmuş halk,
 Jungar'ın son büyük yıkıcı seferinde dağılmış.

Konırat'tan doğmuş “Kızıl Sopi” adlı biri,
 Ondan—Jaıgöl ve Hannan adlı kişi.
 Hannan'dan sekiz çocuk doğmuş ardından,
 Onlardan biri Kaqsabay
 Ondan doğmuş ünlü Nogaybay.

Otuz oğul, iki köle olmuş yanında,
 Zenginlik, saadet dolmuş her bir hanede.
 Bu soydan biraz daha söz edeyim,
 Şimdi bu konu hakkında anlatayım.

Mende Bi Nogaybay'dan Kötenşi ile
 Tek başına olmuş sanki hanla denk bir bey.
 İgilik, Şüyinşi ve Bojban üçü birlikte
 Kötenşi'nin öz oğullarıdır kesinlikle.

Bojban'dan doğar Esbatır,
 Onun oğludur Kultay.
 Kultay'dan doğar Bayböri adlı biri,
 Bayböri'den doğar Alpamıs.

Alpamıs'tan doğar—Jädiger.
 Ondan da doğar—Janäli ile Janädil ayrıca.
 Sekiz boy Konırat'ı saymak mümkün değil,
 Bırakayım artık, uğraşmayayım fazlasıyla.

Orta Jüz'ün atası Sapiyan

Sapiyan'dan Karakoja ve Darakoja doğar. Karakoja'dan Kadirbek, Kadirbek'ten Qotan Sopi, ondan Akjol (gerçek adı Dairakoja), ondan da Arğın gelir. Qotan Sopi, 14. yüzyılın ikinci yarısında, 1370'li yıllarda doğmuştur. 15. yüzyılın ortalarında ise 80 yaşına ulaşmıştır. Bu kişi, büyük bir bilgi birikimine sahip, güçlü, halkının geleceğini düşünen seçkin bir bilge ve aynı zamanda zeki bir kişi olarak tanınmıştır. 14. yüzyılın sonlarına doğru, Cengiz Han soyundan gelen hanedanlar birbirine itaat etmez hâle gelmiş, ülkede büyük bir dağılma yaşanmıştır. İşte bu dönemde, Qotan Bi yaklaşık 30-35 yaşlarındayken, Özbek Şeybanî hanedanından gelen Ebülhayrı'ı çağırarak ona şöyle demiştir:

Şimdi başka konular biraz beklesin,
Yazar olan ihtiyar bir söz söylesin.
Kazak ile Özbek'ten söz edeceğim,
Bunu da halk okuyup görsün

Asya'yı ve Kazakistan'ı dolaşıp,
Şeceresini bilen derleyip toplansın.
Şecere halkın önünde bir ayna gibidir,
Eline alıp baksın, kendini görsün.

Cengiz'in soylarının hüküm sürdüğü vakit,
Önceki bereket, kut ve ruh,
Bir zaman üç parçaya bölündü.
Dağıldı birlik, huzur kaçtı elden.

Altın Orda, Ak Orda diye bölündü,
Batu Han'ın soyu tahta yerleştirildi.
Üçüncü Kök Orda adlı bir hanlık daha,
Bürge Han üçüne de denge kurdu.

Kök Orda'nın hanı Tokay Temir idi,
Yönetti aldı Özbek, Kazak, Sır çevresini.
Vergiyle halkın iliklerini kuruttu,

Yiğidin bile başını bastı.

Toplandı Özbek, Kazak, Sozak halkı,
Bu yükle belimiz büküldü artık dedi.
Kazaktan Qotan, Özbek'ten Ebülhayır,
Lider olup öne çıktı, halkın bilgeleri.

İkisi bir araya gelip meclis kurdu,
Durumu dikkatlice tartıp konuştular.
Çok toplulukta sınanmış erlerdi onlar,
Kimse itiraz edemezdi, sözleri karardı.

Cengiz Han sağlığında bizim yurdu,
En büyük oğlu Cuci'ye verdi.
Ama sonradan gelip konanlar sahip çıktı,
Çağatay bütün nimetinden yararlandı.

Bunların görüyoruz her hâlini,
Yaydılar halk içine dert, belâyı.
Karşı çıkan bir topluluk çıkmadığı için
Alıştırıp gidiyorlar yıldan yıla.

Atadan biz de doğduk Moğol soyu,
Yaratan da birdir bizim Tanrı'mız.
Biz de halktan sıradan bir milletiz,
Hazırız ne denirse, her işe, her söze.

Özbek, Kazak ayrılmış iki hana,
Qotan bi demiş: "Benim fikrim budur.
Ebülhayır: "Sözün doğrudur."
Kim verecek bize sizden üstün akıl?"

Önce halkla konuşup bir salık alalım,
Bu işten anlayan yok, hepsi gaflet içinde.

Evvela toplayalım tüm boy beylerini,
Yaşlı genç ayırmadan bilenlerini.”
“Yüz yüze konuşalım gönülden geleni,
Makul bir şekilde alalım sözlerini”

Kolayca kimse vermez söz ve vaadi,
Her yıl verilir yine malı, canı.
Yeter mi iki hana halkla serveti,
Sonrası ortaya çıksın zamanı.

Beyim, düşündüm, bana göre budur akıl,
Siz de beğenirseniz, “uygun” deyin, makbul.
Gelin kuralım birlikte tek bir hanlık,
Onlardan gerek yok bize gafillik.

Yerleşip halkla kaynaşsak bir arada,
Toplasak herkesin başını bir arada.
İşte ondan sonra ayrılırsınız belki,
İkimizden ileri gidecek kim ki?”

Ebülhayır karar verince sonunda,
Qotan bi uzattı elini, anlaştılar orada.
Açıp ellerini dua etti o anda:
“Ey Allah’ım, bu niyeti nasip eyle bana.”

İki önder son kararın ardından,
Sağ salim döndüler evlerine akşamdan.
Gelmiyorlar diye dertlenmiş Kamka ana,

Karşıladı sevinçle önlerine çıkararak onları.

Oğlu Dayırqoja çözdü kuşağını,
Altına serdi yumuşak post minderi.
Yerleşip oturunca yüz yüze geldiler,
Sohbet ettiler hanımıyla hal hatır sordular.

Sonra dışarı çıkıp abdest aldı,
İkindi namazını dönüp kıldı.
Sofraya serildi türlü yemek çeşitleri,
“Hangisini istersen, buyur” dedi.
Ebülhayır da evine varıp girdi,
Hanımı dedi: “Bey, geldin mi şimdi?”

Bey hanımları sınavdan geçmiş idi,
Başlarından geçmişti nice iş, nice çileydi.
Bu sırrı en baştan bilmekteydi,
Sordu ne oldu diye, sohbette.
İki bi konuştular ve söylediler,
İki hândan birden çekindiklerini bildirdiler.
Görüp izleyelim sonunu yavaşça,
Çekinip kurtlardan, korkmuşlar başta.

İkisi de gizlemeden söylediler içini,
Bu kez hiç saklamadılar, açık ettiler her şeyini.
Sözleri, yüzleriyle hep uyumluydu,
Sohbet ederken iç açılır, gönül arınırdı.

Başta ne söylediler sonda ne?
Her birini açıkladı tek tek.
İkisi de “Peki,” dedi, beğenerek,

“Bu söyledikleriniz doğru, ey canım.”

Önderler yemek yedi, sonra dinlendi,
Boz serçe öttü, tan ağardı.
Çay içip kalktılar, namazlarını kıldılar,
Seyise atı eyerletip oynattılar.

İki bey ikisi de ata bindi,
Yaklaşıp yan yana geldiler şimdi.
Ebülhayır gençti Qotan biyden,
El uzatıp selam verdi, yanına gelip.

Aksakal selamı kabul etti,
Sordu hâl hatır, can, mal nasıl diye.
Koştular yoldan hızla birlikte,
Kalabalık halk önden gitmekteydi.

Yolda giderken konuştular birlikte:
“Bu yol üstünde Nogaybay uzak değil bize.
Kara çadır Sapiyan’ın çıktığı evdir,
Uğramadan geçmek, olur mu?” dedi

O vakit halk tam ulus olacak gibiydi,
Karıştı Kongırat, Kıpçak, Nayman, Özbek.
Doğruca vardılar Nogaybay’ın köyüne,
Karşıladı onları, açarak kollarını öne.

Götürdü onları içeriye hürmetle,
Yamaklar kaldı dışarıda, bağladılar atları.
Bay emretti: “Getirin ulu kısağı buraya!”
Kasap hazırlandı, bile di bıçağını da.

Kadınlar telaşla koşuşturdu,
 Hazırladı suyu, kovayı, ocağı, tencereyi kurdu.
 Kısrağı getirip koyun yerine yatırdılar,
 Kasaplar alışkındı, hiç durur mu?

Bağırsak, karın ayıklandı tek tek,
 Kadınlar da koydular kazana hemen çabucak.
 Çay içip, kırmızı içildi öğleye doğru,
 Hazır oldu et de, getirildi ortaya.
 Beyler “Bismillah” deyip eti doğrayıp,
 Bu hayvanı rızık sayıp

.
 Tazı yavrusu gibi çocuklar dizildi,
 Yalakalık edip saldırdılar ete sinsice.
 Çorba içildi, mendil getirildi, su koyuldu,
 Sonra getirildi et tabakta önlerine.

Qotan bi ellerini kaldırdı duaya,
 Herkes “âmin” deyip açtı kollarını havaya.
 “Allahuekber” dediler, sürdü biraz daha,
 Ak kuğu gibi uzatarak seslerini dua ettiler.

Yemekten sonra dışarı çıktı bütün beyler,
 Tanrı’nın verdiği bahtı diledi ağalar ile beyler.
 Tombul ayak, şişman zengin beyler de vardı,
 Homurdanıp, burun çekip, yağ isterdi hep.

Tek tek oturdular abdest için تنها bir yere,
 Ey halk, şimdi kulak verin bu söze.
 Başından anlattılar olup biteni,

“İşte böyle bir niyetimiz var,” dediler içten.

İki bey açtı gönlünü topluluğa,
Saklamadan söylediler her bir sırrı apaçıkça.
Özbek, Kazak halk oldu kendi başına,
“İki hanla kuralım,” dediler devleti sonunda.

Topluluğun kulakları dikilmişti yukarı,
Beğendi herkes beylerin söyledikleri kararı.
Birbirine baktılar, başlar sallandı,
Rahatladı bedenler, sabır kalmadı.

Beyler sözlerini bitirdi o anda,
Söz aldı sırayla herkes toplulukta.
Kalabalığa baktı aniden, el kaldırdı,
Nogaybay konuşmaya başladı ardından.

“Ey kalabalık, kulak verin dikkatle,
Biylerin sözleri hoşuma gitti gerçekten.
Kemikleri kurudu Cengiz Han’ın çoktan,
Ruhunu yaşattık biz sabırla zamanında”

“Sonradan gelen onun soyu, ardılları
Bozuldu, uyumsuzlaştı, yitirdi dizginleri.
Artık zamanı geldi çeksin cezasını,
Tembel, yiyici, asalak bu insanlar.”

“Tanrı’nın verdiği geniş yurdu alıp,
Sır kıyısına hapsettiler halkı kapatıp.
Zalimin işine bakınca, ortada açık,
Merkezini almak günah olmaz artık.”

“Tüm malımı koyarım bu yolda ben,
Eğer hanlık geçerse bizim ele.
Altınla süslerim içini dışını,
Yardım almadan kurarım kendi gücümle merkezi.”

“Yere halı sererim, üstüne ipek döşerim,
Cami yapar, imam-molla getiririm.”
İnşallah, dediğimi yerine getiririm,
Başta baht dururken, servet elimdeyken şimdi.

Otuz oğlu vardır Nogaybay’ın,
Tüm halkı ve iki kulu bu beyin.
Altın, gümüş hazinesi bolca vardı,
Saymakla bitmezdi koyunu, atı, malı.

Hep ulaşırdı yardımını Müslüman halka,
Darda kalana yardım ederdi usanmadan da.
Gezerdi Taşkent, Buhara, Ürgenış’i,
Kervanı giderdi Mısır, Şam gibi şehre.

Sırtında halılar, çeşit çeşit eşya,
Bakanlar şaşakalırdı, kalırdı hayrette.
Otuz oğlu, otuz oba ayrı ayrı yaşardı,
Bunca nimeti vermişti ona Tanrı.

Bu dünya verir mi sadakat birine?
Geçti gitti onlar da düşte görülür gibi.
Görsek de biz bu dünyanın vefasızını,
Kulum ben, ömrüme razı olurum nasılsa.

Şimdi Nogaybay'ı burada bırakalım,
 Yüzümü döneyim artık kendi soyuma.
 Qotan bi ile Ebülhayır'ın sözlerini
 Gücüm yettikçe anlatayım sizlere derin.

İki bi aldıktan sonra bu işi ele,
 Durmaksızın dolaştılar köyden köye.
 Özbek ile Kazak yurdunu gezdiler hep,
 Bir ay geçti at inmeden, dinlenmeden tek.

Ulu Jüz Beydibek Bi

Büyük Jüz'de yaşamış Băydibek bey,
 Aladağ, Tanrı Dağı'ydı zengin evi.
 Baht konmuş başına, kismet gelmiş,
 Bol servet vermişti Cabbar Allah'ın eli.

Sekiz oğlu aslan gibi büyümüş birden,
 Güç, bilgi, yetenek eşitmiş her birinde.
 Kırgız, Kazak birlikte yetişmiş yan yana,
 Servetleri, bahtları denk düşmüş zamanla.

Sayısız hazine, birikmiş mal-mülk,
 Sayısızdı dört türden⁸⁴ beslediği mal.
 Silah kuşanmış sekiz oğlu tepeden tırnağa,
 Hepsi de binmiş küheylan atlara.

Servetle, şerefle, bahtla sarhoş olup,
 Komşu ülkelere saldırmış, durmayıp.

⁸⁴ Төрт түлік (Dört hayvan): Burada dört tür olarak ifade edilen, Kazaklarda "Tört Tülik" adıyla bilinen bu sınıflama; deve, at, sığır ve koyun-keçi olmak üzere dört hayvan türünü kapsar.

Kırgız'ın adı büyük Aqkoşkarı
Kıskançlık etmiş, bilmiş bunu uzaktan bakıp.

Bu beyin varmış üç ayrı eşi,
En küçüğünün adı Domalaq idi.
Güzel yüzlü değilmiş belki çokça,
Ama akıllıymış, ermiş, bilinçli bir kadınmış.

Kadının değerini anlamış bey gönülden,
Sevgiyle bakar olmuş içten içten.
Büyüğü Sarı Hanım çok katıymış,
Ne naz ne gülüş bilirmiş, öyleymiş.

Sütçüsü, aşçısı olurmuş her daim,
Yemek için kurulmuş çadır da çölde.
Büyük hanımı akılla idare edip,
Bey gizlice yaklaştı, diz çöküp.

Böylece üç yıl geçti hep gizlice,
Domalaq'ın da hamileliği düştü vücuda.
Dokuz ay, dokuz gün tamam olunca,
Çocuğun da doğacağı vakit geldi sonunda.

Mayısta koyunları kuzulayan konargöçerler,
“Yazlığa göçelim,” deyip indirdiler çadırı birer birer.
Önde yer kapmak ister gibi aceleyle,
Öncü kervanla bey de çıktı öne.

Çadır sökülüp yüklenirken devenin sırtına,
Birden beline sancı girdi, başladı doğuma.
“Hemen döner geliriz,” dediler geridekilere,

Bıraktılar Domalaq'ı orada tek başına geride.

Terk ettiler, yalnız kaldı kimsesiz kendisi,
Gözden çıkardılar sanki düşmanmış gibi.
Oysa sekiz oğlun da anasıydı bu kadın,
Bey de bilirdi zaten hanımının huyunu.

Sekiz oğlu zarar görmeden birlikte büyüdü,
Sarı hanımın gövdesi sığmaz oldu kapıdan.
Silah kuşanıp bindiler küheylan ata,
Halk da övüp durdu “bunlar hep birer yiğit” diye.

Kırgız elinden at sürüleri aldılar zorla,
Durmaksızın talan ettiler, alıştılar buna.
Bey, koyunları sürü sürü alıp gitti,
Geceleri bile çıkarmadı kuşağını beliyle birlikte.

Kırgız'ın meşhur yiğidi Aqkoşkar,
Bu durumu onur saydı, geldi Baydibek'e,
Yüz kişiyi hazırladı, donattı her birini,
Seçip küheylanları, bindi hepsi sefer gibi.

Boranlı şafakta at sürdü ordu,
Öğle vakti Domalaq'a vardılar doğru.
Taş dibinde yalnız bir kara çadır,
Başka kimseyi görmedi oradaki yığın.

Sezdi yiğit, uyanık Aqkoşkar birden,
Domalaq anada var bir kut, bir güçten.
Yaklaştı, eğilip selam verdi ona,
Halini hatırını uzun uzun sordu.

“Senin dışında yok kimse buralarda,
Kaçıp mı gitti, nedir bu sessizlik burada?
Beydibek’i basmaya geldim ben şimdi,
Yakalayıp basayım tam vaktiydi.
Ver bana duanı, yolumu bildir,
Boş dönmeyeyim, gelmişken buraya.”

“Kaçmadılar, göçtüler yaylaya doğru,
Oraya yerleştiler kısrak bağlamak için
Duamı sana orada vereceğim,
Bir dilek dilerim, sen de kabul eyle.”
Ver bana duanı, ben de dilek dileyeyim,
Yarın yine gelirim buraya.”

Domalaq ana kaldırdı ellerini,
Duâsının anlamı şöyleydi dediğini:
“Gideceksin, gidip de alacaksın,
Sevincin senin olsun,
Kazığı benim olsun.”
Dedi, ellerini yüzüne sürdü ardından.

Kalabalık ordu yürüyüşe geçti yeniden,
Akşam vakti vardılar yayladaki köye.
Habersiz, derin uykuda yatan halkın
Artık tek bir tay bile bırakmadan hepsini aldı, götürdü.

Tozu dumana katıp, kişnedi taylar,
Öğleden sonra vardılar Domalaq’a.

Toz bulutları kapladı gök ile yer,

Taşın üstüne çıkıp gördü onları ana.
 "İşte geldik, dileğini söyle Domalaq,"
 Dedi Akkoşqar, haber verdi ardından.

O zaman konuştu bilge ana,
 Sözü şöyle başladı ona:
 "Dilediğim buysa Akkoşqar,
 Git şimdi atların yanına var.
 Doksan taylı bir sürü var,
 Sarı aygırın başında durduğu var.

O aygır var ya o aygır,
 Ne yular gördü ne kuyruk bağladı,
 Ne eğer vuruldu sırtına,
 Ne de dizgin takıldı ağzına.
 Ben çok at istemem, payına ortak olmam,
 Sadece o aygırı ver bana."

O zaman konuştu Akkoşqar,
 "Ey Domalaq, ey Domalaq,
 Yular görmemiş, kuyruk takılmamış,
 Ayağını göğsüne savurmuş o aygırı
 Sen nasıl alırsın, nasıl istersin?

Biz de nice yiğitlerle geziyoruz,
 Peşimize düşer düşman,
 'Düşman nerede?' diye sorar ardından.
 Böyle olmaz mı büyük bir savaş,
 Gözler kan çanağına dönmez mi o zaman?
 Beydibek'in oğulları,
 Hep yiğit, hep korkusuz savaşçılar onlar."

O zaman yeniden konuştu ana,
 “Ey Akkoşqar, Akkoşqar,
 Eğer sözünde duracaksan,
 Sarı aygırın sürüsünü
 Getir önüme doğru,
 Bir göreyim gözlerimle onu.

Tutabilirsem tutayım,
 Alamazsam da kalsın,
 Sana da razı olayım.”

Bu sözleri işiten Akkoşqar,
 Sarı aygırın sürüsünü
 Öne sürdü, getirdi
 İki yanına dayanarak.

“Haydi, haydi, ey hayvan,
 Kutun bende, ey hayvan,
 Sevincin bende, ey hayvan,
 Haydi, haydi, ey hayvan,
 Unuttun mu beni, ey hayvan?”
 Diye haykırdı haydi diyerek.

Sabaha doğru yaklaştığında,
 “Atlar buraya gelir” dedi.
 “Peşlerinden kovalamaya kalkarsanız,
 Ölürsünüz çocuklar” dedi.

İpiyle dolandı aygırın boynuna,
 Yelesine sarıldı, seslendi ana.

Ama kimse dinlemedi onun sözünü,
 "Yine de gideceğiz" dediler sonunda.

Yalnızca sekizi yola koyuldu,
 Irmağa doğru yöneldiler,
 Suyun sığ yerinden geçip,
 O zaman Kırgızlar peşlerine düştü,
 Bütürme Irmağı'na kadar kovalayıp kısırdı.

Önlerini kesip pusu kurdu,
 Sekizini de yakalayıp tuttu.
 Sonra sekizini boğazladılar,
 Kanlarını akıttılar toprağa.
 Beydibek de peşlerinden
 Toplanıp oraya geldi sonunda.

"Çocukların söz dinlemedi,
 Buradan yola çıktılar," dedi.
 "Çocukların öldü hepsi,
 Dönmeyecekler artık geri.

Git, bak kendi gözlerinle,
 Yalan sanma söylediklerimi."
 Beydibek de yola koyuldu,
 Geri dönüp geldi sonunda.

"Çocukların hepsi ölmüş,"
 Dedi ve haberini verdi.
 Domalaq Ana başa geçti,
 Aygıra koşup arabayı çekti.
 "Ölenler için artık yas tutma,"

Deyip teselli verdi, güç kattı.
 Derhal toplattı ölüleri,
 Bir yere götürüp gömdü hepsini.

Domalaq Ana gibi
 Kutlu ana az bulunur.
 Sabaha karşı demişti ya,
 “Atlar gelir buraya” diye.

Gece yarısı olunca
 Haydi! Diye seslendi Domalaq.
 Sarı aygırın kişnemesiyle
 Dağ yankılandı, taşlar yuvarlandı.
 Tan yeri ağarıp sükün ederken
 At geldi kişneyerek, dörtnala.
 Tozu dumana katarak geldiler,
 Sonra göçüp yola koyuldular.

Sekiz gün boyunca göç ettiler,
 Gündüz gece hiç durmadan,
 Hiçbir gün dinlenmeden
 Küçük Jüz ve Orta Jüz’ün
 Yakınına konup yerleştiler.

O sırada bir kadın doğum sancısı çekti.
 Sırıkla desteklenen çadır kuruldu.
 İnleyerek doğurdu çocuğu,
 Bir çocuk geldi dünyaya.

Ana sevindi, keyiflendi,
 Aldı kucağına çocuğu,

Baştan ayağa dikkatle baktı.
 Erkek çocuk doğmuştu,
 Ama başı yaralıydı,
 Ana buna çok üzüldü.

Sarı Băybişe'den olduğunu
 O zaman anladı aklıyla.
 Küçük Jüz ve Orta Jüz halkı
 Beydibek'i yeniden göçürmek için
 Ailece atlara binip yola koyuldular.

Küçük Jüz'de herkesin bildiği
 Ünlü bir otacı vardı.

Bazen emer, bazen emmez,
 Baygın yatan o çocuğu
 Otacı gelip gördü.
 “Bu soğuk elin izi,” deyip,
 Herkesin önünde söyledi.

Başındaki yarayı
 Oyarak açtı otacı,
 Kaplumbağa kemiğiyle
 Yarayı kapattı oracıkta.

Üç ayda düzeldi çocuk,
 “Başındaki yarık tepe oldu” deyip
 “Jarıqşaq” diye ad koydular ona.
 Jarıqşaq'tan doğdu üç oğul,
 Biri Dulat, biri Alban,
 Biri de Suan, bilesin.

Eskilerden işitilen
 Atalar sözü budur.
 Domalaq Ana gibi
 Hep anlatılır bize bu destan.

“Atanın yolunu anlamayıp,
 Boş gurura tutunan
 Sen Dulat’ın bir yiğidi,
 Getirdim seni memlekete.”

Böyle demiş Jambıl atam,
 Tarih toplayıp anlatmış.
 Canını dişine takmış,
 Ardında iz bırakan
 Buzaubay Jaylaubayulı.

Beydibek’in Küçük Jüz ve Orta Jüz’e yerleşmesi

Böylece duyuldu Domalaq’ın adı,
 Bilindi halk arasında kutsal kudreti.
 Efsane olup dilden dile yayıldı,
 Beydibek Bey’in işte böyle eşi.

Bir gün o Domalaq Ana yatıp rüya gördü,
 Ne garip, ne acayip işler gördü.
 Başta Äbılqayır, Qotan Koca,
 Dizilip gelen büyük bir göç gördü.

Kervan gelip kondu bir göl kenarına,
 Sırderya’nın batı yakası kıyısına.

Yüklerini indirdiler, develeri çözüp,
Kurdular otağı direk ve kergeyle.⁸⁵

Kadınlar kergeye bağladı ipleri,
Uçlarını taktı kaldırıp direklere.
Ak otağı kurup tamamladılar,
Işığı uzandı göğe kadar.

Uyanıp kaldırdı anam başını,
Bir bakındı etrafa usulca.
Gördüğü rüyayı baştan sona anlattı,
Uyandırdı yanındaki eşini de.

Sır boyuna göç edip gelenler,
Kırgızlar kıyıp öldürdü tüm çocuklarını.
Atlarını da alsa bile döndüler,
Ananın duası kabul oldu yine.

“Bu rüya boşuna değil,” dedi ana,
“Gözyaşının zamanı geldi artık.
Zulme uğrayanların tuzağına düştün,
Erin yok, canın ve malın talanda,” dedi.

Göğe bakan gök dorudan kurban kes,
Dileğini dile şimdi ey yoldaşım.
Çağır bu halkı, dua alsın hepsi,
Olsun bu kurban herkesin sofrası.

Bu rüyayı gösterdi Hak Teâlâ,
İnanmazsan gel, gözünle göster bana.

⁸⁵ Otağ olarak bilinen çadırın iskelet kısmı.

Tahta oturmuş Äbilqayır Han,
Bakıyor ona Özbek, Kazak hep birden.

Bahtı, şanı yükselmiş zirveye,
Hiçbir düşman yanaşamıyor ona.
Ak Orda, Astrahan ve Sırderya,
Hepsi onun gücüne boyun eğer sonunda.

“İşte böyle yorumladım,” dedi anam,
“Mal kes, hayır dağıt bana inanırsan.
Hemen harekete geç, önce davran,
Sevdiğin hanın yanında olmak istersen.”

Beydibek Bey kabul etti bu sözü,
Kök kaska kesip topladı herkesi.
Kürayqat’la Qarşık’ı da çağırıp,
Ortaya aldı Domalaq Anayı.

Gördüğü rüyayı anlattı baştan,
“Böyle bir rüya gördüm,” dedi ardından.
Yediler boz atın etinden,
Dağıldı halk sevinçle üç yiğidin yanından.

Qotan Bi ve Äbılqayır yola çıkmaya,
Bu rüya sebep oldu diye anlatıldı halka.
Şimdi söz sırası geldi iki beye
Ey cemaat, kulak verin, dinleyin diye.

Halk bildi onun kutlu özelliğini,
Özbek, Kazak dinledi onun öğüdünü.
“Allah’ın seçilmiş kulu” deyip,

Dindarlar baş eğdi o zaman önünde.

Böyle insanlar geçti dünyadan,
Kendi öldü, efsanesi kaldı bize ulaşan.
İnsana ilim ve sanat veren Allah,
Bilsin diye yarattı yeri ve göğü her zaman.

Mezarını koydular Semerkant şehrine,
Müslümanların ortak atası sayarak.
Görkemli bir türbe yapıldı adına,
Oğul Görhan armağan etti anasına.

O anamdan doğan Jariqşaq başta,
Eksik olmadı bahtı da malı da.
Sekiz oğul yerine yetti o bir oğul,
Beydibek'in yüceltti ruhunu sonunda.

Jariqşaq'tan doğdu üç yiğit oğul,
Büyük Jüz övünür hep bu soyla gurur dolu.
Alban, Suan, Dulat derler onlara,
Bey, zengin, yiğit, bey hep bu koldan.

Ulu Jüz'ün temeli derler bunlara,
Kanglı, Üysin ayrı der tarihçiler oysa.
Zamanla "Kara Kırız" diye anıldı,
"Qara Üysin" adını verdi arabacılar da.

Eskiden Kanglı, Üysin soyundan çıkmış olabilir,
O ataları da halkın içinden kopmuş olabilir.
"Erken doğan erken ölür" derler ya hani,
Onları da yerin altına çoktan koymuş olabilir.

O nesil bize gelip Kazak olamaz,
 Soyunu gizleyen insan hayır bulamaz.
 Kazak ulusu öteden Kanglı, Üysin,
 Ayrı derler, ama bu söz akla sığmaz.

Büyüklerin dikkatine girmişken soyumuz,
 Tarihçilere bırakmam kolayca boyumuzu.
 Tek izden çıkar gerçek tarih,
 Halkın da ona olur gönül koyduğu.

Geliyorum baştan yazıp şecereyi,
 Kimi gerçek, kimi destan söyleyip.
 Söz ustalığıyla anlatırım büyüklerden,
 Yanlış yazmam, doğrusunu seçip.

Karma karışık yapmam tarihini,
 İnsanın hayatını tanıyıp bileni.
 Ne derlerse desinler hepsini aştım,
 Kazakistan toprağında doğdum, yaşadım.

Pes etmeden Çin'e, Moğol'a, Jungar'a,
 Üç büyük obayla büyüdü bu halk.
 Konargöçer oldu, hayvan yetiştirdi bozkırda,
 Düşmana boyun eğmedi, has Saka diye anıldı.

“Has” demek, gerçek Saka demek,
 Bilgeler de böyle söylemiş kesinlikle.
 Sekizinci yüzyıldan on üçüncü asra,
 Kazak halkı büyüdü, oldu büyük memleket.

Yukarıdan başlayıp anlattım size,

Yanlışım yoktur bu konuda hiç de.
Halkım için çalıştım, razıyım kendimden,
Yirmi yıl uğraşıp, yorgun düştüm sonunda.

Göz gezdirdim tarih ve şecereye,
Çoğu sonuçsuz, hep sınırda kalıyor diye.
Baştan güzel başlasa da her biri,
Sona geldi mi çarpıyor bir yerlere yine.

Daha önce bir sonuç çıkarılmadığı için,
Bilginler halka selam yolladığı için,
Bildiğim ne varsa topladım yazdım,
Tarihçilerin yazdıkları yetmediği için.

4.3. Şecere

Арғысын билмеймін, өзбектен: Алаш, Қараш	Arğısın bilbeymin, özbekten: Alaş, Qaraş	Geçmişi bilmem ama Özbek'tendi Alaş ile Karaş,
Туып-өскен өзбектен болғаны рас.	Tuıp-ösken özbekten bolğanı ras.	Doğup büyüdükləri yerin Özbek olduğı açık.
Қараштан Сарт атамыз болған екен,	Qaraştan Sart atamız bolğan eken,	Karaş'tan dedemiz Sart olmuş zamanla,
Атанып өзбек деп айтқаны рас.	Atanıp özbek dep aytqanı ras.	Ona “Özbek” demeleri de doğruymuş halk arasında.
Алаштан болған екен жалғыз Медет,	Alaştan bolğan eken jalğız Medet,	Alaş'tan yalnızca bir evlat çıkmiş: Medet,
Медеттен өсіп-өніп болған үдеп.	Medetten ösip-önip bolğan üdep.	Medet'ten çoğalarak büyüyen soy neşet etmiş.
Болыпты екі бала Қазақ, Созақ,	Bolıptı eki bala Qazaq, Sozaq,	İki çocuk olmuş: biri Kazak, biri Sozak,
Атанған халық аузында айтқан әдет.	Atanğan halıq auzında aytqan ädet.	Böyle anlatır halk ağzında eski adet.
Созақтан қарақалпақ өсіп-өнген,	Sozaqtan qaraqalpaq ösip- öngen,	Sozak'tan Karakalpak türemiş, çoğalmış,
Қазақтан Әбілқайыр бұдан да туып,	Qazaqtan Äbilqayır bundan da tuıp,	Kazak'tan da doğmuş Äbilqayır bu soyda.
Ақарыс, Бекарыс пен Жанарыс та,	Aqarıs, Bekarıs pen Janarıs ta,	Aqarıs, Bekarıs ve Janarıs da
Атанған халық аузында айтып жүрген.	Atanğan halıq auzında aıtıp jürgen.	Halk arasında anılmış söylene söylene.
Ақарыс—оны атаған Байшөре деп,	Aqarıs – onı atağan Bayşöre dep,	Aqarıs'a demişler: Bayşöre sen ol,
Бекарыс—оны атаған Жаншөре деп.	Bekarıs – onı atağan Janşöre dep.	Bekarıs'a da verilmiş ad: Janşöre diye.
Жанарыс—о да атанған Қашера,	Janarıs – o da atanğan Qaşera,	Janarıs da denmiş: Kaşera, diye,
Еркеліктен атанған үшеуі де осылай деп.	Erkelikten atanğan üşeyi de osılay dep.	Üçüne de takılmış bu adlar sevgiyle.
Байшөреден болыпты екі бала:	Bayşöreden bolıptı eki bala:	Bayşöre'den olmuş iki evlat birden:

Жұмабай осы ғана.	Кейкібаймен	Jumabay, Keykibaymen – osı ğana.	Biri Jumabay, biri Keykibay söylenen.
Кейкібайдан айтпайды шежіреде	өскенін	Keykibaydan aıtpaydı şejirede	Keykibay'ın soyundan bahsetmez şecere pek,
Жұмабайдан төрт бала болған екен, осы ғана.		Jumabaydan төрт бала bolğan eken, osı ğana.	Jumabay'dan dört evlat olmuş, bundan ibaret.

Mekireyil, Qoğam, Maykı ile Töbey bi,

Mekireyil'in ve Maykı'nın soyunu şecere anlatmaz.

Qoğam'dan türemiş Kanklı, Töbey bi'den dört oğul doğmuş:

Kuyıldır, Quramıs, Oysıl, Üysin diye.

Kuyıldır, Quramıs, Oysıl yazmaz üçünü şecere.

Ama Üysin'den yürür soy Baqtiyar diye.

Bakhtiyar'dan yayılır geniş bir nesil,

Aqsaqal ve Jansaqa adları gelir.

Baqtiyar çok zenginmiş, atı bolmuş,

Serveti türlü hayvanla dolmuş.

Baba görevi evlada pay vermektі,

Malına damga vurmak fikri yerleşti.

Aqsaqal'a ak damga basılmış,

Jansaqa'ın damgası “tarak” denilmiş.

Yılkılar bu damgayla işaretlenmiş,

Tarak adına böylece kavim denmiş.

Tarak'tan türemiş Dospaldaq diye biri,

Takma adı Jalayır olmuş halk diliyle.

Yılkıdan azgın tayı tuttuğu gün

“Elinde kabarık yeleli tay var” demiş tüm.

Jalayır'dan üç oğul çıkmış meydana,
 Ayırıp anlatayım, sözün ustası sana:
 Sırmanaq, Şumanaq ve Birmanaq,
 Jalayır'ın soyu işte bu adlarla anılmış.

Abak'tan çıkmış Karaşa Bi,
 Üç Arıs içinde sürdürmüş hüküm.
 Karaşa Bi'den gelmiş iki evlat daha:
 Baydibek ile Baytolu da geçmiş hayattan.

Beydibek Bi'nin üç eşi varmış,
 Güzel gelin Zerip'i olarak alınca başlamış işler.
 “Ağabey ölse kardeş varis olur” derler,
 Baytolu'nun ölmesini istememiş aslında kimseler.

Arap illerinden getirilmiş küçük eşi Beydibek'in,
 Mahdum Mağzûm evliyadan gelir kökü bu hatunun.
 “Domalaq Ana” derlermiş halk arasında ona,
 İşte böyle tanınmış adı, kalmış bellekte.

Domalaq Ana'dan doğmuş tek oğul: Jarıkşak,
 Jarıkşak'tan üç evlat çıkmış ancak.
 En büyüğü Dulat'tır bu üç çocuktan,
 Alban ve Suan da doğmuş onun ardından.

Beydibek'in büyük eşi Ayımbübi (Sarı Kadın)
 Söz edeyim istersen eğer sakıncası yoksa,
 Sarı Kadından dokuz sarı oğul doğmuş çok.
 Boşuna değil düşman elinde öldü denmesi,
 Sarıtau, Kumqala, Şengelde yerleşmişti.
 Dağlı tepeli Añyraqay'dı o bölgenin adı,

Kırgızla bu toprak için çokça savaştı.
Sonunda Kazaklara kalmış barışla bu yer,

Sarı Kadından yalnız bir oğul kalır sadece,
Adı Sıdık, lakabı “Sarıüysin” imiş,
Astarhan’a giden yüz kişinin içinde bir kişi,
İçinden biri ona “Sarıüysin” adını vermiş.

Zerip’ten doğmuş yalnız Jalmağanbet,
Hayvancılık yapmış, babasının yolundan yürümüş.
Gelenekti Kazaklarda konargöçerlik hali,
Kışlıktan baharlığa sürüyle göç ederdi.

Jalmağanbet’in üç eşi varmış,
Büyüğü, Qonıratlı Qızıl Bi’nin kızıymış.
Qızıl Bi, Mapıraştı’yı gelin gönderdiğinde,
Mapıraştı, hemen ardından Şapıraştı’yı doğurmuştu.

Qızıl Bi, Sılandı’yı da Mapıraştı ile birlikte vermiş,
Kızının gebe kaldığını gözleriyle görmüş.
“Mapyraştı yolda doğurursa” demiş Bi,
“Ablana yardım edersin, yoldaş olursun iyi.”

Mapıraştı gider gitmez doğum yapmış,
Kan kaybından ölüp, dünyadan ayrılmış.
Çocuk sağ olarak doğduktan sona,
Sılandı onu büyütmek için orada kaldı.

“Bu çocuğun adı ne olsun?” diye sormuşlar,
“Annesine benzesin, Şapıraştı olsun” demişler.
Sılandı bebeği bağrına basmış, büyüttmüş,

Ablası için her daim didinmiş, yorulmuş.

Jalmağanbet, baldızı Sılandı'yı almış,
Sılandı da bacısının oğlunu bağrına basmış.
Mapıraştı ölünce, Jalmağanbet gitmiş,
Qızıl Bi'ye haber verip durumu bildirmiş.

Mapıraştı ölünce düşünceye daldı düşünceye Qızıl Bi,
Kızının ölüm haberi geldikten sonra,
“Bäydibek'ten üstün kime kız vereyim?” demiş.
Kara saçlı kızını da Jalmağanbet'e vermiş,

Karaşaştı'dan tek bir çocuk doğmuş: Oşaktı,
Şecerede fazla mı az mı, söylenmiyor, sadece bu var.
Bu Oşaktı'dan dört çocuk türemiş, bir halk olmuşlar,
Böylece Bäydibek beyin bir kolu gelişmiş, büyümüş.

Sılandı'dan doğmuş Jauatar,
İstı (ısıtan) lakabı sağlam bir şekilde yerleşmiş
Mesleği deri işlemek olduğundan,
Deri işleyen nerede, deyip onu anmışlar.

İstı olarak anılıp gitmiş,
Doğrusunu anlatıyorum, yalan olmaz.
İki oğlu olmuş: Oyık ve Tilik,
Bu ikisi de soyunu sürdürmüş, iz bırakmış.

Oyık'ın dört çocuğu varmış,
En büyüğü Kızılkurt'tur.
Üç Arıs arasında gezerken Kızılkurt,
Kendi gücüyle tanınmış, yiğitliği belliymiş.

Kökşegöz, Sâtek ve Zarıbay da
 Bu üçü de Kızılkurt'la bir anneden doğma.
 Üç kardeşine küsen Zarıbay da
 Şu nehrinin doğu kıyısına geçmiş.

Zarıbay'dan, iki çocuk doğmuş:
 Baygeldi ve Kemeşke, sadece bu ikisi.
 Kemeşke'den Taz ve Qulanşı doğmuş,
 Baygeldi'den ise Qosay, Dosım ve Boşay.

Qosay'dan tek oğul doğmuş: Malay,
 Dosım'dan: Yesim, Qojan, bir de Abız.
 Boşay'dan sadece Jalşı doğmuş,
 Bu üçünden türeyenler ise sayısız olmuş.

Esem'den türemiştı beş erkek evlat,
 Beşı de soy bıraktı, sürüp giden anlat.
 En küçüğüdü aralarında Edige batır,
 Doğruyu söylüyorum, iş bu sözden çıkar.

Jolşı'dan doğmuş Salmırza adlı biri,
 Gerçeğı söylüyorum, yoktur yalanı.
 Joşı Han'ın devrinde yaşamış bir alp,
 Salmırza bir vuruşta düşmanı devirmiş.

Kulanşı'dan: Buqa, Amantap, Janibek,
 Taz'dan: Rıspembet, Amanbet, Berşimbet.
 Rıspembet'ten yedi evlat geldi dünyaya,
 Şecere söylüyor böyle diye.

Rıspembet'e lakap olmuş "Qattıqulaq",
 Söylediği sözler, her yerde yankılanmış
 Halk içinde ünlenmiş bu sıfatla,
 Herkes "Qattıqulaq nerede?" diye sorup durmuş.

Zengindi Qattıqulaq, malı çoktu,
 Dört tür hayvanla sürüsü dopdolu dururdu.
 Kalmakkırğan yerine yerleştiğinde,
 Ama rahatken, Kalmuklar onu bastırdı.

Kalmaklar uzaklardan özellikle geldi,
 Hazırlanıp er yurduna gücünü serdi.
 Ertis'i aşır Arğın ilini dümdüz geçti,
 Kazak yurdunu ele geçirecekti, tüm derdi buydu.

Joşı Han geldi hızlı adımlarla,
 Kalmakları yönetti,
 Qattıqulaq'ın üç oğlunu bir geliniyle birlikte
 Öldürdü, acımadan kanlarını akıtıp.

Qattıqulaq'tan yedi çocuk doğmuş,
 Büyük eşi Karakempir'den Esentay, Esmurat, Şakan.
 Sarıkempir'den ise Sanazar, Qanım, Meñligay, Jolım.
 Hepsinden ayrı ayrı soylar türemiş.

Esmurat'tan iki oğul olmuş:
 Kadir ve Sämbet, yalnızca bu ikisi.
 Sämbet'ten ise doğmuş Beymeney ve Ölmeney (Kaban batır),
 Düşmanları karşısında kısmetli, uğurlu sayılmış.

Sarıkenpir'in en küçüğü Jolım olmuş,

Aktaban Şubırındı zamanında, yolda doğmuş.
Jolım'dan dört evlat kalmış geride,
En büyüğü Qılış imiş, o büyüüp kanatlanmış.

Qılış'tan doğmuş Aznabay,
Şecereye göre anlatırsam, işte hali.
Aznabay'dan altı evlat dünyaya gelmiş,
Eğer hata varsa bilenlere sor bu bilgileri.

En büyüğü beşinin Qanay imiş,
Söz söylediğinde, çoklarının hayranlığına sebepmiş.
Uygun biçimde ve zamanında söz söyleyerek,
Zor meselelere çözüm bulurmuş, hali böyleymiş.

SONUÇ

Kazak şecereleeri, Cami'ü't-Tevarih ve Şecere-i Terakime eserlerine ana hatlarıyla bağı kalmıştır. Kazakların soyunun Araplara bağlanıldığı sipariş üzerine yazılmış şecereleer ve sadece Kazak boylarının anlatıldığı şecereleer dışında, Kazakların kendilerini bu iki temel kaynaktaki atalar silsilesine dâhil ettikleri görölmektedir.

İncelenen şecere metnlerinin önemli bir kısmının Sovyetler Birliği döneminde oluşturulmuş olması dikkat çekicidir. Bu durum Sovyetler Birliği altında yaşayan toplulukların, kimliklerini ve tarihsel kökenlerini koruma refleksiyle hareket ettiklerini göstermektedir. İşgal veya asimilasyon tehdidi altındaki halklar için şecerecilik, yalnızca bir soy anlatımı değil; aynı zamanda tarihî hafızayı canlı tutma, kültürel sürekliliği sağlama ve ileride yeniden toplumsal bütünlük kurabilme amacı taşıyan bir araç hâline gelmiştir. Bu bağlamda şecere metinleri, etnik kimliğin muhafazasında işlevsel birer dayanak olmuştur. Türkiye Türkleri arasında şecere geleneğinin daha az yaygın olması, Türkiye'nin yakın tarihinde işgal ya da kültürel asimilasyon tehdidi yaşamamış olmasıyla açıklanabilir.

Tarihî veriler ve Kazakların dil ve kültürel özellikleri onların Türk kökenli bir halk olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Kazak şecereleerinde Türk soyuna dayanan anlatıların bulunması oldukça doğal ve beklenen bir durumdur. Aynı şekilde, Kazak toplumu içinde farklı boylara ayrılmış yapının bulunması ve bu boyların her birine özgü şecere metnlerinin oluşması da olağan karşılanmalıdır. Ancak burada dikkat çeken ve sorgulanması gereken husus, Kazakların Araplarla somut bir etnik bağı bulunmamasına rağmen, sayıca hatırı sayılır derecede çok sayıda şecerenin Kazakları Arap kökenine, özellikle de İslam'ın kutsal figürlerine dayandırmasıdır. Bu durum, tarihî gerçeklikten ziyade, dinî meşruiyet arayışının ve kültürel etkileşimin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Türk kökenini işaret eden şecereleerde de bu durumdan bahsedilmekte ve Kazakların Araplardan türediği tezine şiddetle karşı çıkılmaktadır. Çalışmamızda Arap kökenine dair şecereleerin oluşmasının nedenleri hem diğer şecereleerden hem de şecere harici kaynaklardan hareketle açıklanmış, esasen bu şecereleerin gerçeği yansıtmayan "ısmarlama şecereleer" oldukları belirtilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı biçimde ele alınan folklorik unsurlar, bu şecereleerin yalnızca tarihî bilgi değil; aynı zamanda efsane, menkıbe, destan, halk hikâyesi, halk şiiri, atasözü, dua, beddua, alkış, kargış, halk hekimliği ve sözlü hukuk normları gibi çok sayıda kültürel ve edebî unsuru içerdiğini ortaya koymuştur. Bu unsurlar, şecereleeri yalnızca soy verisi sunan belgeler olmaktan çıkarak, Kazak sözlü kültürünün ve halk edebiyatının canlı bir

parçası hâline getirir. Böylece şecereler hem tarih yazımı hem kültürel kimlik inşası hem de sözlü edebiyat açısından çok katmanlı ve işlevsel metinler olarak değerlendirilmelidir.

Kazak şecereleri üzerinden yürütülen bu çalışma, yalnızca Kazaklara özgü tarihî ve kültürel bir mirasın izini sürmekle kalmamış, aynı zamanda Türk halklarının ortak geçmişine, toplumsal hafızasına ve kültürel sürekliliğine dair daha geniş bir tabloyu anlamlandırmaya katkı sağlamıştır. Kazak şecere anlatıları, farklı Türk toplulukları arasındaki tarihî bağları, etkileşim alanlarını ve ortak sembolleri yansıtmaları bakımından önemli bir sözlü kültür malzemesi niteliğindedir. Bu yönüyle şecereler, Kırgız, Türkmen, Özbek, Uygur, Nogay, Tatar, Azerbaycan ve Anadolu Türkleri gibi halkları kapsayan ortak bir belleğin izlerini taşıması bakımından dikkate değerdir.

Bu çalışma kapsamında, Kazak şecereciliğinin sözlü kültürle olan bağını somut biçimde gösterebilmek amacıyla üç örnek şecere metni Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu örnekler, tezde ulaşılan teorik tespitlerin uygulamadaki karşılıklarını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Metin aktarımları sayesinde Kazak şecere metinlerinin hem tarihî içerik hem de sözlü icra geleneği açısından nasıl bir anlatı derinliği taşıdığı açıkça ortaya konmuştur.

Bu çalışmada, yalnızca şecere geleneği ve Kazak şecerelerine dair bir çözümleme sunmakla kalmayıp, aynı zamanda Türk dünyasının ortak kültürel köklerini ve tarihsel hafızasını görünür kılmak açısından da anlamlı bir katkı sunmaya çalışılmıştır. Şecere anlatıları, farklı coğrafyalara yayılmış Türk topluluklarının tarih içinde nasıl ortak değerler etrafında şekillendiğini, nasıl benzer anlatı biçimleri geliştirdiğini ve kökenlerini nasıl anlamlandırdığını ortaya koymaktadır. Kazak, Kırgız, Türkmen, Azerbaycan, Uygur, Tatar, Başkurt, Karakalpak gibi geniş bir yelpazede görülen şecere geleneği, etnik ve siyasi sınırların ötesinde bir kültürel birlik zemini sunar. Bu bağlamda şecereler üzerine yapılan bu çalışma, Türk halkları arasında tarihî ve kültürel bağların güçlendirilmesine, ortak bir kimlik bilinci geliştirilmesine ve geçmişten gelen sözlü mirasın birlikte değerlendirilmesine imkân sağlayan önemli bir adımdır. Türk dünyasının kültürel bütünlüğünü sağlam temellere oturtmak isteyen her çaba gibi, bu çalışma da ortak hafızanın izini sürerek birlik duygusuna katkı sunmayı hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdiğaziyev, B. (1990). “Şākārim Şejiresi Halıq Tarihi” *Qazaqstan Kommunisti*, 8, 80–85.
- Aça, Mehmet. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Kömen Yayınları, Konya.
- Aça, Mustafa. (2020). *Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi*. Alka Yayınevi, Ankara.
- Alizade, R. (2016). “Moğol-Türkmen Siyasi Karşıtlığı Bağlamında Oğuznameler ve Ergenekon Destanı”, *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*. 2: 13-31.
- Alpısbesulı, M. (2013). *Qazaq Şejiresi: Tarihnamalıq-Derektanuvlıq Zerttev*, BG- Print, Astana.
- Arğınbayev, H., Muqanov, M., Vostrov V. (2000). *Qazaq Şejiresi Haqında*. Atamura Baspası, Almatı.
- Artıkbayev, J. O. (2016). “Pervopredok Saha Eltay Batır (Eldey batır) v İstoriko-Genealogicheskikh Skazaniyakh kazakhskih Plemen Aday i Baganalıy-Nayman.” *Severo-Vostochniy Gumanitarniy Vestnik*, (1)14, 5–14.
- Arvas, A. (2016). “Kırgız Şecereleeri Üzerine Bir Değerlendirme” *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2) 103-115.
- Atanıyazov, S. (2011). *Şecere (Türkmenin Soyağacı)*. (Akt. Seyitnazar Arnazarov ve Nergis Biray). Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Beysenbayulı, J. (2022). Şığarmaları: 3. tom. Örnek Baspası, Astana.
- Babalar Sözi (2006), “Şejirelik Dastandar”, *Babalar Sözi*, 32. Tom, Foliant Baspası, Astana.
- Babalar Sözi (2010), “Qazaq Maqal-Mätelderi”, *Babalar Sözi*, 66. Tom, Foliant Baspası, Astana.
- Babalar Sözi, (2012a), “Şejirelik Jır, Añızdar”, *Babalar Sözi*, 81. Tom, Foliant Baspası, Astana.
- Babalar Sözi, (2012b), “Şejirelik Jır, Añızdar”, *Babalar Sözi*, 82. Tom, Foliant Baspası, Astana.
- Bakır, A. (2017). *Tevarih-i Al-i Selçuk (Oğuzname-Selçuklu Tarihi)*. Çamlıca Basım Yayın, İstanbul.
- Bang, W., Rahmeti, G.R, (1936). *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatı, Burhaneddin Basımevi, İstanbul.
- Bars, M. E. (2008). “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yapılan Çalışmalar” *Turkish Studies*, Volume 3/4 Summer, s. 224-240.
- Barthold, V. V. (2006). *Halife ve Sultan*, (Çev. İlyas Kamalov). Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Bayat, F, (2006). *Oğuz Destan Dünyası: Oğuznamelerin tarihi, mitolojik kökenleri ve teşekkülü*. (3. Basım), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Bayat, F. (2019). *Oğuz Dünyasının Epik Qanunları və Qəhrəmanın Bioqrafiyası*. Elm və təhsil, Bakü.
- Bozkurt, N. (2010). “Şecere” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Çeribaş, Mehmet (2012a). “Manas Destanı’nın Sagımbay Orozbekov Varyantında Aidiyet Duygusu ve Türk Kimliği”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 196: 201-228.
- Çeribaş, M. (2012b). “Kırgız Şecerecilik Geleneği ve Bu Gelenekte Türk Boyları Meselesi ve Oğuz Kağan”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, C 5, S 1, s. 61-78, Ankara.
- Çeribaş, M. (2019). *Mecmû’ü’t-Tevârih-Türklerin Soyağacı ve Manas Destanı’nın Tarihi Kaynağı*. Kesit Yay, İstanbul.
- Demir, N. (2011). “Türk Dünyasının Ortak Kaynağı: ‘Yazıcıoğlu Ali’nin Selçuk-Nâme’si’”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* S 58, s. 49-68.
- Demir, N. (2016). *Oğuz Kağan Destanı*, Ötüken, İstanbul.
- Diñçer, A. (2020). “Kazan Oğuznâmesi: Orijinallığı, Yazılış Tarihi, Coğrafyası, Dili”. *Karadeniz Araştırmaları*. XVII/65: 235-270.
- Düğen, T. (2019). “Uruğlar ve Jüzlerin Kazakistan’daki Sosyo-Politik Yapı İçindeki Rolü.” *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 289-300.
- Easy, S. (2015). *Oğuzname ve Şehname Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ebulgazi, B. H. (2009). *Türk’ün Soy Ağacı Türk Şeceresi (Şecere-i Türk)*, (çev. Doktor Rıza Nur), İlgi Kültür Sanat, İstanbul.
- Eraslan, K. (2010). Manzum Oğuzname, *Türkiyat Mecmuası*, sayı. 18, s. 169–244.
- Ercilasun, A. B. (2001). “Oğuz-Türkmen Dil Kaynakları” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı. 11, s. 437-441.
- Ercilasun, A. B. (2022). *Nehir Destan Oğuzname (Oğuz Bitig)*, (2. Basım), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Ergin, M. (1974). *Şecere-i Terâkime (Türklerin Soy Kütüğü, Ebülğazi Bahadır Han)*, Tercüman 1001 Eser Serisi, İstanbul.
- Ergun, M. (2002). *Kopuz Sarını: Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıravlar*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Fazullah, R. (2010). *Cami’ü’t-Tevarih*, (çev. E. Göksu ve H.H. Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp. (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi* (Haz. Yusuf Çotuksöken). İnkılap Kitâpevi, İstanbul.
- Gömeç, S. (2004) “Oguz Kagan’ın Kimliği, Oguzlar ve Oguz Kagan Destanları Üzerine Bir-İki Söz”, *DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/ 35, s. 113- 121.
- Gönel Sönmez, T. (2024). “Uygur Türklerinin Millî Kimlik İnşasında Nesebname Geleneği.” *XI Beynəlxalq Türk Dünyası Araştırmaları Simpoziumu kitabı*, 11-13 Haziran 2024 Bakü, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 465-474.
- Gündüz, T. (2017). *Oğuz Kağan Destanı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

- Güzelderen, B. ve Karadavut Z. (2023). “Kam Ve Kamın İşlevlerinin Türk-İslam Dönemi İlk Metinlerindeki Karşılıkları”. *Milli Folklor*, C 18, sy. 138, 2023, ss. 166-176.
- Ğabdullin, M. (2013). *Qazaq Halqıñıñ Auız Ādebiyeti*, Rauan Baspası, Almatı.
- İbn Bibi. (2023). *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye: Selçuknâme II*, (çev. Mürsel Öztürk). Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- İlliye, M. (2010). *Türk Tarihinde Şecere Geleneği: Türkmen Şecereleri Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İnalcık, H. (1959). “Osmanlılar’ da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgili”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, s. 69-94.
- İsmail, Z. ve Gümüş, M. (1995). *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Kadioğlu, İ. (2017). “Câm-ı Cem-âyîn’de Oğuz Kara Han Nesli Ve Dede Korkut” *Kesit Akademi Dergisi*, Sayı: 10, s. 1-11.
- Kalkan, Mustafa (2006). *Kırgızlar ve Kazaklar*. Selenge Yay, İstanbul.
- Karabörk, K. (1995). *Şecere-i Türk Üzerinde Bir Sentaks Çalışması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü, Konya.
- Karasoy, Y. ve Toker, M. (2005). *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-nâme*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Kartal, A. (2021). “Atasözlerinin Tasniflendirilmesi Üzerine Tematik Bir Yaklaşım: Antalya Örneği”. *Karadeniz Araştırmaları*. XVIII/72: 1031-1052.
- Kayabaşı, O. A. (2016). *Destan ve Hükümdar, Türk Destanlarında Devlet ve Yönetim*. Konya: Kömen Yay.
- Kayumov, R. A. (2023). “Genealogical Identities and Pedigrees of Uzbeks,” *Current Research Journal of History*, V: 04/05, Pages: 10-15.
- Kesici, K. (2003). *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Kıldıroğlu, M. (2015). “Kıpçakların Çortan/Çorton/Curtan/Cordan/Yortan/Yordan Boyu Hakkında” *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi* (2), 123-136.
- Kılıç, R. (2003). “Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, s. 95-118.
- Kırkıl, E. (2013). “Çağının Meşrûiyet Kavramları Işığında Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt:1 Sayı:1, s. 37-44.
- Kırzioğlu, M. F. (2000). *Dede-Korkut Oğuznameleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kononov, A. N. (1958). *Rodoslovnaya Turkmen: Sochinenie Abu-l-Gazi khana Khivinskogo*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Institut Vostokovedeniya, Moskva-Leningrad.

- Koprman, K. Y. (2009). “Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek ed Devâdârî’ye Göre Türklerin ve Tatarların Yaratılışı”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi – GEFAD-, Özel Sayı: Prof. Dr. Reşat Genç Armağanı*, (Temmuz 2009, C 29), Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Köpeyulu, M. J. (2007). *Qazaq Şejiresi*. Altın Kitap, Astana.
- Köprülü, M. F. (2013). *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar*. (13. Basım). Akçağ Yayınları. Ankara.
- Kuzgun, Ş. (1997). “Hâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Malikov, A. (2020). “92 Uzbek Tribes” in Official Discourses and the Oral Traditions from the sixteenth to nineteenth centuries.” *Golden Horde Review*, 8/3/, 515-532.
- Mıñjan, N. (1994). *Qazaqtıñ Qısqaşa Tarihi*. Jalın Baspası, Almatı.
- Moidabayeva, D. (2002). “Kazakların Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme”, *Bilig*, s. 21, ss. 27-44.
- Mukanov, M.S. (1998). "Kazak Jüzderi, Etnikalık Aumak", *Kazakstan Tarihi Köne Zamannan Buginge Deyin*, 2. Cilt, M.K Kozıbaev vd. (ed.), Atamura, Almatı.
- Nadergulov, M., ve Salihov, A. (2019). *Başkurt Şecereleeri*, TÜRKSOY, Ankara.
- Ocak, A. Y. (1992). *Kültür tarihi kaynağı olarak menakıbnameler: Metodolojik bir yaklaşım*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Omarov, T. (2008). *Kırgız Şecereleerine Göre Türk Boyları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Orkun, H. N. (1935). *Oğuzlara Dair*, Ankara.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi*. C: 1. Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara.
- Ölmez, Z. K. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*, Simurg, Ankara.
- Ölmez, Z. K. (2020). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Özşenel, M. (2012). “Ukkâşe b. Mihsan” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Pelliot, P. (1995). *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*. (Çev: V. Köken), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sahipova, B. F. (2005). “Kazak Aydın Şekerim Kudayberdiuli: Hayatı ve Eserleri (1858-1931” *Modern Türklük Araştırmaları*, C: 2, Sayı: 1: 149-161.
- Saray, M. (2004). *Kazakların Uyanışı (Kazakistan Tarihi)*, TİKA Yayınları, Ankara.
- Seydimbek, A. (2008). *Qazaqtıñ Auızşa Tarihi*, Foliant, Astana.
- Sıpatayulu, S. (26.03.2010). “Turan eli-Qıran Eli”. *Alaş Aynası*. 5.
- Soltonoyev, B. (2018), *Kırgız Tarihi I -II*, (çev. Dıykanbayeva, M.), Kömen Yayınları, Konya.

- Sümer, F. (1960). “Oğuzlara Ait Destani Mahiyetteki Eserler” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 17, 359-455.
- Temur, N. (2018). “Sözlü Tarih ve Destan Bağlamında Mecmuatu’t-Tavorih”. *Türkbilig*, 35: 223-231.
- Tihrani, E. B. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Çev. Mürsel Öztürk). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Togan, Z V. (1982). *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili*. Enderun Yay, İstanbul.
- Tokat, F. (2012). “Karakalpak şair ve ozanı Berdak'ın “şejire” adlı şiiri.” *Turkish Studies*, 7(4), 2873-2888.
- Toktarkyzy, Z. S., Önal, M. N., Kesimuly T. A. (2021). Türk Halklarının Şecerecilik Geleneği ya da Milli Bellek. *Milli Folklor*, C: 17, Sayı: 130: 21-30.
- Topsakal, İ. (2011). “Rus İmparatorluğunda Yeni Ortodoks Yapılanma: İliminskiy ve Sistemi 1860-1917” *Tarih Dergisi* (51), 47-71.
- Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü* (2006). C 5. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
- Türkçe Sözlük* (2011). TDK Yayınları, Ankara.
- Türkmen, F. (1995). Kazan’da Bulunan Yeni Bir Oğuz-nâme Nüshası Üzerine. *Milli Folklor*, sayı. 26, s. 4-7.
- Uluğbek, M. (1994). *Tört Ulus Tarihi*, Çulpan Naşriyeti, Taşkent.
- Ükten, S, S. (2010). *Kazan Oğuznamesi’nin Tarihsel ve Kültürel Açından Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünal, F. (2000). “Moğol-Kazak Mücadeleleri Aktaban Şubırındı Hadisesi”, *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, S 160, s.17-22.
- Vasary, I. (2008). “The Tatar Ruling Houses in Russian Genealogical Sources”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Volume 61 (3), 365–372.
- Yeşil, Y. (2015). *Türk Sözlü Anlatılarında Şekil Değiştirme*. Ankara, KalemKitap Yay.
- Yeşildal, Ü. Y. (2018). “Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri”. *Milli Folklor*. 119: 48-59.
- Yıldırım, S. (2009). “Ayaz Biy Ayaz Bey”. *Türk Lehçeleri Arasındaki Aktarma Çalışmalarının Bugünkü Durumu ve Karşılaşılan Sorunlar Sempozyumu* (pp.184-199). Ankara, Turkey
- Yıldırım, S. (2015). Kazak Akını Süyinbay Aronulı ve Onun Ötegen Batır Destanı. *Türkbilig* 30, 23-36.
- Yıldırım, S. (2016). “Sultan Mahmut ve Ayaz Hakkındaki Masalın Kazak ve Özbek Varyantları”. 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Düzenlenen Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara, Türkiye, ss. 563-587.

- Yıldırım, S. (2018). “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Kazak Kültürünün Korunmasına Yönelik Yapılan Çalışmalar”. ed. Mehmet Akif Kireççi. *Türk Cumhuriyetlerinde Bağımsızlık ve Devlet İnşa Süreci*. Türkistan, Almatı, Ankara: Merkez Repro Basım Yay. 293-308.
- Yıldırım, S and Topay M. (2022). “Perception of Turks and Common Ancestor in Kazakh Genealogy.” *bilig*, no. 100, pp. 37-58.
- Yılmaz, H. (2023). *Hilafeti Yeniden Düşünmek*, (Çev. Pelin Doğan ve İsmail Kaygısız). İletişim Yay. İstanbul.
- Yolsever, U. (2021). “Kazak Hanlığı’nın Kuruluşu Evresinde Doğu Deşt-i Kıpçak’ın Siyasî Durumu Üzerine” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 22 Sayı: 2, 619 – 627
- Yorulmaz O. (2002). *Küçük Cüz Kazakları ile Çarlık Rusya Arasındaki Siyasi İlişkiler (1730-1790)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yüksekkaya, G. S. (2016). “Osmonaali Sıdıkov’un Kırgız Şeceresi Muhtasar Tarihi Kırgızıya” *Milli Folklor*, 110, s. 30-40.
- Yüksel, M. Ş. (2009). *Timurlularda Din- Devlet İlişkisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Zakirov, S. (1996). *Kırgız Sanjırası*, Kırgız Äntsiklopediyasının Başkı Redaksiyası, Bişkek.
- Qazaq Ädebi Tiliniñ Sözdigi*. 15.Tom (2011). Dävir, Almatı.
- Qudayberdiulı, Ş (1991). *Türük, Qırğız-Qazaq Häm Hanlar Şejiresi*. Almatı: Sana.
- <https://abai.kz/post/43733> (Erişim Tarihi: 16.02.2025)
- <https://www.lugatim.com/s/sovhoz> (Erişim Tarihi: 09.03.2025)
- <http://www.tarih-begalinka.kz/kk/history/medieval/figures/domalak/> (Erişim Tarihi: 12.05.2025).
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/Іле> (Erişim Tarihi: 08.02.2025)
- https://kk.wikipedia.org/wiki/Іле_ауданы (Erişim Tarihi: 27.01.2025)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Mehmet TOPAY
EĞİTİM DURUMU	
Lise	Bucak Lisesi
Lisans	Kazakistan Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı. 2007-2012.
Yüksek Lisans	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları. 2016-2019
Tez Konusu	Muhtar Şahanov'un Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Jeltoksan Olaylarındaki Rolü
Doktora	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı. 2019-2025
Tez Konusu	Türk Kültüründe Şecere Geleneği ve Kazak Şecereleri
Yabancı Dil / Diller	İngilizce, Rusça, Kazak Türkçesi
İŞ DENEYİMİ	
2020-...	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Rektörlük, Öğretim Görevlisi.
YAYINLAR	
Çakır, M., Yeşildal, Ü. Y., Topay, M., & Yeşil, Y., (2021). Yabancılar İçin Görsel Tıp Terimleri Sözlüğü (Görsellerle Anlatım, Örnek Cümle Kullanımları). Yabancılar İçin Görsel Tıp Terimleri Sözlüğü (Görsellerle Anlatım, Örnek Cümle Kullanımları) (pp.1-239), Kalemkitap, Ankara.	
Yıldırım, S., & Topay, M., (2022). Perception of Turks and Common Ancestor in Kazakh Genealogy/ Kazak Şecerelerinde Türk Algısı ve Ortak Ata. <i>Bilig</i> , no.100, 37-58.	
Topay, M. (2023). “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kültür Aktarımı,” <i>Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi</i> . (pp.103-112), Kalemkitap, Ankara.	
Topay, M., & Ergün H., (2025). Türk Kültüründe Ad Verme Geleneği: Şecere-i Terakime Örneği, <i>21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum</i> , 40(14): 201-214.	